І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 911.3

Смирнов І.Г., Головко В.В.

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ В ТУРИЗМІ: ГАЛУЗЕВІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Розкрито сучасні особливості розвитку, галузеві та регіональні прояви формування та діяльності ТНК у туризмі.

Reveals the modern features of development, industry and regional development and manifestations of TNCs in tourism.

Ключові слова: туристичні транснаціональні корпорації, ринок туризму, індустрія туризму.

Раскрыты современные особенности развития, отраслевые и региональные проявления формирования и деятельности ТНК в туризме.

Revealed the modern features of development, branch and regional development and activity of TNC in tourism.

Key words: tourism multinationals, tourism market, tourism industry.

Постановка наукової проблеми. Туристичні транснаціональні корпорації відіграють важливу роль у формуванні та розвитку світового ринку туризму. Відкриваючи філії за кордоном, вони інтегруються в економіку приймаючих країн, а самі країни вписуються в інтернаціонально організовані цими корпораціями ланцюги виробництва та збуту туристичних продуктів, іншими словами, в тканину світового туристичного ринку. Діяльність туристичних ТНК підсилює взаємозв'язок і взаємозалежність внутрішніх і зовнішніх туристичних ринків окремих країн, які розглядаються як сегменти єдиного глобального ринку туризму.

Наукові джерела і публікації з теми статті є нечисленними та належать А.Ю. Александровій [1, 48], В.К. Бабарицькій (Кіптенко) та О.О. Любіцевій [2, 55], В.Ю. Воскресенському [3, 380], Дж.К. Холловею та Н. Тейлору [4, 538], автору [5, 6]. Але узагальнюючої системної характеристики особливостей процесів транснаціоналізації в туристичній галузі, їх галузевих та регіональних проявів в наявній літературі поки що не наведено.

Метою дослідження є розкриття сучасних особливості розвитку, галузеві та регіональні пропорції формування та діяльності ТНК у туризмі.

Виклад основного матеріалу. В економічній літературі транснаціональні корпорації поділяються на три групи: однонаціональні ТНК, багатонаціональні корпорації та міжнародні корпоративні союзи. Кожна з цих груп представлена в світовій індустрії туризму. До першої групи належать ТНК з однонаціональним акціонерним капіталом і характером контролю над діяльністю всієї компанії. Ці ТНК здійснюють ділову активність в інших країнах через мережу філій і дочірніх компаній,

самостійно виробляють та збувають продукцію. В індустрії туризму такі ТНК одержали широке поширення. У секторі розміщення до них відносяться багато інтегрованих готельних ланцюгів, наприклад, американська корпорація «Сендант», в активі якої знаходиться найбільша в світі кількість готелів на умовах франшизи (6330). Інший приклад - британський ланцюг готелів «Інтерконтиненталь» - світовий лідер за числом готельних номерів і дійсно глобальним охопленням, (володіє 537 500 номерами в 100 країнах світу). Всесвітню популярність набула французька клубна система «Середземноморський клуб», яка об'єднує 120 курортних містечок в США, Мексиці, країнах Карибського басейну, Південної Америки, Європи,. Південної Азії, а також в Австралії. Знаменита іспанська готельна корпорація «Соль Мелія» нараховує 350 готелів в 30 країнах на чотирьох континентах. В кінці XX ст. готельне господарство було відзначено низкою великих злиттів і поглинань. У XXI ст. світовий готельний бізнес продовжує консолідуватися, готельні ланцюги стають ширшими, перетворюючись на мегаланцюги.

В інших секторах індустрії туризму процеси транснаціоналізації йдуть так само активно, як і в готельному господарстві. У секторі громадського харчування найбільш відомими однонаціональними ТНК є «гамбургерний» ресторанний ланцюг «МакДоналдс» і американська корпорація «Юм! бренде». Остання входить у список 500 найбільших компаній світу, а в ресторанному бізнесі цей ланцюг закусочних займає перше місце за числом підприємств – 33 тис. у більш ніж 100 країнах. Корпорація володіє декількома торговельними марками, чотири з яких - «Кентуккі Фрайд Чіккенз» (KFC), «Лонг Джон Сілверс», «Піца Хат» і «Тако Белл» є світовими лідерами у відповідних категоріях курячих страв, страв з морепродуктів, піци і мексиканської їжі.

У секторі розваг також домінують американські корпорації, передусім компанія Уолта Діснея, яка створила транснаціональний ланцюг тематичних парків і зон відпочинку. Засновник цієї багатомільярдної імперії незмінно входить у всі списки найбільш успішних бізнесменів світу, що здійснили найбільший вплив на життя людей в XX ст. Компанія Уолта Діснея включена в число 65 найбільших американських корпорацій, курси акцій яких приймаються за основу при розрахунку індексу Доу-Джонса - показника змін курсу акцій, що дозволяє оцінити рух фінансових ресурсів на біржах США та характеризує рівень ділової активності і ринкової кон'юнктури. Річній дохід компанії перевищує 32 млрд. дол.

Останнім часом відбулося значне збільшення числа і розмірів туристичних ТНК у світі. Серед них панують американські корпорації, які проводять глобальну експансіоністську політику.

Другу групу міжнародних корпорацій утворюють багатонаціональні ТНК. Ці фірми є міжнародними не тільки за ареалом їх діяльності, але і за контролем над ними. Вони об'єднують компанії різної національної належності (двох і більше країн) на виробничій і науково-технічній основі. Багатонаціональні ТНК не здійснюють настільки сильний вплив, як

однонаціональні, ймовірно, тому, що в цьому випадку жодна зі сторін не домінує у виробництві. Прикладом багатонаціональних корпорацій в індустрії туризму є одна з найбільших у світі турагенцій – американо-французька фірма «Карлсон Вагонліт Тревел», яка налічує понад 3000 офісів у більш ніж 145 країнах світу.

Історія туристської фірми «Карлсон Вагонліт Тревел» почалася в останній чверті XIX ст., коли бельгійський підприємець Жорж Нагельмакерс створив міжнародну компанію «Вагон-Літ». Незабаром вона придбала широку популярність завдяки новій концепції подорожей, а саме - трансконтинентальним поїздкам на розкішних потягах європейських гранд-експресів. У 1883 р. з Парижа в Стамбул відправився перший такий потяг – легендарний «Східний експрес», а слідом за ним з'явилися «Блакитний поїзд», «Золота стріла», «Транссибірський експрес» тощо. Майже кожного року компанія «Вагон-Літ» відкривала новий маршрут і запускала новий фешенебельний потяг, вона також займалася продажем залізничних квитків. У 1930-х рр. понад 4000 вагонів, що належали компанії, щодня перевозили пасажирів по Європі, були відкриті сотні турагенцій «Вагон-Літ». Вона мала представництва більш ніж у 60 країнах світу.

В той же час в США формується мережа турагентств «Ask Mr. Foster», (англ. «Спитай м-ра Фостера»). Вона отримала таку назву, оскільки пасажири з усіх питань, які стосувалися розкладу руху поїздів, зверталися до засновника цієї мережі У. Фостера. Перша турагенція з'явилося в 1888 р., а до 1913 р. численні офіси компанії відкрилися в різних районах країни. Після Другої світової війни обидві фірми проводили експансіоністську політику: освоювали нові ринки, диверсифікували діяльність, розширювали мережі філій, вдаючись до поглинань дрібних фірм.

В кінці 1970-х рр. компанія «Вагон-Літ», зіштовхнулася з послабленням своїх ринкових позицій, але, незважаючи на це, залишалася символом розкоші і світськості, мабуть тому і була придбана французькою готельною корпорацією «Аккор». Мережа турагенцій «Ask Mr. Foster », що отримала до того часу міжнародне визнання, спіткала така ж доля. Вона влилася в американський туристичний гігант «Карлсон Груп». У 1994 р. «Аккор» і «Карлсон» підписали угоду про об'єднання своїх турагентських мереж, створивши спільне підприємство і новий бренд «Карлсон Вагонліт Тревел».

Третя група міжнародних корпорацій включає міжнародні корпоративні союзи, які найчастіше постають у вигляді консорціумів (від лат. Consortium співучасть, сотовариство). Це організаційна форма тимчасового об'єднання підприємств, організацій, установ для здійснення капіталомісткого проекту або для спільного розміщення позики. Обов'язки членів консорціуму, частка кожного з них у витратах та в очікуваному прибутку, а також форми участі в реалізації проекту визначаються угодою про консорціум. Консорціум несе солідарну відповідальність перед своїми

замовниками. По досягненні поставленої мети консорціум припиняє свою діяльність або перетворюється в інший вид договірного об'єднання.

Однією з найвідоміших міжнародних корпоративних спілок в світовій індустрії туризму є готельний консорціум «Бест Вестерн», якому в 2012 р. виповнилося 66 років. «Бест Вестерн» був заснований в США після закінчення Другої світової війни, в 1946 р., коли активізувалися подорожі американців країною. Залишаючи готель вранці, вони хотіли увечері гарантовано мати номер в іншому гарному готелі за маршрутом подорожі. Вловивши цю тенденцію в туристичному попиті і спираючись на власний багатий досвід роботи в готельному бізнесі, М.К. Гертін створив в Каліфорнії неформальну групу готелів. Члени групи, невеликі сімейні придорожні готелі, зберігали правову та економічну незалежність, але повинні були дотримуватися певних стандартів якості і передавати клієнтів за ланцюжком один одному: рекомендувати для зупинки партнерів, безпосередньо зв'язуватися з їх службами прийому та по телефону бронювати місця. Незабаром вони перетворилися на престижні й дохідні заклади, що дозволило їм з повною підставою називатися «Best Western», тобто кращі готелі на заході США. Мережа Гертіна швидко поширилася на схід, охопивши всю країну, а з 1964 р. набула транснаціональний статус. Сьогодні «Бест Вестерн» є одним з найвідоміших готельних брендів, що об'єднує 4200 готелів у 79 країнах Америки, Європи, Азії та Океанії, Африки та Близького Сходу.

Членство в консорціумі дає незалежним готелям ряд переваг, дозволяючи їм витримувати жорстку конкуренцію з боку готельних ТНК. Вступаючи в добровільні союзи, вони отримують доступ до послуг, що раніше вважалися привілеєм інтегрованих готельних ланцюгів. Консорціум сприяє готелям у розробці та реалізації маркетингового комплексу, просуванні їхніх продуктів, підключенні до глобальних і регіональних систем резервування, підготовці кадрів і в інших видах діяльності, які вимагають великих витрат і не завжди під силу кожному підприємству окремо. Консолідуючись, члени консорціуму виграють на економії від масштабу операцій. За необхідності вони можуть отримати технічну допомогу, консультації з питань менеджменту, скористатися базами даних про клієнтів тощо.

При характеристиці сучасних міжнародних виробничих об'єднань особливе значення має не стільки їх походження, скільки географія прикладання капіталу (здійснення інвестицій), тому в спеціальній літературі всі групи міжнародних корпорацій називаються однаково - ТНК.

За останні десятиріччя в діяльності туристичних ТНК відбулися серйозні зрушення. Історично самою ранньою формою інтеграції в туризмі було об'єднання туристських підприємств, що знаходилися на одному щаблі технологічного процесу, тобто випускали однакову продукцію або надавали подібні послуги. Саме їй зобов'язані своєю появою перші міжнародні готельні ланцюги, такі як американські корпорації «Гілтон», «Шератон», «Марріот» тощо.

Сучасні туристичні ТНК являють собою великі диверсифіковані комплекси з широкою участю банківських установ. Під єдиним фінансовим контролем вони об'єднують підприємства, що розташовані в різних країнах світу і відносяться до різних галузей економіки і секторів індустрії туризму. Перехід до складної конгломеративної структури зміцнює економічні позиції туристичних ТНК, надаючи їм більшу стійкість і забезпечуючи переваги в конкурентній боротьбі. Так, у Німеччині провідні банки країни «Дрезднер Банк», «Коммерцбанк», «Дойче Бундесбанк» і низка страхових компаній розширюють свою присутність на туристичному ринку. Вони виступають акціонерами або входять до ради директорів багатьох туроператорів, турагенцій, авіакомпаній і роздрібних торговельних фірм, які контролюють туристичні групи. Для німецького ринку туризму характерна висока частка перехресної власності (системи участі), що утворює так звані блоки. Найбільш складний по структурі і найвпливовіший блок на німецькому ринку туризму сформувався навколо банку «Вестдойче Ландесбанк» та авіакомпанії ЛТУ. У його рамках діє найбільший туроператор TUI і ряд середніх – «Тьереборг», «Майерс Вельтрайзен» тощо, турагентські ланцюжки – «Ферст Райзебюро», «Томас Кук» та ін, а також готельні підприємства і круїзна фірма. Однією з цілей банку є створення своєрідної туристичної імперії, що далеко виходить за межі Німеччини.

Нинішній етап розвитку туристичних ТНК характеризується загостренням конкуренції між ними і, разом з тим, виникненням відносин співробітництва в межах стратегічних альянсів. Ці нові організаційні форми в індустрії туризму націлені на узгодження та координацію зусиль у вирішенні найрізноманітніших завдань, що постають перед туристськими компаніями: у проведенні маркетингових досліджень, розробці, виробництві і збуті туристських продуктів, а також професійній підготовці кадрів. На відміну від традиційних міжфірмових угод, стратегічні альянси покликані забезпечити довгострокові конкурентні переваги для компаній - учасниць альянсу в рамках глобальної стратегії їх діяльності.

Авторитетна Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) виділила три головні характеристики стратегічного альянсу. По-перше, дві або більше компанії об'єднуються для досягнення погоджених цілей і зберігають незалежність після утворення альянсу. По-друге, компанії-учасники спільно використовують результати, отримані в період функціонування альянсу, а також контролюють процес досягнення цілей альянсу. По-третє, компанії-учасники на постійній основі вносять у виробничий процес власні стратегічні ресурси (технологію, продукцію, досвід управління тощо). Приклади стратегічних альянсів існують в різних секторах індустрії туризму. Рідше зустрічаються міжсекторальні альянси.

У секторі транспортних перевезень міцні партнерські зв'язки налагоджуються між провідними авіакомпаніями світу. Вони воліють створювати стратегічні альянси з конкурентами, ніж зкуповувати їхні акції. Досягнувши між собою згоди, авіакомпанії можуть швидко розширити

маршрутну мережу, збільшити ринкову частку і обмежити доступ на ринок інших перевізників. Така співпраця забезпечує загальний для всіх учасників альянсу позитивний результат – зростання обсягу повітряних перевезень, доходу і прибутку. Залежно від змісту угод і ступеня інтегрованості учасників стратегічні альянси авіаперевізників поділяються на дві групи. Перша включає альянси з сильними і глибокими партнерськими відносинами і широким спектром напрямків спільної діяльності, таких як цінова політика, стандартизація транспортних засобів та послуг, що надаються; створення та просування спільного продукту, іміджу та бренду, розподіл доходів і прибутків. Другу групу утворюють альянси менш інтегровані і більш гнучко організовані, з спиранням на спільний маркетинг і технічний розвиток. Спочатку вони створювалися для трансферу пасажирів в аеропорти. Сьогодні переважна більшість альянсів авіаперевізників (за деякими оцінками до 70%), заснована на взаємному обміні ідентифікаційними кодами.

Ідентифікаційний код зазвичай являє собою певне поєднання двох латинських букв, що присвоюється авіаперевізнику. Наприклад, AF – «Ер Франс», AA – «Амерікен Ейрлайнз», BA – «Брітіш Ейрвейз». За правилами Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) авіакомпанія має право надавати в користування свої ідентифікаційні коди іншій авіакомпанії або кілька перевізників можуть використовувати одні і ті ж коди. У простому випадку взаємний обмін кодами виглядає наступним чином: два авіаперевізника підписують ділову угоду, за яким кожен з них набуває блоки місць на польоти компанії-партнера з наступним їх перепродажем від свого імені. Таким чином, зазначений в розкладі польотів XX 123 – рейс 123, виконуваний авіакомпанією XX, – в дійсності виявляється YY 456 або ZZ 9876. Для захисту прав споживачів пропонується запровадити регулювання обміну кодами. Питання знаходиться в процесі обговорення, а поки що авіакомпанії повинні принаймні інформувати пасажирів про таку практику.

Угода про обмін ідентифікаційними кодами може поширитися на один маршрут і один ринок, або на кілька маршрутів і ринків. У 2000 р. «Ейр Канада» та «Дельта Ейрлайнз» оголосили про обмін ідентифікаційними кодами при здійсненні польоту між великими канадськими містами – повітряними воротами країни – і американськими центрами базування авіакомпанії «Дельта Ейрлайнз» – Атланта, Цинциннаті, Даллас і Солт-Лейк-Сіті. Авіакомпанії «Свіссейр». (Швейцарія) і «Сабена» (Бельгія), з одного боку, і «Амерікен Ейрлайнз» (США) – з іншого, обмінювалися кодами на міжнародних маршрутах Даллас – Цюріх – Чикаго та Вашингтон – Бостон – Брюссель.

Угоди про обмін ідентифікаційними кодами часто переростають у багатопланові міжнародні стратегічні альянси авіаперевізників. Найбільшими серед них є «Стар Альянс», «Ануорлд» і «Скайт», на частку яких припадає більше половини загального обсягу пасажирських авіаперевезень в світі. Альянси засновані на угодах між провідними

авіаперевізниками Європи та Північної Америки, що обслуговують найбільш напружені трансатлантичні лінії повітряного сполучення. Надамо їх коротку характеристику.

Стар Альянс (Star Aliens) – перше і справді глобальне об'єднання авіаперевізників, створене за ініціативою авіакомпанії «Люфтганза» спільно з «Юнайтед Ейрлайнз». Сьогодні до нього входять авіакомпанії Німеччини, Великобританії, США, Канади, Японії, Австрії. Іспанії, Португалії, Польщі, об'єднаний авіаперевізник Данії, Швеції і Норвегії, а також авіакомпанії Нової Зеландії, Республіки Корея, Сінгапуру, Таїланду і Бразилії. Маршрутна мережа альянсу пов'язує 795 пунктів призначення в 139 країнах на всіх континентах. З приєднанням південноафриканської та швейцарської авіакомпаній вона охопить 846 пунктів, розташованих в 151 країні. Кількість щодня виконуваних рейсів збільшиться до 16 930.

Партнери називають «Стар» «консенсусним» альянсом, підкреслюючи комерційну і виробничу самостійність кожного учасника. Тим не менш, вони змогли значно поглибити процес інтеграції, виробивши спільну стратегію комерційної діяльності. У рамках альянсу діє єдина програма заохочення пасажирів, що часто літають. Досягнута домовленість про спільне використання кімнат відпочинку в аеропортах. У великих містах, що обслуговуються всіма авіакомпаніями альянсу, відкриті їх об'єднані комерційні представництва. Для зручності клієнтів партнери зістикували маршрути і розклади внутрішніх і міжнародних польотів, запровадили єдині квитки в разі пересадок на літаки інших авіакомпаній - членів альянсу. Вони проводять узгоджену тарифну політику. Зусиллями членів альянсу створена інтегрована платформа для розвитку інформаційних технологій. Авіакомпанії налагодили загальні закупівлі комплектуючих деталей, палива і літаків і приступили до консолідації брендів. Подальше зміцнення співробітництва веде, за визначенням Європейського Союзу, до віртуального злиття членів альянсу. У 2004 р. «Стар Альянс» почав реалізацію так званої регіональної концепції. Вона передбачає проникнення на окремі ринки пасажирських перевезень за допомогою регіональних авіакомпаній, які спонсоруються членами альянсу. У 2005 р. «Стар Альянс» вдруге здобув престижну світову нагороду в галузі туризму «Уорлд Тревел Евордс».

Ануорлд (Oneworld). У 1998 р. п'ять авіаперевізників на чолі з «Амерікен Ейрлайнз» і «Брітіш Ейрвейз» оголосили про створення глобального стратегічного альянсу «Ануорлд». З 1999 р. вони приступили до реалізації спільної програми дій вартістю в десятки мільйонів фунтів стерлінгів. В даний час членами альянсу є найбільша в світі авіакомпанія «Амерікен Ейрлайнз», світовий лідер за обсягом міжнародних пасажирських перевезень «Брітіш Ейрвейз», австралійська авіакомпанія «Куонтас», що виділяється дальністю польотів, одна з найбільших в Азії Сянганська авіакомпанія «Катай Пасифік», іспанська «Іберія» – головний авіаперевізник на маршрутах Європа – Латинська Америка, чилійська ЛАН, яку спеціальний авіаційний журнал назвав «самотньою зіркою на

південно-американському небосхилі», фінська «Фінейр» – провідна авіакомпанія країн Північної Європи, найбільш просунута в області інформаційних технологій, а також «Аер Лінгус» – ірландська авіакомпанія, що нещодавно приєдналася, і є однією з найбільш динамічних в Європі. У 2010 р. літаки цих авіакомпаній перевезли в загальній складності понад 240 млн. чоловік, тобто кожного тридцятого мешканця Землі, налітали понад 2 млрд. миль, що рівнозначно 12 оборотам навколо Сонця, виконали близько 3 млн. польотів, здійснюючи посадку або злітаючи через кожні 5 сек. У тому ж році доходи «Уануорлд» перевищили 60 млрд. дол.

У минулому динамічний розвиток альянсу стримувалося неврегульованістю відносин між основними фігурантами інтеграційного процесу – «Амерікен Ейрлайнз» і «Брітіш Ейрвейз». Ці дві вельми амбітні авіакомпанії, контролюючи більшу частину ринку повітряних пасажироперевезень між США і Великобританією, не змогли досягти згоди з головного питання – про обмін ідентифікаційними кодами. Ця обставина, а також відсутність домовленості про «відкрите небо» між двома країнами утруднювали довгострокові угоди між членами альянсу.

Нині «Уануорлд» – одне з найбільш інтегрованих об'єднань авіаперевізників. У рамках альянсу діє однойменна всесвітня тарифна мережа, проводиться обмін ідентифікаційними кодами, реалізується загальна програма заохочення пасажирів що часто літають, виконується узгоджена емісія авіаквитків і запроваджена єдина система їх бронювання, існує об'єднана маршрутна мережа, спільно проводяться трансферні операції, позитивний досвід поширюється між усіма членами альянсу. «Уануорлд» став першим глобальним стратегічним альянсом авіаперевізників з централізованим менеджментом. З 2000 р. ведення поточних справ альянсу було покладено на спеціальну управлінську групу, яку очолив Керуючий партнер. Йому передано в підпорядкування особи, що відповідальні за комерційну діяльність, інформаційні технології, зв'язки з громадськістю, обслуговування аеропортів і пасажирів, а також директор Глобального проекту. Керуючий партнер підзвітний Правлінню альянсу, в якому кожен член об'єднання представлений керівником вищого рангу. Правління виробляє стратегію розвитку альянсу і контролює поточний його стан. Ефективне управління сприяло швидкому зростанню альянсу. Найближчим часом до нього приєднаються три нових члена - японська, йорданська та угорська авіакомпанії. І тоді маршрутна мережа альянсу з'єднає 686 пунктів призначення в 140 країнах (територіях) світу. Як кращий альянс авіаперевізників «Уануорлд» неодноразово був відзначений такими престижними нагородами в області подорожей і туризму як «Бізнес Тревел Евордс», «Уорлд Тревел Еводс» тощо.

Скайтім (Skyteam). Цей глобальний стратегічний альянс виник в 2000 р. Початок йому був покладений кількома роками раніше, коли одна з провідних американських авіакомпаній «Делта Ейр-Лайнз», вийшла на європейський, ринок повітряних перевезень в пошуках регіонального

транспортного вузла для базування, щоб зміцнити позиції на трансатлантичному напрямку. Налагодивши співпрацю з «Ер Франс», вона отримала доступ до аеропорту Руассі-Шарль-де-Голль. У Латинській Америці партнером «Делта Ейрлайнз» і «Ер Франс» по альянсу стала «Аеромексіко», а в Азії – «Кірсан Ейрлайнз». Хоча «Скайтім» ніколи не ставив за мету розширення чисельного складу, з часом кількість його учасників зросла з чотирьох до десяти. У 2001 р. до альянсу приєдналися дві авіакомпанії – чеська «Чек Ейлайнз» і італійська «Аліталія», а в 2004 м. – ще три авіаперевізника – американські «Континент» і «Ноесвест», а також нідерландська КЛМ. У 2006 р. альянс набув компанію «Аерофлот» і в такий спосіб став першим глобальним авіаальянсом, який прийняв російського перевізника в свої члени. Нині парк повітряних суден авіаальянсу «Скайтім» налічує 2069 одиниць, вони здійснюють 15 207 вильотів на день, а маршрутна мережа альянсу пов'язує 684 пункти призначення в 133 країнах. Цілями і одночасно перевагами «Скайтім» є полегшений набір польотних миль по програмі заохочення пасажирів, що часто літають, і їх взаємний залік всіма членами альянсу, спільне використання авіакомпаніями «Скайт» кімнат відпочинку в аеропортах, зручне стикування маршрутів для забезпечення «безшовних» польотів, гарантоване бронювання квитків для постійних пасажирів, широкий вибір тарифів, уніфікована процедура реєстрації пасажирів і багажу при завантаженні в літаки авіакомпаній альянсу, підтримка стандартів якості обслуговування, єдина система резервування. Вже в перші роки роботи альянсу вдалося поліпшити рівень обслуговування пасажирів, розширити пропозицію послуг, розвинути нові технології.

Отже в центрі уваги альянсу знаходиться клієнт, чиї потреби та бажання він покликаний задовольнити. За думкою його засновників альянс повинен більшою мірою бути орієнтованим на інтереси пасажирів, ніж всі обєднання, раніше оформилися. Розгорнута в засобах масової інформації США, країн Європи, Латинської Америки та Азії рекламна кампанія альянсу проходить під девізом «Ми дбаємо про вас». У 2005 р. читачі авторитетного «Всесвітнього туристського журналу» назвали «Скайтім» кращим альянсом авіакомпаній. Частку авіаальянсів на світових регіональних повітряних перевезень показано на рис. 1. Створення стратегічного альянсу – довгий, важкий процес і не завжди результативний. Підтвердженням цього служить недавній крах двох відомих об'єднань авіакомпаній – «Вінзен» і «Кволіфлайер». Тим часом досвід їх нетривалої роботи має важливе значення для розуміння проблем у розвитку інтеграції на повітряному транспорті та шляхів їх вирішення.

Вінзен альянс (Winzen Aliens). Його утворенню передувало тривале співробітництво американського і європейського авіаперевізників «Норсвест» і КЛМ, які прагнули створити єдину компанію. Поява в кінці 1990-х рр. глобальних стратегічних альянсів «Стар» та «Ауноорлд» підштовхнуло неприєднаних до них авіаперевізників до об'єднання. На цій хвилі був створений альянс «Скайтім», а швейцарська авіакомпанія

«Свіссейр» і бельгійська «Сабена» започаткували інтеграційну програму «Кволіфлайер». «Норсвест» і КЛМ також налагодили ділові зв'язки з авіакомпаніями «Континент» і «Аліталія»: домовлялися про обмін ідентифікаційними кодами, про погодження програми часто літаючих пасажирів тощо. До потенційних членів «Вінзен альянсу» зголосилися «Малайзіан Ейрлайнз», «ЕйрЕуроп» і угорська «Малєв». Однак услід за цим виникла низка проблем, розбіжностей і взаємних докорів (конфлікт КЛМ і «Аліталіі» через будівництво та обслуговування нового аеропорту, підозри «Норсвест» і «Континенту» в порушенні антимонопольного законодавства тощо), що призвело до того, що інтеграційний момент був упущений. Учасники «Вінзен альянсу» спочатку зосередилися на двосторонніх угодах, а потім поодинці влилися в «Скайтім».

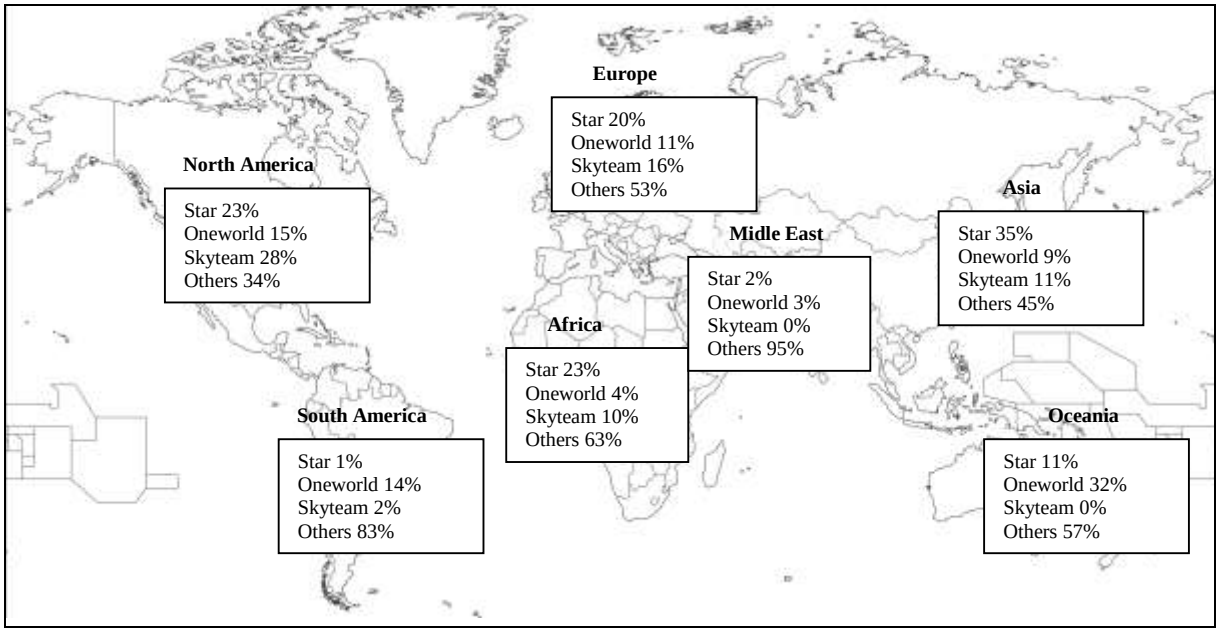

Рис.1. Частка авіаальянсів на світових регіональних ринках повітряних перевезень пасажирів

Кволіфлайер **(**Qualiflyer**)**. Цей альянс створювався на основі фінансових зв'язків між «СЕйрГруп», холдинговою компанією «Свіссейр» і рештою партнерів. «Свіссейр» володіла від 34 до 49,5% акцій кожного авіаперевізника що, входив до альянсу. Виняток становила авіакомпанія «Туркіш Ейрлайнз», що зберігла повну автономію. «Свіссейр» планувала подальше зміцнення альянсу шляхом придбання 85% акцій «Сабени», 34% акцій «ТАР ЕйрПортугал» і частки «Туркіш Ейрлайнз». Однак стратегія пайових вкладень в акції не виправдала себе. Низка банкрутств авіакомпаній, що послідувала за терактами в США у вересні 2001 р., торкнулася і «Свіссейр». Втративши своє ядро, «Кволіфлайер» зіткнувся з серйозними внутрішніми проблемами, перш за все, із загостренням конкуренції між членами альянсу, незважаючи на досягнутий раніше високий рівень інтеграції (єдина програма заохочення пасажирів, що часто

літають, спільні комерційні представництва всіх учасників альянсу тощо). У 2002 р. альянс «Кволіфлайер» припинив своє існування.

Останнім часом у зв'язку з бурхливим розвитком ділової активності в середовищі Інтернет в індустрії туризму, зокрема в секторі перевезень, з'явилися альянси нового типу. Так, нещодавно 13 провідних авіакомпаній Північної Америки, Європи та Азійсько-Тихоокеанського регіону на чолі з «Ейр Канада» об'єдналися для спільного ведення комерційної діяльності з використанням комп'ютерних мереж і електронних технологій. Вони створили інтернет-компанію Aeroxchange.com, яку розраховують перетворити на найбільше підприємство в історії електронного бізнесу рівня B2B (правочини між юридичними особами) на повітряному транспорті. У тому ж році до них приєдналися ще 20 авіаперевізників і сотні постачальників авіаційних товарів і послуг. Їх технічним партнером стала фірма «Оракл», що забезпечила інформаційно-технологічну підтримку спільної роботи. Головний офіс «Aeroxchange» розташований в Далласі (США). Обсяг фінансування проекту склав 53 млн. дол. «Aeroxchange» покликаний забезпечити електронний менеджмент поставок авіаційних товарів і послуг, їх електронну закупівлю, а також надання відповідних інформаційних послуг. Між членами альянсу налагоджується електронна торгівля корпусами літаків, авіаційним електронним устаткуванням, двигунами і запасними частинами до них тощо, укладаються контракти на технічне обслуговування. Першими електронними угодами були продаж електричних лампочок для літаків на суму 3 млн. дол. і ізоляційних матеріалів для вантажних контейнерів на 1 млн. дол. У майбутньому обсяг електронних продажів через Aeroxchange.com оцінюється в 45-50 млрд. дол. в рік. Якщо тенденція до створення стратегічних альянсів збереже силу в майбутньому, не виключено, що на основі цих утворень виникнуть більш міцні союзи ТНК. Стратегічні альянси переростуть в багатонаціональні корпорації, але вже на новому, більш високому етапі їх розвитку.

Висновки. Процеси транснаціоналізації знаходять все більший прояв у туристичній індустрії та сфері гостинності. Підставою цього є посилення концентрації виробництва та централізації капіталу. Транснаціоналізація монополістичних та олігополітичних об’єднань, що є характерною нині для всіх галузей світового господарства, дедалі активніше відбувається і в світовому туризмі. ТНК у туризмі є різноманітними за складом, видами та формами організації. Найбільш динамічно формування ТНК проходить в таких галузях – постачальниках виробництва турпродуктів, як авіатранспорт, готельний та ресторанний бізнес. Але і в сфері надання туристичних послуг, де традиційно переважали за кількістю середні та дрібні фірми-туроператори та турагенції, нині виділяються такі гіганти, як TUI та Неккерман (Німеччина), Карлсон Вагонліттревел (США), Клуб Медитерен (Франція) та інші. Вони все активніше співпрацюють з українськими турфірмами, виходять на український туристичний ринок (наприклад, ТНК TUI, яка стала ексклюзивним туристичним партнером

УЕФА з проведення чемпіонату ЄВРО-2012 в Україні та Польщі). Тому знання сучасних особливостей формування та діяльності ТНК у туризмі, їх галузевих та регіональних прорцій є актуальними та необхідними як студентам вищої туристичної освіти, так і практикам індустрії туризму України.

Використані джерела:
1. Александрова А.Ю. Международный туризм: Учебник / А.Ю. Александрова. – М.: АспектПресс, 2007. – 470 с.
2. Бабарицька В.К. Організація туризму: Навч. пос. Ч.І / В.К. Бабарицька, О.О. Любіцева, - К.: 1998. – 82 с.
3. Воскресенский В.Ю. Международный туризм: Уч. пос. / В.Ю. Воскресенский. – 2-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 463 с.
4. Холловей Дж. К. Туристический бизнес: Пер. с 7-го англ. изд. / Дж. К. Холловей, Н. Тейлор. – К.: Знання, 2007. – 789 с.
5. Смирнов І.Г. Бізнесові основи міжнародного туризму: Навч. пос. / І.Г. Смирнов. – К.: ВПК «Київський ун-т», 2007. – 124 с.
6. Смирнов І.Г. Міжнародний туристичний бізнес: Навч.-метод. пос. / І.Г. Смирнов, Н.В. Фоменко. – І.-Ф.: Галицька академія, 2009. – 154 с.

Мечковская О.А.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СТРУКТУРЫ ТУРИЗМА

В статье раскрываются теоретико-методологические основы комплексного экономико-географического анализа туристского пространства, позволяющего сформировать туристский образ региона или страны и выявить современные тенденции развития туризма.

The article describes the theoretical and methodological basis of a comprehensive analysis of the economic and geographical tourism space, allowing a developed tourist image of the region or country, and to identify current trends in the development of tourism.

Формирование умения познать туристский регион, выявить его специфику – задача, которую решают кафедры, подготавливающие специалистов в области туризма. Эта образовательная задача достигается в рамках изучения географии туризма.

География туризма, будучи тесно связана со многими географическими, экономическими и историческими науками, имеет междисциплинарный характер. Типичной ее чертой является комплексность исследований, что отвечает потребностям современной науки. Развиваясь в рамках трех основных направлений (гуманизации, экономизации и экологизации), география туризма в своих исследованиях опирается на принцип устойчивого развития [1]. Под устойчивым развитием туризма понимается сбалансированное развитие всех отраслей туристского комплекса, которое достигается в триаде «экономика – социальная сфера – природопользование». С точки зрения взаимодействия «туризм – экономика» – устойчивость предполагает эффективное развитие

туризма за счет сбалансированности спроса и предложения. Устойчивость туризма в рамках социальной среды означает максимальное удовлетворение туристских потребностей. Развитие туризма при условии сохранения природных ресурсов обеспечивает баланс в отношениях «туризм – природопользование» [2].

Главным объектом географии туризма является туристское пространство мира, стран и регионов. Согласно польскому географу Я. Стаховскому (1993) понятие «туристское пространство трактуется как часть реального географического пространства» (так представляют туристское пространство также Я. Варшиньска и А. Яцковский, 1978, а также В. Хасбандс, 1983). В свою очередь, географическое пространство – совокупность отношений между географическими объектами, расположенными на конкретной территории и развивающимися во времени. Под отношениями понимается воздействие географического объекта на окружающую его территорию и другие географические объекты. В категории туристского пространства в качестве объектов выступают как отдельные туристские центры (национальные парки, города – культурные центры, курорты и др.), так и территориальные рекреационные системы различного таксономического ранга (от локальных до международных). Влияние на окружающую территорию выражается посредством степени развития туризма или туристской функции на данной территории (строительство объектов инфраструктуры, хозяйственных объектов, преобразование естественного ландшафта в результате рекреационной нагрузки на территорию и т.д.) [3]. Таким образом, туристское пространство охватывает ту часть географической среды, где под влиянием спроса созданы соответствующие элементы инфраструктуры и реализуются различные виды рекреационных занятий в свободное время [4].

География туризма – наука о территориальной дифференциации туристского пространства, изучающая факторы и особенности его формирования и развития. Особенности территориальной организации туризма в регионе раскрываются на основе комплексного социально-экономико-географического анализа, методологической основой которого являются классические теории мирохозяйственных связей, теории конкурентоспособности, а также современные концепции формирования туристского пространства, основанные на экономико-географических, социологических и прикладных исследованиях. Значительную роль играют и концепции бихевиоризма, разработанные за рубежом в 1980-е гг., но не получившие широкого применения в географии туризма в эпоху технократической парадигмы, когда все исследования опирались на научно-технические достижения. В это время туристский регион представлялся как производственный комплекс, который формировался и оценивался в основном с позиции организаторов отдыха, определяющих объем и структуру туристского предложения. В период гуманистической парадигмы системный подход к изучению территориальной структуры

туристского пространства строится на новом качественном уровне с учетом потребностей потребителя.

Системный подход к изучению пространственных особенностей региона опирается на широкий спектр методов страноведческого (типология, классификация) и пространственно-функционального анализа, экономико-математических (корреляционный анализ, таксономический метод, анализ влияния туристских поступлений на платежный баланс) и картографических методов исследования.

Таким образом, изучение методологических основ развития туризма и мирового хозяйства в целом позволяет сформировать научно-теоретический аппарат комплексного экономико-географического анализа туристского региона, который заключается в поэтапном выявлении особенностей его пространственной структуры.

На первом этапе анализируется динамика пространственной структуры туристского региона и его место на мировом туристском рынке. В зависимости от размеров региона (макрорегион, мезорегион, страна, район, туристский центр и др.) могут анализироваться изменения пространственной структуры на различных иерархических уровнях. Особенности динамики туризма изучаются в контексте «центр-периферия» с использованием теории пространственной поляризации туристского рынка. Здесь также целесообразно изучение географической структуры туристских потоков для определения районов генерирования туристского спроса.

На втором этапе выявляются внутренние и внешние факторы развития туризма в регионе. На основе обобщения и анализа статистического и фактического материала изучаются особенности влияния различных групп факторов на развитие туризма в регионе. Затем факторы группируются по степени их позитивного и негативного воздействия на отраслевую и территориальную структуру туризма. Кроме того, на этом этапе возможно проведение SWOT-анализа с целью выявления специфических факторов локального характера и оценки возможностей и перспектив развития туризма в данном регионе.

Прежде всего, изучаются социально-экономические факторы развития туризма, связанные с уровнем социально-экономического развития, особенностями инвестиционной политики, внедрением инноваций, развитием интеграционных процессов и созданием благоприятной социо-культурной среды. Наиболее часто для оценки уровня социально-экономического развития страны выбирается интегральный показатель – индекс развития человеческого потенциала, который широко используется Программой развития ООН в межстрановых сопоставлениях. Поскольку между уровнем социально-экономического и туристского развития региона существует тесная зависимость, то для выявления наиболее сильно воздействующих факторов целесообразно применение корреляционного анализа, который позволит измерить степень тесноты существующих связей.

В группе эндогенных факторов основным выступает проводимая туристская политика, целью которой является стабилизация факторов спроса и предложения в туризме и достижение его сбалансированного развития. Возможности широкого выхода региона на туристский рынок связаны с усилением роли туризма в национальной экономике. Поэтому целесообразным является изучение динамики доли туристских поступлений в структуре макроэкономических показателей, показывающей изменение ранга функций туризма в хозяйственном комплексе (от зарождающейся, сопутствующей к дополняющей, ведущей либо угасающей). Кроме того, оценивается влияние туризма на экономику региона по взаимосвязям сальдо туристского обмена и общего платежного баланса.

Важнейшим фактором повышения конкурентоспособности национального туристского продукта являются рекреационные ресурсы. В связи с этим, необходимым этапом комплексного анализа является оценка рекреационных ресурсов. На основе оценки природно-рекреационных ресурсов выделяются регионы (районы) с различной степенью природной аттрактивности. Культурно-исторические ресурсы оцениваются с помощью балльной оценки их сравнительной ценности. По результатам оценки проводится их структурирование с выделением объектов международного, национального, регионального и местного значения. Отдельно выделяются полифункциональные центры как основные в структуре туристского предложения. На основании изучения факторов развития туризма и оценки их конкурентоспособности обосновываются основные перспективные направления развития туризма в регионе.

На третьем этапе определяется эффективность функционирования туристского сектора региона на основе анализа показателей интенсивности туризма и территориальной концентрации туристских функций. В качестве критериев оценки интенсивности туризма берутся: поступления от туризма, расходы на туризм, доля региональных туристских доходов в ВВП страны, доля туристских поступлений в объеме экспорта. Основными критериями оценки территориальной концентрации туристских функций являются: прибытия туристов на тысячу местного населения, прибытия туристов на единицу площади региона, концентрация туристских центров на 1000 км², аттрактивность природной среды для туризма (число природно-территориальных комплексов отдыха и туризма), доля рекреационных территорий в общей площади страны.

На основе изучения критериев эффективности функционирования туристского сектора определяется уровень развития туризма на данной территории с возможностью группировки стран (районов).

На четвертом этапе выявляются особенности и современные тенденции развития территориальной структуры туризма в регионе. Это становится возможным благодаря тому, что на предыдущих этапах исследования были изучены уровень и интенсивность развития туристской функции, географическая и функциональная структура туристских

потоков, степень развития материальной базы туризма, то есть наиболее динамичные элементы территориальной организации туристского обслуживания (Пирожник, 2008). Особенности территориальной структуры туризма раскрывают стадии развития туристской функции на данной территории и характер освоения туристского пространства [3]. Стадийность развития туристского пространства происходит под влиянием широкого круга факторов, изученных ранее. Это позволяет определить тип территориальной структуры (точечная, очаговая, линейно-узловая, ареально-сетевая, зонально-иерархическая), ранг функции туризма на данной территории, сегмент потребителей туристского рынка (первопроходцы, новаторы, быстро либо медленно признающие большинство, консерваторы), а также характер туристского предложения (от единичного к полифункциональному, селективному). Взаимосвязи между этими свойствами туристского пространства на разных стадиях его формирования позволяют определить тип рекреационно-географического пространства (зарождение, проникновение, ассимиляция, колонизация, урбанизация) [4].

Таким образом, комплексный экономико-географический анализ позволяет сформировать туристский образ региона, раскрывающий современные тенденции формирования и развития территориальной организации туристского хозяйства на данной территории. Конструирование туристского образа региона является неотъемлемой частью туристского образования.

Использованые источники:

1. Мечковская О.А. География туризма: методы анализа туристского пространства: пособие для студентов геогр. фак. / О.А. Мечковская. – Минск: БГУ, 2008. – 115 с.
2. Мечковская О.А. К вопросу об устойчивом развитии международного туризма // Экономика природопользования для устойчивого развития: теория и практика: Тез. докл. междун. науч-практ. конф., Минск, 21 – 22 ноября 2006 г. / Мин. природных ресурсов и охраны окр. среды, Мин. экономики Респ. Беларусь УО «Бел. гос. эконом. университет». – Минск: БГЭУ, 2006. – С. 147-149.
3. Мечковская О.А. Экономико-географические тенденции развития международного туризма в странах Центральной и Восточной Европы: Дис. … канд.геогр. наук: 25.00.24 / Бел. гос. ун-т. – Мн., 2004. – 190 с.
4. Пирожник И.И. Структурно-функциональные особенности рекреационного пространства и формирование туристского продукта Беларуси // Туризм и региональное развитие: Сб. ст. / Смоленск. гуманитар. ун-т; Отв. ред. Л.Ю. Мажар. – Смоленск: Универсум, 2008. – С. 124-136.

УДК 656,7.072;338.48 (045)

Заря І.В., Борисюк О.А.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНА БАЗА АВІАЦІЙНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНИХ КОМПАНІЙ

Розкривається роль авіатранспортної системи України як елемента туристичної інфраструктури, проблеми та перспективи подальшого розвитку туристичної сфери в контексті співпраці туристичних підприємств з авіаційними

перевізниками. Значна увага в статті приділяється конкурентоспроможності авіатранспортної системі України з притаманними їй особливостями, чинниками, закономірностями розвитку структури та організації.

Ключові слова: авіатранспортна система, туристична інфраструктура, конкурентоспроможность, туристичне підприємство.

Розкривається роль авіатранспортної системи України як елемента туристичної інфраструктури, проблеми та перспективи подальшого розвитку туристичної сфери в контексті співпраці туристичних підприємств з авіаційними перевізниками. Значна увага в статті приділяється конкурентоспроможності авіатранспортної системі України з притаманними їй чинниками, функціями, закономірностями територіальної структури та організації.

Раскрывается роль авиатранспортной системы Украины как элемента туристической инфраструктуры, проблемы и перспективы дальнейшего развития туристической сферы в контексте сотрудничества туристических предприятий с авиационными перевозчиками. Значительное внимание в статье уделяется конкурентоспособности авиатранспортной системе Украины с присущими ей факторами, функциями, закономерностями территориальной структуры и организации.

Ключевые слова: авиатранспортная система, туристическая инфраструктура, конкурентоспособности, туристическое предприятие.

The role air transportation system of Ukraine as part of the tourism infrastructure, problems and prospects for further development of tourism in the context of cooperation between tourism enterprises of air carriers. Much attention in the article is paid to competitive air transportation system of Ukraine with its factors, functions, structures and patterns of territorial organization.

Key words: air transportation system, tourism infrastructure, competitiveness, a tour company.

Постановка наукової проблеми. Розвиток туризму в Україну сприяє створенню нових умов для конкурентної боротьби всіх суб'єктів туристичної діяльності, веде до пошуку нових засад діяльності, встановлення дедалі витончених чинників конкурентних переваг, як в туризмі в цілому, так і в підтримуючих галузях.

Підтвердженням прискореного розвитку туризму є той факт, що надходження від туристичних подорожей у світовому масштабі становлять сьогодні за різними оцінками від 3 до 7 трлн. дол. США (у 2011 р. доходи лише від міжнародного туризму становили 1,1 трлн. дол., від туристів-резидентів у межах власної країни в 2011 р. – 2,6 трлн. дол.), а кількість туристів на сьогодні понад 1 млрд. осіб.

Неухильна інтеграція України у світогосподарську систему зумовила поступове збільшення обсягів міжнародного туризму в країну на початку XX ст., досягнувши абсолютного максимуму у 2008 р. У 2009-2010 рр. Україну відвідало 21,5 млн. осіб (з метою туризму 1,2 млн. осіб), що забезпечило їй 12-е місце на сучасному туристичному ринку за обсягом в'їзного туризму. За прогнозами WTTC в поточному 2012 р. Україна може опинитися серед десяти країн, що найбільше від усіх інших приймають іноземних туристів (25,4 млн. турприбуттів). За доходами від міжнародного туризму у 2009-2010 рр. наша країна обіймала 49-50 місце у світі (3,7 млрд. дол. за рік)[11].

Роль транспорту у розвитку сучасного туризму є визначальною і вкрай важливою. Транспортні засоби дозволяють створювати креативні туристичні продукти, можуть слугувати об'єктами прокату, засобами розміщення й атракції. Транспортні витрати суттєво впливають на собівартість і конкурентоспроможність тур продукту. За даними Держкомстату України, витрати всіх суб'єктів туристичної діяльності на послуги транспорту у 2011 р. становили більше 1/3 загального обсягу витрат на послуги сторонніх організацій, що використовуються при виробництві туристичного продукту[8].

Авіатранспортна система України є однією з найважливіших складових її економічного розвитку, ефективна діяльність якого повинна створити умови для зміцнення потенціалу країни, вирішення різних соціальних завдань, розвитку міжнародних відносин та туризму. Роль авіатранспорту з кожним роком зростає: якщо у 2001 р. авіатранспортом скористалося 2,1 млн. пасажирів, то у 2011р. – 7,5 млн. осіб. Туризм є надзвичайно важливим чинником розвитку пасажирських авіаційних перевезень. За останні роки і в авіаційних пасажирських перевезеннях і у міжнародних туристичних прибуттях спостерігалося синхронне зростання темпів приросту. Конкуренція – це могутній стимул для розробки та впровадження високотехнологічних інновацій та постійного покращення сервісу і обладнання в авіаційних послугах. Це забезпечить туристичній та супутнім галузям можливість досягти високих темпів розвитку та стати провідними на шляху модернізації виробництва та послуг.

Аналіз останніх досліджень та виявлення невирішених сторін проблеми. В цілому по Україні минулий туристичний сезон має позитивну динаміку. Загальна кількість туристів порівняно з минулим роком, обслужених туроператорами і турагентствами, збільшилася на 17%, обсяг послуг зріс на 10%, а платежі до бюджету – на 14%. Останнім часом намітилися певні новітні алгоритми в туризмі, що визначають його найближче майбутнє і дають вагомі підстави для туристичних компаній з пошуку шляхів адаптації до ситуації на туристичному ринку. Основними можна назвати такі:

1. Поступово зміщується сезонність і межі її починають розмиватися та відбуваються зміни у структурі попиту.

2. З'являються нові види туризму. Одним з останніх став «фінансовий туризм».

3. Туристи із року в рік стають більш вимогливими до якості наданих послуг.

4. Суттєвими мотиваторами поїздок стають отриманий досвід та враження.

5. З'явився сегмент «самостійних» туристів, здатних до самоорганізації в умовах активного відпочинку та подорожей.

6. Інформаційні технології, особливо в мобільному сегменті, все глибше проникають у туристичну індустрію, впливаючи на здатність туристів до швидких кроків назустріч новим враженням.

7. Україна стала більш популярною серед туристів з усього світу, а також українців як під час підготовки до Євро-2012, так і після проведення чемпіонату Європи з футболу.

Очевидно, що на тлі такої активності на туристичному ринку Україна повинна реалізувати свій туристичний потенціал, якщо, звичайно, забезпечить туристів безпечними і високоякісними транспортними засобами.

За рівнем розвитку бізнес-середовища та інфраструктурою туризму серед 124 країн світу ми посідаємо 73 місце, у тому числі за інфраструктурою авіатранспорту – 87 місце, інфраструктурою наземного туризму – 67 місце і туристичною інфраструктурою – 75. Це вказує на те, що авіатранспорт розвивається випереджальними темпами порівняно з наземним транспортом. Переваги авіатранспорту очевидні з позиції капіталовкладень в авіаційну галузь. Разом з тим, цифри вказують на необхідність подальшої модернізації та удосконалення транспортного фундаменту туризму в Україні для формування *конкурентоспроможного* національного *туристичного* продукту на внутрішньому та зовнішньому цільових ринках.

Серед вітчизняних і зарубіжних науковців вагомий вклад у розвиток сучасної теорії конкурентоспроможності внесли М. Портер, І. Ансофф, А. Градов, В. Дикань, І. Іванов, І. Герчикова, А. Мазаракі, Н. Ушакова, А. Литвиненко, І. Смолін, І. Балабанова, О. Шишкова та інші, які досліджували проблему конкурентоспроможності підприємств у сфері матеріального виробництва та торгівлі.

Актуальність проблеми підсилюється в умовах інтеграції України у світовий економічний простір, виходу на міжнародний ринок і розширення, таким чином, кола потенційних конкурентів.

Теоретичною і методологічною базою дослідження стали роботи таких спеціалістов як: А. Александрова, І. Балабанова, А. Богатова, К. Боумена, Ю. Волкова, В. Гуляїва, Н. Єремєєва, А. Ільїной, Н. Кабушкіна, В. Квартальнова, Ф. Котлера, І. Спиридонова, А. Чудновського та ін.

Проблематика організації авіатранспортного обслуговування в міжнародному туризмі вивчена російськими і вітчизняними вченими, зокрема М. Біржаковим і В. Нікіфоровим [1], В. Гуляєвим [3], І. Дудником [5], І. Смирновим [6], Г. Уваровою [4], Г. Балабановим та Л. Ткачук та ін. [7].

Водночас питання конкурентоспроможності авіаційного транспорту в контексті співпраці з туристичними компаніями не знайшли широкого відображення в економічній літературі. Теоретико-методологічні та прикладні аспекти даної проблематики ще потребують своєї розробки. Саме це зумовило вибір теми дослідження та визначило його актуальність.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації ринкових процесів і збільшення ролі туризму в міжнародному поділі праці транспорту відводиться значна роль у забезпеченні географічної єдності різних країн

світу та доступності туристичних дестинацій для туристів. Розвиток авіаційних пасажирських перевезень в Україні сприяв збільшенню туристичних потоків в міжнародному сполученні.

За даними WTTC Україну в період з 1994 по 2011 рр. показник відвідування України туристами збільшився у 7 разів (на 21,4 млн. чол.) і станом на 2012 р. ця цифра становить вже 25 млн. туристів [8].

Особливо динамічно розвивається ринок пасажирських авіаперевезень (за 2011 р. пасажиропотік у вітчизняних аеропортах збільшився на 22,9% і становив 7,5 млн. осіб, тенденція до збільшення збереглася і у 2012 р.) [10]. Це свідчить про зростання ролі вітчизняного авіаційного транспорту в системі міжнародних транспортних перевезень та внутрішній транспортній компоненті, загострення конкурентної боротьби між національними авіаперевізниками. Разом з тим, посилення своєї присутності на туристичному ринку України потребує від авіатранспортних компаній не тільки розробки заходів щодо зміцнення свого ринкового положення, а і визначення основних кардинальних напрямів подальшої конкурентної політики з обов'язковим залученням міжнародного досвіду модернізації авіатранспортної системи.

У рамках Єврочемпіонату оновлені аеропорти України продемонстрували свої нові потужності, прийнявши рекордну кількість рейсів – близько 13 тисяч. МА «Бориспіль» у червні обслужив 885,9 тис. пасажирів, було виконано 9 тис. 752 рейси. У дні Євро – 2012 пасажиропотік аеропорту Київ (Жуляни) склав близько 78 тис. осіб (↑на 19,5 %) в ці дні аеропорт прийняв 2,5 тис. рейсів. МА «Харків» обслуговано 750 літаків, якими слідувало 52,5 тис. пасажирів (↑на 4,5 %), МА «Донецьк» – обслуговано більше ніж 126,4 тис. пасажирів та виконано понад 2,5 тис. рейсів, МА «Львів» ім. Д. Галицького – обслуговано понад 40 тис. пасажирів та 600 міжнародних та внутрішніх рейсів. У червні 2012 року Державне підприємство обслуговування повітряного руху України (Украерорух) забезпечило аеронавігаційним обслуговуванням на п'яти аеродромах чотирьох приймаючих Євро-2012 міст 17 892 польоти [10]. В площині українського туристичного простору ніша авіаційних перевезень вже заповнена. Основними авіаперевізниками з 28-ми є наступні за результатами діяльності у 2011 р.:

1. «Аеросвит», Україна – 35968 польотів.
2. МАУ, Україна – 22501 політ.
3. Lufthanza, Нвмеччина – 18306 польотів.
4. Turkish Airlines, Туреччина – 17372 польта.
5. «Аэрофлот», Россія – 17290 польотів.

Також в дусятку кращих потрапили Emirates, «Дніпроавіа», «Трансаэро», «British Airways» та «Qatar Airways»

Злиття та поглинання авіаційними компаніями готельних та ресторанних ланцюгів перетворює ці транснаціональні компанії у мегапотужних гігантів, здатних впливати на ситуацію з перевезеннями пасажирів в майже кожній країні світу. Тобто, вони мають важелі

перерозподілу потоку туристів, формування нових, привабливих маршрутів, обмежувати доступність певних місць для відвідування, впливу на сприйняття туристом подорожі літаком, як отримання специфічного враження від польоту.

Починаючи з 2005 р. авіатранспортна система зайняла лідируюче положення на ринку пасажирських перевезень, випередивши автомобільний транспорт. Як відомо, до найбільш типових джерел одержання конкурентних переваг належать: нові технології; зміни структури і вартості окремих елементів у технологічному ланцюжку виробництва і реалізації товару; нові запити споживачів; поява нового сегмента ринку; зміни «правил гри» на ринку.

На загострення конкурентної боротьби в транспортній галузі вплинули ряд факторів серед яких слід виділити наступні: зросла частка ділових поїздок, що призвело до зростання попиту на швидкий та надійний транспортний засіб; підвищилися вимоги туристів до швидкості переміщення туристів з метою невідкладності отримання туристичних послуг в місці призначення; відбувається процес розширення географії подорожей, що потребує належним чином укомплектованого транспортного засобів; доступність ціни, зручність і комфорт; міжсезоння, як чинник туристичного спокою поступово наповнюється новими напрямами та видами туризму і активізує туристичний ринок до формування попиту на туристичний продукт; особливе місце посідає безпека польоту – відомо, що авіаційний транспорт є найбезпечнішим в світі.

Таке положення зумовило створення нових вимог до діяльності туристичних підприємств, визначивши ряд параметрів, яким мають відповідати умови та особливості роботи суб’єктів підприємництва. До основних можна віднести:

- наявність техніко-технологічних складових за допомогою яких мають виконуватись поставлені перед туристичною фірмою завдання;
- збереження пропорцій між поставленими завданнями та наявними ресурсами;
- використання інформаційних програмних засобів на високому техніко-технологічному рівні;
- діяльність має задовольняти вимогам сьогодення і користується попитом на ринку туристичних послуг;
- впровадження в практику елементів ситуативного менеджменту, як одного з основних інструментів оптимізації діяльності туристичного підприємства;
- наявність висококваліфікованого персоналу, який володіє не тільки програмними продуктами, а й творчим потенціалом і відповідним аналітичним мисленням.

Постійний пошук напрямів удосконалення процедури надання транспортних послуг туристам веде по впровадження новітніх технології в авіатранспортній системі.

Прикладом цьому є створення авіаційними компаніями для своїх потреб Глобальних дистриб'юторських систем, що дало їм суттєві конкурентні переваги як під час створення ГДС у 60-х рр. так і зараз. І надалі з розширенням сфери використання ГДС, що було спланованим маркетинговим заходом, авіакомпанії з роками тільки нарощували свої конкурентні переваги. А якщо додати до вищевказаного такі переваги авіаційного транспорту як швидкість, просторова всеосяжність та безпека ми станемо свідками виходу на світову арену беззаперечного лідера туристичного перевезення.

Особливо гостро стоїть питання цінової політики в забезпеченні конкурентоспроможності авіаційного транспорту в системі пасажирських перевезень. Адже ціна квитка на авіаційному транспорті є найвищою. Але парадоксальним є те, що вартість квитка не залежить від витрат палива чи часу в польоті. Вона враховує інтереси авіакомпанії і залежить від купівельної спроможності пасажирів та співвідношення попиту та пропозиції. Разом з тим, слід відмітити, що постійне підвищення цін на авіарейси знижує конкурентоспроможність авіаційної індустрії.

Значну конкуренцію традиційним перевізникам на національному авіаційному ринку створюють бюджетні компанії. До категорії бюджетних належать компанії, що здійснюють регулярні авіаперевезення з обмеженим набором послуг на борту і на землі (відсутнє відділення бізнес-класу, безплатне харчування та напої, доступ до газет та радіо, а також певних послуг пов'язаних з перевезенням багажу (обмежується його кількість). Це дає їм змогу суттєво знизити ціни. Вони мають власну схему маршрутів, з'єднуючи другорядні аеропорти столиць, міста-центри регіонального значення з вигідним транспортно-географічним положенням, обминаючи при цьому аеропорти – хаби. Бюджетні авіалінії характеризуються однотипним флотом літаків, а також значно загущеною кількістю сидячих місць (менші проміжки між сусідніми рядами крісел). Дешеві перевізники першими в галузі авіаперевезень запровадили у великому обсягу безпосередній продаж авіаквитків – через Інтернет і по телефону, що зумовило відмову від посередників.

Обсяг перевезень лоу-кост компаніями на міжнародних регулярних лініях в 2011 р. через аеропорти України становив 550,2 тис. осіб, або 7% від загального обсягу міжнародних регулярних авіаперевезень. За даними Міністерства інфраструктури в цьому році авіаперевезення до та із України здійснювали такі бюджетні авіакомпанії: Візз Ейр Україна, Wizz Air Hungary, Air Arabia, FlyDubai, Pegasus Airlines та Wind Jet. Цей сегмент в майбутньому зможе динамічно розвиватися тільки разом з підвищенням добробуту населення та спрощенням візового режиму з країнами Євросоюзу.

Внаслідок росту конкуренції також і традиційні перевізники почали реформувати свою діяльність, шукаючи способів заощадити, готуючи цікавіші пропозиції для клієнтів. Але розвиток туризму може стримуватися тим, що національна авіатранспортна система не відповідає світовим стандартам в сенсі зручності, ефективності, безпеки, а транспортні проекти, зокрема будівництво нових аеропортів, потребують для своєї реалізації величезних інвестицій. І навіть будівництво нового терміналу в Борисполі поставило ряд організаційних питань перед керівництвом аеропорту.

30 аеропортів та 15 аеродромі, що включені до реєстру України, а також специфічна мережа аеропортів на базі військових аеродромів і аеродромів деяких відомств є елементами регіональних авіатранспортних систем [10]. Кожна РАТС формується навколо найбільших міст – центрів міжрегіональних систем розселення. Такими центрами є міста Київ (2785 тис. осіб), Одеса (1010 тис. осіб), Харків (1452 тис. осіб), Дніпропетровськ (1011 тис. осіб), Донецьк (968 тис. осіб), Львів (734 тис. осіб), Сімферополь (337 тис. осіб) [8]. Аеропорти цих міст формують каркас структури регіональних авіатранспортних систем, утворюючи територіальне ядро авіапослуг. Таким чином, на території України можна виокремити наступні авіатранспортні системи: Донецька, Карпатська, Південна, Північно-Західна, Північно-Східна, Подільська, Придніпровська, Столична, Центральна (рис. 1).

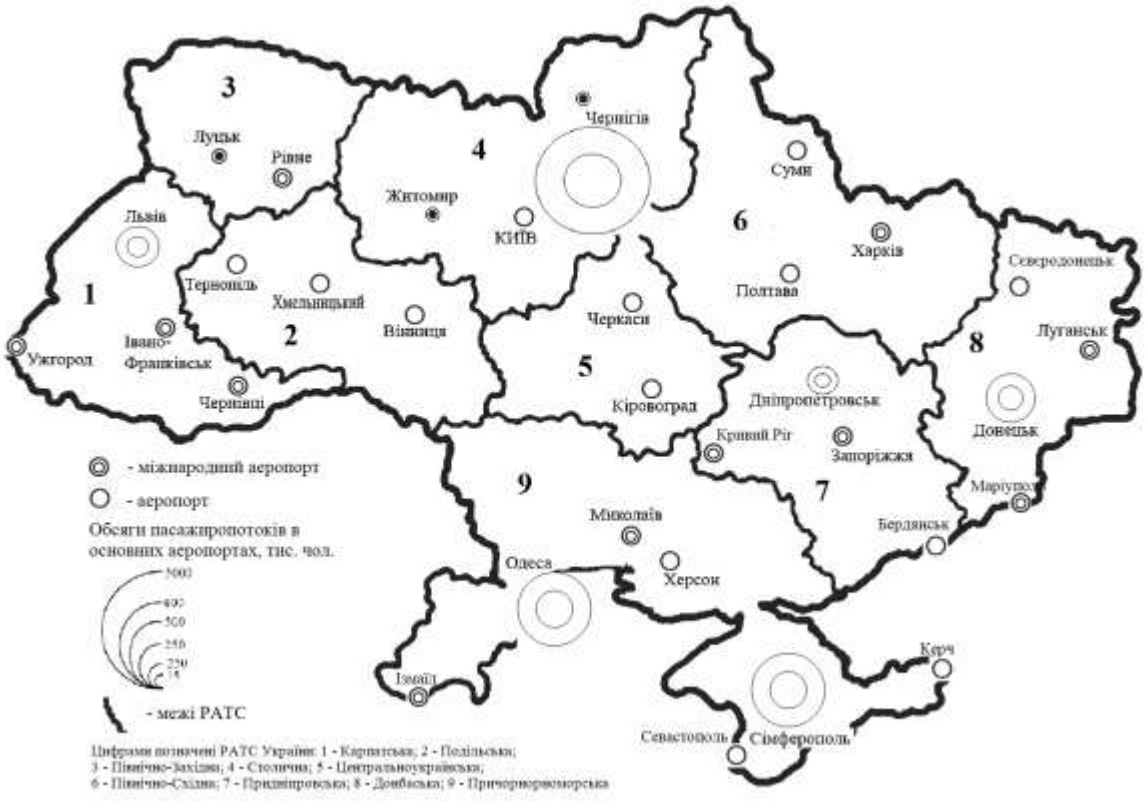

Рис. 1. Регіональні авіатранспортні системи України

Тому конкурентна боротьба між перевізниками туристів посилюється і в регіональному масштабі. Розбудова інфраструктури авіатранспортної системи при підготовці до Євро-2012 тільки посилила конкуренцію на місцях, загалом виділивши певні регіональні авіатранспортні системи в пріоритетні напрями досліджень оцінку конкурентоспроможності яких представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Аналіз конкурентоспроможності регіональних авіатранспортних систем України

№ з/п	Назва РАТС	Зона обслуговування (області)	Рейтинг за пасажиро-потоком	Рейтинг за доступністю авіапослуг	Рейтинг конкуренто-спроможності
1.	Карпатська	Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька	5	2	*2*
2.	Подільська	Вінницька, Тернопільська, Хмельницька	7	7	*6*
3.	Північно-Західна	Рівненська, Волинська	8	7	*7*
4.	Столична	Київська, Житомирська, Чернігівська	1	3	*1*
5.	Центральна	Черкаська, Кіровоградська	8	5	*5*
6.	Північно-Східна	Харківська, Сумська, Полтавська	6	6	*4*
7.	Придніпро-вська	Дніпропетровська, Запорізька	4	4	*3*
8.	Донецька	Донецька, Луганська	3	1	*1*
9.	Причорно-морська	Одеська, Миколаївська, Херсонська, АРК	2	5	*2*

Аналіз свідчить, що попит на транспорт постійно підвищується незважаючи на періодичні економіко-соціальні потрясіння та глобальні природно-кліматичні зрушення. Підвищенню рівня конкурентоспроможності українських авіаперевізників на світовому ринку сприятиме і той результат, що принесе співпраця Китаю та аеропорту «Бориспіль». Адже обговорюється питання кредиту з боку китайської сторони в розмірі 1 млрд. дол. для побудови чотирьох вокзалів, прокладання залізнодорожнього полотна між Києвом та аеропортом та закупівлі електропоїздів. Саме тому провідні туристичні держави витрачають значні кошти на формування іміджу власної країни, використовуючи як традиційну рекламу, так і міжнародні культурні, спортивні, науково-технічні, економічні і політичні заходи.

Висновок. Проведені дослідження підкреслюють значну роль авіатранспортної системи у розвитку міжнародного туризму в нашій державі. Підвищення конкурентоспроможності регіонів здійснюватиметься, зокрема, за таким основним напрямом, як розвиток транспортно-дорожнього комплексу як основного елементу підвищення рівня мобільності населення. Індикаторами поступального та конкурентоспроможного розвитку авіатранспортної складової транспортної галузі є наступні чинники: зростання обсягів інвестицій; збільшення кількості країн і напрямів подорожей туристів; підвищення рівня привабливості авіаційного транспорту; сприяння покращенню інвестиційного клімату у сфері туризму, залученню інвестицій у розвиток інженерно-транспортної та комунальної інфраструктур; раціоналізація використання фінансових і матеріальних ресурсів у сфері туризму.

Використані джерела:

1. Биржаков М.Б., Никифоров В.И. Индустрия туризма: Перевозки / Биржаков М.Б., Никифоров В.И. – М.- СПб.: ИД «Герда», Невский фонд, 2003. – 400 с.
2. Бугайко Д.О., Рибалко О.Л. Тенденції розвитку ринку авіаційних перевезень України // Економіка, підприємництво та менеджмент – Журнал наукових праць: Випуск 9. – К.: НАУ, 2007. – С.80-85.
3. Гуляев В.Г. Организация туристских перевозок / Гуляев В. Г. – М.: «Финансы и статистика», 2001. – 512с.
4. Уварова Г.Ш. Українська авіація на міжнародному ринку туристичних послуг: проблеми і перспективи розвитку//Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Державна політика розвитку цивільної авіації XX1 століття: економічний патріотизм і стратегічні можливості України». – К.: НАУ, 2008. – С. 156 – 159.
5. Суспільно-географічні засади дослідження авіаційного транспорту [Текст] / І. М. Дудник, О. А. Борисюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 4, Географія і сучасність : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. - Вип. 25. - С. 17-24.
6. Смирнов І.Г. Логістика туризму : навчальний посібник / Смирнов І.Г. – К.: Знання, 2009. – 444с.
7. Ткачук Л.М., Балабанов Г.В. Аналіз процесів взаємодії у системі «авіація – туризм».Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм : збірник наукових статей. – Київ : Вид-во національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2010. – Випуск 1. – С.172-179.
8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/
9. Офіційний сайт Всесвітньої ради з подорожей та туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wttc.org\
10. Офіційний сайт Державної авіаційної адміністраці України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukravitrans.gov.ua /
11. Офіційний сайт ЮНВТО [Електронний режим доступу]. – http://www.unwto.org/index_r.php

УДК 338.486 : 659.2 (477)

Зима О.Г., Лола Ю.Ю., Жила Н.В.

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ

Розглянуто елементи інформаційного туристичного середовища за їх інтегрованими ієрархічними рівнями, складено та проаналізовано рейтинг відвідування туристичних порталів України та надані пропозиції щодо удосконалення формування інформаційного середовища туристичної індустрії.

Ключові слова: інформаційне туристичне середовище, автоматизація туристичних фірм, туристичні портали, глобальні системи бронювання, рейтинг туристичних порталів.

Рассмотрены элементы информационной туристической среды в связи с их интегрированными иерархическими уровнями, составлен и проанализирован рейтинг посещения туристических порталов Украины и представлены предложения по совершенствованию формирования информационной среды туристической индустрии.

Ключевые слова: информационное туристическое среду, автоматизация туристических фирм, туристические порталы, глобальные системы бронирования, рейтинг туристических порталов.

It was considered elements of the information environment in tourism due to their integrated hierarchical levels, compiled and analyzed the rating of Ukrainian tourism portals visit and made suggestions to improve the formation of the information environment of tourism industry.

Key words: tourist information environment, automation of travel companies, travel portals, global reservation system, ranking travel portals.

Сучасне суспільство все далі віддаляється від природи та занурюється у штучно створене інформаційне середовище, яке постійно поширюється та доповнюється новою інформацією з різних сфер життєдіяльності людини. Об’єднання світового суспільства в єдину телекомунікаційну комп’ютерну інформаційну мережу та перетворення високих технологій на генеруючу силу соціально-економічного розвитку сприяє тісному взаємозв’язку країн, регіонів та суспільств різних держав. Інформаційне туристичне середовище є основою, що поєднує активність людини, бізнесу, туристичних організацій та держави як суб’єктів туристичної індустрії. Від якості такого середовища залежить ефективність туризму як напряму економічної діяльності, тому тема є актуальною та потребує подальших теоретичних та практичних розробок.

Проблемами розвитку інформаційного середовища в сфері туризму займалися такі науковці: Гуляєв В.Г., Дорогунцова С.І., Мельниченко С. В., Морозов М.А., Плотникова Н.І., Скопень М.М., однак недостатньо уваги було приділено розгляду процесу формування та інтеграції ієрархічних рівнів інформаційного туристичного середовища країни.

Метою статті є дослідження формування ієрархічного інформаційного середовища туристичної індустрії в Україні.

Розвитку в’їзного та внутрішнього туризму сприяє створення органами державної влади, представниками бізнесу та громадськими туристичними організаціями адаптивного, насиченого та інтерактивного інформаційного туристичного середовища. Сутність такого середовища полягає в організації потоків даних, що супроводжують туристичні, сервісні, фінансові потоки та поєднують процеси виробництва туристичних послуг з їх збутом та споживанням. Інформаційне туристичне

середовище одночасно формується на декількох інтегрованих ієрархічних рівнях, що забезпечує якість його інформаційного наповнення (рис. 1).

Забезпечення високого ступеня наповнення інформацією системи управління, а також надання кожному рівню ієрархії управління необхідної інформації належної якості і в необхідні терміни потребує синхронізації інформаційних потоків та організації інформаційних процесів, що протікають в туристичній сфері на локальному, регіональному, державному та міжнародному рівнях.

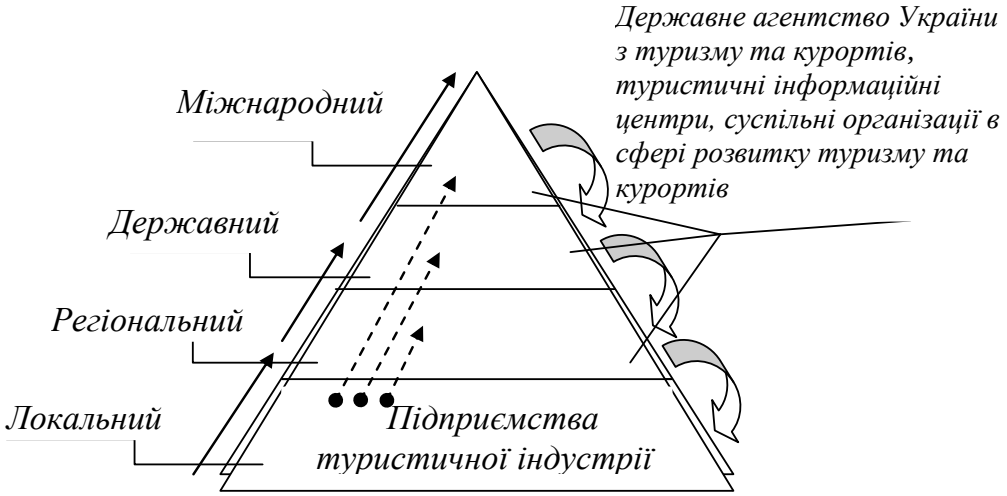

Рис. 1. Ієрархічні рівні інформаційного туристичного середовища

Локальне інформаційне середовище туристичних підприємств має динамічний характер та складається з вхідних, вихідних, внутрішніх, зовнішніх інформаційних потоків. На туристичних підприємствах постійно відбуваються процеси з формування туристичних послуг, їх просування та надання, що потребує значного вхідного масиву даних і, як наслідок, впорядкування зовнішнього середовища.

На регіональному, державному та міжнародному рівнях інформаційні потоки спрямовані на супроводження туристичних потоків й їх випередження. Це пов’язано з тим, що формування турів, їх просування на туристичному ринку та придбання розмежовано в часі з процесом споживання туристичних послуг. Після закінчення руху туристичного потоку також виникають інформаційні потоки, що викликано необхідністю отримати зворотній зв’язок від туристів та потребою туристичних фірм в складанні звітів [1]. При цьому туристи та туристичні фірми використовують різні джерела інформації. У результаті дослідження використання інформаційних ресурсів та залучення інформаційної інфраструктури у практичну діяльність туристичних фірм м. Києва при формуванні турів [2] отримано інформацію, що представлена на рис. 2.

Як видно з рис. 2., найбільшу частку інформації, необхідної для формування та просування турів, туроператори та турагенти отримують на

туристичних виставках (42 %) та в електронних мережах (38 %). Така інформація формує вхідні інформаційні потоки, що інтегруються із внутрішніми потоками, які переміщуються всередині підприємств туристичної індустрії. Ефективність управління ними залежить від рівня автоматизації процесів туристичних підприємств. На даний час можна виділити три рівні автоматизації, що наведено на рис. 3.

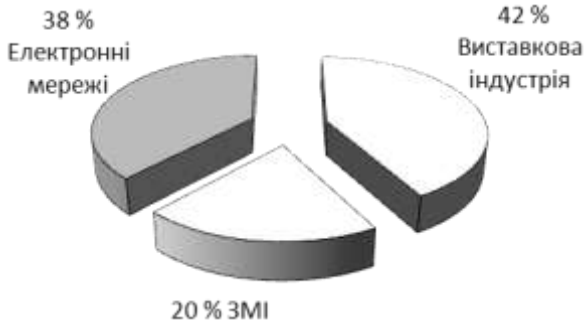

Рис. 2. Структура джерел інформації про ринок туристичних послуг

Рис. 3. Рівні автоматизації внутрішніх та зовнішніх інформаційних потоків туристичних фірм

Для впорядкування внутрішніх потоків використовуються автоматизовані системи управління: «Оверія-туризм», «Само-Тур», «Мастер-Тур», «Мастер-Агент». Національний програмний продукт «Оверія-туризм» є модульним рішенням комплексної автоматизації роботи туристичних компаній, що дозволяє організувати роботу як великих, так і дрібних туристичних фірм і підприємств готельного типу.

Основним призначенням програми є внутрішньоофісна автоматизація фірми: облік замовлених турів, оплат, постійних клієнтів, виданих дисконтних карт, отримання актуальних звітів про діяльність компанії, можливість друку всього пакету документів, які видаються клієнту та надсилаються партнерам, контроль завантаження рейсів, бронювання, зв'язок з бухгалтерськими програмами [3].

Сучасні АСУ функціонують як в локальній мережі, так і маючи можливість підключення до роботи в глобальній мережі Інтернет. Перевагами таких технологій є можливість проводити гнучку маркетингову та цінову політику, що дозволяє створювати ефективну стратегію продажу туристичних продуктів та контролювати умови реалізації своїх пакетів послуг.

Широке застосування персональних комп'ютерів та каналів зв'язку призвело до всесвітньої інтеграції баз даних та внутрішніх систем бронювання. На ринку туристичних послуг з'явилися глобальні дистриб'юторські системи бронювання «Amadeus», «Galileo», «Sabre», «Worldspan», які пропонують туристичним фірмам доступ до баз даних постачальників туристичних послуг по всьому світу.

Найбільш поширеною в Україні міжнародною системою бронювання є «Амадеус», тому більша частка операції з бронювання авіаційних перевезень, послуг готелів й прокату автомобілів, залізничних перевезень, круїзів, туристичних пакетів та інших послуг, здійснюється з її допомогою. Однак, в цілому, українські суб'єкти туристичної діяльності представлені в глобальних дистриб'юторних системах бронювання у незначній кількості. Серед найбільш популярних вітчизняних систем бронювання можна виділити www.hotels24.ogo.ua, booking.com, oktogo.ru, agoda.ru.

Використання міжнародних та національних систем бронювання дозволяє впорядковувати вихідні інформаційні потоки, що мають користь для споживачів і забезпечують інтеграцію у зовнішнє інформаційне середовище. Інформаційне середовище поєднує комплекс економічної, соціальної, географічної, культурно-історичної, природно-рекреаційної інформації в горизонтальному та вертикальному напрямах. Модель формування інформаційного туристичного середовища представлено на рис. 4.

Інформаційне середовище має безліч інформаційно-віртуальних ресурсів, що сприяють розвитку туризму та можуть бути згруповані у три види ресурсів:

1) пізнавальні ресурси – веб-сайти, сервери, портали, віртуальні тури;

2) допоміжні ресурси – геоінформаційні технології, електронні атласи, GPS навігація, Інтернет карти (Google Earth);

3) організаційні ресурси – електронні засоби резервування квитків, електронні засоби оплати.

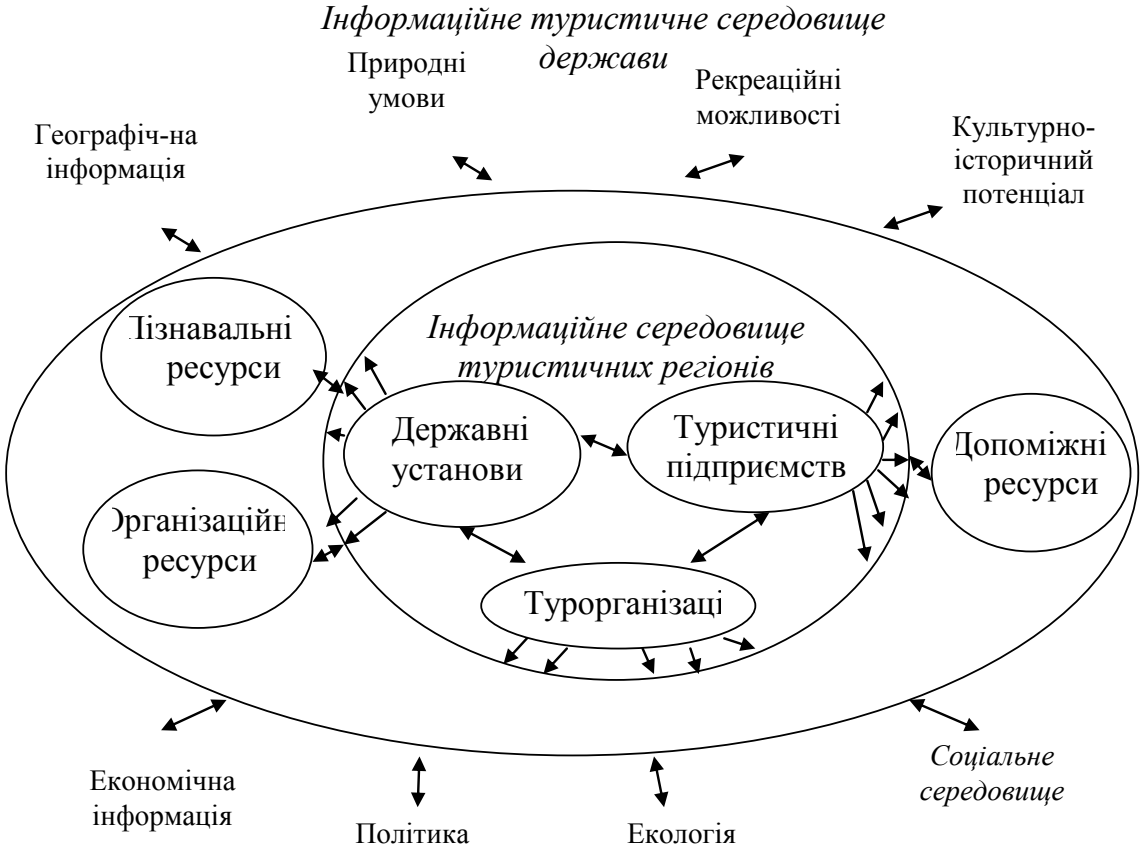

Рис. 4. Модель формування інформаційного середовища

Формуванню інформаційного туристичного середовища на регіональному, державному та міжнародному рівнях сприяє впровадження геоінформаційних технологій, які містять географічні дані, відомості про туристичні об’єкти та підприємства туристичної інфраструктури. Використання космічних знімків разом з географічними даними дає змогу отримати об’єктивну інформацію про сучасний стан місцевості, що допомагає при плануванні маршруту приймати більш обґрунтовані рішення.

Отримати всю інформацію про послуги туристичних підприємств, курорти світу, новини туризму, особливості подорожі можна за допомогою туристичних публічних порталів, серверів, сайтів, контекстної реклами. Інформаційні портали надають широкий спектр можливостей з вибору та замовлення турів.

Найбільшими порталами та каталогами загальноукраїнського значення залишаються: Туристичний портал України, Український туристичний портал, портал «Наші подорожі». Деякі найбільш відомі туристичні портали, що об’єднують значну кількість інформації, аналі-

зують стан туристичного ринку, відображають новини, демонструють пропозиції туристичних фірм, наведені в табл. 1. Представлені портали дозволяють туроператорам розміщувати свої пропозиції в єдиному інформаційному полі та оперативно управляти ними: виставляти нові пропозиції, змінювати ціни, призупиняти продажі, а також надавати різноманітну інформацію стосовно туристичних регіонів.

Таблиця 1

Найбільші туристичні портали України [1]

Назва та Інтернет адреса порталу	Коротка інформація
Український туристичний портал http://www.ukrtourism. com	надана повна інформація про Україну та її туристичні ресурси; інформація згрупована за регіонами та за видами туризму; вкладка «довідник туриста» має всю необхідну інформацію для планування подорожі; своєчасно оновлюється стрічка новин; наданий каталог туроператорів внутрішнього й в'їзного туризму та турагентів; є зручна система пошуку
Туристичний портал України http://www.stejka. com	інформація про туристичні центри, готелі ресторани, таксі, пам'ятки згрупована за областями України та за алфавітом, зручний інтерфейс, фотоальбом
Відпочинок на Україні http://travel.kyiv.org	путівник туристичною Україною: інформація про природу, активний відпочинок, історичні пам'ятки, поради туристам, форуми, адреси туристичних підприємств, фотоальбом
On-line путівник по Криму http://www.on-line.crimea.ua	повна довідкова інформація для туристів за регіонами Криму, описання різних видів відпочинку в Криму
Наші подорожі http://www.hometravel.com.ua	знайомство відвідувачів з цікавими місцями та маршрутами України; особисті поради, фотографії та описання подорожей
Подорожі в Україні http://www.tripua.info	цікаве оформлення, багато вкладок, але не повністю заповнених; фотоальбом туристичних місць, замків, аквапарків, соборів, водних об'єктів
Туристичний портал «Туризм Відпочинок Подорожі» http://tour.com.ua	має каталог туристичних фірм, систему пошуку турів; орієнтований на виїзний туризм
Українська туристична мережа http://www.ukrtravel.net	орієнтована на виїзний туризм, не оновлюється вчасно, немає сучасних новин, не всі вкладки відкриваються

Необхідно зазначити, що на провідному українському пошуковому сервері Uaportal.com є більше 1 000 посилань на сервери і сайти, які пов'язані з туризмом в Україні. Це досить високий кількісний показник, однак якість та ефективність сайтів досить низька, оскільки довідкові сервери та сайти працюють повільно, а інформація, що представлена на них, не завжди повна й актуальна. Крім того, на більшій частині сайтів не реалізована функції замовлення й оплати. Таким чином, на даний час існує значна кількість українських туристичних порталів, однак їх якість ще не є достатньою, оскільки представлена інформація не є інтерактивною й мультимедійною та часто не оновлюється своєчасно. Внаслідок цього користувачі відносяться до неї з певною недовірою. Крім того, на міжнародних пошукових серверах Yandex та Google до національного туристичного порталу можна віднести «Туристичний портал України», створено також Одеський регіональний туристичний сайт, туристичний путівник Закарпаття та інші. Однак і ці веб-сайти і сервери не є якісним завершеним проектом і потребують креативного підходу до удосконалення дизайну, організації інформації та її оновлення.

Одним з показників ефективності сайтів є кількість його відвідувань. Міжнародний рейтинг сайтів за показником Alexa Traffic Rank відображає рівень відвідування відносно всіх існуючих в мережі сайтів протягом останніх трьох місяців. Чим нижче показник Alexa Rank сайту, тим популярніший туристичний ресурс. Рейтинг національних туристичних порталів (рис. 4) складено на основі сайту «Alexa» [4], де накопичується статистика відвідування інших сайтів.

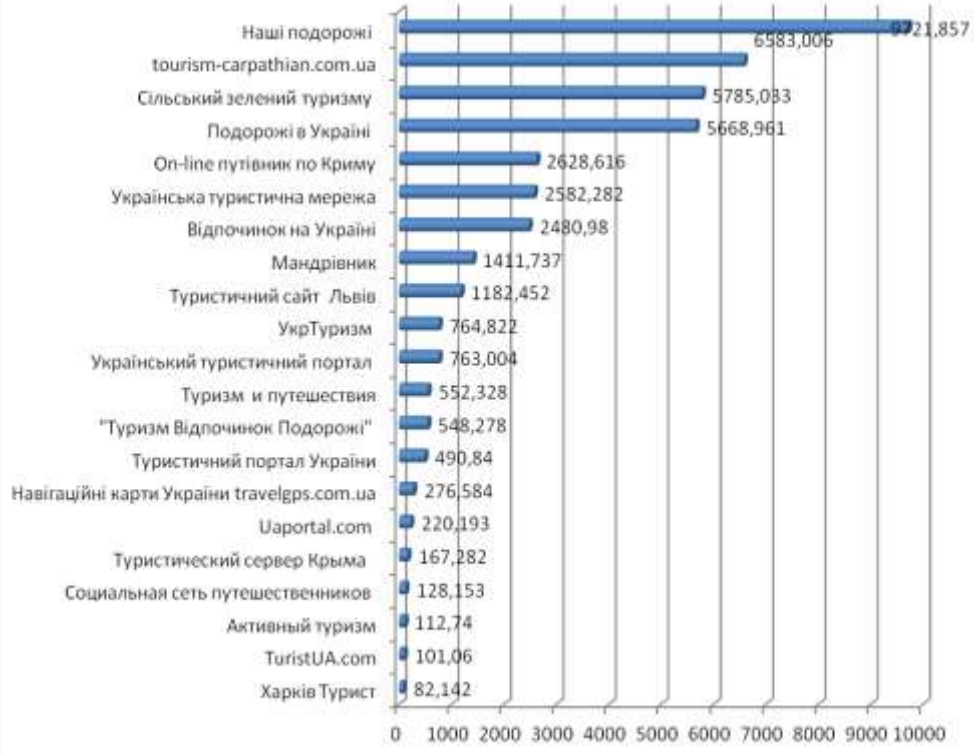

Рис. 4. Міжнародний рейтинг національних туристичних порталів за показником Alexa Traffic Rank, тис. відвідувань

Як видно з рис. 4, в перші 250 тисяч сайтів за інтенсивністю їх відвідування увійшли тільки 6 національних туристичних сайтів. При цьому перше місце займає портал «ХарківТурист». Необхідно зазначити, що рейтинг сайтів в національній мережі дещо змінюється, що представлено на рис. 5.

Рис. 5. Ранг сайту в українській інтернет-мережі за показником Alexa Traffic Rank in UA

Як видно з рис. 5, перше місце серед українських користувачів мережі також займає портал «ХарківТурист», однак портал TouristUa не є таким популярним, як в міжнародній мережі, а на другому місці опинився портал «Активный туризм».

Туристичні сайти стають більш привабливими для туристів при наявності на них віртуальних турів, що дозволяє потенційним туристам за допомогою комп'ютеру в домашніх умовах «відвідувати» визначні місця, музеї, замки, собори. Такі подорожі здійснюють подвійний вплив на «віртуальних туристів», оскільки вони підіймають їх інтелектуальний рівень й заохочують побачити в реальному світі те, що вони оглянули у віртуальному режимі.

Найбільшим інтернет-каталогом віртуальних турів в Україні є портал PanoVision, Україна 3D, VCity (сайт-гід з віртуальними турами по Харкову). Інтернет також надає можливість користувачу побувати в різних куточках світу в реальному режимі часу [5] за допомогою встановлених веб-камер. Вже сьогодні веб-камери спостерігають за життям Дерибасівської вулиці в Одесі (www.t.odessa.ua/webcam/t=936265255), Ейфелевої вежі в Парижі (www.andreani.net/webcam/) та в багатьох інших містах. Це дозволяє викликати більшу зацікавленість до вивчення туристичного потенціалу певної країни та її окремих туристичних центрів.

Для просування національного туристичного продукту на міжнародному ринку та підвищення інтенсивності внутрішніх туристичних потоків на основі ефективного інформаційного туристичного середовища, що буде спроможне формувати попит на національний туристичний продукт України необхідно: розробити інтерактивні, мультимедійні та адаптивні регіональні інформаційні туристичні сайти для кожного регіону країни; створити єдиний національний туристичний портал, що поєднує всі регіональні портали, а також інформаційні ресурси туристичних підприємств та організацій; сформувати розгалужену мережу туристичних інформаційних центрів, однією з функцій яких є презентація туристичного національного продукту на міжнародній арені; забезпечити державну підтримку розвитку туристичних інформаційних ресурсів при формуванні єдиного інформаційного середовища.

Висновок. Таким чином, дослідження об'єктів та суб'єктів інформаційного туристичного середовища дозволяє їх впорядковувати та визначати комплекс інструментів для ефективного управління ними з метою синхронізації та інтеграції всіх ресурсів індустрії туризму. Ефективне інформаційне середовище в туристичній сфері сприяє оптимізації ухвалення управлінських рішень, що дозволяє туристичним підприємствам отримувати конкурентні переваги та зміцнювати свої конкурентні позиції на зовнішніх і внутрішніх ринках. Створення ефективного національного інформаційного туристичного середовища дозволяє:

1) підвищити інформованість населення та потенціальних іноземних туристів про історично-культурну спадщину населення, природно-рекреаційний потенціал країни та можливість отримання туристичних послуг різноманітного спектру в залежності від бажань туриста;

2) сприяти підвищенню попиту на послуги національних підприємств туристичної індустрії;

3) зменшити тимчасові інтервали формування, просування і реалізації туристичного продукту;

4) скоротити час та підвищити якість обслуговування споживачів туристичного продукту;

5) скоротити обсяг документообігу та зменшити кількість помилок в документації.

Використані джерела:

1.Лола Ю.Ю. Логістика в міжнародному туризмі : навчальний посібник / Ю. Ю. Лола. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. – 248 с.

2.Мельниченко С. В. Інформаційні технології в управлінні суб'єктами туристичної діяльності : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук : за спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами" / С. В. Мельниченко . – Київський національний торговельно-економічний університет. – К., 2008. – 32 с.

3.Информационные системы и технологии в туризме. Программный комплекс «Оверия-туризм» для студентов специальности «Туризмология» всех форм обучения : Учебное пособие / В. С. Пономаренко, И.А. Золотарева, В.Е. Ермаченко, Р.Н. Чен, О.В. Костина, С.В. Шипкин, К.В. Олексюк, Д.А. Дерябкин. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2011. – 404 с.

4.Alexa – The Web Information Company. Електронний ресурс – http://www.alexa.com/siteinfo/turistua.com.
5.Зима А.Г., Куделко В.Э., Подгайная В.А. Значение брендинга в увеличении конкурентоспособности туристического направления. Географія та туризм: Наук. зб./Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтпрес, 2012. – Вип. 20. – с. 44-50.

УДК 332.146.2

Воронін І.М.

АНАЛІЗ РИНКУ НЕРУХОМОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ГОТЕЛЬНОЇ ІНДУСТРІЇ

В статті дано аналіз готельного сегменту ринку нерухомості України. Визначені його проблеми та основні напрями подальшого розвитку.

Ключові слова:готельне господарство, ринок нерухомості.

В статье дан анализ гостиничного сегмента рынка недвижимости Украины. Определены его проблемы и основные направления дальнейшего развития.

Ключевые слова: гостиничное хозяйство, рынок недвижимости.

In this article is analyzes the hotel's segment of the property market in Ukraine. Identified the problems and the main directions of further development.

Key words: hotel industry, the property market.

Актуальність. Ринок готельної нерухомості в Україні почав формуватися ще на початку 2000-х рр. Проте фінансова криза 2008-2009 рр. привела до «заморожування» цілого ряду проектів. На сьогоднішній день ситуація змінюється на краще. Безумовним поштовхом до нового сплеску на даному сегменті ринку стало підготовка нашої країни до EURO-2012. Така масштабна подія виступила певним каталізатором його розвитку: з одного боку це викликало комплексний розвиток інфраструктури – дороги, вокзали, аеропорти, з іншого – дало поштовх до появи на ринку готельної нерухомості об'єктів зовсім іншого – світового – рівня якості. Сьогодні готельний ринок України є одним з найдинамічніших та перспективних ринків у Східній Європі. Однак, не слід забувати, що готельна нерухомість – це, як правило, довгострокові проекти, тому заходи подібні EURO-2012, які відбуваються раз на 3-4 роки, не можуть істотно вплинути на привабливість готельного бізнесу для інвесторів, як іноземних, так і вітчизняних, або динаміку розвитку даного ринку в цілому.

Ціллю даної роботи є аналіз готельного сегменту ринку нерухомості України та визначення його проблем та основних напрямів подальшого розвитку.

Серед *позитивних тенденцій* розвитку ринку готельної нерухомості України можна відзначити новий підхід інвесторів до реалізації готельних проектів. Тривалий час до будівництва готелів ставилися в більшій мірі як до іміджевих, ніж до бізнес-проектів. Як правило, в готельні проекти інвестували капітал, зароблений в інших більш дохідних галузях. Тому

іноді замовники реалізовували проекти готелів лише тому, що це було престижно, і мало хто замислювався над тим, чи буде успішним цей проект. На сьогодні ситуація змінюється. До готельного бізнесу сьогодні вже ставляться як до серйозного виду бізнесу, який може давати чималий прибуток. В цьому відношенні готельна нерухомість як вид бізнесу зараз практично нічим не відрізняється від торгівельної або офісної, а в деяких питаннях він може бути набагато більш прибутковим і цікавим для інвестора. Прикладом може служити розвиток російського ринку готельної нерухомості, який в березні 2012 р. на 14-му Міжнародному інвестиційному готельному форумі (The International Hotel Investment Forum, IHIF) в м. Берлін був визнаний найбільш цікавим для інвестування у Східній Європі. За результати 2011 р. оборот готельного ринку в РФ склав більше US $ 1 млрд., а в цьому році він, за прогнозами, може досягти вже US $ 2,5 млрд. [5].

Крім того, за останні кілька років на український готельний ринок увійшло декілька міжнародних готельних операторів. Масової появі на вітчизняному ринку «китів» світового готельного бізнесу перешкоджають складності в роботі міжнародних операторів з місцевими девелоперами (від англ. develop – розвивати; найманий менеджер для компанії-інвестора). Ефективність такої співпраці залежить багато в чому від загальної економічної ситуації, інвестиційної привабливості країни в цілому, рівня розвитку бізнесу і традицій його ведення. З цієї точки зору Україна опустилася на три позиції (з 149 місця на 152, за даними на жовтень 2011 р.) в рейтингу Doing Business-2012, що підготовлений Міжнародною фінансовою корпорацією Світового банку (International Finance Corporation of the World Bank). Якщо побудувати готель вітчизняним бізнесменам ще під силу, то створити мережевий впізнаваний бренд з європейським рівнем сервісу в середньостроковій перспективі практично неможливо. Основна причина полягає в тому, що вітчизняні будівельні норми, санітарні та протипожежні вимоги, що існують, давно вже застаріли і багато в чому не відповідають сучасним вимогам і західним стандартам. Крім того, відсутні чіткі критерії градації «зірковості» готелів. Готель може на своєму фасаді розмістити 4*-5*, але по суті відповідає 2* за європейськими стандартами [1].

Однак, слід зазначити, що розвиток ринку готельної нерухомості в Україні все ж отримало державну підтримку. Зокрема, в липні 2011 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку та підготовки готельної інфраструктури до проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу» [2]. Даний документ передбачає тимчасове звільнення від сплати податку на прибуток готелів категорії 3*, 4* та 5*, якщо вони будуть введені в експлуатацію до вересня 2012 р.

Крім того, 29.07.2011 р. був підписаний Закон України «Про внесення змін до статті 19 Закону України «Про туризм»» [3], Який передбачає обов’язковість категоризації готелів в країні і передбачає

введення європейського сервісного стандарту HOTREC (Hotels, Restaurants & Cafe – Конфедерація національних асоціацій готелів і ресторанів ЄС), що включає 270 пунктів вимог до готелів, частина з яких є обов'язковою, а частина носить рекомендаційний характер. Виконання норм вищезазначеного Закону, безсумнівно, поліпшить рівень сервісу у деяких українських готелях (які претендують на рівень 3*-5*), правда, для цього потрібні час і кошти на впровадження всіх стандартів. Втім, чітке виконання стандартів міжнародних операторів також гарантує високу якість сервісу для постояльців готелів.

На початок 2012 р. в різних регіонах України була відкрита низка готелів, що претендують на європейський рівень сервісу. Так, в 2012 р. в м. Києві вже були введені до експлуатації 4 готелі: Ibis Kyiv (3*, 212 номерів) під управлінням міжнародного готельного оператора Accor Group; «Космополітъ» (4*, 160 номерів) у складі торговельно-розважального комплексу «Більшовик»; Alfavito (колиш. «Автограф») (3*, 275 номерів) і Fairmont Grand Hotel Kyiv (5*, 258 номерів). Тепер у столиці 5 п'ятизіркових готелів: «Прем'єр Палас» (колиш. «Україна», 289 номерів), Hyatt Regency Kyiv (234 номери), InterContinental Kiev (272 номери), «Опера» (136 номерів) і Fairmont (258 номерів).

За даними консалтингової компанії в сфері комерційної та житлової нерухомості Knight Frank (США / Великобританія), за період 2011-2012 рр. в м. Києві велося будівництво 12 готельних об'єктів та реконструкція двох існуючих готелів «Братислава» і «Спорт», які після її закінчення повинні відповідати рівню 4* зірок [5].

На регіональних ринках України нова пропозиція на початок 2012 р. склало більше 15 об'єктів. Найбільш значущими подіями 2012 р. в регіонах є відкриття першого міжнародного готелю Four Points by Sheraton Zaporozhye (5*, 164 номери) в м. Запоріжжя під управлінням міжнародного готельного оператора Starwood Hotels & Resorts Worldwide, Inc. та відкриття першого п'ятизіркового готелю у м. Харків – «Харків Палас» (5*, 180 номерів), що знаходиться під управлінням національного готельного оператора Premier International (входить до мережі Premier Hotels). Крім цього були відкриті готелі, що знаходяться під управлінням національних операторів – 5 готелів під брендом Reikartz Hotels & Resorts (мм. Львів, Почаїв, Дніпропетровськ, Кіровоград, Севастополь) і один – під брендом Royal Hotels & SPA Resorts (Royal Grand Hotel) в м. Трускавець, що входить до складу санаторно-курортного комплексу «Женева» [5].

Як правило, готелі вищої категорії (de luxe; 5*) затребувані в столиці і великих містах країни (мм. Харків, Донецьк, Дніпропетровськ). Так, у м. Київ уже можна спостерігати початок конкуренції між п'ятизірковими готелями, завдяки чому відбувається зниження цін на вартість номеру. У регіонах же споживачі віддають переваги готелям середнього рівня (A, B, C; 4*, 3*, 2*), що визначається більш низькою платоспроможністю відвідувачів. За даними британської аудиторської компанії Ernst & Young (E&Y), українські національні готельні оператори Reikartz Hotel

Management (управляє 20-ма готелями рівня 2*, 3* й 4*) та Premier International (управляє 12-ма готелями рівня 4* і 5*) планують розвивати саме напрям бюджетних готелів – категорії 2* (С). Так, в 2012 р. Premier International має намір розвивати готелі категорії 2* (С) під брендом «Компас Готель». Розвиток нових бюджетних готелів передбачається здійснювати переважно за франшизою. Оператор Reikartz Hotel Management для управління двозіркових готелі також планує створити новий бренд «Раціотель». Так, найближчим часом очікується відкриття двозіркових готелів «Раціотель» у мм. Київ, Маріуполь, Житомир. До кінця 2012 р. планується відкрити мінімум 20 готелів під брендом «Раціотель» у всіх обласних центрах країни [5].

В Україні вартість одного ліжко-місця в готелі класу economy не повинна перевищувати 150 грн., максимум 200 грн. У цю вартість, як правило, входить мінімальний набір послуг: можливість харчування («шведський стіл»), прання і прибирання номеру. Звичайно ж, немає SPA-салонів, тренажерного залу та ресторанів. Для порівняння, приблизна вартість одномісного номеру в європейському бюджетному готелі – € 35-50 за номер. Проте вартість номерів дуже сильно залежить від популярності і відвідуваності регіону, в якому розташований готель. Наприклад, в Іспанії вартість двомісного номеру в 1*-2* готелі € 70 та вище. В Італії номера ще дорожче. Досить дорогі готелі в Лондоні, де туристичний потік завжди численний. Тут двомісний номер в готелі класу «bed & breakfast» обійдеться приблизно в £ 60-80. Обстановка номеру залежить від готелю. У номерах 2* готелів можуть бути душ і туалет, але може бути і загальна ванна кімната на кілька номерів. У номері, як правило, є телевізор, телефон, ліжко, шафа, тумбочки. Також можуть бути присутні прасувальні приналежності та чайник, безкоштовний WiFi. За прогнозами експертів, поява бюджетних готелів в Україні в цілому позитивно вплине на розвиток туристичного ринку з тієї причини, що якщо буде можливість зупинятися в недорогих номерах, то і туристів буде приїжджати більше [4].

В останні роки в Україні активно почав розвиватися сектор *хостелів* (від англ. hostel – гуртожиток) – молодіжні готелі, що забезпечують проживання за доступними цінами і особливий спосіб життя постояльців. Як правило, це міні-готелі з різною місткістю – від 8-10 до 90-100 місць. У 2003 р. була створена Всеукраїнська молодіжна асоціація хостелів Україні (Хостел-Асоціація), яку на сьогоднішній день можна вважати найбільшою бюджетною готельною мережею нашої країни. Ситуацію, що склалася можна пояснити тим, що сьогодні існує багато вторинної нерухомості (будинки, квартири, промислові приміщення, колишні гуртожитки), яку не вигідно орендувати або купувати. Виграшним рішенням для власників таких площ є створення хостелів. Станом на середину 2012 р. в Україні працювало 92 офіційних хостела, що входять до Хостел-Асоціації, з них понад 40 – у м. Київ та близько 40 – у м. Львів. За рівнем обслуговування українські хостели не поступаються європейським. Вони відповідають

міжнародним стандартам за 5-ма основними критеріями оцінки якості, що запропоновані міжнародними системами бронювання готелів: розташування; підготовка обслуговуючого персоналу; чистота; безпека і особлива фан-атмосфера (від англ. fun – весело, прикольно). Сучасні українські хостели, поєднуючи в собі доступну вартість проживання та високу якість обслуговування, складають серйозну конкуренцію 2*-3* готелям радянського зразка.

Висновки. Таким чином, говорячи про перспективи розвитку ринку готельної нерухомості, можна з упевненістю сказати, що особливою увагою, як і раніше буде користуватися сегмент готелів вищих категорій. Але в наступні кілька років цей сегмент буде практично сформований. Це стосується, перш за все, столиці та міст-мільйонерів (мм. Харків, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Донецьк, Одеса, Львів). Що стосується готелів середніх категорій (2*-3*), то тут відкриваються найширші та цікаві перспективи. Відкриття згаданого готелю Ibis Kyiv – першого готелю категорії economy у м. Київ під управлінням міжнародного оператору, поклало початок формуванню нової якісної пропозиції в цьому сегменті. Територіально розвиток готельного бізнесу перспективно в будь-якому регіоні нашої країни, оскільки готельний фонд на периферії давно застарів і потребує серйозного оновлення. Тим більше що в Україні є успішні приклади розвитку регіональних готелів. Наприклад – курорт Буковель - який показав, що при хороших інвестиціях і грамотної реалізації проектів можна організувати великий приплив туристів. Рівень заповнюваності готелів в Буковелі в зимовий сезон, незважаючи на високу конкуренцію, досягає до 100%.

Ключовими факторами, що формують попит на готельні послуги в Україні, як і раніше, залишаються: щорічне зростання потоку іноземних туристів і розвиток ділової активності всередині країни. У розвиток останнього фактору можна виділити низку проблем, що накопичилися: непрості умови кредитування для будівництва та реконструкції старого номерного фонду, бюрократичні зволікання в оформленні дозвільної документації, застарілі будівельні норми і вимоги, відсутність на сьогоднішній день юридичного механізму категоризації готелів, дефіцит кваліфікованого лінійного персоналу.

Крім того, виходячи з європейської статистики, що визначає співвідношення номерного фонду на 1 тис. мешканців, бачимо цифри не на користь Україні: у Польщі – 6-8; у Франції – 13-14, в Україні – 1,6-3,2. Така ж тенденція і по містах: в Берліні – 16,8; у Відні – 10,1; в Лісабоні – 9,9; у Варшаві – 7,5; в Києві – 3,2. З іншого ж боку, за оцінкою фахівців потенціал готельного ринку України величезний і його ємність може становити мінімум US $ 20 млрд.у вартості всього номерного фонду за рік [5]. Одним з варіантів вирішення проблем готельної нерухомості повинна стати державна цільова програма розвитку готелів на найближчі 5-10 років.

Використані джерела:
1.Григоренко Ю. Украинским гостиницам нужен западный сервис / Ю. Григоренко // Академия гостеприимства. – №2 (8), 2012. – С. 12-18.
2.Закон України від 08.07.2010 р. №2468-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку та підготовки готельної інфраструктури до проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу» : за станом на 01.04.2011 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2468-17.
3.Закон України від 8.07.2011 р. №3679-VI «Про внесення змін до статті 19 Закону України "Про туризм"» : за станом на 08.07.2011 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3679-17.
4.Пестерева А. Бюджетные отели в мире становятся более востребованными, чем отели премиум-сегмента / А. Пестерева // Турбізнес. – №1-2 (43-44), 2011. – С. 64-66.
5.Сугак М. Рынок гостиничной недвижимости в Украине : динамика развития / М. Суглак // Академия гостеприимства. – №3 (9), 2012. – С. 12-20.

УДК 911.375.5 (477.63)

Шульга В.П.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У КОНТЕКСТІ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Розглядаються сучасні підходи до стратегічного управління розвитком екотуризму в національних парках. Пропонується концепція управління екотуризмом на території Сумської області.

Ключові слова: екотуризм, стратегічне управління, раціональне природокористування.

Рассматриваются современные подходы к стратегическому управлению развитием экотуризма в национальных парках. Предлагается концепция управления экотуризмом на территории Сумской области.

Ключевые слова: экотуризм, стратегическое управление, рациональное природопользование.

The new approaches to strategic management of ecotourism development in national. parks are considered. A concept of ecotourism management in the Sumy region is provided.

Key words: ecotourism, strategic management, rational nature using.

Постановка проблеми. Управління розвитком екологічного туризму у взаємозв'язку з оптимізацією рекреаційного природокористування передбачає насамперед пошук непростих компромісів між охороною природи і використанням природних ресурсів. Відповідно, побудова системи менеджменту екологічного туризму повинна відбуватись з урахуванням базових принципів раціонального природокористування.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання раціонального рекреаційного природокористування піднімались у наукових доробках М. Падуна, О. Воробйової, М. Рутинського, Н. Мироненка, І. Твєрдохлєбова, І. Яковенка, тоді як проблемам управління екологічним туризмом з позицій основних функцій менеджменту присвячені роботи Я. Олійника, О. Любіцевої, О. Дмитрука, В. Кєкушева, О. Кузьменка, Ю. Мазурова. При цьому, американська, європейська й австралійська наукові школи пропонують власні моделі управління екологічним туризмом в межах

природоохоронних територій, що можуть бути використані в умовах України. Отже, автор бачить своєю *метою* аналіз можливостей застосування сучасних моделей менеджменту екологічного туризму, побудованих з урахуванням вимог сталого розвитку, в умовах Сумської області.

Виклад основного матеріалу. Нині в світі розроблено та реалізується кілька концепцій управління розвитком екологічного туризму, зокрема концепції максимально допустимих змін (Limits of Acceptable Changes, LAC), спектра рекреаційних можливостей (Recreation Opportunity Spectrum, ROS), управління рекреаційними потоками й охороною ресурсів (Visitor Experience and Resource Protection, VERP), управління рекреаційними впливами (Visitor Impact Management, VIM), модель оптимізації туризму (TOMM), специфічна модель туристичного стимулятора (Tourism Futures Simulator, TFS) тощо.

Концепція максимально допустимих змін була започаткована в середині 80-х рр. Службою лісів США і застосована в 1985 р. в штаті Монтана. Вона ґрунтується на принципах визначення оптимального навантаження на ресурс, а дії з її реалізації включають [1]: визначення меж територій розвитку; ідентифікацію туристичних можливостей кожної території, їх пристосованості для різних форм екотуристичної діяльності; вибір параметрів оптимального стану ресурсів та соціальних умов, у яких здійснюється екотуристична діяльність; інвентаризацію існуючих ресурсів і соціальних умов; визначення нормативних показників для ресурсів і соціальних умов; визначення альтернативних можливостей використання ресурсів; визначення управлінських дій для кожної альтернативи; оцінка і вибір кращої альтернативи; реалізація управлінських дій, створення системи моніторингу за станом ресурсів і формування системи обмежень їх використання.

Наведена логіка процесу LAC нині використана при побудові системи стратегічного управління багатьох національних парків не тільки в США і Канаді, а і в Кенії, Індії, Чилі. Її ефективність дослідники пояснюють цілою низкою причин, зокрема тим, що вона не стільки допомагає вирішити конфлікт між використанням ресурсів з туристичною метою та необхідністю їх збереження, скільки сприяє розумінню диверсифікації можливостей використання цих ресурсів і вибору оптимальних для екосистеми видів екотуристичної діяльності. Крім того, така концепція управління дозволяє приймати рішення щодо адаптації елементів функціональної та територіальної структури природоохоронних об?єктів до екотуристичного використання без ресурсних втрат і порушень.

Схожа на концепцію LAC методика була розроблена наприкінці 80-х рр. дослідниками UNSP і отримала назву управління рекреаційними впливами (VIM). Методика стратегічного управління включає збір попередніх даних щодо стану території, її ресурсів, характеру попиту; визначення основних управлінських цілей і ключових показників-

індикаторів їх досягнення; розроблення стандартів для кожного показника; порівняння нормативного стану з існуючим; діагностика можливих причин відхилення; розроблення стратегій управління та їх реалізація [2].

З моменту розроблення концепції LAC науковці та практики намагались вдосконалювати її та адаптовувати до різних ситуацій. Так, в частині інвентаризації туристичних можливостей об'єкту, визначення нормативних показників стану ресурсів і соціально-економічних умов їх освоєння, Службою лісів США та Бюро земельного менеджменту було розроблено концепцію спектра рекреаційних можливостей ROS. Концепція являє собою спектр туристично-рекреаційних можливостей для шести основних типів освоєння території та пропонує інтервальні шкали для оцінки транспортної доступності; ступеня «природності» території; рівня рекреаційного навантаження та характеру впливу; ефективності управління природоохоронними об'єктами, маркетингової діяльності; розвиненості державно-приватного партнерства. Застосування концепції ROS дозволяє координувати дії всіх виробників туристичних послуг, розробляти стандарти та керівні принципи для планових параметрів і моніторингу [3].

Ще однією сучасною адаптацією концепції LAC є концепція управління рекреаційними потоками й охороною ресурсів (VERP), сфокусована на оптимізації впливу рекреаційного природокористування на стан ресурсів. При цьому відмінністю концепції є те, що цей вплив розглядається крізь призму поведінки екотуристів, рівні та типи використання ресурсів, час і місце здійснення екотуристичної діяльності [4].

У 1990-х рр. австралійською консалтинговою компанією спеціально для національного парку Острів Кенгуру була розроблена управлінська модель оптимізації туризму в межах природоохоронних територій (TOMM). Основною метою моделі стала допомога в організації стратегічного управління впливом туристичної діяльності, а її відмінність від попередніх полягала у тому, що вона краще враховувала особливості землекористування в державному та приватному секторах природоохоронних територій та інтереси приватного бізнесу [5]. Отже, до параметрів, що підлягають моніторингу й управлінню в рамках TOMM відносяться фінансові внески екотуристичної діяльності у процес відновлення ресурсів територій; емпіричний внесок екотуризму у формування світогляду відвідувачів, їх туристичного досвіду; внесок у якість життя місцевих територіальних громад; вплив на природне середовище, на відновлення або збереження біорозмаїття; а також маркетингова діяльність і цільові ринки. Загальна мета моделі – забезпечення сталого розвитку туризму в його сучасному розумінні через реалізацію таких дій:

1. Виявлення суб'єктів, зацікавлених у розвитку екологічного туризму та створення сценаріїв його розвитку за їх участю.

2. Узагальнення поточної ситуації зі станом розвитку екологічної мережі та туризму, огляд програмних документів регіону. Проведення брифінгів із зацікавленими в процесі сторонами.

3. Розроблення програми моніторингу, включаючи параметри вимірювання та їх нормативні значення, а також процедури отримання даних.

4. Уточнення програми моніторингу за участю зацікавлених сторін.

5. Підготовка остаточної версії проекту розвитку екологічного туризму й узгодження його із зацікавленими сторонами.

6. Впровадження та уточнення моделі розвитку. Започаткування моніторингу, визначення показників за межами допустимих діапазонів, виявлення потенційних причинно-наслідкових зв'язків і розроблення заходів щодо корегування рекреаційного природокористування.

Варто зазначити, що нині розроблені орієнтовані на оптимальне рекреаційне природокористування моделі стратегічного управління розвитком екотуризму на основі комп’ютерного моделювання. До таких моделей відноситься австралійська розробка Tourism Futures Simulator (TFS), логіка якої полягає в передбаченні екологічних, соціальних та економічних наслідків екотуристичної діяльності [5].

Таким чином, аналіз наведених моделей стратегічного управління розвитком екотуризму в контексті раціонального природокористування показав, що найбільші можливості для формування управлінських впливів дають концепція управління рекреаційними потоками й охороною ресурсів і модель оптимізації туризму в межах природоохоронних територій, адже саме вони передбачають не тільки процес планування, а і матриці стратегічних дій у тій чи іншій ситуації, пов’язаній з використанням ресурсів у ході екотуристичної діяльності в межах природоохоронних територій. Однак, застосування наведених концепцій і моделей в умовах України обмежується низкою чинників, зокрема, невизначеністю земельного питання, що ускладнює зонування територій; хронічним дефіцитом інформації, особливо про обсяги та характер рекреаційних потоків; низькою соціальною культурою, вираженою у вкрай низькій активності місцевих територіальних громад.

У силу свого призначення природоохоронні території найкраще відповідають умовам і правилам ведення екотуристичної діяльності, адже згідно українського законодавства, включають «ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища» [6]. Відповідно, наявність об'єктів ПЗФ в регіоні стає умовою та чинником розвитку екологічного туризму. Нині в Сумській області понад 198,3 тис. га земель відносяться до тих, що мають природоохоронне, оздоровче, рекреаційне й історико-

культурне призначення і особливий статус охорони. Станом на 01.01.2011 в області налічувалось 250 природно-заповідних об'єктів загальною площею 176,3 тис. га, що становить 6,76% від площі області і вище середнього показника по Україні, але нижче від оптимального, рекомендованого науковцями (10-12 %) [7] (табл.1). Серед заповідних об'єктів є два національних природних парки – Деснянсько-Старогутський і Гетьманський, а також природний заповідник «Михайлівська цілина» (колишня філія Українського степового заповідника), 16 об'єктів загальнодержавного значення інших категорій, 231 природно-заповідний об'єкт місцевого значення. Серед об'єктів місцевого значення: 1 регіональний ландшафтний парк, 85 заказники, 94 пам'яток природи, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 2 ботанічних сади, 2 дендропарки, 27 заповідних урочищ (табл.1). Нині проводяться землевпорядні роботи в межах новоствореного Гетьманського національного природного парку на території Охтирського, Тростянецького та Великописарівського адміністративних районів.

Таблиця 1

Структура та динаміка природоохоронних об'єктів за роками

Категорія об'єкту ПЗФ	*Кількість*					*2011/1990*	*Площа, тис. га*					*2011/1990*
	1990	*1995*	*2000*	*2008*	*2011*		*1990*	*1995*	*2000*	*2008*	*2011*	
	Одиниць					%	Тис. га					%
Природні заповід-ники	1	1	1	1	1	0	0,20	0,20	0,202	0,20	0,88	440
Національ-ні природні парки	-	-	1	1	2	200	-	-	16,2	16,2	39,6	244
Заказники	51	61	55	93	95	186	34,55	40,60	36,172	43,8	46,2	134
Заповідні урочища	38	38	27	27	27	71	1,57	1,57	1,52	1,27	1,27	81
Пам'ятки природи	53	56	58	91	97	183	0,08	0,08	0,06	0,13	0,2	250
Дендро-парки	1	1	1	3	3	300	0,02	0,021	0,02	0,03	0,03	150
Парки-пам'я тки садово-паркового мистецтва	21	21	19	21	21	0	0,68	0,605	0,59	0,63	0,65	96
Регіональні ландшафт-ні парки	-	2	2	1	1	-	-	100,1	101,4	98,9	98,9	98

Складено автором за даними [7]

Суттєві зміни відбуватимуться у ПЗФ Сумщини і найближчим часом. Так, Національною програмою оздоровлення басейну Дніпра передбачено створення до 2015 р. в річковій долині Сейму та його приток в межах Білопільського, Буринського, Глухівського, Конотопського, Кролевецького та Путивльського районів національного природного парку «Сеймський», площа якого складатиме близько 50,0 тис. га. Крім того, планується створення національного природного парку «Верхньосульський» в межах Білопільського, Буринського, Лебединського, Сумського, Недригайлівського та Роменського районів (орієнтовна площа – близько 30 тис. га). Іноді створення об’єктів ПЗФ не підтримують місцеві громади області. Наприклад, в 2010 р. заплановане створення НПП «Великий бір» у Шосткинському районі не було підтримано місцевими мешканцями та було відкладено на невизначений термін [8]. На території діючих об'єктів ПЗФ області ведеться певна господарська діяльність, пов’язана з обслуговуванням відвідувачів, у тому числі – туристів. У таблиці 2 представлена річна динаміка показників такої діяльності.

Таблиця 2

Динаміка економічних показників діяльності заповідників і національних природних парків Сумської області у 2010-2011 рр.

Показник	*2010 р.*		*2011 р.*		*Темпи приросту показника 2010/2011*	
	Абсолютне значення	У % до загально-українського показника	Абсолютне значення	У % до загально-українського показника	Темпи зростання 2011 до 2010рр	У % до загально-українського показника
Ємність стаціонарних рекреаційних об’єктів, місць	46	0,1%	51	0,1%	10,9%	11,9%
Чисельність відвідувачів об'єктів, тис. осіб	1,5	0,0%	3,5	0,1%	133,3%	103,1%
Кількість туристичних маршрутів, од.	6	2,2%	6	2,4%	0,0%	7,6%

Складено автором за даними [7]

Отже, лишається незмінною кількість туристичних маршрутів, причому всі вони прокладені територією Деснянсько-Старогутського НПП. Цього ж об'єкту стосується і поступове розширення ємності стаціонарних рекреаційних об'єктів. Не зважаючи на те, що темпи приросту місткості інфраструктури розміщення склали впродовж досліджуваного періоду лише 10%, чисельність відвідувань зросла понад вдвічі, що говорить про підвищення інтересу до природних територій.

Автор вважає, що базисом для розвитку екологічного туризму та об’єктом його управління мають стати національні парки області, для яких пропонується адаптована модель стратегічного управління, що передбачає поетапну реалізацію таких заходів:

1. Дослідження зовнішнього та внутрішнього середовища функціонування основних об?єктів екотуризму, в тому числі – вивчення об'єктивних і суб'єктивних особливостей їх управління, умов проживання місцевих територіальних громад, ступеню їх залучення до управлінських процесів; структури підприємницького середовища кожної громади; наукових організацій і установ, що забезпечуватимуть комплексні дослідницькі роботи. Варто зауважити, що стратегічний розвиток екологічного туризму в контексті раціонального природокористування нині обмежують такі чинники: критично недостатнє державне фінансове забезпечення установ ПЗФ, а також неспроможність сформувати сталі механізми позабюджетного фінансування за наявності потенційних можливостей; недостатнє технічне забезпечення установ і рівень кваліфікації їхніх працівників з огляду на низький соціальний статус і незадовільні умови праці;неспроможність більшості установ ПЗФ налагодити взаємовигідні стосунки з територіальними громадами, органами влади та самоврядування на місцях; неузгодженість природоохоронного земельного, водного та лісового законодавств. Значний рівень корумпованості органів влади та їх установ, що ускладнює отримання актів користування та володіння земельними ділянками установами ПЗФ та створює чимало правових проблем з використанням ресурсів об’єкту ПЗФ; незавершеність для більшості об’єктів ПЗФ винесення (позначення) меж на місцевості; відсутність єдиного центрального органу виконавчої влади, у підпорядкуванні якого знаходились би всі природоохоронні об’єкти України [9]. У рамках забезпечення ефективного управління розвитком екотуризмом пропонується застосувати концепцію партнерського підходу.

2. Проведення попередніх зустрічей з потенційними учасниками процесу управління з метою зацікавлення та залучення до його реалізації. Управління розвитком екотуризму вимагає дій у певних правових рамках, включаючи законодавче регулювання процесу галузевого та територіального планування, землевпорядкування, охорони довкілля та культурної спадщини, захисту інтересів місцевих територіальних громад, а сам розвиток екотуризму неминуче пов'язаний з інтересами багатьох груп суб’єктів, причому ці інтереси досить часто є прямо протилежними, що може спричиняти досить гострі конфлікти. Так, підприємці від туризму та суміжних галузей прямо зацікавлені у зростанні чисельності туристів і рекреантів, тоді як органи, що відповідають за збереження природних ландшафтів, скоріше схильні утримувати потоки відвідувачів у певних кількісних і поведінкових межах. Саме тому одним з найважливіших завдань системи управління екотуризмом є узгодження інтересів зацікавлених сторін.

3. Проектування робочої групи, у складі безпосередніх виконавців проекту та консультантів. У групі повинна сформуватись спільна відповідальність за прийняті рішення, що дозволить інтегрувати різні думки і завдання зацікавлених сторін у відносно вузьку стратегічну спрямованість, яка є запорукою успішного процесу. Для того, щоб максимально реалізувати поставлені завдання, до управлінської групи ще на ранніх стадіях – стадіях планування – повинні увійти голови місцевих громад, які хочуть і можуть ефективно представляти інтереси місцевого населення. Це дозволить швидко вирішувати питання, життєво важливі для громад, наприклад, стосовно використання земельних ресурсів. Якщо місцева спільнота отримує можливість впливати на процес і його основні результати з самого початку, вона залишиться прихильною до нього в довгостроковій перспективі, стане джерелом і ресурсом інформації, необхідної для розробки обґрунтованих планів розвитку екотуризму, тоді як виключення громади з процесу планування надзвичайно ускладнить її залучення на пізніших етапах.

4. Розроблення стратегії та тактики взаємодії з місцевими територіальними громадами.

5. Оптимізація територіальної структури простору, виділення ядер розвитку екологічного туризму, в якості яких на нинішньому етапі можна розглядати лиши окремі типи природоохоронних об?єктів, насамперед, національні природні парки.

6. Створення реєстру та бази даних кожного потенційного об?єкту екотуризму.

7. Визначення сукупності параметрів, що дозволять діагностувати стан об'єктів (ресурсів), ступінь впливу на кожен з них екотуристичної діяльності та нормативів цього впливу, рівень ефективності економічної та просвітницької діяльності.

8. Визначення пріоритетних видів екотуристичної діяльності для кожної території й альтернатив залучення до неї кожного об'єкту. На цьому етапі кожен вид діяльності повинен бути проранжованим за рівнем пріоритетності.

9. Проектування структури управління екотуристичною діяльністю.

10. Розроблення оптимальної моделі екологічного моніторингу, націленої в тому числі на виявлення існуючих і потенційних конфліктів між природокористуванням у рамках екотуристичної діяльності та вимогами до цілісності ландшафтів. Така модель повинна включати програму моніторингу, методику отримання даних і просторову структуру.

11. Створення концепції фізичного захисту території від негативного впливу.

12. Планування інфраструктури екологічного туризму, в тому числі облаштування та маркування стежок, облаштування окремих об?єктів, рекреаційних зон, створення інформаційних пунктів.

13. Розроблення інвестиційних проектів об'єктів рекреаційної інфраструктури. Стратегічний розвиток туристичної інфраструктури повинен повністю відповідати вимогам екологічності, мінімізувати негативний вплив на середовище та включати запровадження таких видів туристичної діяльності, що будуть «дружніми» до екосистем: забезпечення транспортної доступності об’єктів відвідування, проживання відвідувачів (стоянки, кемпінги, сільський туризм, малі готелі); харчування туристів (заклади харчування, облаштовані місця для приготування їжі). На пізніх стадіях розвитку екотуризму в регіону мова повинна йти про мінімізацію архітектурного впливу, використання сонячної енергії або енергії вітру, сучасні технології переробки відходів, збирання дощової води, контрольованого видалення стічних вод і, як результат – повного злиття відвідувачів з навколишнім середовищем.

14. Формування концепції підготовки кадрів, насамперед, супроводжуючих туристичних груп і працівників інформаційних пунктів.

15. Розроблення остаточних стратегічних і тактичних планів розвитку екологічного туризму, узгодження їх з місцевими територіальними громадами.

16. Запуск системи екологічного моніторингу та визначення параметрів об'єктів за межами нормативних показників. Розроблення та впровадження заходів корегування рекреаційного природокористування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення прогресивного зарубіжного досвіду створення концепцій управління розвитком екологічного туризму в контексті оптимізації рекреаційного природокористування дозволило сформувати адаптовану до місцевих умов модель стратегічного управління, засновану на поєднанні дій щодо залучення до процесу представників місцевих територіальних громад, науковців, працівників природоохоронних об?єктів, стейкхолдерів. Відповідно, подальші дослідження повинні бути спрямовані на розроблення інституційного механізму управління розвитком екотуризмом.

Використані джерела:

1. Stankey, George H., Cole David N., Lucas Robert C., Petersen Margaret E., Frissell, Sidney S. The Limits of Acceptable Change (LAC) System for Wilderness Planning [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.fs.fed.us/cdt/carrying_capacity/lac_system_for_wilderness_planning_1985_GTR_INT_176.pdf
2. http://data.iucn.org/dbtw-wpd/
3. The Recreation Opportunity Spectrum. Users Guide [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.recpro.org/assets/Library/ Visitor_Experience_Management/ros_users_guide_1982a.pdf
4. The Visitor Experience and Resource Protection (VERP) Framework. A Handbook for Planners and Managers [Електронний ресурс]/ U.S. Department of the Interior - National Park Service - Denver Service Center. - September 1997. – Режим доступу: http://planning.nps.gov/document/verphandbook.pdf
5. Brown Greg, Koth Barbara, Kreag Glenn & Weber Delene Managing Australia's protected areas : review of visitor management models, frameworks and processes [Електронний ресурс] /CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd. – 2006. CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd 2006 Режим доступу: http://campus.greenmtn.edu/faculty/gregbrown/publications /BrownCRCPublishedReport.pdf

6. Зюилен, Г. Все сады мира [Текст] / Г. Зюилен ; пер. с фр. М. Карелиной. – М. : Астрель ; АСТ, 2003. – 176 с. : ил.
7. Екологічний паспорт Сумської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.menr.gov.ua/content/article/5991
8. Рішення обласної ради «Про зміни в мережі об'єктів природно-заповідного фонду Сумської області» від 20.09.2011. [Електронний ресурс]. Режим доступу: *www.oblrada.sumy.ua/index.php?...*
9. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними / Б.Г. Проць, І.Б. Іваненко, Т.С. Ямелинець, Е. Станчу – Львів: Гриф Фонд, 2010. – 92 с, Режим доступу: http://awsassets.panda.org/downloads/wwf_ua_rappam _book_3.pdf.

УДК: 338.48:65.011.4:004 (045)

Заря І.В., Мельник А.М.

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ТУРИЗМІ

У статті розглядаються питання, пов'язані з роллю та впливом комп'ютерних інформаційних технологій на процес розвитку туристичної діяльності. Розглядаються особливості переходу використання інформаційних систем в туристичній сфері на нову парадигму розвитку в глобалізованому світі.

Ключові слова: туристична діяльность, інформаційна система, туристична сфера,глобалізація.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с ролью и влиянием компьютерных информационных технологий на процесс развития туристической деятельности. Рассматриваются особенности перехода использования информационных систем в туристической сфере на новую парадигму развития в глобализующем мире.

In the article are examined questions, related to the role and influence of computer information technologies on the process of development of tourist activity. The features of transition of the use of the informative systems are examined in a tourist sphere on the new paradigm of development in the globalizing world.

Key words: tourism activity, information system, tourism, globalization.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних комп'ютерних технологій, обумовлений стрімким становленням комп'ютерних систем внаслідок оптимізації стратегічних цілей компанії Windows, сприяв розробці і впровадженню новітніх стандартів надання туристичних послуг сьогодні. Актуальність подальшого розвитку інформаційних технологій в туризмі замовлена в основному тим, яким чином, в якому напрямку або напрямках буде рухатись управлінська складова даного процесу. Адже сьогодні все більш нагальним стає попит на нові принципи організаційної побудови [6,с. 23] в контексті стратегічних переваг турфірми в конкурентній боротьбі з використанням інформаційних технологій. Серед багатьох чинників вплив управлінського імперативу на цей процес є чи не найважливішим оскільки, спираючись у своїй діяльності на інформаційні ресурси суспільства, задає не тільки вектор розвитку і визначає пріоритети,

а й оцінює можливості та ресурсний потенціал, аналізує ситуацію та визначає основні цілі розвитку інформаційних технологій в туризмі. Підтвердженням цьому служить зростання ролі управлінських інституцій в світі на різних рівнях функціонування соціально-економічних процесів, у тому числі і в туризмі. Управління інформаційними технологіями в туризмі набуває такого важливого значення також наприклад, тому, що сьогодні кожен місяць пошуковий сервер Google обробляє 31 млрд. пошукових запитів. Порівняно з 2008 р. ця цифра зросла майже в 11,5 разів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійні зміни економічної, технологічної та інформаційної кон'юнктури позначаються на існуючих парадигмах еволюційного розвитку суспільства, що докорінно змінює існуючі підходи в управлінні соціально-економічними процесами, і включають зростаюче значення туризму як одного з ключових чинників глобалізаційних зрушень. Адже на туризм щорічно припадає близько 10% світового ВНП. В свою чергу перехід до інформаційного, постіндустріального суспільства визначає тісний взаємозв'язок галузі туризму та сектору інформаційних технологій, як допоміжної ланки між замовником туристичної послуги та суб'єктом, який її надає.

Проблемам ефективного використання інформаційних технологій у туристичній галузі присвячені наукові розробки таких вітчизняних та закордонних вчених як В.В. Худо, В. А. Квартальнова, В. Г. Гуляєва, С. В. Мельниченко, Т.І. Ткаченко, М.М. Скопені, Г. А. Папирян та ін. [6,7,8,9].

Так, дискусійним залишається питання щодо повної та досконалої реалізації всіх управлінських функцій за допомогою впровадження інформаційних технологій при незначному впливі людського фактору [9]. Але, разом з тим, багатьма вченими підкреслюються очевидні переваги використання інформаційних технологій в туризмі, особливо в сегменті надання транспортних послуг, послуг розміщення та харчування [6,7,9].

Актуальність використання інформаційних технологій також підвищується у зв'язку з необхідністю «стимулювання економічного та виробничого зростання в країні: макроструктурних пріоритетів розподілу ресурсів, стратегічних підходів до визначення конкурентоспроможності, ринкових сигналів та передумов чинників конкурентоспроможності країни» [2,с. 136], що робить туризм досить привабливим для впровадження нових інноваційних рішень.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз основних напрямів та механізмів управління туристичною діяльністю в умовах підвищення рівня впливу інформаційних технологій на розвиток туризму.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відмітити, що економічна ситуація в державі, в зв'язку з поглибленням кризових процесів, не сприяє подальшому збільшенню потоків туристів і ми опиняємося перед вибором:

1) визначити пріоритети і реалізувати програмні заходи щодо стабілізації економічної ситуації, що для сфери туризму визначається перш

за все підтримкою державою розвитку туризму через впровадження цільових програм, що особливо стосується туристичної інфраструктури;

2) дозволити безконтрольне нецільове використання коштів та реалізацію заходів, що ведуть до погіршення стану економіки в цілому та галузі туризму, зокрема, і рано чи пізно приведуть галузі економіки до колапсу з подальшими не прогнозованими наслідками.

Розвиток туризму як важливої сфери надання послуг гостинності, дозвілля, подорожей, обумовлений багатьма чинниками, але серед них на сучасному етапі розвитку суспільства, на нашу думку, необхідно виділити такі: демографічний, техніко-технологічний, економічний та інформаційний. У зв'язку зі значним збільшенням технічного та інформаційного навантаження на виробничі та обслуговуючі комплекси постає питання збору, аналізу, впорядкування та збереження отриманої з різних джерел інформації, знаходження шляхів її найшвидшого розповсюдження, доведення до споживачів та захисту в разі потреби.

На сучасному етапі становлення та поширення туристичної галузі в світі особливо слід виділити появу принципово нових програмних продуктів, таких як пошукові системи, довідкові та аналітичні системи, програми захисту інформації та інші. Зокрема, це інформаційні технології, які значно випереджають всі інші як за швидкістю розповсюдження так і за ступенем використання.

Прикладом цьому може бути подвоєння технічної інформації кожні два роки, генерування нової інформації за рік перевищує всю зібрану інформацію за останні 5 тис. років, наявність в користуванні понад 1 млрд. інтернет-пристроїв.

Необхідність стрімкого розвитку та впровадження в сферу туризму таких інструментів як інформаційні технології обумовлена загалом такими основними чинниками: швидкість доставки продукту до клієнта, надійність наданої послуги, безмежна віртуальна локалізація туристичної послуги, зручність доступу до центрів реалізації туристичної послуги, розповсюдження повної інформації про продукт, зменшення витрат та збільшення прибутків туристичних підприємств.

Використовуючи прямі канали дистрибуції та канали з посередниками виробники туристичного продукту намагаються оптимізувати процес надання туристичних послуг за допомогою глобальних дистриб'юторських систем (ГДС). Так, на сьогодні така глобальна дистриб'юторська система як Amadeus, яка займає в Україні лідируючу позицію на ринку інформаційних дистриб'юторських систем, нещодавно впровадила цілу низку нових продуктів, таких як Agency Internet Engine (AIE), E-Power, Amadeus e-Ticketing Robot, Amadeus Master Pricer та інтегрування консолідованої пропозиції готелів в Amadeus Selling Platform з наміром покращення сервісу та функціональних можливостей.

Інтеграція вітчизняних туристичних підприємств у світовий інформаційний простір відбувається не тільки у випадку використання інформаційних новітніх програмних продуктів, а особливо тоді, коли

даними продуктами користується якомога більша кількість клієнтів туристичних компаній, що вказує відповідно на рівень інтегрованості даної компанії в інформаційний простір. Цьому процесу сприяє поглиблення доступності туристичних послуг і відповідно зростання потреб клієнтів в ознайомленні з представленими на ринку програмними продуктами в намаганні покращити якість свого відпочинку чи подорожі.

Використання туристичними фірмами тих чи інших програмних продуктів інформаційно-пошукового характеру визначає: 1) рівень технологічного оснащення фірми; 2) відповідність сучасним вимогам до роботи в інформаційному середовищі; 3) можливість конкурувати з іншими фірмами сфери туризму на теренах України; 4) можливості постійно покращувати рівень інформаційного менеджменту та рівень інформаційного чинника в структурі інструментів роботи з клієнтами.

Відповідно до цих положень сьогодні на перший план виступає рівень застосування технологічних та інформаційних компонентів в діяльності туристичних підприємств, що веде до нарощування сукупного ресурсного потенціалу для заняття відповідної конкурентної позиції на ринку туристичних послуг.

Випереджаючі темпи розвитку інформаційних технологій та створення програмних продуктів в сфері туризму стали знаковими подіями, що вплинули на прискорення темпів переходу суспільства до функціонування в інформаційному середовищі.

Таке положення зумовило створення нових вимог до діяльності туристичних підприємств, визначивши ряд параметрів, яким мають відповідати умови та особливості роботи суб’єктів підприємництва. До основних можна віднести:

- наявність техніко-технологічних складових за допомогою яких мають виконуватись поставлені перед туристичною фірмою завдання;
- збереження пропорцій між поставленими завданнями та наявними ресурсами;
- використання інформаційних програмних засобів на високому техніко-технологічному рівні;
- діяльність має задовольняти вимогам сьогодення і користується попитом на ринку туристичних послуг;
- впровадження в практику елементів ситуативного менеджменту, як одного з основних інструментів оптимізації діяльності туристичного підприємства;
- наявність висококваліфікованого персоналу, який володіє не тільки програмними продуктами, а й творчим потенціалом і відповідним аналітичним мисленням.

Інформаційні продукти, що використовуються в сфері туризму повинні відповідати таким вимогам:

- бути інформативними тобто представлена на сайті інформація має належним чином відображати сутність запропонованих послуг;

- бути узгодженими на вербальному та символьному рівнях в сфері туризму з аналогічними програмними продуктами;
- мати яскравий та прийнятний інтерфейс з продуманою в плані користування інтуїтивною навігацією.

Якщо це стосується дестинації – необхідно відобразити на сторінці не тільки назву та короткий опис, а й знайти і виділити ту відмінність та особливість, притаманні лише даній дестинації.

Інформативність інтернет-ресурсів розкривається через наявність необхідної інформації, її доступності та повноти сприйняття і розуміння сутності питання та можливості негайної реакції на отриману інформацію.

На нашу думку, в прикладному плані інформаційні ресурси необхідно розглядати також в розрізі стратегічного, тактичного та оперативного призначення. Стратегічний аспект сприяє формуванню перспектив розвитку туризму, тактичний – просуває та доводить інформацію про наявні туристичні послуги до суб'єктів підприємницької діяльності, і оперативний – сприяє реалізації туристичних послуг для розробки і впровадження яких було використано певний програмний продукт або інформаційний ресурс.

Отже, алгоритм використання автоматизованих комп'ютерних систем можна представити наступним чином: 1) керівник; 2) інформаційні ресурси; 3) інформаційні технології; 4) оператор; 5) споживач.

Одним з важливих завдань управління інформаційними технологіями в сфері туризму та відносно швидкому виході з кризи є перехід галузі до стану, коли розвиток туризму обумовлений демографічно-споживацькими тенденціями. Цьому обов'язково буде передувати така діяльність яка збалансує інформаційні, економічні та техніко-технологічні ресурси з однієї сторони та демографічно-обумовлені потреби – з іншої.

Від чого ж залежить ефективність використання інформаційних технологій в туризмі. Серед зовнішніх факторів слід особливо виділити наступні:

1. Високий ступінь вразливості економіки України внаслідок 1) відсутності структурних реформ; 2) залежності від світових цін на сировинні товари, 3) зростання дефіциту поточного рахунку та зовнішнього боргу; 4) високої інфляції та відповідно погіршення конкурентоспроможності;

2. Стратегія розвитку високотехнологічних інформаційних технологій для галузі туризму на перспективу до 2020 р.

3. Знецінення національної валюти. Очікується в період з 2012 до 2014 рр.

4. Купівельна спроможність українців. Адже розробка туристичних послуг напряму пов'язана з кінцевим споживачем. На наступні 2-4 роки існує тенденція її суттєвого зниження «у зв'язку з спекулятивно створеною кризою» [3].

5. В моральному плані – це криза цінностей та цілей, коли основний сенс буття малою мірою кореспондується з туризмом.

До внутрішніх слід віднести такі:

1. Незадовільний процес взаємодії в управлінні обміном технологіями та інформацією в туризмі.

2. Слабка інформаційна база – необхідність постійного доступу до інформаційних послуг в режимі реального часу.

3. Поки що незначний попит на он-лайн бронювання туристичних послуг.

4. Повільна адаптація українських туристів до зміни кон'юнктури в інформаційному туристичному просторі.

Невпевненість у соціально-економічних тенденціях недалекого майбутнього підсилюється іншими не менш важливими викликами, до яких ми неготові (геополітичні та кліматичні зміни, геологічні, технологічні, демографічні, військові).

Основні заходи по стабілізації туристичного ринку на найближчу перспективу:

- створення потужного внутрішнього ринку туристичних послуг з мінімізацією залежності від зовнішніх факторів;
- підтримка державою реального сектору економіки, що сприятиме розбудові туристичної інфраструктури;
- виробити чіткий антикризовий план дій, що має включати захист внутрішнього ринку, у тому числі координація роботи банківського сектору, модернізація тарифної політики, зниження податкового тиску, дотації суб'єктам туристичних послуг;
- розробка компаніями-лідерами українського туристичного простору стратегічних засад розвитку туризму на 5-10 років;
- інтегрування суб'єктів туристичної діяльності в глобальні дистриб'юторські системи (ГДС).

Алгоритм використання інформаційних систем в галузі туризму для прийняття оптимальних управлінських рішень можна представити таким чином:

- зрушення в соціально-економічній сфері;
- зміна інформаційного середовища;
- нові вимоги до процесу надання туристичних послуг;
- нові запити споживачів.

Оскільки кількість туристів на рік перевалила за позначку 1 млрд. чол. і глобалізаційні процеси роблять світ з кожним роком все меншим і тісним, постає питання нової парадигми управління глобальними дистриб'юторськими системами, як цілісною системою, нероздільною ні географічно, ні логістично, ні регіонально. І хоча ГДС Amadeus поступово оволодіває ринками Америки, Азії та Африки, це не вирішує всього спектру проблем щодо координації та взаємодії бізнес-партнерів в глобалізованому середовищі. На рисунку 1 наведено схему взаємодії основних ГДС в глобалізованому світі. На основі наведеної вище схеми можливо побудувати ієрархічні зв'язки в системі управління ГДС:

1.Єдиний центр управління ГДС.

2.Різні ГДС.
3.Напрями діяльності.
4.Інституції, суб'єкти туристичної діяльності.
5.Споживачі туристичного продукту.

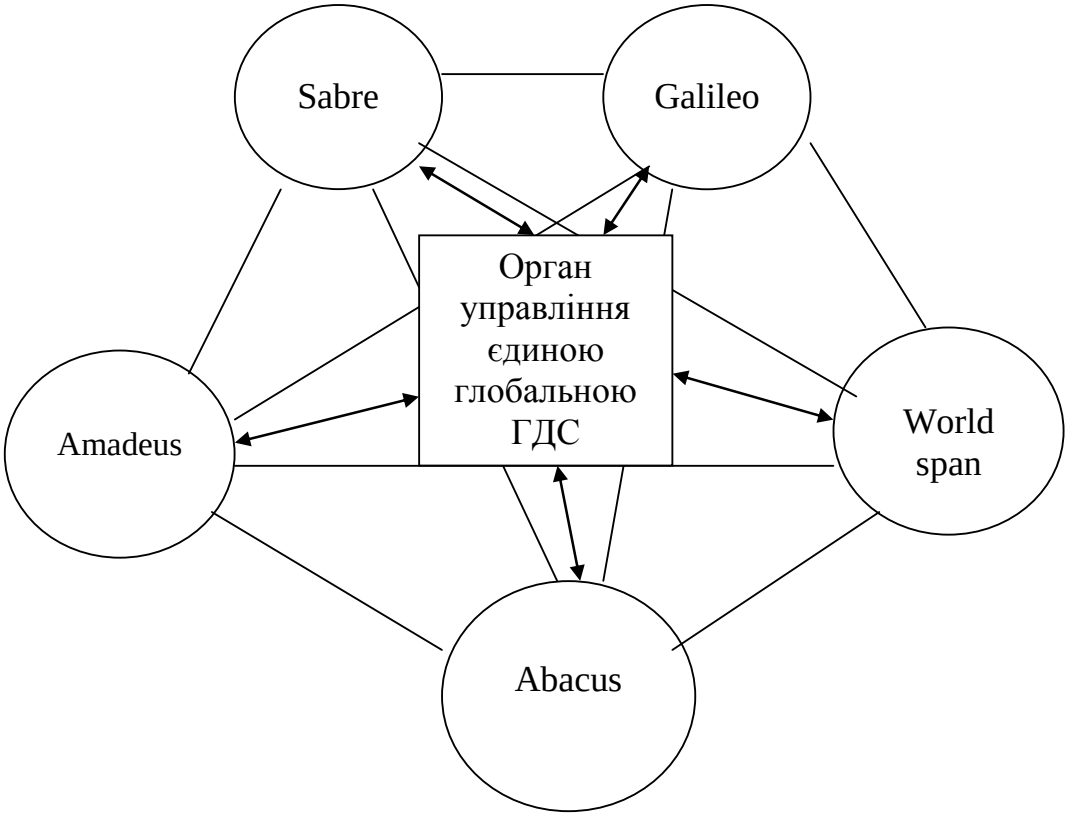

Рис. 1. Управління ГДС в глобалізованому світі

Висновки. Оптимізація та підвищення ефективності управління інформаційними технологіями в туристичній галузі в контексті глобалізаційних зрушень при активній участі різноманітних туристичних інституцій веде до залучення більшої кількості туристів та географічного охоплення ширших дестинацій при чіткому спрямуванні намірів в конструктивну еволюційну сторону. Створення Єдиного центру управління використанням інформаційних технологій знайде відображення в ефективній координації та взаємодії основних агентів глобальних дистриб'юторських процесів на міжнародному та регіональному рівнях.

Використані джерела:
1.Аналітичний звіт. Дії Національного банку а період загострення світової фінансової кризи. – Київ, 2009. – 58 с.
2.Бондаренко Т.М. Точки зростання виробництва: поняття, критерії та методика визначення // Економіка і прогнозування. - 2008. - №1. – С. 136 – 144.
3.Данилишин Б., Веклич О. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку // Економіка України. - 2008. - №7. – С.13-23.
4.Вахненко Т. Державний борг України: поточний стан і ризики // Економіка України. - 2008. - №7. – С.37-45.

5.Клок К., Голдсмит Дж. Конец менеджмента. – СПб.: Питер, 2004. – 368 с.
6.Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика: Монографія. - К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. - 493 с.
7.Скопень М. М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі / М. М. Скопень. – К. : Кондор, 2005. – 301 с.
8.Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. 2-е видання. - К.: КНТЕУ, 2009.- 463с.
9.Худо В.В. Інформаційні технології в управлінні туризмом. - Міжнародний конгрес «Проблеми інформатизації рекреаційної та туристичної діяльності в Україні: перспективи культурного та економічного розвитку». – Трускавець. - 2000. – С.161-166.

УДК 338.48

Басюк Д.І.

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКО- АРГЕНТИНСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

В статті розглянуто соціально-економічні передумови розвитку співробітництва України та Аргентинської республіки в галузі туризму, основні види туристичних продуктів Аргентини на українському ринку, окреслено подальші перспективи міжнародних українсько- аргентинськх туристичних обмінів.

Ключові слова: Аргентина, туристичний продукт, агрентинсько- українські туристичні обміни.

В статье рассмотрены социально-экономические предпосылки развития сотрудничества Украины и Аргентинской республики в области туризма, основные виды туристических продуктов Аргентины на украинском рынке, обозначены дальнейшие перспективы международных украинско-аргентинських туристических обменов.

Ключевые слова: Аргентина, туристический продукт, аргентинсько-украинские туристские обмены.

The paper considers the socio-economic conditions of cooperation between Ukraine and the Argentine Republic in the field of tourism, the main types of tourism products in the Ukrainian market of Argentina, outlines future prospects for ukrainian-argentine international tourist exchanges.

Key words: Argentina, tourism potential, argentine-ukrainian international tourist exchanges.

Аргентина – одна з найбільших країн Південної Америки (площа – 3,8 кв. км, населення – 36 млн. чол.), яка активно просуває свій туристичний продукт на світовому ринку послуг. В 2011 р. країну відвідало 5,7 мільйона іноземних туристів (5,3 мільйона – роком раніше). Вони привезли в країну 5,2 мільярда доларів США. Взагалі за період з 2001 по 2010 р. кількість зарубіжних відвідувачів виросла тут на 102% (аналогічний показник у світі збільшився на 33%). Найбільша кількість зарубіжних туристів приїжджає до Аргентини з Бразилії – 28% від загального числа.

Туристична галузь Аргентини на сьогоднішній день займає третє місце по поповненню державного бюджету валютою, після експорту соєвих бобів та продуктів із сої. У 2010 р. доходи від в'їзного туризму

склали 4,7 мільярда доларів США. До 2020 р. ці показники планується довести як мінімум до 9,8 мільярда США. На реалізацію програми з розвитку галузі до 2020 р. урядом було спрямовано близько 10 мільярдів доларів США.

На сучасному етапі розвитку міжнародного туризму є актуальним розвиток українсько-аргентинського туристичного співробітництва з огляду на тривалі дружні політичні відносини та взаємовигідний розвиток економічних стосунків. Двостороння співпраця між Україною та Аргентиною має сприятливе підґрунтя для плідного розвитку, враховуючи наявність в Аргентині чисельної української громади, а також інтерес, який аргентинське суспільство виявляє до України, її історії, традицій та культури.

Методологічну базу нашого дослідження склали праці Александрової А.Ю., Любіцевої О.О., Крачила Н.П., Пістуна М.Д., Зоріна І.В., Квартальнова В.О., Ткаченко Т.І., Пазенка В.С, Стеченка Д.М., Федорченка В.К., Кабушкина Н.П, Дуровича А.П., Дж. К .Холловея, Н.Тейлора, Дж.Уокера щодо особливостей територіальної організації міжнародного туризму, формування міжнародних туристичних ринків.

Слід відмітити, що Аргентина, єдина серед країн Латинської Америки, визнала Українську Народну Республіку і встановила з нею дипломатичні відносини в лютому 1921 р. В 1991 р Аргентинська республіка першою серед країн Латинської Америки визнала незалежність України, в 1992 р. між нашими країнами було встановлено дипломатичні стосунки, а в березні 1993 відкрито посольств Аргентинської Республіки в Україні.

Незважаючи на дисбаланс у двосторонній торгівлі між експортом та імпортом, сьогодні спостерігається відновлення динаміки товарообігу між Україною та Аргентиною За даними Держкомстату України в 2011 р. зовнішньоторговельний обіг між нашими державами склав 117,7 млн. дол. США Основу експорту України до Аргентини склали: прилади та устаткування – 82%, чорні метали – 9%. У 2011 р. основу українського імпорту склали: соки та виноградне сусло – 38%, риба та морепродукти – 22%, цитрусові та виноград – 17,0%, насіння і плоди олійних рослин – 12%, котли, машини, насоси і механічні пристрої – 11%.(див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка товарообігу між Аргентиною та Україною [3]

Показники	*2003*	*2004*	*2005*	*2006*	*2007*	*2008*	*2009*	*2010*	*2011*
Товарообіг	20,6	39	54,3	100,5	156,5	175,8	70,5	145,6	117,7
Експорт	6,6	21,8	15,8	42,8	86,1	36,7	13,7	39,78	20,91
Імпорт	14	17,2	38,5	57,7	70,4	139,1	56,8	106,07	96,8
Сальдо	-7,4	4,6	22,7	-14,9	15,7	-102,3	-43,0	-66,28	-75,9

Здебільшого через географічну віддаленість, а також недостатність інформації щодо туристичного потенціалу двох держав взаємні туристичні потоки наразі залишаються обмеженими. Стимулюючим чинником для розширення українсько-аргентинської туристичної взаємодії є Угода між Урядом України та Урядом Аргентинської Республіки про скасування віз, яка була підписана у ході офіційного візиту Міністра закордонних справ, міжнародної торгівлі і віросповідань Аргентинської Республіки Ектора Тімермана в Україну у квітні 2011 р.

Стратегія маркетингу туристичних послуг Аргентини має подвійну спрямованість: продукти і регіони. Серед туристичних продуктів Аргентини актуальними є культурно- пізнавальний та екологічний туризм, спортивний та екстремальний, в т.ч.: гірськолижний туризм, гольф, поло, медичний туризм, морські круїзи, гастрономія та винні шляхи. До привабливих з туристичного погляду регіонів Аргентини відносяться: столиця Буенос- Айрес, Центральний регіон (Сьєрра, колоніальна архітектура, архаїчні будівлі), Північно-Західний регіон (Ігуасу, джунглі, руїни єзуїтских монастирів, Кебрада де Умауака, колоніальна Сальта, Поїзд до хмар, Салінас Грандес), регіон Куйо (гори, Віледа, Місячна долина, Ісчіґуаласто і Талампая), регіон Пампа (гори, пляж, ранчо), Патагонія (льодовики, степи, море, гори).

З 1981 р. Аргентина була відмічена ЮНЕСКО, 8 об’єктів на її території були внесено до Списку об’єктів Світової спадщини ЮНЕСКО (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Об’єкти Світової культурної та природної спадщини ЮНЕСКО в Аргентині

Назва об’єкту	Географічне розташування	Час створення (заснування)	Час внесення до списку
Національний парк Лос-Гласьярес	Санта-Крус	1937	1981
Єзуїтські місії регіону Ґуарані	Аргентина, Бразилія і Парагвай	XVII-XVIII ст.	1983
Національний парк Іґуасу	Місьйонес	1934	1984
Куева-де-лас-Манос	Санта-Крус	—	1999
Півострів Вальдес	Чубут	—	1999
Єзуїтський квартал і місії Кордови	місто Кордова	1615	2000
Національні парки Ісчіґуаласто і Талампая	Сан-Хуан та Ла-Ріоха	2004 та 1997	2000
Кебрада-де-Умауака	Жужуй	—	2003

Культурно-пізнавальні тури в Аргентинську республіку розпочинаються зі столиці – Буенос-Айрес – головних воріт країни. Це

одне з найбільших міст в світі, з населенням понад 12, 8 мільйонів чоловік, відоме як латиноамериканський Париж – один з найбільш елегантних і активних мегаполісів у Південній Америці.

До визначних пам'яток Буенос-Айреса відносяться: старий район Ла-Бока – історична зона району Сан-Тельмо; «серце міста» – площа Пласа-де-Майо – найбільший торговий район в світі; площа Пласа-де-Ля-Республіка з обеліском на честь проголошення незалежності Аргентини; президентський палац Каса-Росада («Рожевий дім»), церкви та будівлі і тунелі колоніальної епохи; знаменитий театр Колон (1890-1908 рр.) – центр оперного і балетного мистецтва всієї Південної Америки.

Також у столиці Аргентини налічується більш як 120 музеїв, серед яких виділяються Музей сучасного мистецтва, Національний історичний, Аргентинський музей природничих наук, Музей образотворчих мистецтв, Національний музей декоративного мистецтва, Міжнародну художню галерею, музей «Фернандес Бланко» (Музей колоніального мистецтва), Музей латиноамериканського мистецтва MALBA та ін.

Буенос-Айрес заслужено вважається столицею танго – саме тут з'явився цей запальний танець, який став для місцевих жителів стилем життя. Фестиваль танго проводиться під патронатом Міністерства Культури Аргентини з 1999 р. У дні фестивалю все місто рухається в ритмі танго – хтось робить перші кроки в освоєнні танцю, хтось відточує па на майстер-класах, а потім всі разом зустрічаються на численних мілонгах – масових танцювальних шоу.

Одним з найцікавіших міст поблизу столиці є Сан-Антоніо-де-Ареко, чарівне старомодне місто з брукованими вулицями, культурним центром Усін-Велья і добре збереженою архітектурою XIX ст. Поблизу лежить безліч традиційних «естансіас» («ранчо», «ферма»), популярних в якості об’єктів сільського зеленого туризму. Саме тут в листопаді проводять Діа-де-ла-Традісьон – традиційний фестиваль аргентинських ковбоїв гаучо.

Кордобу – друге за величиною місто Аргентини, засноване у 1573 р. на перехресті головних маршрутів з Чилі і перуанської Альти до Буенос-Айреса. За сприяння ченців-єзуїтів місто стрімко розвивався – тут був заснований другий Університет континенту – Універсідад Сан-Карлос (1621 р.) До наших днів збереглися прекрасні ансамблі будівель колоніальних часів – Санта-Каталіна і Джесус-Марія, старий ринок, католицький собор Іглесія-Катедраль, єзуїтська церква Де-ла-Компача, один з кращих в країні Провінційний музей Маркус-де-Собремонте і багато інших памяток. Неподалік лежать красива долина Каламучіта з курортом Вілла-Хенераль-Бельграно, одне з найкрасивіших єзуїтських «естансія» країни, Каміно-де-ла-хісторі («маршрут історії») з розкішним музеєм Музео-Джезуітіко-Насіональ-Сан-Ісідро-Лабрадор і Вілла-Толумба з прекрасною церквою. Між містом і рівнинною частиною Пампи тягнеться гряда мальовничих пагорбів, а захід Кордоби вже починаються

найвищі гори Аргентини – Центральна Сьєрра і дещо менший, але дуже мальовничий хребет Сьеррас-Кордоба.

Один з найцікавіших міст у північно-західній частині країни - Сальта засноване в 1582 р. і розташоване на висоті 1190 м вище рівня моря на північ від Сан-Мігель-де-Тукуман. Щосуботи з Сальти відходить «Ель-Трен-а-лас-Нубес» («Потяг до хмар») – комфортабельний туристичний поїзд, що зв'язує столицю провінції із загубленим в горах містечком Сан-Антоніо-де-лос-Кобрес. Поїзд рухається по схилах найглибших каньйонів, перетинаючи їх по ажурним майже невагом сталевим мостам, дереться на відроги Кебрада дель Торо, щоб закінчити свій шлях на запаморочливій висоті 4000 метрів над рівнем моря. Також з Сальти розпочинаються екскурсії в долину Кальчакі, до руїн Пукара-де-Тількара, в Національний парк Лос-Кардонес, в якому можна знайти цілий ліс з гігантських кактусів «кардон» в ущелині Ріо-Гранде та до археологічного майданчика Коктака і в каньйон Умауака.

Ушуайя – саме південне місто на планеті, ворота антарктичних круїзів. Назва міста перекладається як «бухта на краю континенту», оскільки воно і справді знаходиться в бухті, що оточена ланцюжком високих гір, які захищають місто від потужних вітрів У цьому місті є все для того, щоб отримати незабутні враження – спеціальні екскурсії, спортивна риболовля, верхові поїздки, подорожі по куточках незайманої природи, прогулянки на гірських велосипедах, уроки управління сучасними катамаранами і вітрильними човнами. Можна відвідати краєзнавчий музей з оригінальною назвою – Музей Кінця Світу, що розташований в приміщення старовинної тюрмию. У ньому зібрані експонати, які знайомлять відвідувачів з історією цих місць з його природним світом і світом тварин. А в Музеї Моря зберігається інформація про великих мореплавців – Френсіса Дрейка, Фріца Роя, Жака Іва Кусто та інших. Цікавий той факт, що їх іменами названо багато вулиць в Ушуайї. З міста розпочинається маршруту туристичного поїзда, що називається «Потяг до кінця землі» а також числені екскурсії на льодовик Мартіан, в Національний парк Вогненної Землі (парк Тьерра-дель-Фуего, 12 км на захід від міста), в затоки Ла-Лагуна-Верде і Ла-Лагуна-Негра, на дикі пляжі Байя-Енсенада і Байя- Хлопья, на річку Ріо-Лапатайя, морські круїзи до Антарктиди.

Потужного розвитку в Аргентині набув екологічний туризм, оскільки 3,6 тис. гектарів території країни займають 34 національні парки, які розташовані від півночі Жужуйя до Вогняної землі. Кожна місцевість вражає туристів унікальними природними екосистемами, де рельєф, клімат, флора та фауна дивують своєю різноманітністю, багатством та збереженістю. Кожний національний парк має облаштовану туристичну інфраструктуру, інформаційні офіси, ліцензовані групи екскурсоводів та перекладачів, організовує прогулянки, піші та кінні походи, сафарі та фото сафарі, траси для спортивного туризму. У Національному парку Ігуасу знаходится одне з сучасних чудес світу – тут розташовані 275 водоспадів

(Арайагарай, Бельграно, Бенджамен-Констан, Ривадавия, Адама і Єви, Рамірес, Сальто-Ескондідо, Сальто-Флоріана, Уніон, Митрі та ін.), що скидають у секунду близько 5000 кубометрів води з висоти близько 70 м., а також найбільший водоспад континенту – Ігуасу («Катаратас-дель-Ігуасу»), що має завширшки від 3 до 4 кілометрів, а також знаменитий каскад з 14 водоспадів Гарганта-дель-Дьябло («Глотка диявола»), по якому проходить кордон між Бразилією і Аргентиною

Найбільший Національний парк Калілегва, розташований на південному сході провінції Жужуй (північно-західна частина країни), було засновано у 1979 р. для збереження видів Південних Анд, тут представлені рослини і тварини трьох різних екосистем – джунглів, передгіря та гірських лісів. За оцінками фахівців, у парку проживає 270 видів пернатих, тобто близько 50 % усіх видів птахів Аргентини. Щодо ссавців, на території парку проживають такі унікальні види як ягуари, оцелоти, пуми та степові коти. Найбільшим ссавцем у цій місцевості є тапір.

Історично ці території були населені представниками корінних етнічних груп. Їхні поселення були розташовані у нижній частині пагорбів неподалік від пасовищ. На території парку були знайдені предмети побуту і знаряддя праці корінних жителів доколумбової епохи, серед яких поліровані кам'яні сокири і кераміка. З XV ст. ці території зайняли інки. Нині цей регіон населений племенем колла. Парк має чудові краєвиди, які можна побачити, проїжджаючи провінційною трасою № 83, яка пролягає через охоронні території парку.

Національний парк Талампайя розташований в долині між двома гірськими хребтами, а його ландшафт сформувався в результаті дії водної і вітрової ерозії в посушливому кліматі. Парк відомий тим, що має найбільш повно збережені рештки палеофлори, окам’янілості хребетних тварин тріасового періоду та скелети динозаврів у висохлому руслі річки Талампайя, які мешкали тут приблизно 248 – 208 млн.років тому. Також на території Парку знайдено залишки поселень місцевих народів, зокрема петрогліфи в Пуерта-дель-Каньйон.

До складу національного парку Іспа де лос Пахарос входить півострів Вальдес - найбільший на всьому Атлантичному узбережжі і знаменитий як місце зосередження різноманітної морської фауни. У водах поблизу півострова сформувались сприятливі умови для морських мешканців, які сюди припливають розмножуватися і виховувати потомство. До їх числа входить і зникаючий південний кит. В період з червня і до початку грудня кити перебувають в цих водах. Хижі ссавці — південний морський лев і південний морський слон – селяться тут цілими колоніями. До узбережжя півострова Аргентини в пошуках їжі припливають і косатки. На суші досить часто можна зустріти страусів нанду, мара (патагонську морську свинку), а також гуанако – різновид лами. На півночі півострова Вальдес розташовуються численні гніздів’я

магеланових пінгвінів. Також ці місця облюбували і величезні зграї морських чайок, фламінго і бакланів.

Національний парк Лос-Гласья́рес другий за розміром та розташований в провінції Санта-Крус. Назва парку (з іспанського *glaciares* – «льодовики») походить від гігантського Патагонського льодовикового щита в Андах, де розташовані 47 великих льодовиків, з яких 13 спускаються в Атлантичний океан. Цей льодовиковий щит є найбільшим за межами Антарктиди і Гренландії. Товщина льоду сягає 1400 метрів, площа ряду льодовиків обчислюється сотнями квадратних кілометрів. У решті районів світу льодовики починаються на висотах від 2500 м над рівнем моря, але тут вони починаються з висот 1500 м, спускаючись до рівня моря.

Територія парку, що на 30% вкрита льодом, поділяється на дві частини, кожна з яких відноситься до свого озера. Найбільше в Аргентині озеро Архентіно (площа 1466 км²) розташовано в південній частині парка, а озеро В'єдма (площа 1100 км²) – в північній.

З огляду на багатство та різноманітність природних ресурсів Аргентина має чудові можливості для спортивного та екстремального туризму: альпінізму, гірськолижного спорту, серфінгу, трекінгу, кінного спорту, дельта – та парапланеризму, польотів на повітряніх кулях. На півдні це класичні підйоми на вершину Тронадор та Ланін, а сходження на вертикальні скелі Оре і Фіц-Рой – справджене випробування навіть для досвіченіх альпіністів. На вогняній землі традиційними є катання на собачих упряжках, на узбережжях популярними є рафтинг, каякінг, каноє, віндсерфінг, дайвінг, вітрильний спорт та кораблі, що доставляють туристів на острови Ісла-де-лос Естадос, Кабо-де-Орнос та в Антарктиду.

В Аргентині є морські, і гірськолижні курорти. Варто відзначити Барілоче, розташований на березі озера Науель-Уапі, який часто називають південноамериканською Швейцарією через схожість пейзажу, архітектури та виробництва високоякісного шоколаду. Тут дозволені мисливство та рибна ловля, можна грати в гольф і кататися на лижах з Соборної гори, яка оснащена канатною дорогою.

Великим морським курортом є Мірамар, в 137 км. на південь від Мар-дель-Плата, відомий великими природними пам'ятками і національними парками Науель-Уапі, Лос-Гласьярес, Ланін та ін. Особливою популярністю у туристів користуються океанські круїзи до мису Горн, в Антарктику і Патагонію.

Аргентина входить до десятки світових лідерів по виробництву вина (займає 6 місце у світі з річним обсягом виробництва більш як 1, 2 млн. т), тому значного розвитку набув винний туризм. До винного шляху Аргентини входять провінції Куйо, в якій сконцентровано більша частина виноградно- виноробних підприємства та регіон Медоса, що є емблемою вин найвищої якості , а також Катамарка, Кордова, Ла – Риоха, Сан –Хуан, Неукен, Ріо Негро та Чубут. Для шанувальників вина є можливість відвідати чудові виноградники, виноробні господарства, дегустаційні зали

та старовинні винні підвали з розкішними оригінальними винами та стравами місцевої кухні. Королем місцевих вин вважається аргентинський мальбек – живе бархатисте вино з високим вмістом алкоголю. Він виготовляється з французького сорту Мальбек, який особливо повно розкрив свій потенціал саме на аргентинській землі. Виноград має тверді плоди та високий рівень таніну, завдяки насиченому темному кольору одержані вина називаються «чорними винами», а аромат включає ноти прянощів, мармеладу, шоколаду, вишні, сухофруктів, сливи, ванілю та дубового листя.

Улюбленою національною стравою аргентинців є смажене яловиче м'ясо – асадо. Розмову про асадо можна почути в будь-який час, не тому що людина голодна, просто будь аргентинець ніколи не може відмовитися від цієї смакоти. Шматки м'яса не солять, не перчать, не обробляють ніякими розчинами, і просто розташовують на спеціальній решітці і запікаютьз усіх боків. Важлими елементами місцевої кухні є риба та морепродукти, сири, страви з овочів та кукурузної муки – млинці чіпа, запіканка локро, пироги тамалес, умітас.

Національним аргентинським напоєм є мате. На думку деяких учених, мате цілком може претендувати на звання найдавнішого напою на нашій планеті. Є свідчення того, що індіанці вживали мате ще в 7-му тисячолітті до н.е. Зараз існує понад 100 видів мате та спеціальний ритуал його приготування та вживання з калебасами та бомбільями.

Для українських громадян привабливим є етнічній туризм до Аргентини, оскільки на сьогодні в республіці, за експертними оцінками, проживають близько 250-300 тис. етнічних українців. В еміграційному русі українців до Аргентини можна виокремити чотири хвилі: перша – з 1897 р. до 1914 р., друга – з 1922 до 1939 р., третя – з 1946 до 1951 року і четверта з 1993 р. Українці, що прибули до Аргентини наприкінці XIX ст. та до Першої світової війни, за своїм соціальним складом були в основному селянами, що й обумовило їх подальшу виробничу діяльність. Особливо великий потік емігрантів був у 1924 –1932 рр. з Західної України. Зараз серед українців багато учених, лікарів, інженерів, вчителів. Щороку в Аргентині проходить близько ста культурних заходів, організованих українськими громадськими організаціями та посольством України в Аргентині, діє українська християнська греко - католицька церква.

Отже, Аргентина – країна контрастів за природою, кліматом, рельєфом, звичаями та культурою. Тут розташовані одні з найвищих гірських вершин світу, безкраї пустелі і дивовижні за красою водоспади, величезні мегаполіси і дикі, безлюдні простори південної Патагонії. Для України – це екзотичний туристичний напрям, складність просування якого визначається великою віддаленістю, тривалим перельотом та досить високою ціною турів. Однак з 2012 р. компанією «Аргентінс авіалінії» налагоджено прямі авіарейси між Києвом та Буенос-Айресом, що значною мірою вирішує транспортну проблему. Популярізації аргентинського туристичного напряму сприяє активна робота посольства Аргентинської

республіки в Україні, зокрема багаторічна робота Школи туризму для туроператорів та майбутніх фахівців тур бізнесу.

Використані джерела:
1. Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебн. пособие для вузов. М.: АспектПресс. - 2001. – 464с.
2. Любицева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К. «Альтпрес», 2005. 436с.
3. Статистичний збірник України 2011. – К., 2012.
4. Офіційний сайт посольства Аргентинської республіки в Україні www.argamb.ukrpack.net
5. Офіційний сайт посольства України в Аргентині argentina.mfa.gov.ua
6. Офіційний сайт ЮНЕСКО http://whc.unesco.org

УДК 911.3

Тимошенко Ю.А.

ТУРИСТИЧНІ ВИСТАВКИ ЯК АКТУАЛЬНЕ МАРКЕТИНГОВЕ РІШЕННЯ СЬОГОДЕННЯ

У статті розглянуті туристичні виставки як найбільш ефективне маркетингове рішення в умовах сучасної економіки. Сформульовано та аргументовано вплив різних факторів на ефективність і доцільність участі туристичних фірм у виставках, а також розраховані економічні показники ефективності.

Ключові слова: виставка, виставковий маркетинг, туризм.

В статье рассмотрены туристические выставки как наиболее эффективное маркетинговое решение в условиях современной экономики. Сформулировано и аргументировано определение влияния различных факторов на эффективность и целесообразность участия туристических фирм в выставках, а также рассчитаны экономические показатели эффективности.

Ключевые слова: выставка, выставочный маркетинг, туризм.

The article describes the travel exhibition as the most effective marketing solution in today's economy. Was articulated and reasoned determination of the impact of various factors on the effectiveness and appropriateness of participation in exhibitions of travel companies and calculated parameters of economic performance.

Key words: exhibition, exhibitional marketing, tourism.

Постановка наукової проблеми та її значення. Виставковий маркетинг – новий, але надзвичайно ефективний напрям діяльності у туристичному бізнесі. Це своєрідний спосіб просування туристичного продукту. Ефективність діяльності посилюється масовістю цього явищ та великою кількістю контактів.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. Літературні джерела та публікації представлені здебільшого українськими та російськими примірниками [1-10], а також електронними джерелами [11; 12; 13], в яких туристичні новини висвітлюються в динаміці і постійно оновлюються.

Мета статті полягає у теоретико-методологічному дослідженні системи маркетингових комунікацій та особливостей проведення виставок.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У сучасних умовах функціонування світової

економіки інтенсивного розвитку набуває ринок послуг. Один із найважливіших, динамічно зростаючих напрямів, що входять до його структури, є туристична індустрія. Це пов'язано з підвищенням впливу останньої на розвиток міжнародних зв'язків, пожвавлення економічного стану країн та окремих регіонів, а також з можливістю поповнення валютних надходжень країн світу. Її значення у світовому масштабі постійно зростає. У той же час в туризмі є своя специфіка. Тут має місце торгівля як послугами, так і товарами (за оцінками фахівців, частка послуг в туризмі складає 75%, товарів – 25%) і особливий характер споживання туристичних послуг і товарів в місці їх виробництва, більш того, в певній ситуації.

Одним з основних етапів маркетингу є просування товару. Цільова спрямованість маркетингу залежить від типу фірми (туроператор, турагент) і базується на колі тих проблем, які необхідно вирішити як в найближчій, так і в далекій перспективі. При цьому вона визначає вибір тих форм, методів і напрямків маркетингової роботи, які підприємство вважає для себе пріоритетними. Велику роль відіграють і такі фактори, як стан кон'юнктури ринку та рівень конкуренції в туристичній галузі, ступінь монополізації надання цих послуг, поточна і перспективна взаємодії фірми з різними ринками і т.д., залежно від коливань яких і формується вся маркетингова діяльність. Маркетингові комунікації можуть бути визначені як система, що включає чотири основні компоненти:

- комунікатора (відправника), що посилає інформацію;
- адресата, що приймає інформацію;
- саму інформацію;
- комунікаційну систему, що несе об'єкт комунікацій, про які хоче доповісти комунікатор.

На міжнародному рівні необхідна не просто реклама, а передусім участь у міжнародних ярмарках і виставках, які дають можливість привернути увагу не лише до конкретного продукту, а до фірми загалом.

Щодо класифікації виставок, то з огляду на конкретні показники виділяють ряд різновидів. За типом призначення розрізняють наступні види виставок:

- туристичні виставки загального призначення;
- спеціалізовані виставки, що організовані за певними критеріями, наприклад, приурочені до зимових видів спорту;
- багатоцільові ярмаркові експозиції.

Ефект виставкової діяльності в туризмі посилюється за рахунок її масового характеру та значної кількості контактів. Це зумовлює її високу ефективність як інструменту збуту туристичної продукції. Маркетинговий відділ компанії, як правило, здійснює збір інформації стосовно всіх виставок і професійних зустрічей, відбираючи для участі найцікавіші. Участь туристичних фірм у виставках надає кілька важливих переваг:

- розширення ділових партнерських зв'язків і агентської мережі;

- залучення кінцевих споживачів до продукції.

Щорічно у світі відбувається понад 100 міжнародних виставково-ярмаркових заходів тематичного напряму «Туризм. Відпочинок. Дозвілля», найвагоміші з них представлені у Таблиці 1. Основними туристичними центрами, де проходять всесвітньовідомі виставки є Брюссель, Мілан, Люксембург, Париж, Лондон. За даними Центру досліджень виставкової індустрії (CEIR – Center for Exhibition Industry Research) 90 % відвідувачів виставок, які приймають кінцеве рішення про купівлю різних видів продукції, вважають виставки первинним джерелом інформації для цього. Одна з найбільших у світі туристичних виставок – Міжнародна туристична біржа (ITB). Вона щорічно проводиться в Берліні з 1966 р.

Таблиця 1.

Щорічні міжнародні виставки

Період проведення	*Назва виставки*	*Місто проведення*	*Вид*
Вересень	TOP RESA	Довіль, Франція	Галузева
Листопад	World Travel Market	Лондон, Велика Британія	Галузева
Січень	Fitur	Мадрид, Іспанія	Галузева, частково для широкого кола відвідувачів
Жовтень	TOUR SALON	Познань, Польща	Галузева, частково для широкого кола Відвідувачів
Січень	MATKA	Хельсінкі, Фінляндія	Галузева, частково для широкого кола відвідувачів
Лютий	UITT	Мілан, Італія	Галузева
Грудень	EIBTM	Барселона, Іспанія	Галузева
Березень	ITB	Берлін, Німеччина	Галузева
Березень	British Travel Trade Fair	Лондон, Велика Британія	Галузева

Важливу роль відіграє безпосередня підготовка експозиції виставки, що частково допомагає компенсувати такий недолік туристичного продукту, як невідчутність. Саме тому постачальники послуг намагаються передати смак, колір і запах місць, що представляються ними, готуючи до виставки сувеніри і живі експонати, що демонструють унікальні народні звичаї або промисли, проводять безкоштовні дегустації пива, вина та іншого [5, с. 45]. Дослідження показують, що ефективність участі у виставці залежить від таких факторів як:

- термін підготовки до виставки;
- професіоналізм виставкової команди;
- наявність чіткого плану підготовки участі у виставці.

Одним із факторів успіху участі у виставці є схема розміщення стенду та кількість персоналу, задіяного в його обслуговуванні. Так, до прикладу, стенди бувають лінійні, кутові, наскрізні, двоповерхові, мобільні, віртуальні, схеми типу «півострів», «острів», «візаві». Важливо не лише правильно обрати тип стенду, а й правильно розрахувати кількість персоналу, що має бути задіяний у виставці. Відповідні розрахунки, які враховують розміри стенда, представлені у Таблиці 2.

Таблиця 2.

Розрахунок кількості персоналу в залежності від типу стенду

Тип стенду	Розрахунок	Умовні позначення:
Острів	$Q = \frac{2a + 2b - 8}{3} + \frac{ab}{12} + 8$	Q – кількість представників; a, b – розміри стенду.
Півострів	$Q = \frac{2a + b}{3} + \frac{ab}{12} + 4$	
Кутовий	$Q = \frac{a + b - 4}{3} + \frac{ab}{12} + 4$	
Лінійний	$Q = \frac{a - 2}{3} + \frac{ab}{12} + 2$	

Проведені розрахунки та порівняльні характеристики дали змогу встановити, що найбільш оптимальним варіантом є встановлення стендів лінійного та кутового типів. Чим більше відкритих сторін має стенд, тим більше персоналу він потребує для обслуговування, що не завжди дозволяє надана площа. Окрім того, це не зажди виправдано.

Ще одним способом розрахунку кількості стендовиків є алгоритм, що враховує кількість контактів на виставці. Як правило, готуючись до виставки, туристична фірма планує кількість відвідувачів стенду. Далі представлені послідовні етапи алгоритму розрахунку персоналу, задіяного в обслуговуванні стенду:

1) $$ККон = \frac{НКон * КвКон}{100},$$

де ККон – к-сть очікуваних кваліфікованих контактів, НКон – нових контактів, КвКон - % кваліфікованих контактів.

2) $$ЗК = НКон + ЗП,$$

де ЗК – загальна к-сть контактів, ЗП – постійні замовники.

3) $$ККгод = \frac{ЗК}{Т},$$

де ККгод – к-сть кваліфікованих контактів за годину, Т – загальна к-сть всіх контактів.

4) $q = \frac{TT}{Tв}$,

де q – к-сть контактів за годину, ТТ – 60 хвилин, Тв – час у хвилинах, який один стендовик витрачає на одного відвідувача

5) $Q = \frac{ККгод}{q}$, де Q – к-сть працівників на стенді.

Щодо місць розміщення стенда у виставковому павільйоні, то є кілька варіантів: на перетині головних проходів, у головних проходах, на перетині другорядних проходів, праворуч від входу тощо. В залежності від того, де буде встановлений стенд, кількість відвідувачів буде варіюватися. Очевидно, що якщо стенд встановлений на перетині головних проходів, кількість гостей більша в рази. Місце розташування стенду – це одна зі складових формування орендної вартості.

Важливо зазначити, що найбільш оптимальним терміном підготовки до міжнародних виставок є 1 рік, до всесвітніх 1-ї категорії до 5 років, 2-ї категорії – 2 роки. Це термін, за який туристична фірма може повною мірою підготуватися. Після проведення виставки важливо спостерігати її економічну ефективність в часовій динаміці протягом року. Адже це термін, за який повною мірою виправдовують себе рекламно-інформаційні матеріали. Бюджет фірми-експонента напряму залежить від таких статей витрат:

- оренда площі;
- витрати на логістику;
- реєстраційний внесок;
- заробітна платня команди;
- реклама, роздатковий матеріал тощо.

Готуючись до виставки, туристичне підприємство зобов’язано проаналізувати, чи готове воно понести пов’язані з нею витрати. Висока вартість участі у виставці – головна причина, через яку підприємства відмовляються від даного виду діяльності. Далеко не кожна туристична фірма може дозволити собі виступити в якості учасника міжнародної виставки. Так, до прикладу, участь у міжнародній виставці UITT – 2012 вимагає високого рівня витрат. Тільки оренда 9 м2 виставкової площі коштує в середньому 2000 доларів, монтаж стенду – 1000 доларів. Мінімальна вартість оренди 1 м^2 площі на UITT – 150 доларів. У кінцевому підсумку, враховуючи додаткові витрати, сума досягає 10000 – 20000 доларів. Виходячи з цього, дуже часто невеликі компанії об’єднуються і виступають від імені певного регіону, тому що для них участь у міжнародній виставці непомірно дороге задоволення. Безумовно, туристична фірма може скоротити свої витрати, економлячи, наприклад, на

виборі місця стенду або на розмірі орендованої площі, але очевидним є той факт, що при цьому підприємство «економить» і на своєму успіху.

Виставковий стенд – це обличчя фірми, тому успіх участі туристичного підприємства у виставкових заходах багато в чому залежить від мистецтва оформлення експозиції. Вона має бути виконана у корпоративних кольорах і облаштована за всіма стандартами. Яскравий оригінальний стенд має всі шанси привернути увагу. Буклети і візитівки повинні бути високої якості, адже саме завдяки їм формується загальне враження про компанію. Не останню роль відіграє зовнішній вигляд представників туристичної фірми. Вони мають бути одягнені так, щоб їх причетність до даної конкретної фірми була очевидною.

Найбільш важливим моментом для кожного підприємства є постановка мети участі у виставці. Турфірма повинна сформулювати, яка мета її участі, наприклад, у міжнародній виставці. Якщо мова йде про великого туроператора, що має стабільні партнерські відносини й бажає розширити сферу діяльності, то для такої компанії участь у великих міжнародних виставках буде доцільною. Для невеликих турфірм-початківців, що прагнуть до встановлення первісних контактів, має сенс відвідати професійні зустрічі й туристичні салони, де, як правило, міжнародні туроператори, що спеціалізуються на українському туристському ринку, пропонують свої тури або окремі послуги.

Саме через високу вартість участі у виставках останнім часом популярності набувають віртуальні туристичні виставки, які мають ряд переваг. Серед яких: необмежений час і географія, порівняно низька вартість участі, можливість оперативного доступу до даних, можливість розміщення банерної реклами, широке коло відвідувачів, тощо.

*Висновки***.** Підсумовуючи все вищесказане, слід зазначити, що туристична діяльність – це діяльність з надання різноманітних туристичних послуг відповідно до вимог Закону про туризм та інших актів законодавства України. Виставка – це публічна демонстрація досягнень у певній галузі економіки, науки, культури. Здебільшого торговельно-промислові виставки організують з метою реклами товарів. Участь у туристичних виставках є досить специфічною стороною туристичного бізнесу й одним з важливих засобів просування на ринок власного туристичного продукту.

Використані джерела:

1. України: зб. наук. пр.– Вип. 11, том 1. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2000. – С. 126-131.
2. Александрова А.Ю. Международный туризм: учебник для вузов / А.Ю. Александрова. – М.: «Аспект Пресс». – 470 с.
3. Афанасенко И.Д. Туризм и реформирование экономики // Труды Академии туризма / И.Д. Афанасенко. – СПб. – Вып. 1. – 1995. – С. 53-67.
4. Днепровой А., Калашников И. Наука участия в туристических выставках. // Туринфо - 2009. - № 18, 15 сентября.
5. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник. - М.: Финансы и статистика, 2006. - 320 с.
6. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Книги XXI,. 2003. – 300 с.
7. Коваленко Ю.О. Конкурентоспроможність українських регіонів на світовому ринку туристичних послуг // Материалы Всеукраинской научно-практической конференции “Формирование

регионального механизма управления народнохозяйственным комплексом Украины” (25 декабря 2007 года). – Симферополь: Таврия-Плюс. – 2007. – С. 160-162.
10. Шканова О.М. Маркетинг послуг: Навч. посіб. — К.: Кондор, 2003. — 204 с.
11. Менеджмент туризму: поняття "туристична діяльність" [Електронний ресурс] - Режим доступу до ресурсу: http://library.if.ua/book/38/2530.html.
12. http://www.uitt-kiev.com/
13. http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=2183

УДК 338.48:336.72

Бєлякова А.Є.

ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ РЕКЛАМАЦІЇ НА ТУРИСТИЧНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

У статті розглянуті фактори, що сприяють утворенню рекламації на туристичному підприємстві, які в свою чергу поділяться на дві групи: які виникли з боку туриста і які з боку туристичного підприємства.

Ключові слова: рекламація, фактори, турист, туристичне підприємство, скарга, комплекс послуг, претензія.

В статье рассмотрены факторы, способствующие образованию рекламации на туристическом предприятии, которые в свою очередь делятся на две группы: возникли со стороны туриста и которые со стороны туристического предприятия.

Ключевые слова: рекламация, факторы, турист, туристическое предприятие, жалоба, комплекс услуг, претензия.

The article describes the factors that contribute to the formation complaint at the tourist company, which in turn are divided into two groups: that have arisen from the tourist and that of the tourist enterprise.

Key words: complaint, factors, tourist, travel company, complaint, range of services, claim.

Постановка проблеми. Рекламація має надзвичайно важливе значення в туристичній діяльності та відіграє головну роль при формуванні іміджу підприємств туризму. Для запобігання суперечливої ситуації, тобто виникнення рекламації, особливо важливе значення має саме визначення факторів її виникнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання факторів виникнення скарг, претензій, рекламацій на турфірмі займається не багато науковців. Серед них можна виділити наступних дослідників: Квартальнов В.А., Дедиков С.В., Вайнцвейг А., Лавлок К. та ін.

Мета статті. Визначити фактори виникнення рекламації на туристичному підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів»: якщо стандартом передбачені обов'язкові вимоги до якості послуги, виконавець зобов'язаний передати споживачеві послугу, відповідну цим вимогам; захист прав споживачів здійснюється судом. Порядок розгляду судами справ у спорах про захист прав споживачів встановлено у Цивільному процесуальному кодексі України [1].

В даний час в Україні діють нормативні правові акти, що мають відношення до туризму. Законодавчі акти змінюються і доповнюються не надто часто і, крім того, в принципі не можуть врегулювати всі можливі

ситуації, що виникають на практиці, деякі державні органи в Україні наділені правом давати офіційні роз'яснення з відповідних питань, тлумачити норми, що викликають суперечки.

Згідно Закону України «Про захист прав споживачів» антимонопольний орган дає офіційні роз'яснення з питань застосування законів та інших правових актів України, що регулюють відносини у сфері захисту прав споживачів.

Багато важливих термінів, які містяться в законодавстві, регулюють захист прав споживачів, дають коментарі в зв'язку з невідповідністю деяких нормативних актів, що діють на території України, Цивільного кодексу, фіксується офіційна позиція з питань виконання сторонами договору своїх зобов'язань і настання відповідальності за їх порушення.

Давати керівні роз'яснення для судових органів має право Верховний Суд України.

У розпал туристичного сезону сотні туристів стають жертвами туристських підприємств, які несумлінно ставляться до виконання своїх зобов'язань. Загальний потік скарг в туризмі можна поділити на чотири основні категорії:

- недостовірна реклама;
- додаткові грошові збори;
- низький рівень сервісу;
- порушення права споживача на безпеку послуги.

Зі зростанням загальної кількості туристичних поїздок неухильно зростає і число конфліктів, які зачіпають якість та обсяг туристичних послуг. Зростання числа скарг на ринку туризму обумовлений двома факторами: туристи стали більш обізнані про свої права та обов'язки фірми і більш схильні наполягати на своїх правах; збільшився попит на турпослуги що сприяє входженню на ринок нових фірм, менш досвідчених і менш забезпечених ресурсами, а також фірм-шахраїв [7, с.123].

Значна частина претензій виникає через недостовірну рекламу, слабку підготовку договірної документації і недбалость в її оформленні. Часто турист недостатньо чітко знає і розуміє, що він набуває насправді, а турфірма недостатньо ясно формулює свої зобов'язання з надання комплексу послуг, що входять до складу туру і оплачуваних туристом [6,с.54].

В процесі, і після споживання туристського продукту клієнт може бути задоволений або не задоволений (розчарований) своїм вибором. Це залежить від того, наскільки дійсність відповідає його очікуванням. Результати даного зіставлення визначають поведінка клієнта в майбутньому. Задоволений споживач у разі нової необхідності напевно знову звернеться до послуг туристської фірми (при цьому з великою ймовірністю можна говорити, що він обере ту ж фірму). Крім того, задоволений споживач – відмінна реклама як для окремого туристського продукту, так і для фірми в цілому. Про кожен випадок невдоволення одного споживача, як свідчать німецькі експерти, дізнаються 9-10

потенційних клієнтів. Отже, кожен випадок незадоволеності клієнта викликає куди більше негативний результат, ніж можна спочатку припустити.

Дедиков С.В. виділяє чотири основні категорії рекламації:

1. Невиконання чи неналежне виконання послуг, обіцяних турфірмою. Більшість рекламацій належать до цієї категорії. Різниця між тим, що пропонує турфірма, і тим, що турист отримує насправді, може варіюватися від незначної до повністю неприйнятною. Наприклад, до дрібних неприємностей можна віднести відсутність обіцяних квітів або сніданок у номер; до грубих помилок – відсутність броні авіаквитка на рейс або резервації місця в готелі. Наприклад, турист придбав тур на міжнародний чемпіонат з футболу , але не отримав обіцяних квитків на півфінал та фінал. У цій ситуації повернення грошей або інший спосіб компенсації не має сенсу, так як час минув, а турпродукт, як відомо, є «швидкопсувним» товаром.

2. Несвоєчасне інформування туриста про зміни в програмі туру. Це друга за поширеністю категорія рекламації. Зміни ранжуються від незначних до серйозних. Наприклад, типові незначні зміни – зміна аеропорту і часу вильоту; серйозні зміни – заміна готелю або навіть регіону відпочинку. Всі незадоволені туристи скаржаться на те, що повідомлення про зміни були дані занадто пізно або не дано взагалі.

3. Недостовірна або неточна інформація про тур. Споживачу важко вибрати турфірму, якій він міг би довірити свій відпочинок. Щоб зробити правильний вибір між майже однаковими турпакета, турпакетом і окремо купується послугою, потенційний турист повинен мати всю необхідну і достовірну інформацію. Як правило, турист не отримує достовірну інформацію про всі деталі туру і навіть не підозрює, що обраний ним готель, згідно каталогу розташований на березі моря, насправді знаходиться від нього за півкілометра. Часто турфірма замовчує, що пункт вильоту або ціна туру ще не встановлені остаточно і можуть бути змінені.

4. Обмеження власної відповідальності за зміну умов туру. Туристська фірма зобов'язана видавати договір з клієнтом. При знайомстві з цим документом у пункті «Права, обов'язки та відповідальність сторін», з'ясовується, що за туристом практично одні обов'язки, а за туристською фірмою дуже багато прав. Часто саме пункти договору, нечітко сформульовані виключають усяку відповідальність туристської фірми, є джерелом скарг туристів. Туристський договір повинен містити умови туру, чітко розписані права, обов'язки та відповідальність сторін. Величезна кількість скарг приходить на турагентів, формування комплексу послуг по розміщенню, перевезенню, харчуванню, екскурсійному обслуговуванню які забезпечує туроператор. Турагент відповідає за планування та бронювання туру. Своєчасно не поцікавившись своїми правами та обов'язками, турист потрапляє в ситуацію, коли факт невиконання туристської фірмою зобов'язань чи обіцянок не можна підтвердити і обґрунтувати свої претензії до неї [5,с.165]

У разі порушення умов договору про надання туристичних послуг вартість путівки підлягає або не підлягає відшкодуванню в повному розмірі. Коли турист, виявивши суттєві недоліки при наданні туристичних послуг перериває поїздку і повертається в пункт відбуття, навіть за свій рахунок, зрозуміло, з подальшим відшкодуванням і цих збитків, а також у разі коли турист не має реальної можливості перервати поїздку і виїхати не скориставшись послугами недобросовісної фірми.

Коли турист скористався запропонованими послугами, але залишився ними не задоволений. Дуже важко виділити ту частину сплаченої суми за послугу, з тим, щоб її стягнути в разі неякісного її надання. Передбачити відсоток від суми договору за порушення тої чи іншої умови договору, напевно саме реальне.

Багато фірм, отримавши право на міжнародну туристську діяльність, не виконують всі умови, а також статті Законів України «Про захист прав споживачів», «Про рекламу», використовуючи недосконалість законодавчої та методичної бази в своїх інтересах.

Відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» турист має право:

- на освіту в області захисту своїх прав;
- безпека товару (послуги);
- інформацію про виробника товару (послуги) [6, с.65].

Так у пасажирських авіаперевезеннях Закон України «Про захист прав споживачів» контролює права туриста на перевезення, куріння на борту літака, упаковку багажу, чартерні рейси.

Закон України «Про рекламу» регламентує багато питань туристського маркетингу.

Бажано в штат кожної фірми включати юриста або незалежного експерта, які можуть роз'яснювати туристам питання туристського законодавства, їх права та обов'язки, а також права та обов'язки фірми, давати консультації. Непорозуміння яке виникло в поїздці можна спробувати вирішити на місці. Для цього туристові слід звернутися до представника фірми, яка володіє повноваженнями організувати харчування та розміщення туриста під час затримки рейсу, видати гроші тому, хто їх втратив, допомогти при розміщенні в готелі і т. д. Якщо відразу проблему не вдасться вирішити, туристу необхідно зафіксувати факт порушення своїх прав, оформивши рекламацію відповідним чином. Можна запропонувати наступні пропозиції щодо удосконалення регулювання процесами подання рекламації:

1. Рекламація повинна бути надрукована в двох примірниках і, по можливості, на одній сторінці.

2. Слід витримати діловий тон, не перебільшуючи того, що сталося.

3. Спочатку слід вказати, що було заброньовано, потім – те, що запропоновано.

4. Перерахувати службовців, які грубо або недобросовісно виконували свої обов'язки, а також тих, хто намагався допомогти.

5. Додати копію (не оригінал) квитка, квитанції та інші документи, що підтверджують справедливість рекламації.

6. Не перевантажувати рекламацію дрібними причіпками, за якими можна втратити головну причину непорозуміння.

7. Перерахувати матеріальні витрати.

8. Запропонувати варіанти, як турфірма зможе виправити ситуацію і задовольнити рекламацію.

Рекламація повинна бути зареєстрована в журналі вхідної документації організації, куди звернувся турист. У разі відсутності журналу туристові слід отримати розписку від особи, яка прийняла її. Розписка повинна бути оформлена на копії рекламації, містити дату, прізвище, посада та підпис співробітника, який її прийняв. Відповідно до закону рекламація до якості туристичного продукту пред'являється туристом туроператору або турагенту протягом 20 днів з моменту закінчення договору (з моменту закінчення туру) і підлягає задоволенню протягом 10 днів після отримання рекламації.

Практика показує, що багато турфірми відстежують і аналізують рекламації, претензії, скарги, з тим, щоб надалі використовувати їх для визначення проблемних сфер свого бізнесу. Переважна більшість рекламацій клієнтів дозволяється на стадії пред'явлення претензії самої турфірмі, яка може запропонувати клієнту матеріальну компенсацію, безкоштовний тур або авіаквиток і проживання в готелі (за вибором), а також письмове вибачення, якщо турист хоче його отримати.

У випадку, якщо турист не отримав відповідь або отримав відповідь, його не влаштовує, він може використовувати інші заходи впливу на турфірму, зокрема подати рекламацію у вищі організації. Скаргу туриста можуть розглянути: державні органи (прокуратура, Державна податкова інспекція, органи з сертифікації туристських послуг, антимонопольний комітет, Товариство споживачів); засоби масової інформації ((співробітники газет, радіо і телебачення можуть дати туристу інформацію і допомогти, випустивши спеціальний репортаж по скарзі туриста і пр.). Висвітлення проблеми у засобах масової інформації, як правило, підштовхує турфірму до прийняття оперативних заходів для її вирішення); суд як крайній захід у вирішенні конфлікту між турфірмою і туристом (проте слід врахувати, що ведення судового процесу вимагає великої кількості часу та коштів на отримання юридичної допомоги) [7, с.146].

Звернення до суду, минаючи стадію пред'явлення турфірмі рекламації, тягне за собою відмову у прийнятті позовної заяви або залишення позову без розгляду. Тому досудове пред'явлення претензії фірмі є обов'язковим. Закон не передбачає встановлену форму написання позовної заяви, проте вимагає наявності в ньому всіх передбачених законом реквізитів, а саме: найменування суду, до якого подається позовна заява; прізвище, ім'я, по батькові позивача, його адреса, а також найменування представника і його адресу, якщо заява подається

представником; найменування відповідача та місце його знаходження; обставини, на яких позивач обґрунтовує свої вимоги, і докази, що підтверджують викладені обставини (можна переписати зміст своєї претензії); вимоги позивача; ціна (сума) позову; перелік документів: докази, що підтверджують позовну заяву (туристська путівка, договір, квитанції, акти та довідки з готелів, аеропортів); претензія із зафіксованою датою її своєчасної відправки; копія позовної заяви для відповідача та інших беруть участь у справі, якщо такі є. Якщо позовна заява підписує не позивач, а його представник за дорученням, необхідно докласти цю довіреність.

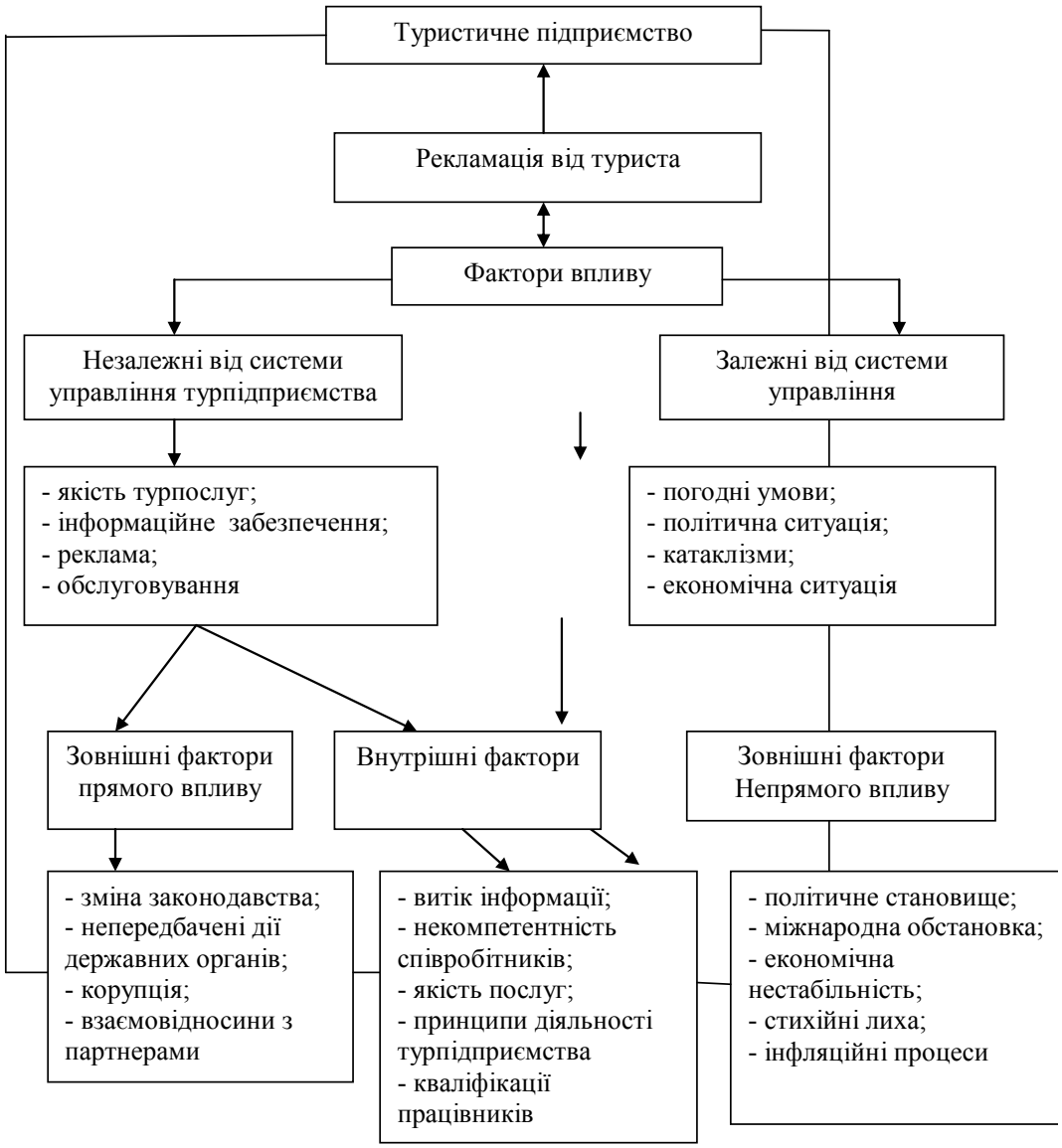

Рис. 1 Фактори виникнення рекламації

Позовна заява подається в районний суд за місцем знаходження відповідача, але може бути подано й у суд за місцем проживання позивача. Вибір місця судового розгляду залишається за позивачем, тобто за туристом. Слід зазначити, що згідно Закону України «Про захист прав

споживачів», що регулює відносини туриста-позивача і фірми, при подачі позовної заяви позивач звільняється від сплати державного мита [1].

Таким чином, споживач в туризмі має ті ж права, що і споживач в інших сферах діяльності. Тому деякі регулюючі їх правила і норми мають досить широку область застосування в туризмі. Як відомо, поняття «фактор» – одне з основних у будь-якому дослідженні. Виходячи зі змісту даного терміну, фактор (лат. faktor – той, що робить, обумовлює) – рушійна сила будь-якого процесу (явища), яка визначає його характер або характерні ознаки. У дослідженнях під фактором прийнято розуміти умови, що є необхідними та визначальними для даного процесу (явища), а також причини, що безпосередньо обумовлюють його виникнення або отриманий результат [8]. Фактори, що впливають на виникнення рекламації, різноманітні й багатогранні. Основні фактори, що сприяють утворенню рекламації, можна розподілити на дві групи: які виникли з боку туриста і які з боку туристичного підприємства. Щоб запобігати суперечливі ситуації, тобто виникнення рекламації, особливо важливе значення має визначення факторів, які представлено на рис 1.

Узагальнюючи можна сказати що, найважливіше значення в процесі дослідження має виокремлення групи факторів. Аналіз факторів виникнення рекламації в туризмі є дуже важливим для визначення причин та суті їх утворення та можливості уникнення конфліктних ситуацій в туристичній галузі.

Використані джерела:
1. Закон України «Про захист прав споживачів» Із змінами і доповненнями (остання редакція від 1 грудня 2005 року N 3161-IV).
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Закон України «Про рекламу» від 11.07.2003р. - № 1121-IV.
4. Виноградська А. Розвиток українського туристичного бізнесу /А. Виноградська // Економіка. Фінанси. Право. - 2000. - № 5. - С. 13-18.
5. Дедиков С.В. Правовые проблемы страхования ответственности туроператоров /С.В. Дедиков // Юридическая и правовая работа в страховании. 2007. N 4.
6. Денисова М.О. Закон о туристской деятельности /М.О. Денисова// Туристические и гостиничные услуги: бухгалтерский учет и налогообложение. 2007. N 2.
7. Макаревич О.Б., Бабенко Л.К., Шилов А.К., Коваленко О.В. Основи захищеного діловодства: Методичний посібник з курсу «Технологія захищеного документообігу». Частина 2. /О.Б. Макаревич// - Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2000
8. Словник іншомовних слів [електронний ресурс].- Режим доступу: www.rozum.org.ua

УДК 379.851

Пасічник В.Р., Сушик О.Г.,Терлецький В.К.

СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК ФАКТОР ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА ТА ПЕРЕБУДОВИ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Показано сучасний соціально-економічний стан українського села. Розглянуто сільський зелений туризм як фактор відродження сільських територій та зменшення

безробіття на селі. Висвітлено переваги, форми та напрями впливу сільського туризму на розвиток аграрних територій.

Ключові слова: сільський туризм, агротуризм, депресивні території, перебудова сільської економіки.

Показано современное социально-экономическое состояние украинского села. Рассмотрены сельский зеленый туризм как фактор возрождения сельских территорий и уменьшения безработицы на селе. Освещены преимущества, формы и направления влияния сельского туризма на развитие аграрных территорий.

Ключевые слова: сельский туризм, агротуризм, депрессивные территории, перестройка сельской экономики.

Displaying the current social and economic situations of the Ukrainian village. Considered the rural green tourism as a factor in the revival of country areas and to reduce unemployment in the country side. There are priorities, forms and streams of influence rural tourism on the development of agricultural areas are viewed in the article.

Key words: rural tourism, agritourism, depressed territories, the restructuring of the rural economy.

Україна, обравши своїм стратегічним курсом інтеграцію до структур Європейського Союзу, прийняла виклик часу щодо прискореного реформування різних сфер соціально-політичного і економічного життя країни, зокрема, сфери послуг туризму, трансформуючи її до стандартів ЄС. Світовий досвід прогресивного господарювання надає туризму перше місце серед інших галузей економіки за обсягами експорту товарів та послуг. За даними Всесвітньої туристичної організації, у понад 40 державах світу туризм став основним джерелом наповнення бюджету, а у 70 країнах – однією з трьох основних статей [1; 140].

За останні десятиліття кількість туристів у світі неухильно зростала і досягла третини населення земної кулі. За прогнозами фахівців, XXI ст. буде століттям туризму. Сьогодні найбільш динамічно зростаючим сектором світового туристичного господарства є сфера сільського зеленого туризму.

Окремі аспекти сільського зеленого туризму висвітлені у працях відомих учених у галузях права, історії, туризмознавства, соціології, економіки й географії, зокрема: Ю. Алексєєва, В. Євдокименко, В. Мікловди, М. Пітюлича, В. Васильєва, П. Горішевського та інших дослідників. Наукові дослідження останніх років говорять про те, що туризм здатний забезпечити економічну та демографічну стабільність у сільських місцевостях та вирішити їхні соціально-економічні проблеми.

Стаття ставить за мету обґрунтувати місце сільського зеленого туризму в економічному і соціальному розвитку суспільства, показати його роль у справі відродження українського села та перебудови сільської економіки.

Розвиток сільського зеленого туризму у Європі розпочався в середині XIX ст., а в другій половині XX ст. здобув масове визнання, коли населення великих постіндустріальних держав вже не могло обійтися без чистого повітря, екологічно привабливих малозаселених сільських територій. Наприкінці XX ст. подолано останню перешкоду, що заважала

масовому розвитку туризму в сільській місцевості країн Центральної Європи – необлаштованість об'єктів розміщення туристів. Цього вдалось досягти завдяки радикальним реформам у сфері агробізнесу, розвитку малого підприємництва й створенню мережі агроосель і агроготелів для відпочиваючих. Нині Європейський Союз вбачає у сільському зеленому туризмі основний важіль економічного підйому своїх сільських територій.

Перші паростки розвитку сільського туризму в Україні з'явилися в середині 90-х рр. XX ст. Відтоді його популяризацією займається створена 1996 р. Спілка сприяння розвитку сільського туризму в Україні. Спілка збирає і концентрує дані з різних регіонів країни, проводить конференції та тематичні виставки з метою популяризації відпочинку в українському селі, сприяє розвитку сільської інфраструктури, самозайнятості сільського населення. За її ініціативою створені й успішно функціонують осередки сільського туризму у більшості областей України, вона ж виступила розробником законопроекту «Про сільський зелений туризм». Важливою функцією Спілки є проведення тренінгів та семінарів для господарів садиб, від яких залежить якість прийому гостей-туристів, а, відповідно, популяризація цього виду діяльності.

Пріоритетність розвитку туризму в Україні визначається низкою законодавчих актів: «Загальнодержавною програмою соціально-економічного розвитку українського села на період до 2015 р.», Законом України «Про основні засади державної регіональної політики на період до 2015 р.», «Концепцією розвитку агропромислового комплексу» тощо. На жаль, у них дуже мало уваги приділено сільському зеленому туризму. Лише окремі аспекти його діяльності регулюються Законами України «Про туризм» [2; 241], «Про особисте селянське господарство» [3; 232], «Про підприємництво» [4; 168].

Крім того, розвиток сільського зеленого туризму в Україні підтримується спеціальними європейськими програмами TACIS, Міжнародного фонду «Відродження», фонду «Євразія», Європейської федерації сільського зеленого туризму «Єврожітс» та іншими [5; 625]. Останнє є свідченням того, що західні країни бачать перспективу українського сільського туризму на міжнародному туристичному ринку.

Згідно зі ст. 4 Постанови ЄС №1080/2006 «Про Європейський фонд регіонального розвитку…», туризм, зокрема просування інформації про переваги природного середовища регіону як потенціалу для стійкого туристичного розвитку, допомога в розширені пропозиції туристичних послуг розглядаються як пріоритетні напрямки політики подолання територіальних диспропорцій в соціально-економічному розвитку регіонів країн ЄС [6;121]. Таким чином сільський зелений туризм у більшості країн розглядається як невід'ємна складова комплексного соціально-економічного розвитку села та як один із засобів вирішення багатьох сільських проблем.

Можна стверджувати, що у сфері законодавчого регулювання та організаційного забезпечення розвитку сільського зеленого туризму

зроблено за останні роки доволі багато, однак прийняття головного документа – закону «Про сільський зелений туризм» поки що немає [7;20; 80].

Нормативно-правове регулювання туристичної діяльності вкрай необхідне для виходу на міжнародний туристичний ринок. Адже для закордонного туриста при ознайомленні з пропозицією відпочити в українському селі важливо, наскільки легальною в Україні є така форма надання відпочинкових послуг, хто відповідає за якість прийому, через кого можна організувати поїздку, який господарський механізм цього виду відпочинково-туристичної діяльності. Це важливо як для рекреантів, так і для тих, хто їх приймає на селі.

Сьогодні, туристична галузь в Україні є лише п’ятою за значенням складовою поповнення бюджету і її питома вага має значно зрости з огляду на такі об’єктивні передумови, як вигідне геополітичне розташування України в центрі Європи, наявність значного туристично-рекреаційного потенціалу, сприятливий клімат, багаті флора і фауна, чисельні культурно-історичні пам’ятки світового рівня.

Розвиток сільського зеленого туризму в Україні зумовлений нагальною необхідністю невідкладного розв’язання соціально-економічних проблем сучасного села. За роки незалежності України в сільській місцевості спостерігається зменшення населення, зростання безробіття, масова заробітчанська міграція. Рівень народжуваності сільського населення в розрахунку на 1000 осіб знизився з 13,7 до 9,4 осіб, рівень смертності підвищився з 14,4 до 20,5 осіб і перевищив аналогічний показник смертності міського населення в 1,4 рази З 1990 р. до початку 2006 р. Україна втратила 312 сіл і їх назви зникли з сучасних географічних карт [8; 7].

За даними офіційної статистики, нині в Україні залишилося близько 28600 сіл. Переважну частину населення цих сіл складають особи пенсійного або працездатного передпенсійного віку, при цьому, у 8,5 тис. сіл упродовж останніх трьох років не народилася жодна дитина. Такі поселення приречені на зникнення, а це спричинює втрату сільських традицій, які є колискою національної культури. Майже 60 відсотків мешканців сільської місцевості перебувають за межею бідності.

Нині українські демографи щораз частіше оперують такими науковими поняттями, як «поселення, що зникають» та «занепадаючі поселення». Для прикладу, лише у Львівській області до категорії тих, що зникають, офіційно зараховано 85 (4,6 %) сільських поселень. Це села з населенням до 50 осіб, з кризовою демографічною ситуацією – домінуванням населення пенсійного віку (60-80 %). У багатьох з цих малих сіл на сьогодні проживають лише особи пенсійного віку або пенсійного і працездатного передпенсійного. Звичайно, внаслідок природного скорочення населення такі поселення надалі зникатимуть [9; 57].

Різновидом проблемних територій є, так звані, сільські депресивні території, виокремлення яких передбачене Законом України «Про

стимулювання розвитку регіонів». Серед багатьох аспектів вивчення проблематики таких територій особливої уваги, на думку професора М.Барановського, заслуговують шляхи їх економічного відродження або санації. Автор наголошує, що заходи санації депресивних територій є складовою державної регіональної політики і залежать насамперед від гостроти, стану та причин виникнення проблемних ситуацій. Отже, адекватна політика санації депресивних аграрних територій є запорукою успішного розв'язання їхніх проблем [10; 15].

Попри ухвалення низки законодавчих актів, які стосуються розвитку агарного сектору, разових акцій на кшталт року села, ситуація в сільській місцевості змінюється надто повільно. Однією з головних причин цього є успадкована від минулого практика підтримки лише аграрного сектору за відсутності будь-якої зваженої політики стосовно розвитку сільських територій.

Враховуючи досвід насамперед країн ЄС, більшість науковців сьогодні одностайні у розумінні того, що політика розвитку сільськогосподарського виробництва і політика розвитку села є близькими, проте не тотожними. Звідсіля випливає не просто висновок про необхідність, а життєва потреба у розвитку на селі несільськогосподарських видів діяльності, у «…визнанні рівнопріоритетності аграрного сектору і сільської місцевості» [11; 14].

Таке трактування перспектив розвитку села загалом узгоджується з концепцію багатофункціональності розвитку сільських територій, яка передбачає, за збереження визначальної ролі аграрної сфери, зміщення пріоритетності у бік розвитку позааграних видів діяльності.

Сільський зелений туризм є «одним з найперспективніших напрямів структурної перебудови сільської економіки», що позитивно впливає на стан таких галузей як транспорт, зв'язок, будівництво [12; 1]. Інвестування в туристичну інфраструктуру такого типу водночас покращить матеріальну забезпеченість звичайного селянина, оскільки входження сільських господарств у туристичну діяльність потребує покращення як благоустрою самих садиб, так і забезпеченості різноманітними інфраструктурними ресурсами.

У світі сільський зелений туризм розглядається як альтернатива сільському господарству за розмірами отриманих прибутків. До того ж, розвиток інфраструктури сільського туризму не вимагає таких значних капіталовкладень, як інші види туризму і може здійснюватися за рахунок коштів самих селян без додаткових інвестицій. Скорочення міграції з сіл до міст надасть змогу заощадити значні фінансові й матеріальні ресурси, адже, за підрахунками експертів Європейського банку реконструкції та розвитку, облаштування в місті вихідця з сільської місцевості в 20 разів дорожче, ніж створення умов для його життя і роботи в селі [13].

Наведемо основні фактори, що сприяють розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Насамперед, це зростаючий попит мешканців українських міст та іноземців на відпочинок у сільській місцевості;

унікальна історико-етнографічна спадщина українських сіл; багаті рекреаційні ресурси; екологічна чистота сільської місцевості; відносно вільний сільський житловий фонд для прийому туристів; наявність вільних трудових ресурсів для обслуговування туристів; традиційна гостинність господарів та доступна ціна за відпочинок; можливість надання комплексу додаткових послуг з екскурсій, риболовлі, збирання ягід і грибів, катання на конях тощо.

Найбільш сприятливі передумови для розвитку сільського зеленого туризму об'єктивно складаються на територіях національних і ландшафтних парків, де існує можливість поєднати в повноцінному відпочинку пізнання природничого, історико-етнографічного та культурного потенціалу регіону. Родзинкою сільського зеленого туризму може і має стати яскрава анімація, тобто пожвавлення програм обслуговування, відпочинку і дозвілля туристів ігровими елементами та шоу-програмами на базі історико-етнографічної та культурної спадщини регіону.

На кшталт уславленого у світі заповідного музейно-анімаційного середовища козацької доби на острові Хортиця, де з перших кроків турист потрапляє у світ запорізького козацтва і, за бажання, може спробувати зварити козацький куліш, опанувати козацькі ремесла, взяти участь у козацьких кінних іграх, набути навиків ратного мистецтва тощо.

Аналогічно з анімаційною спрямованістю розвивається музейний комплекс Трипільської культури у м. Ржищеві й с. Трипілля, що на Київщині, де турист поринає у атмосферу трипільської доби. З елементами обрядово-побутової анімаційності реалізується на території національного природного парку «Гуцульщина» проект музею гуцульської культури під відкритим небом. Цей музей уможливлює туристам відчути органічне поєднання народної архітектури та живого гуцульського побуту, побачити відроджені гуцульські ремесла і промисли (різьбярство, кушнірство, писанкарство, мосяжництво, гончарство, килимарство, вишивка, бондарство). Подібні музеї «живої етнографії» можна організувати у будь-якій сільській місцевості, де обирається стратегічний довготривалий орієнтир на розвиток масового сільського зеленого туризму.

Розвиток сільського зеленого туризму змусить сільські громади приділяти більше уваги благоустрою сіл, реформуванню транспортної інфраструктури, відновленню роботи місцевих закладів культури, забезпеченню екологічної чистоти довкілля і вирішенню нагальних соціально-економічних проблем села за рахунок додаткових надходжень до бюджетів місцевих органів влади.

Сьогодні, розвиток сільського зеленого туризму в Україні обмежують і гальмують такі фактори як політико-економічна нестабільність у державі; відсутність належного правового забезпечення розвитку сільського зеленого туризму; відсутність механізму раціонального та екологічно збалансованого використання природного та історико-культурного потенціалу для потреб туризму; низький рівень

інфраструктури та комунікацій; недостатній рівень кадрового та рекламно-інформаційного забезпечення. Вказані негативні фактори можна подолати за рахунок проведення виваженої політики державного регулювання розвитку сільського зеленого туризму, зокрема і на регіональному рівні, з використанням наявних важелів прямого і непрямого впливу [14; 49].

Хоча сільський відпочинок в Україні має давню історію, його майбутнє ще остаточно не визначене. Існують як песимістичний, так і оптимістичний сценарії його подальшого розвитку в Україні. Цілком можливо, що за відсутності дієвої державної політики в цій галузі сільський відпочинок так і залишиться у напівлегальному статусі, без чіткої організаційної структури, без поставленої на належному рівні інформаційно-маркетингової діяльності, просто як своєрідний додаток до інших напрямків туризму.

Натомість, за оптимістичними науковими прогнозами, сільський туризм, для прикладу, лише в Карпатському регіоні може сформувати потужний сегмент ринку і «контролювати» від 35 до 45 % усіх туристичних потоків у цей регіон. Станом на 2003-2005 рр. кількість туристів, які відвідують Українські Карпати, становить близько 1,5 млн. осіб щорічно. З них понад 150 тис. – гості з інших країн. Отже, вже тільки ці цифри більше налаштовують на оптимістичні прогнози.

Сприйняття сільського відпочинку пересічним міським мешканцем України зараз коливається у широкому діапазоні: від цілковитого неприйняття цієї форми відпочинку до величезного захоплення його екологічністю та економічністю. Це свідчить лише про необізнаність загалу українців із такою формою відпочинку.

Певний скептицизм до сільського відпочинку з боку городян першого покоління зумовлений тим, що вони ще тісно пов'язані із сільською місцевістю – часті поїздки у село, відвідини родичів, догляд за житлом батьків, участь у сільськогосподарських роботах, – і не сприймають це як відпочинок. І люди вважають, що це частина їхньої індивідуальної самодіяльної відпочинково-господарської діяльності на селі, якій не треба надавати спеціального статусу.

Поряд із цим, в українських містах є категорії людей, які активно сприйняли ідеї народження (чи відродження) сільського відпочинку. На сьогодні в Україні основні сегменти потенційних споживачів послуг сільського зеленого туризму утворюють мешканці промислових центрів (через екологічність цієї форми відпочинку); справжні городяни (3-4-те покоління – через екзотичність); шанувальники українських народних традицій (через принади сільського способу життя та чистоту довкілля); люди з малим і середнім достатком (через вартість відпочинку у селі).

Разом із тим, проведені в останні роки за допомогою мас-медіа рекламні акції більше уваги звертали на привабливі сторони села, ніж на роботу з певними категоріями городян та технолого-економічні аспекти цього відпочинку. Отже, потрібно урізноманітнити форми пошуку прихильників цього виду відпочинку, якомога швидше створити механізм,

що дозволить забезпечити реальних відпочиваючих для сіл нашого регіону. Міжнародний імідж сільського відпочинку також неоднозначний. З одного боку, Україна традиційно сприймається як аграрна країна, одна з європейських житниць із збереженим сільським укладом життя, багатою культурною спадщиною, унікальною природою та гостинними господарями. З іншого боку, не приваблює іноземних туристів відносно низький стандарт житла і його недостатня технічна забезпеченість, а також необлаштованість сіл та досить обмежений вибір дозвілля й можливостей активного відпочинку. Приїзду іноземців з інших країн перешкоджає відсутність знання господарями іноземних мов.

З огляду на ці реалії, необхідно проводити навчання власників агроосель прийомам обслуговування та іноземним мовам. Це найсуттєвіша проблема, яка стоїть нині на перешкоді виходу сільського зеленого туризму України на міжнародний ринок. Тому досі маємо таку сумну статистику: в польських, словацьких і румунських Карпатах щорічно відпочиває на один-два порядки більше західноєвропейських зелених туристів, ніж в Українських Карпатах.

Напрацьовані на сьогодні стратегії розвитку сільського зеленого туризму націлені на вирішення соціально-економічних, екологічних і етнокультурних проблем сільських місцевостей, вимагають чіткого планування на рівні районів та окремих сільських громад. Важливою частиною планування є ефективне втілення у життя «пілотних» проектів сільського відпочинку, які здійснюють обласні Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму.

Однією з найважливіших проблем на ринку туристичних послуг в Україні є питання просування самої ідеї сільського зеленого туризму. Оскільки такий вид відпочинку в нашій країні є відносно новим явищем і ще остаточно не встановився як економічна діяльність, то освітянські заходи у цій галузі, підвищення поінформованості населення і створення позитивного ставлення до цього виду відпочинку відіграють важливу роль.

Важливим аспектом розвитку сільського зеленого туризму є налагодження системи підготовки фахівців цього профілю та перепідготовки селян, які хотіли б зайнятися сільським туризмом. Сільський зелений туризм потребує експертів-дорадників та досвідчених господарів, які могли б організовувати, коригувати та розвивати таку діяльність. Для цього варто на рівні обласних асоціацій зеленого туризму створити постійно діючий інформаційно-освітній центр, де можна пройти необхідну підготовку та отримати сертифікат про готовність займатися цим видом діяльності. Певні знання зі сфери сільського зеленого туризму необхідні спеціалістам інших галузей, діяльність який пов’язана із сільським господарством та туризмом, представникам місцевих органів виконавчої влади та самоврядування, громадських організацій у впровадженні політики сталого розвитку, місцевому населенню у підвищенні рівня обізнаності для надання гостинності та для самозайнятості.

Алгоритм створення програми розвитку сільського зеленого туризму на кластерній основі в конкретній території пропонує Соколенко С.І. [15]. Автор роз'яснює, що туристичний кластер – це сконцентрована на певній території група взаємопов'язаних підприємств і структур туристичної індустрії та інших пов'язаних з нею галузей (транспорту, зв'язку, охорони здоров'я та інші), які взаємодіють і взаємодоповнюють один одного при створенні комплексного туристичного продукту території. Це відносно компактна територія зростання туристської індустрії, що характеризується певною туристською спеціалізацією. При цьому особливо важлива атрактивна (приваблива) складова кластеру. Не менше значення мають також транспортні комунікації усередині туристичного кластеру, і що особливо важливо – зовнішні комунікації, які забезпечують транспортну близькість (доступність) по відношенню до головних цільових ринків.

На формування подібного кластера сільського зеленого туризму потрібно 2-3 роки, однак в сучасних умовах, наголошує вчений, це виправдано та доцільно. Перший досвід кластерів сільського зеленого туризму на Поділлі, в Прикарпатті, Севастополі свідчить про перспективність такого розвитку. Дієвим методом проведення діагностики розвитку туристично-рекреаційного комплексу на регіональному рівні та забезпечення його подальшої якості є дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища з використанням SWOT–аналізу, тобто вивчення сильних і слабких сторін об'єкта, можливостей і перешкод на шляху його розвитку, а також оцінка шляхів підсилення слабких і максимального використання сильних сторін. Крім того, цей вид аналізу передбачає виявлення загроз для розвитку об'єкта, які є і можуть виникати в перспективі, та є ідеальним в стратегічному плануванні при формуванні стратегії [16; 231].

Таким чином, сільський зелений туризм є невід'ємною складовою частиною комплексного соціально-економічного розвитку села. Він може призупинити стійку тенденцію до зменшення кількості населених пунктів у сільській місцевості, вирішити проблему перенасичення сільської місцевості робочою силою, скоротити міграції робочої сили з села до міста, розвивати соціальну інфраструктуру села, покращувати благоустрій осель, вулиць та сіл.

Використані джерела:

1.Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України //Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник./В.І Биркович –К., 2008. – №1 (6). – С.138-143.

2.Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 року № 324/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 241.

3.Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 року № 742-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 29. – Ст. 232.

4.Про підприємництво: Закон України від 6 жовтня 1999 року № 1121-XIV // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – С. 168.

5.Wei Hu, Geoffrey Wall «Environmental Management, Environmental Image and the Competitive Tourist Attraction» // Journal of Sustainable Tourism – 2005. – №6. – P.617-635., C. 625

6.Слава С. Розвиток економічно проблемних територій: міжнародний досвід// Проект партнерства Канада-Україна "Регіональне врядування та розвиток"./С.Слава, Д.Самборський, П.Сегварі, М.Дацишин – К.: К.І.С., 2007. – 144 с., С. 121.
7.Зінько І. Сільський зелений туризм як складова стратегії туристичної політики регіону// Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. Випуск 24./І.Зінько – Львів, 2008. – С.77-82.
8.Про затвердження державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1158 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 73. – С.7.
9.Рутинський М.Й. Зелений туризм./М.Й.Рутинський, Ю.В.Зінько. – К.: Знання, 2008. – 271с.
10. Барановський М. Туризм як форма активізації розвитку сільських депресивних територій// Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини./М.Барановський – Львів, 2008. Вип. 24. С.13-21.
11. Седік Д.В. Формування стратегічної середньострокової політики розвитку села і сільського господарства// Вісник інституту сільського розвитку./Д.Седік, І.В.Кобута, М.І.Пугачов, С.С.Прокопенко, І.П.Чапко – К.: 2007. №1-4 (8-9). – С.2-32.16, С.14.
12. Куценко В.І. Аграрний й екологічний туризм в якості локомотива розвитку сільської економіки Електронний ресурс // Економіка. Управління. Інновації. – 2009. – № 2. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/eui/2009_2/09kvirse.pdf.
13. Європейський банк реконструкції та розвитку. – http://www.ebrd.com/.
14. Биркович В.І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління 25.00.02 – механізм державного управління. – Гуманітарний університет «Запорізький інститут державного та муніципального управління»./В.І.Биркович – Запоріжжя. – 2007.
15. Соколенко С. І. Особливості діяльності та розвитку об'єктів зеленого туризму у регіонах та проблеми створення міжнародних кластерів у цій галузі//Електронний ресурс: режим доступу: ucluster.org/blog/2010/12/osoblivosti-diyalnosti-ta-rozvitku-ob'ehktiv-zelenogo-turizmu-u-regionakh-ta-problemi-stvorennya-mizhnarodnikh-klasteriv-u-cijj-galuzi/
16. Кифяк О. Рекреаційна індустрія Буковини як пріоритетний напрям стратегії соціально-економічного розвитку краю // Регіональна економіка./О.Кифяк – Львів, 2005. – №1. – С.230-233.

УДК 338.48

Олішевська Ю.А., Панченко В.В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ

У статті узагальнено підходи до визначення поняття «сільський туризм» та пов'язаних з ним видів туризму, розкрито відмінність між цими поняттями. Проаналізовано нормативно-правову базу регулювання сільського туризму. Запропоновано власний підхід до визначення співвідношенням між сільським туризмом, екотуризмом, агротуризмом, агроекотуризмом та зеленим туризмом.

Ключові слова: сільський туризм, екотуризм, біологічний туризм, природничий туризм, зелений туризм, фермерський туризм, агротуризм, агроекотуризм, агросадиба, засіб розміщення.

В статье обобщены подходы к определению понятия «сельский туризм» и связанных с ним видов туризма, раскрыто различие между этими понятиями. Проанализировано нормативно-правовую базу регулирования сельского туризма. Предложен собственный подход к определению соотношением между сельским туризмом и экотуризмом, агротуризмом, агроэкотуризмом и зеленым туризмом.

Ключевые слова: сельский туризм, экотуризм, биологический туризм, естественный туризм, зеленый туризм, фермерский туризм, агротуризм, агроэкотуризм, агроусадьба, средство размещения.

In the article are summarized the approaches to the definition of "rural tourism" and its associated kinds of tourism, revealed the difference between these concepts. Are analyzed the regulatory framework control of rural tourism. Proposed own approach to the determining ratio between rural tourism, ecotourism, agritourism, agriecotourism and green tourism.

Key words: rural tourism, ecotourism, biological tourism, natural tourism, green tourism, farm tourism, agritourism, agriecotourism, argofarmsteads, means of accommodation.

Вступ. Останніми роками в Україні все популярнішим стає сільський туризм, який уже набув широкого поширення за кордоном. Сільський туризм є додатковим джерелом збільшення доходів селян, може позитивно впливати на розвиток сільських населених пунктів, їх інфраструктуру, наповнення місцевих бюджетів та загальний ріст добробуту територіальної громади. Такий вид туризму може розглядатися як складова частина стратегії подолання бідності в сільських місцевостях. Малодослідженим питанням є розвиток даного виду туризму, особливо в контексті понятійного апарату.

Актуальність проблеми полягає в тому, що в сучасній літературі ми зустрічаємося з неоднозначним визначенням поняття «сільський туризм» і його співвідношенням з термінами «фермерський туризм», «екологічний туризм», «зелений туризм», «агротуризм», «агроекотуризм» та ін.

В українській науковій літературі різноманіття визначення та тлумачення ключових понять сільського туризму набуло відображення у працях таких вітчизняних вчених як Лужанська Т.Ю., Махлинець С.С., Тебляшкіна Л.І., Рутинський М.Й., Зінько Ю.В., Кравченко О.Б., Кострица М.М., Васильєв В.П. та інші. Серед закордонних вчених, що займалися теоретичним визначенням цього терміну слід відзначити: В.Шостка, Л.Ширіак, В.Кліцунов, І.Семенов, Б.Бромвелл, Р.Батлер, Ф.Дайкман, К.Кейсі, Л.Лесард, Т.Ратц, Д.Армстронг та інші. Все ж, на сьогоднішній день не існує єдиної спільної думки серед вчених, щодо поняття «сільський туризм» та його співвідношення з «екотуризмом», «фермерським туризмомо», «агротуризмом» та ін. Вище названі вчені розходяться в думках, щодо ієрархічної структури сільського туризму відносячи, наприклад, фермерський туризм до складу агротуризму [1] чи то виділяючи його як окрему структурну одиницю [2]. Цілий ряд авторів описував сільський зелений туризм, його актуальність та сутність, а сам термін «сільський туризм» не було висвітлено в повній мірі.

Мета даного дослідження – проаналізувати та систематизувати підходи до визначення поняття «сільський туризм», його взаємозв’язки та співвідношення з термінами «екотуризм», «агротуризм», «агроекотуризм», «фермерський туризм», «сільський зелений туризм» та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття «сільський туризм» у його звичайному трактуванні існує досить давно. Ще в Римській імперії серед членів імперської родини існувала мода на відпочинок у сільській місцевості. Нині на зміну концепції звичайного відпочинку на морському

узбережжі (концепція трьох «S» – Sun-Sea-Sand, Сонце-Море-Пісок) прийшла концепція пізнавальних подорожей у сільську місцевість з ознайомленням з місцевими традиціями та вживанням екологічно чистих продуктів (концепція трьох «L» – Landscape-Lore-Leisure, Пейзажі-Традиції-Дозвілля) [3].

Туризм, за територіальною ознакою поділяється на туризм в міській та туризм в сільській місцевостях. Розглядаючи узагальнююче визначення сільського туризму, як туризму, який проходить в сільській місцевості, можна говорити, що сільський туризм є складовою частиною туризму в сільській місцевості, але це не єдиний вид туризму, який спостерігається на сільській території. Можна виділити дві складові частини туризму в сільській місцевості: безпосередньо сільський туризм та рекреацію в сільській місцевості. Рекреація в сільській місцевості відрізняється від сільського туризму своєю метою, адже до першого можна відносити, всі ті види туризму, що не пропагують сільський спосіб життя в усіх його проявах. Тобто, прикладом відпочинку в сільській місцевості може бути відпочинок в пансіонаті, санаторії чи готелі з метою оздоровлення і т.п.

Загальне визначення поняття «сільський туризм» не висвітлює особливостей даного виду рекреації. Більш повне визначення дає британець С.Медлік: сільський туризм (rural tourism) – це відпочинковий вид туризму, зосереджений на сільських територіях, який передбачає розвиток туристичних шляхів, місць відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами [4]. З точки зору економічної діяльності визначає сільський туризм О.Б. Кравченко: «сільський туризм – певний різновид підсобної господарської діяльності сільських мешканців з використанням ресурсів власного господарства, з обслуговуванням тих, що відпочивають у формі надання місць для проживання, забезпечення харчуванням та іншими послугами, використовуючи для цього власну працю та працю членів родини з метою отримання додаткового прибутку [5, с.7]».

З 1996 р. свою діяльність розпочала Всеукраїнська громадська організація Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Члени цієї організації притримуються думки, що будь-яку форму туризму, що показує сільське життя, мистецтво, культуру та спадщину сільських громад і допомагає місцевій громаді економічно та соціально, а також поглиблює спілкування між туристами та місцевими жителями, збагачуючи досвід туристів, можна назвати сільським туризмом [6].

В Україні не ухвалено жодного спеціального закону про сільський туризм – на відміну від деяких сусідніх країн, зокрема, Польщі та Угорщини. На сьогодні, сільський туризм регулюється комплексом наступних нормативно-правових документів: Конституція України, Цивільний Кодекс України, Закон України «Про туризм», Указ Президента України «Про основні засади розвитку соціальної сфери села», Розпорядження КМУ «Про затвердження заходів щодо державної

підтримки розвитку сільського зеленого туризму», Закон України «Про особисте селянське господарство», Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», Господарський Кодекс України, Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва», Житловий Кодекс України, Земельний Кодекс України, Постанова КМУ «Про затвердження порядку надання послуг з тимчасового розміщення (проживання)», Закон України «Про об'єднання громадян» та державні стандарти і відомчі нормативні акти, що врегульовують питання санітарної, екологічної, пожежної та іншої безпеки. Відсутність одного спеціального нормативно-правового акту, який би обумовлював діяльність в сфері сільського господарства негативно впливає на становлення цього виду туризму в Україні. Для вирішення цієї проблеми у Верховні Раді було зареєстровано законопроекти «Про сільський та сільський зелений туризм» № 4299 від 23.10.2003 р., який був прийнятий за основу в першому читанні, «Про сільський туризм» № 0920 від 25.06.2006 р., «Про сільський зелений туризм» № 3467 від 12.04.2007 р., проте, восени 2007 р. Верховна Рада України VI скликання зняла їх з розгляду. Наразі у Верховній Раді не перебуває на розгляді жодного спеціального законопроекту про сільський туризм.

Говорячи про законодавче трактування поняття «сільський туризм» слід зазначити, що в наведених вище законопроектах було вжито маркетинговий бренд «сільський зелений туризм», а не наукомістке поняття. У проекті закону «Про сільський та сільський зелений туризм» наведено визначення сільського зеленого туризму як виду туризму, який передбачає тимчасове перебування туристів у сільській місцевості для відпочинку та отримання ними послуг сільського зеленого туризму; послуги сільського зеленого туризму – діяльність членів особистого селянського підсобного або фермерського господарства з надання послуг бронювання, розміщення, харчування, інформаційного обслуговування, інших видів послуг, що спрямовані на задоволення потреб туристів. Проаналізувавши в нормативних та законодавчих актах тлумачення поняття «сільський зелений туризм», варто відмітити, що це тлумачення є тотожним значенню «сільського туризму» через відсутність природної та екологічної складової, що робила б сільський туризм екологічним чи «зеленим», як це вказано в самій назві поняття .

Для вирішення проблеми законодавчого регулювання сільського туризму Міністерство аграрної політики України опублікувало проект Закону України «Про аграрний туризм та агротуристичну діяльність». Даний проект був підданий критиці Спілкою сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні через невідповідність методологічно-правовим вимогам та існуючій практиці сільського туризму в країні, спрощення підходу до проблематики організації відпочинку на селі та механічну заміну поняття «сільський туризм» на «агротуризм».

Проаналізувавши та узагальнивши вище названі підходи до визначення поняття «сільський туризм», можна вважати сільським туризмом форму цілеспрямованого відпочинку в сільській місцевості з розміщенням у агросадибі з можливістю використання туристсько-рекреаційних ресурсів села. При такому визначенні поняття «сільський туризм» виникає ще одна проблематика, яка пов'язана у розбіжності суспільно-правового окреслення статусу сільської місцевості та сільської території з урахуванням українських реалій. Основним питанням, на нашу думку, тут буде проблема віднесення селищ міського типу до сільських чи міських територій. Дана проблематика є актуальною не лише в контексті розвитку сільського туризму і тому її вирішення може стати одним із напрямків теоретичних досліджень стосовно сільського туризму.

Досить часто в літературі можна спостерігати ототожнення сільського туризму з екологічним, однак, ці поняття відрізняються один від одного. Дмитрук О.Ю. вважає екотуризм інтегруючим напрямком у туристичній діяльності: «Екологічним туризмом може бути будь-який вид туризму, що реалізується в умовах активного перебування людини в природному середовищі з використанням його рекреаційних, пізнавальних та інших можливостей, а й з урахування можливості їх відновлення, зберігання і відтворення як на споглядальному, так і на практичному рівні» [7, с. 9]. Подібним до екологічного та сільського туризму також вважають біологічний туризм – туризм, об'єктами якого є будь-які прояви живої природи: окремі види чи біоценози [5]. Також розрізняють зелений туризм – відпочинок на природі в екологічно чистих місцевостях з розміщенням в приватному житловому фонді [2]. Зелений туризм можна віднести до форм сільського туризму так як він передбачає відпочинок в сільській місцевості зі сприятливими природними умовами. Також виділяють природничий туризм – вид, туризму, об'єктом атракції якого виступає будь-яка жива чи нежива природа [2]. У співвідношенні між вище переліченими термінами чітко виділяється природничий туризм, який вміщає в собі три інші поняття.

Для розуміння співвідношення та взаємозв'язків між вище названими термінами та сільським туризмом потрібно визначити поняття «агротуризм» та «фермерський туризм». Можна провести багато паралелей між сільським туризмом та агротуризмом. Агротуризм визначають як відпочинок туристів у сільській місцевості на базі сільського господарства з метою добровільного заняття сільськогосподарською діяльністю. Аграрний туризм варто розглядати як форму сільського туризму. Він включає в себе лише ту частину сільського туризму, яка пов'язана з обробкою землі, збиранням фруктів, овочі, ягід, випасання тварин, процесом виробництва сільськогосподарської продукції. В агротуризмі фермерське господарство становить і нічліжну базу, і виступає основним предметом інтересу туриста. Близьким за значенням до агротуризму є фермерський туризм – вид туризму, що носить переважно екскурсійний характер і передбачає відвідування туристами фермерських

господарств [2]. Приналежність фермерського туризму до агротуризму, чи його рівність з останнім як форми сільського туризму є дискусійним питанням. Деякі автори у працях [2, 5] вважають фермерський туризм складовою частиною аграрного, а в інших працях [3, 8] ці види туризму є синонімами. По-перше, така складність пояснюється екскурсійним характером такого відпочинку, адже в такому разі розміщення на базі сільського господарства не є обов'язковим і можливе розміщення в готелі чи сільській садибі не фермерського типу. По-друге, фермерський туризм має на меті лише ознайомлення з процесом сільськогосподарського виробництва на базі ферм і не вимагає обов'язкової участі в цьому процесі. І як результат, фермерський туризм може бути як «сільським» так і «міським».

Останнім часом широкого поширення набуває термін «екоагротуризм» – вид туризму, що передбачає використання гостьових будиночків або агроосель без проживання в них господарів, розташованих у межах заповідних територій, які поряд із заняттям екологічним сільським господарством, пропонують широкий спектр екологічних і спортивно-туристичних знань [2].

Сільський туризм і його форма агротуризм мають ряд спільних рис з екологічним туризмом: принцип збереження природного та культурного середовища, добробут місцевої громади, харчування екологічно чистими продуктами. Основною відмінністю між ними є базовий мотив подорожі, для сільського туризму – це ознайомлення з сільським способом життя, а для екологічного туризму – екологічна спрямованість відпочинку. Тобто, сільський і екологічний туризм – це різні види рекреації, хоча існують області пересікання їх діяльності, що й вилилося у виникнення агроекотуризму – поєднання агротуризму та екотуризму.

На рисунку 1 можна побачити взаємозв'язок та співвідношення «сільського туризму» з близькими до нього за значенням поняттями.

Сільський туризму в ряду з відпочинком в сільській місцевості є складовими частинами туризму в сільській місцевості. Основними відмінностями сільського туризму від інших видів туризму є: 1) цілеспрямований відпочинок в сільській місцевості; 2) проживання в агросадибі чи інших видах сільських традиційних засобах розміщення; 3) ознайомлення з сільським способом життя, сільськогосподарською діяльністю та сільською спадщиною.

Тобто, сільський туризм – це форма туризму в сільській місцевості, з цілеспрямованим відпочинком на сільській території з проживанням в агросадибі чи інших сільських традиційних засобах розміщення та ознайомленням з сільським способом життя, сільськогосподарською діяльність чи сільською спадщиною (туристично-рекреаційні ресурси села).

Природничий туризм включає в себе екологічний та біологічний туризм, так як екологічний туризм поширюється лише на екологічно чисті території, або такій території, яка може виконувати еколого-просвітницьку

функцію (наприклад, зона відчуження ЧАЕС – показати наслідки екологічної катастрофи); а біологічний туризм об'єктами атракції має лише живу природу. Біологічний та екологічний туризм є взаємопов'язаними формами природничого туризму і їхня відмінність проявляється лише у специфічних випадках. Зелений туризм є складовою частиною тісно пов'язаних екологічного та біологічного туризму.

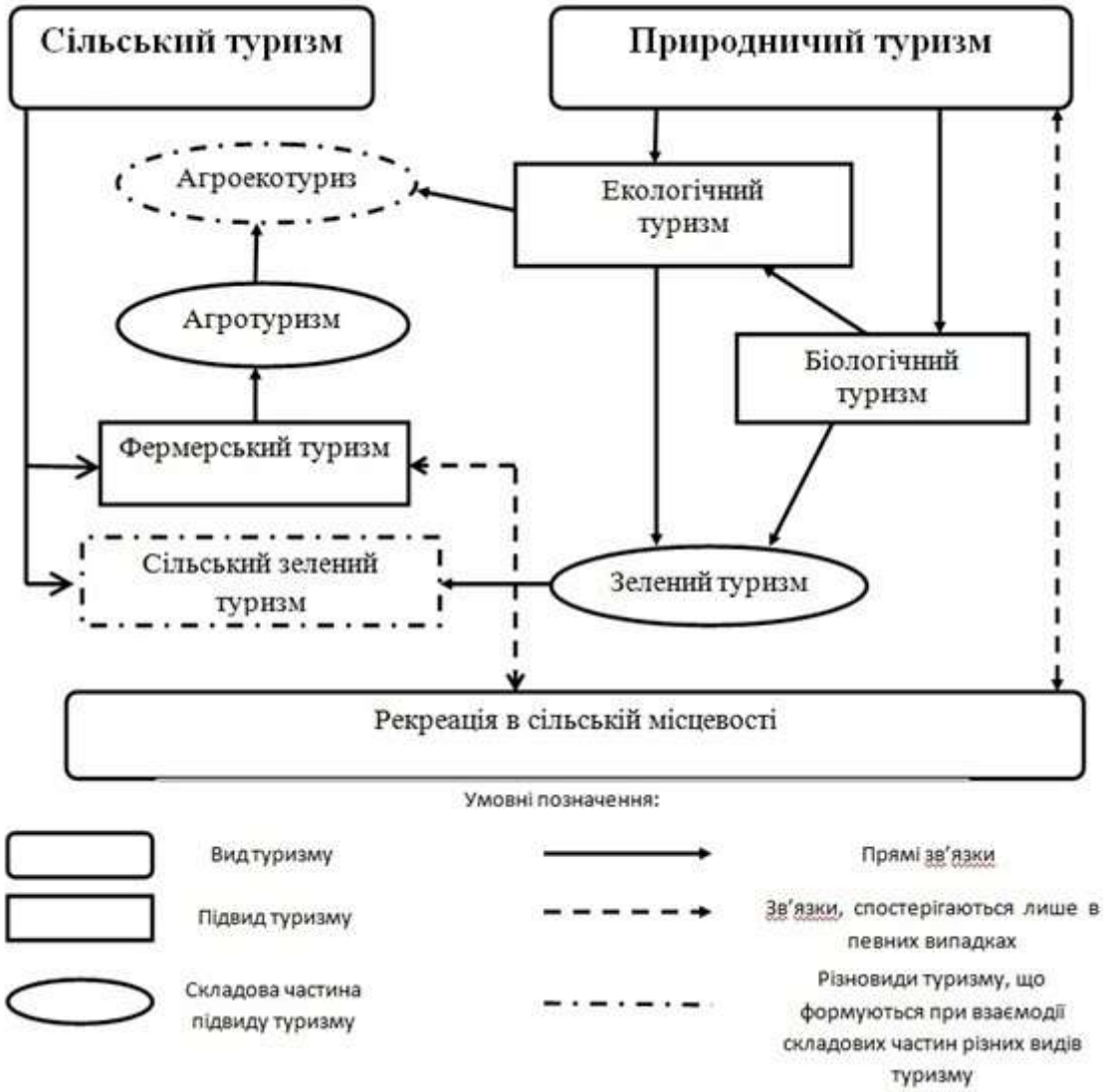

Рис.1. Співвідношення сільського туризму та суміжних понять

Розглядаючи співвідношення між поняттями «фермерський» та «аграрний туризм» ми дійшли висновку, що все ж аграрний туризм є формою фермерського. Незважаючи на переважно екскурсійний характер в практиці останнього поняття «фермерський туризм» є ширшим, адже аграрний туризм має на меті обов'язкову участь в сільськогосподарському виробничому процесі та проживання на території фермерського господарства, а фермерський туризм не виключаючи попереднє, дозволяє лише візуальне ознайомлення з сільськогосподарським процесом та проживання поза межами даного фермерського господарства. Також, слід

виділити ті різновиди сільського туризму які поєднують в собі елементи екологічного та сільського туризму: агроекотуризм та сільський зелений туризм. Сільський зелений туризм, як поняття – це відпочинок на природі в екологічно чистій сільській місцевості з розміщенням в агросадибі та використанням туристично-рекреаційних ресурсів сільської території. Агроекотуризм – це поєднання основних принципів екологічного туризму та агротуризму, тобто відпочинок у екологічно чистій сільській місцевості з зайняттям екологічним сільським господарством.

Висновки. Під час проведення дослідження було виявлено, що у вітчизняній науковій літературі представлено багато визначень сільського туризму, екологічного туризму, фермерського туризму, агротуризму і т.п., але відсутнє єдине розуміння даних понять та те як вони між собою співвідносяться. Було з'ясовано, що ці ж поняття, на даний момент, не мають і юридичного розмежування, а існуючі спроби до законодавчого визначення сільського туризму були піддані критиці. Тому нами було запропоновано аналіз існуючих понять та їх співвідношення між собою. Це сприятиме формуванню чіткого розуміння різниці між широко вживаними поняттями. Сільський туризм – досить складне поняття. Воно вказує на туристичну діяльність у сільській місцевості, але, одночасно з тим, обмежується цільовою рекреацією безпосередньо в сільському середовищі з проживанням в агросадибі та відкриттям для туриста специфіки сільського способу життя, сільськогосподарської діяльності та сільської культурної спадщини. Також, було з'ясовано, що не можна ототожнювати поняття сільський та сільський зелений туризм. Було запропоновано розглядати агротуризм як складову частину фермерського туризму, а агроекотуризм та сільський зелений туризм – як сфери перетину впливу сільського та природничого туризму. Для забезпечення чіткого розуміння понятійного апарату сільського туризму необхідними є наступні напрямки: визначення сільської місцевості та сільської території в контексті сільського туризму; класифікація видів сільського туризму; визначити чіткий перелік послуг сільського туризму; рекомендації щодо законодавчого регулювання сільського туризму, як галузі економіки. Дане дослідження є проміжним етапом у регіональному аналізі розвитку сільського туризму. Воно дає можливість чітко окреслити тлумачення об'єкту подальшого дослідження – сільського туризму.

Використані джерела:

1.Шостка В.И. Сельский туризм как вид рекреационной деятельности: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2005. – 271 с.

2.Лужанська Т.Ю., Махлинець С.С., Тебляшкіна Л.І. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи: Навчальний посібник. / За редакцією д.г.н., професора Волошина І.М. – К.: Кондор, 2008. – 385 с.

3.Рутинський М.Й., Зінько Ю.В. Зелений туризм. – К.: Знання, 2008. -271 с.

4.Dictionary of Travel. Tourism and Hospitality / Ed.S.Medlok. – London: Butterworth-Heinemann Etd., 1993.

5.Кравченко О.Б. Агро- і зелений туризм: навч.посіб. / О.Б. Кравченко; Київський міжнародний ун-т, Tempus Joint European Project «EU Standards in Teaching International Tourism Economics». – К.: КиМУ, 2007. – 84 с.

6.Офіційний сайт Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.greentour.com.ua
7.Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. Екотуризм: Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
8.Пітюлич М.М., Михайлюк І.І. Особливості функціонування сільського туризму в Україні та досвід європейських країн. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2011. – с. 154-158.
9.Кострица М.М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика (етнографічний туристичний кластер "Древлянська земля"): Монографія / М.М. Кострица; За наук. керівництвом і заг. ред.. проф.. Є.І. Ходаківського, проф.. Ю.С. Цал-Цалко. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 196 с.
10. Пєклун О., Нездоймінов С. Актуальні проблеми удосконалення мехінзму державного регулювання підприємницької діяльності у сфері рекреації та туризму // Теоретичні та прикладні питання державотворення: Електронне наукове фахове видання Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України. – Вип. 8-2011. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppad/index.html.

УДК 911.2

Яценко А.Д.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЕФІНІЦІЮ ПОНЯТТЯ «РЕКРЕАЦІЙНЕ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ»

У статті розглядаються основні підходи та принципи щодо визначення поняття «рекреаційне лісокористування» різними вченими, як вітчизняними, так і зарубіжними.

Ключові слова: рекреація, рекреаційне лісокористування.

В статье рассматриваются основные подходы и принципы относительно определения понятия «рекреационное лесопользование» различными учеными, как отечественными, так и зарубежными.

Ключевые слова: рекреация, рекреационное лесопользование.

In this article examines the basic principles and approaches on the definition of «recreational use of forest» by various scholars, both domestic and foreign.

Key words: recreation, recreational use of forest.

Постановка проблеми. З кожним роком ліси отримують все більше визнання як глобальний фактор збереження природи, одне з умов виживання людства, що з особливою гостротою було підкреслено на Х Лісовому конгресі у 1991 р. та на конференції ООН по навколишньому середовищу (1992). За останні кілька десятиліть надзвичайно зросло значення лісу як ресурсу галузі відпочинку. Науково-технічна революція, свідками і учасниками якої ми стали, торкнулася всіх галузей виробництва. Один із проявів її в лісовому господарстві – широке використання лісів у рекреаційних цілях. Таким чином, благоустрій лісів є якісно новим аспектом робіт у лісовому господарстві. Не рахуватися з цим неможливо. Ліс у місцях відпочинку, крім своїх основних функцій – давати високоякісну деревину, повинен ще й благотворно емоційно діяти на людину. Почуття радості, насолоди має сприяти відпочинку. Тому поряд з поняттям «лісокористування» з`являється поняття «рекреаційне

лісокористування». Дослідження цієї галузі природокористування залишається актуальним і в наш час.

Аналіз основних джерел та публікацій. Багато вчених займалися розробкою та вивченням цього питання серед них А.Т. Болотов, Г.Ф. Морозов, П.С. Погребняк, С.А. Генсирук, А.І. Тарасов, Н.М. Большаков та багато інших. Велика кількість вчених та дослідників займалася спеціалізованими та вузькими напрямами рекреаційного лісокористування, наприклад методикою визначення рекреаційної ємності лісів (Р.А. Каприсонова, С. Говорушко), стійкості лісів до рекреаційних навантажень (А.В. Шлапак, М.Д. Гродзинський, А.А. Молчанов та ін..)

Виклад основного матеріалу. Рекреаційне освоєння лісів з кожним десятиліттям набуває все більших масштабів, «рекреаційний бум» охопив багато країн, в тому числі і Україну, яка має великий лісовий туристсько-рекреаційний потенціал, який повинен відповідним чином використовуватись. Термін «лісокористування» вперше застосував в 1831 році Пфейль, маючи на увазі «отримання і прибуткову реалізацію лісових продуктів», але потім цей термін почав використовуватися більш ширше для позначення усіх видів користування, включно деревину, інші продукти лісу та його корисні функції. Згодом з цього поняття відокремилося поняття користування лісом заради відпочинку і лікування людей. Лісокористування – складова частина природокористування. В основах лісного законодавства термін «лісокористування» вживається як поняття, яке пов’язано зі збиральництвом – від заготівлі деревини до культурно-оздоровчих цілей. Рекреаційне лісокористування (РЛК) – порівняно нова сфера наукових досліджень. Термін «рекреаційне лісокористування» був уведений у науковий вжиток у середині 80-х рр. минулого століття Тарасовим О.І. «Рекреаційне лісокористування – це сукупність явищ, які виникають у зв'язку з використанням лісу для туризму і відпочинку» [5]. Згодом визначення цього явища сформував М.Ф. Реймерс: «лісокористування рекреаційне (Л.Р.) – форми і способи використання лісу для рекреації» [3]. Большаков Н.М. у своїй монографії «Рекреационное лесопользование» (2006) розуміє під «рекреаційним лісокористуванням (РЛК) – комплекс явищ, які виникають у зв'язку з експлуатацією лісу для масового відпочинку, пов'язаних з дією лісу на рекреантів та останніх на нього» [1].

На думку В.С. Романова, Л.Н. Рожкова, В.П. Чижової, І.В. Туркевича, під рекреаційним лісокористуванням слід розуміти площу лісу, яка відводиться для відпочинку та оздоровлення населення з розрахунком інтенсивності відвідування. Г.К. Приступа вважає, що окрім переліченого вище, рекреаційне лісокористування повинно включати ще і такі показники, як об’єм додаткових витрат на ведення господарства у лісах рекреаційного призначення та ефективність цих витрат. Я.В. Остапенко (1983) пропонує розглядати рекреаційне лісокористування з чотирьох сторін: як вид підприємницької діяльності, процес екологічних змін у

природному середовищі, задоволення життєво важливих потреб населення, елемент процесу відновлення робочої сили.

У своїй книзі «Природопользование» (1997) В.В. Дежкин дав визначення лісовій рекреації, як однієї з форм біологічного природокористування, своєрідної форми експлуатації біологічних ресурсів лісу, в якій домінує їх похідне використання. Він висловлює думку, що використання лісових насаджень в цілях рекреації повинно в повному обсязі задовольняти потреби населення, не викликаючи значного пошкодження природних комплексів та зменшення біологічного різноманіття лісових екосистем.

Багато вчених розробляли класифікації рекреаційних лісів, серед них Фоменко Н.В. у своєму підручнику «Рекреаційні ресурси та курортологія»(2007) надає визначення поняттю рекреаційного лісу, як особливої категорії земель лісового фонду, на якій функція рекреаційного лісокористування є основною. Він наголошує що важливою ознакою рекреаційного лісу є їх готовність до масового відпочинку, що досягається відповідним пристосуванням території, досить густою та витривалою стежково-дорожньою мережею, використанням малих форм архітектури. Задовго до цього визначення у 1983 р. Л.П. Рысин надав наступну класифікацію рекреаційним лісам:

А. Ліси рекреаційного призначення:

а) саме рекреаційні ліси;

б) рекреаційні ліси в національних та природних парках, а також в ландшафтних заказниках.

Б. Ліси, які частково виконують рекреаційні функції (окремі ділянки захисних, водоохоронних, експлуатаційних лісів та ін..)

Свої досліди вчений виклав у збірнику статей «Рекреационное лесопользование в СССР», цей збірник був великим кроком у дослідженні класифікації рекреаційних лісів [4]. М.С. Нижник у своїй праці «Лес и отдых» визначає задачі рекреаційних лісів – створити населенню сприятливі умови для відпочинку та оздоровлення, тобто забезпечити емоційні умови та мікроклімат, які позитивно впливають на організм людини та сприяють відновленню її життєвих сил, задовольняють духовні потреби. Великий вклад у розвиток рекреаційного лісокористування вніс С.А. Генсирук та його праця «Рекреационное использование лесов», яку він написав разом з Р.Р. Возняк та М.С. Нижник. У книзі окрім поняття рекреаційного лісокористування багато уваги приділяється впливу рекреантів на навколишнє середовище, а саме поняттю рекреаційної дигресії. С.А. Генсирук зробив великий крок у розробці методики дослідження двобічного зв’язку рекреантів та лісу [2]. У Лісовому кодексі України поняття «рекреаційного лісокористування» пояснюється як галузь суспільних відносин, пов’язаних відновленням витрачених людиною сил, а також накопичення певного запасу цих сил для подальшої діяльності розвитку фізичного та інтелектуального потенціалу шляхом відпочинку у межах лісових ділянок. Рекреаційна діяльність в сфері лісокористування

повинна розглядатись як будь-яка діяльність, що стосується організації відпочинку, туризму, фізкультури та спорту. У підручнику «Проблеми географії та менеджменту туризму» (2006) Бойко І.Д. надає перелік видів пропонованої лісової рекреації: лікувальна, оздоровча, спортивна, туристична, утилітарна, пізнавальна. Описуючи ці види рекреації вчений доповнює, що рекреація в лісі ділиться на види з урахуванням тривалості та періодичності проведення відпочинку. Вчений попереджає, що поділ є досить умовним, тому що різні види рекреації можливо поєднувати між собою [6].

Таким чином, можемо сказати, що багато вчених та дослідників вивчали та доповнювали цю галузь знань. Але незважаючи на це вона є досить актуальною і залишається ще багато питань, які потрібно досліджувати та вивчати, тому що рекреаційне лісокористування набуває все більшої популярності серед населення нашої країни.

Висновки. В останні десятиріччя проблема використання лісових насаджень у рекреаційних цілях набула виключної актуальності. Рекреаційні ресурси лісу як об'єкт наукових досліджень привертають увагу багатьох вчених у різних галузях та аспектах: соціальному, економічному, інформаційному, архітектурному, освітньому, юридичному, географічному, лісівничому, екологічному, оздоровчому тощо. Проблемі рекреаційного використання лісів присвячені наукові праці Р.Р. Возняка, С.А.Генсірука, М.С. Нижник, М. Нудельмана, А.И. Тарасова, Н.М. Большакова та ін. В багатьох з них відзначається, що подекуди рекреаційні та санітарно-оздоровчі функції лісів для суспільства набагато цінніші, ніж матеріали з них, а економічна оцінка лісів в зоні інтенсивної рекреації може в десятки разів перевищувати вартість вирощеної у них деревини.

Використані джерела:
1. Большаков Н.М. Рекреационное лесопользование / Н.М.Большаков ; Сыкт. лесн.инт. - Сыктывкар : СЛИ, 2006. - 312 с.
2. Генсирук С.А., Нижник М.С., Возняк Р.Р. Рекреационное использование лесов. – К.: Урожай, 1987. – 215с.
3. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. - М.: Прогресс, 1990.
4. Рысин Л.П. Рекреационные леса и проблемы оптимизации рекреационного лесопользования // Рекреационное лесопользование в СССР. – М.: Наука, 1983. – С. 5-20.
5. Тарасов А.И. Рекреационное лесопользование. - М.: Агропроиздат. - 1986. - 177 с.
6. Явкін В. Г., Руденко В.П. , Король О.Д. та інш. - Чернівці : Рута, 2006. - 260 с.

УДК 910.2+796.5

Шпарага Т.І., Михалюк М.М.

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ І СУЧАСНИЙ СТАН ХАСИДСЬКОГО ПАЛОМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Розглянуто передумови виникнення і сучасний стан паломництва до об'єктів хасидських святинь та розкрито особливості їх збереження і розміщення на території України.

Ключові слова: хасидське паломництво, хасидські святині, перспективи розвитку хасидського паломництва.

Рассмотрены предпосылки возникновения и современное состояние паломничества к объектам хасидских святынь и раскрыты особенности их сохранности и размещения на территории Украины.

Ключевые слова: хасидское паломничество, хасидские святыни, перспективы развития хасидского паломничества.

The analysis of development preconditions as well as current status of Hasidic pilgrimage to sacred places is observed. The features of location and preservation of these objects in Ukraine are investigated.

Key words: Hasidic pilgrimage, Hasidic sacred places, prospects of Hasidic pilgrimage development.

Постановка проблеми. Паломництво є специфічним видом туризму, що динамічно розвивається в умовах сьогодення. В його основі лежить духовність, оскільки, це подорож, яка здійснюється вірянами до святих місць з релігійною метою. Україна, як батьківщина хасидизму, має великий потенціал у розвитку паломницького туризму. З огляду на це, головне завдання полягає у збереженні релігійних святинь, організації паломництва і забезпечення відповідних умов для здійснення паломниками мети подорожі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначенню сутності релігійного туризму**,** його особливостям присвячено велику кількість наукових праць, багатьох дослідників, зокрема, О.А. Оніщенка, А.В. Дмитрієвського, Є.А. Пастернака, А.С.Ковальчука. Паломництво в наукових дослідженнях і публікаціях як культурне явище стає предметом розгляду у другій половині XX ст. У теперішній час дослідженню паломництва в різних аспектах присвячено багато уваги. Історія паломництва розглядається М.Б. Біржаковим, М.В. Соколовою. Питанням класифікації і типології паломництва, виокремленню його як виду туризму присвячені праці О.О Любіцевої, С.П. Романчука, Т.Т. Хрістова, З.П. Сапєлкіної та ін. Проблеми організації паломництва, особливості збереження хасидських святинь і їх розміщення на території України досліджено недостатньо, що і зумовило вибір теми статті.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття особливостей сучасного стану хасидських святинь на території України, виявлення проблем пов’язаних із паломництвом, а також пошук шляхів їх раціонального вирішення.

Виклад основного матеріалу. Індустрія туризму швидко почала розвиватися в XX ст., вдосконалювалися засоби транспорту і зв’язку. Люди отримали більше можливостей відвідувати святі місця своєї релігії. Одночасно з цим, з’явилося і бажання долучитися до духовних надбань народів інших країн, зрозуміти суть їх релігії. Криза в релігії, яка пов’язана зі зміною всіх сторін життя людства за останні десятиліття, в деякій мірі вплинула на це явище [3,С.6]. В цей же час почав вживатися термін «релігійний туризм», який часто використовується як синонім

паломництву. Існує й інша думка, зокрема, Любіцева О.О., зазначає, що: «Паломництво та туризм розведені по шкалі мотивацій до подорожування як її протилежні точки, де релігійний туризм як різновид культурно – пізнавального, тільки «дотичний» до об'єктів паломництва.» [1,С.11].

Між паломництвом та релігійним туризмом на мотиваційній шкалі виділяють: науково – релігійний туризм або поїздки науковців, які займаються питаннями релігії з науковою метою, а також духовно – паломницький туризм, що розвивається паралельно з традиційним, відносять до різновидів релігійно – вмотивованого туризму.

Основною відміною паломницьких та релігійних турів є те, що у випадку здійснення останніх, у подорож по сакральних місцях вирушають не обов'язково віряни певної релігії (конфесії) або атеїсти і їх основною мотивацією є цікавість до релігії: її об'єктів, обрядів з метою поглибленого вивчення, дослідження.

В разі здійснення паломницьких турів, контингент споживачів – це вірні певної релігії, які вирушають в подорож заради реалізації своєї духовної мети, в процесі якої передбачається здійснення певних релігійних дій відповідно до догматів даної віри. Для багатьох паломників, метою яких є поклоніння святині, подорож до святині є не менш важливим процесом. Такі тури часто бувають груповими, організовані релігійною організацією. Відповідно до релігійної мотивації подорожі, паломники менше уваги мають приділяти зручностям (розміщенню, харчуванню, якості обслуговування), дбають більше про духовне зростання. Тому паломницькі подорожі здебільшого здешевлені, часто розраховані на ночівлі в монастирях, храмах, наметових містечках, а вибір їжі обмежений. Екскурсії, відвідання музеїв, виставок – для них мають другорядне значення або взагалі мало цікавлять.

Серед об'єктів паломництва, які знаходяться на території України, особливої уваги заслуговують святині хасидизму, релігійного руху, який виник у східноєвропейському іудаїзмі на території України у XVIII ст.

На появу хасидизму вплинули війни, що вела Річ Посполита, Хмельниччина та інші народні заворушення. Насамкінець розподіли Польщі (1772, 1793, 1795) рр. розхитали традиційний уклад життя іудеїв, викликали розрив общинних і сімейних зв'язків, значне майнове розшарування і труднощі у духовному житті. Ідеологічні проблеми в єврейському середовищі – падіння релігійних авторитетів, закриття шкіл, занепад талмудичної науки поглибилися месіанськими єретичними рухами сабатиянства і франкізму, що не виправдали споконвічні сподівання єврейського народу на звільнення за допомогою Месії, а, навпаки, намагалися розхитати основи іудаїзму.

Ситуація кардинально змінюється в 1730-х рр. з першими етапами громадської діяльності рабі Ізраеля бен Еліезера (Бешта), який вважається основоположником хасидизму. Він створив навколо себе групу сподвижників і в своїх коротких проповідях знайомив їх зі своїм вченням

про єднання з Богом і з містичними одкровеннями, які він отримав в результаті «сходження душі».

На відміну від Сабатая Цві і Я. Франка Бештові вдалося реформувати іудаїзм, знову об'єднавши євреїв навколо релігії. Ідейними витоками нової теорії стали як стародавні традиції «хасидуту» (благочестя) і Кабали, що розвивалися протягом багатьох сторіч, так і месіанські теорії сабатиянства і франкізму.

Слово хасид означає «благочестивий», бо Бешт був глибоко переконаний, що людина – особливе, виняткове за своїм призначенням творіння, ціль якого – служіння Богу, прагнення злиття з Творцем через благочестиву поведінку, виконання заповідей, а також гарячу молитву, яка здійснюється за допомогою цадика – праведника, який виконує роль посередника між людьми і Всевишнім [2,С.86].

Після смерті Бешта, рух хасидів очолив Дов Бер з Межиріч — великий Магід, «рабі усіх синів діаспори». Вів переніс центр руху з Поділля на Волинь і постійно розсилав емісарів у Литву, Білорусь і Польщу. Після 1722р. хасидизм розпався на ряд гілок. Учні і сини Баал Шем Това і Дов-Бера ставали в свою чергу засновниками династій, більшість з яких було засновано в XIX ст. на заході Російської імперії (в межі осілості) і на сході Австрійської імперії (Австро-Угорщини).

В останній чверті XVIII ст. хасидам вдалося поширити вплив мало не на більшість єврейських общин. В Білорусі ж і особливо в Литві вони зіткнулися із запеклим опором традиційного керівництва в іудаїзмі, яке вбачало загрозу своєму віруванню новим ідеям. У середині XIX ст. половина єврейських громад України визнавала хасидизм. Це викликало боротьбу проти хасидів з боку оборонців інституційної єврейської релігії, а також польського, згодом російського урядів.

Найбільш кількість хасидських династій було засновано у Польщі, Україні та Румунії (рис.1).

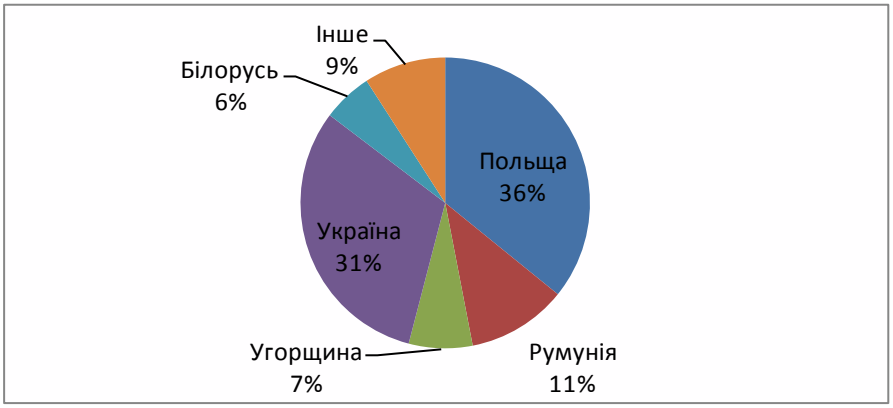

Рис.1.Країни заснування хасидських династій

Після катастрофи європейського єврейства всі центри хасидських династій перемістились до США і Ізраїлю, де у XX ст. починають

виникати нові династії, загальна кількість яких на сьогодні становить більше двохсот. В Україні залишилися десятки об'єктів хасидського паломництва, велика кількість поселень відомі тим, що в них народилися, діяли, або знаходяться могили хасидських праведників. Україна, як батьківщина хасидизму, має великий потенціал у розвитку паломницького туризму, оскільки займає перше місце у світі за кількістю захоронень хасидських праведників. Це, насамперед, місце поховання засновника хасидизму Баал – Шем – Това в м.Меджибіж і могила його правнука цадика Нахмана в м. Умань. Окрім цих двох центрів паломництва, на теренах України існує велика кількість менш відомих об'єктів, безпосередньо пов'язаних із діяльністю хасидських праведників і вчителів (табл.1).

Таблиця 1.

Місця поховань хасидських праведників на території України

№	*Місце поховань*	*Хасидські праведники*
1.	Вінницька обл.,м.Брацлав	рабі Натан Штернгарц(1780 – 1844рр.) один із учнів рабі Нахмана, записував його розповіді
2.	Житомирська обл.,м.Бердичів	рабі Лейві-Іцхок (1740— 1810рр.) учень Магіда з Межирича, розповсюджував хасидизм на Волині
3.	Житомирська обл.,м.Житомир	рабі Аарон з Житомира (? – 1816рр.) автор книги « Толдот Аарон»
4.	І.- Франківська обл., м.Косів	рабі Менахем-Мендал Косовер, його син і внук — цадики з Косова,які заснували вижницьку династію цадиків
5.	Київська обл., м. Фастів	рабі Авраам а-Малах (1741 – 1776рр.) син рабі Дова-Бера, Магіда з Межерича, автор книги-коментаря до Тори « Хесед ле-Авраам»
6.	Київська обл.,м.Тараща	рабі Рафаель з Берщади (? - 1827рр).учень і послідовник рабі Пінхаса із Кореця
7.	Львівська обл., м. Белз	рабі Шалом Рокеах (1779–1855рр.)засновник місцевої хасидської династії
8.	Львівська обл., м.Жидачів	рабі Цві (Гирш) з Жидачіва **(**1762 – 1831рр.) засновник Жидачівської хасидської династії
9.	Полтавська обл.,м.Гадяч	рабі Шнеур-Залман з Ляд (1745 -1813 рр.) засновник руху ХАБАД,одного з відгалужень хасидизму
10.	Тернопільська обл.,м.Підгайці	рабі Захарія Мендель(? - 1791 г.) автор творів: «Менорот Захарія», «Захарія Мешулем», «Захарія Іамевін»
11.	Тернопільська обл.,м. Чортків	рабі Давид Моше Фрідман **(**1827 – 1904)засновник чортківської хасидської династії
12.	Хмельницька обл.,м.Ганнопіль	рабі Дов-Бер з Межерича (Магід з Межирича) (1704—1772рр.) став другим лідером хасидського руху і вчителем для сотень хасидських цадиків
13.	Хмельницька обл., м.Меджибіж	рабі Ісраель Баал-Шем-Тов (1698 - 1760рр.) засновник хасидизму
14.	Хмельницька обл.,м. Полонне	рабі Яков Йосеф з Полонного (1710—1784 рр.) хасидський цадик, учень Бешта, першим письмово

		виклав вчення хасидизму
15.	Хмельницька обл.,м.Славута	рабі Моше Шапіро (1758 - 1838 рр.)син відомого цадика рабі Пінхаса з Кореця, керівник єврейської общини міста у XVIII ст.,заснував єврейську типографію в м.Славута
16.	Хмельницька обл.,м.Шепетівка	рабі Пінхас з Кореця (1728-1790рр.)учень Бешта, видатний хасидський наставник
17.	Чернігівська обл., м.Ніжин	рабі Дов – Бер з Любавич (Мітлер Ребе) **(** 1773 – 1827рр.) син Алтер ребе і другий Любавичеський ребе
18.	Черкаська обл., м. Умань	рабі Нахман (1772 — 1810рр.) засновник брацлавського хасидизму, правнук рабі Исраеля Баал-Шем-Това
19.	Чернівецька обл.,м.Вижниця	рабі Бешт Менахем Мендель бен Хаим Хагер(1830 – 1884рр.)засновник Вижницької хасидської династії
20.	Чернівецька обл., м. Садгора	рабі Ісраель Фрідман (Ружинський Ребе) (1797— 1850рр.) внук Магіда з Межерича

Найбільша кількість хасидських святинь розташовані в таких історичних областях як Галичина, Поділля, Буковина, Закарпаття, Полісся, Київщина та Волинь. З кожним роком кількість хасидських паломників, які приїжджають, щоб відвідати святі місця збільшується. Найбільша кількість паломників спостерігається в м.Умань, особливо у дні єврейського Нового року – свята Рош Ха-Шана. Після смерті цадика Нахмана поховання зразу стало місцем паломництва, і хоча в 1920- рр. традицію було перервано, її знову поновили в 1989 р. В 2012 р. м. Умань відвідало 26 тис. хасидських паломників з 25 різних країн світу. Основний потік становили громадяни Ізраїлю і США (рис.2).

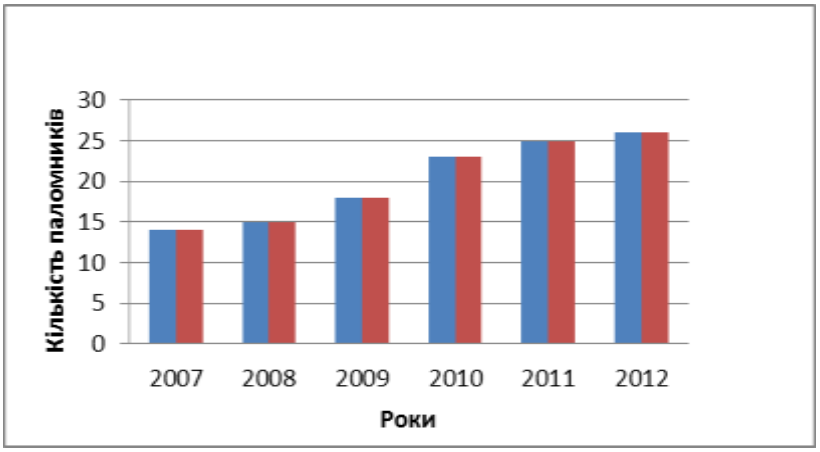

Рис.2. Динаміка щорічної кількості хасидських паломників до м. Умань (за даними [4])

Існуюча інфраструктура м. Умань не забезпечує потреб хасидських паломників. Насамперед це стосується закладів розміщення. Загальна кількість ліжко – місць в Умані – близько 2 тис., із яких найбільше має готель «Шаарей Ціон», збудований 2009 р., спеціально для VIP-

паломників. Ця кількість не є достатньою, тому більшість з тих, хто здійснює паломництво, орендують кімнати у місцевих жителів, або змушені жити у наметових містечках. Недостатньою є і кількість закладів харчування,оскільки, діє лише один кошерний ресторан (більш ніж 11 тис. місць). Згідно із релігійними особливостями хасиди споживають їжу, яка має бути приготована відповідно до встановлених канонів (бути кошерною). Тому в більшості випадків її організацією займаються благодійні організації або ж самі прочани.

На сьогодні ситуація, пов'язана із паломництвом не регулюється на державному рівні, єдиного центру з організації паломництва немає. Паломництво до хасидських святинь в Україні набуло стихійного характеру. Більшість подорожей організовується релігійними організаціями, деякі паломники здійснюють подорож самостійно або ж користуються послугами турагенств, які розташовані в країні їх проживання. Формально за здійснення паломництва до м. Умань відповідають Всесвітній союз брацлавського хасидизму і пов'язаний із ним Фонд ім. р. Нахмана, які в дійсності мало що контролюють. Тому прибутки від паломництва не тільки не надходять до місцевих бюджетів, а й поширюються міжетнічні конфлікти місцевих жителів з паломниками. Щодо інших місць хасидських поховань, які також могли б стати центрами паломництва, ситуація з організацією паломництва знаходиться ще на більш низькому рівні. Святині перебувають у занедбаному стані, місцева влада не виділяє кошти на їх реставрацію і підтримку. Існує лише єдина організація «Охалей Цадиким», яка за останні 20 років привела до ладу десятки єврейських могил і захоронень праведників на території України [5]. Протягом останнього часу кількість паломників стрімко зросла і продовжує збільшуватись. І цьому є кілька причин: скасування візового режиму між Ізраїлем і Україною і зниження цін на авіаквитки. Ситуація складається так, що через відсутність гідного сервісу прилітають люди з бідних прошарків населення, а більш заможні паломники не приїжджають. Кожен паломник витрачає за час свого перебування в середньому близько 2 тис. дол. США, якщо ж це 26 тис паломників, то сума складає щонайменше 52 млн. дол. США. Тенденція до зростання кількості паломників збережеться і на наступні роки, оскільки, могили праведників переважно відвідують ортодоксальні євреї, сім'ї яких налічують в середньому до 10 дітей. За рахунок природного приросту кількість паломників щорічно збільшується на 15-20% на рік.

Релігійний та паломницький туризм в Україні нині потребує передовсім законодавчої підтримки (насамперед доповнення чинного Закону «Про туризм» відповідною термінологією), належної промоції або ухвалення Закону «Про паломництво», який, зокрема, регулюватиме паломництво хасидів на українську територію [6].

Гостро стоїть питання пошуку нових підходів і можливостей для успішної організації паломництва на належному рівні, а також уникнення конфліктів, які пов'язані із неефективною діяльністю органів місцевої

влади щодо його регулювання. На нашу думку, кластерний підхід, об'єднавши зусилля органів державної влади, які мають створити сприятливе ділове, інноваційне і інституційне середовище для їх успішного функціонування, та фінанси іноземних і вітчизняних інвесторів, забезпечить вирішення проблем організації паломництва в м. Умань. Ефективна робота всіх елементів туристичного кластеру допоможе зберегти культурно – історичні пам'ятки, пов'язані із хасидським релігійним рухом, розвинути сферу послуг, вдосконалювати інфраструктуру територій. Крім цього, функціонування кластеру допоможе значно поповнити місцеві бюджети, стимулювати залучення до обігу додаткових коштів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Зважаючи на історичні корені хасидизму, Україна має великий потенціал у розвитку паломницького туризму, на її території розташовані десятки об'єктів хасидського паломництва. Велика кількість поселень відомі тим, що в них народилися, діяли, або знаходяться могили хасидських праведників. Проте цей потенціал не використовується повною мірою. За умов регулювання паломництва на державному рівні і ефективної організації туристичного кластеру, можна зберегти об'єкти хасидського паломництва, розвинути інфраструктуру а також отримати додаткові кошти до місцевих бюджетів.

Використані джерела:
1. Любіцева О.О., Романчук С.П. Паломництво та релігійний туризм: Навчальний посібник./ О.О.Любіцева, С.П. Романчук. - К.: Альтерпрес, 2011. – 416 с.
2. Сапєлкіна З.П. Релігійний туризм. / З.П. Сапєлкіна. - К., Альтерпрес, 2009. - 244 с.
3. Христов Т. Т. Религиозный туризм : Учеб. пособие / Т. Т. Христов. - М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
4. Hasidic Jews celebrate holiday in Uman // The Global news service of the Jewish people. – 2008. – October, 2 [текст]. - Режим доступу: http://www.jta.org/news/article/2008/10/02/110639/umanroshhashana
5. Ohalei tzadikim [текст]. - Режим доступу: http://www.otzadikim.com/OurMission.aspx .
Винниченко І. Що заважає Україні стати «меккою»? / І. Винниченко //Урядовий кур'єр. – 2011. – 27 вересня [текст]. - Режим доступу: http://ukurier.gov.ua/uk/articles/sho-zavazhayi-ukrayin-stati-mekkoyu/

УДК 911.4.

Кодинець І.В.

ПРИСУТНІСТЬ АВСТРІЙЦІВ В УКРАЇНІ ЯК РЕСУРС ЕТНОГЕННОГО ТУРИЗМУ

Досліджується туристська ресурсна база дестинацій етногенного туризму. Визначаються передумови для розвитку етногенного туризму на території України на прикладі австрійців.

Ключові слова: австрійці, етногенний, туризм, ресурси

Исследуется туристическая ресурсная база дестинаций этногенного туризма. Определяются предусловия для развития этногенного туризма на территории Украины на примере австрийцев.

Ключевые слова: австрийцы, этногенный, туризм, ресурсы.

A tourism resource base of ethnogeny tourism destinations is being analyzed. The preconditions for the development of ethnogeny tourism on the territory of Ukraine on the example of Austrians are being determined.

Key words: Austrians, ethnogeny, tourism, resources.

Постановка проблеми. Україна має великий потенціал та туристичну культурну базу для залучення не тільки вітчизняних, але й іноземних туристів. Австрійці справили неабиякий вплив на подальший розвиток культури Галичини та Буковини за часів панування Австро-Угорщини, створюючи культурну спадщину, яка нині є потенціалом для етногенного туризму.

Метою дослідження є вивчення туристської ресурсної бази (архітектурних, історичних об'єктів та біографії видатних осіб австрійського походження) як передумови для розвитку австрійської складової етногенного туризму.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні туризм є ареною міжнародних відносин та вимагає від країни створення певного іміджу, який свідчив би про її туристичну конкурентоспроможність. Україну може представляти себе як міжкультурний осередок національних меншин. У свою чергу, туристична індустрія стимулює підтримку та вдосконалення соціальної інфраструктури країни та спонукає до збереження природної, історико-архітектурної спадщини. Туристичний ринок швидко перенасичується монотонними туристичними продуктами. Відповідно виникає потреба пожвавити його новими пропозиціями. Етногенний туризм – такий напрямок, який може охопити сегмент іноземних туристів. Етногенний туризм являє собою відвідування заснованих (і заселених згодом) австрійцями населених пунктів, в яких й по сьогодні вони проживають, споруди культового та громадського призначення, будівлі, авторами проектів, власниками або ж ініціаторами зведення яких були австрійці, а також пам'ятники, споруджені на честь відомих діячів-австрійців, які певним чином були пов'язані з Україною, місця, де народились, мешкали, працювали, виступали, перебували, померли (загинули), були поховані. Аналіз динаміки туристичних потоків в Україні за останні роки засвідчує зростання зацікавленості серед іноземних туристів, зокрема австрійців (табл. 1.).

Таблиця 1

В'їзд австрійців в Україну з 2009 по 2011 рр. [2]

Рік	*Кількість австрійців, які в'їхали в Україну – (усього)*	*З метою поїздки- туризм*
2009	27218	9653
2010	27512	8849
2011	28094	9313

Україна має значні передумови для формування етногенного туризму, зокрема його австрійської складової. Це:

- спільна історична територія з часів правління Австро-Угорської імперії (з 1772 р. – Галичина (теперішня Тернопільська, Івано-Франківська, Львівська області), з 1699 р. – Закарпаття (сучасна Закарпатська область), з 1775 р. - Буковина (Чернівецька область);
- наявність архітектурних, історичних об’єктів та біографії видатних постатей австрійського походження;
- можливість формування конкурентоспроможного туристичного продукту завдяки висококваліфікованим трудовим ресурсам і високому рівню загальної освіченості населення;
- достатньо розвинута інфраструктури для прийому іноземців (стан готельної бази в основних дестинаціях етногенного туризму);
- достатня підготовка туристичних суб’єктів з прийому іноземців (туристичні фірми, які займаються в’їзним туризмом, екскурсійні бюро, які пропонують екскурсійне обслуговування разом з послугами гіда-перекладача).

Для дослідження можливостей України щодо розвитку етногенного туризму необхідно попередньо провести аналіз загальної ситуації в’їзного туризму в Україні. По загальним прогнозам на ринку іноземного (в'їзного) туризму спостерігається значна сезонність, «пік» якої припадає на липень-серпень, оскільки основною метою приїзду в Україну іноземних туристів є рекреація і відпочинок (понад половину всіх відвідувань) та бізнес (майже 32%). Відповідно до мотивації потік іноземних туристів розподіляється й територіально: майже половина його спрямована на Крим, третина - до Києва, п'ята частина – до Одеської області і майже 7% – до Львівської. За останні три роки до України спрямовані туристичні потоки із 168 країн світу. Спостерігається зростання в'їзного потоку з країн СНД (особливо Казахстану, Молдови, Росії), з Туреччини, країн Африки, Східної Азії та Тихоокеанського басейну, з Південної Азії, що, на жаль, свідчить не стільки про туристичну привабливість України, скільки про використання туризму як міграційного інструменту. Зменшується потік з колишніх соціалістичних країн Європи (Чехія, Словаччина, Болгарія, Угорщина), хоча майже п'яту частину обмінів становить прикордонний обмін. Зростає значення України як транзитної держави і це позначається на кількості одноденних відвідувачів, чисельність яких протягом останніх років стабільно росте, перевищуючи 50% всіх відвідувань. Туристична політика України на ринку міжнародного туризму базується на активній маркетинговій стратегії, спрямованій на стимулювання іноземного туризму шляхом створення позитивного туристичного іміджу країни як країни безпечного та комфортного перебування. З цією метою зі сторони держави, вводиться спрощення візових формальностей, розбудовується індустрія туризму та підвищується відповідно до європейських стандартів якість обслуговування [5]. Важлива передумова розвитку етногенного туризму в Україні – наявність відповідних туристичних дестинацій у

Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях, які можуть активно залучатися до маршрутів етнотурів для австрійців. Тож проведемо регіональне дослідження ресурсної бази можливих дестинації етногенного туризму Західної України.

Львівщина є одним із найбільш привабливих туристичних регіонів, адже вона володіє сприятливими кліматичними умовами, значним природно-ресурсним потенціалом, багатою історико-культурною спадщиною. У Львівській області залишилися численні сліди відомих постатей австрійського походження, які в свою чергу являються ресурсною складовою етногенного туризму. У Львові проживав та творив син Амадея Моцарта Франц Ксавер Моцарт (1791-1844). В історію міста Франц Ксавер Моцарт увійшов як видатний організатор музичного життя. 1826 р. він ініціює створення музичного «Товариства Святої Цецилії», а в 1827 р. Франц Ксавер Моцарт організував присвячений пам'яті свого батька концерт, який відбувся в греко-католицькій архікатедрі Святого Юра, де силами хору товариства було виконано «Реквієм» Моцарта. Ще однією центральною постаттю Львова є Леопольд Ріттер фон Мазох (1836-1895), який тут народився й культурно сформувався. Батько письменника був президентом галицької поліції. Немовля охрестили у костелі св. Андрія. На місці будинку, де народився Леопольд наприкінці XIX ст. було збудовано «Ґранд-готель». Вагомим є внесок у матеріальну спадщину України архітектора — австрійця за походженням, випускника Віденської Академії мистецтв Юліуса Гохбергера, який працював у Львові директором будівельного управління. Вдало використовуючи модернізовані форми бароко, рококо, романського стилю і готики, він створив у Львові проекти низки шкіл: Св. Анни, Св. Марії Магдалини, ім. А. Міцкевича, ім. Станіца, Реальної школи, гімназії ім. Франца-Йосифа, а також комплекс будівель притулку для бідних фундації Брата Альберта, корпуси лікарень фундації Антона Бєліїіського, будівлі пожежної стражниці і банку. Величні і неповторні шедеври архітектурного мистецтва створили в Україні діячі Віденської академії мистецтв Фердінанд Фельнер (1847-1916) та Герман Гельмер (1849-1919), які збудували у Львові— «Національ-казино» (сучасний Будинок вчених). Центральну площу Ринок міста Львів прикрашають чотири фонтани зі статуями, які створив австрійський скульптор Вітвер Гартман (1774-1825). Він же автор надгробків на Личаківському цвинтарі, графині К. Яблоновської у Львівському кафедральному соборі, декоративного оздоблення багатьох будинків. Наступна відома постать - класик австрійської літератури, автор антимілітаристських романів Йозеф Рот (1894-1939) народився у м. Броди, а освіту здобував у Львівському університеті. Австрійський письменник, історик-архівіст Вурцбах Танненберг (1818-1893) від 1841 р. жив у Львові, працював в редакції «Amts-Zeitung». Австрійський історик Горн Маврици (1917-2000) упродовж 1948–56 рр. – був викладачем і доцентом Львівського педагогічного інституту, згодом – доцентом Львівського університету.

До об'єктів Львівської області, що становлять базу етногенного туризму можна віднести: Бібліотеку Стефанника (вул. Стефаника,2), театр графа Скарбка (вул. Лесі Українки, 1), до розробки якого було залучено відомого віденського архітектора Йоганна Зальцмана (1807-1869); аптеки Австрійської корони, адже за часів правління Австро-Угорської імперії дуже активно розвивалася фармацевтика, що було дуже значним внеском австрійців у розвиток соціальної інфраструктури міста; збудований за проектом австрійського архітектора Юліуша Гохбергера головний корпус Львівського національного університету ім. Івана Франка (колишній Галицький сейм) (вул. Університетська,1); споруджений за проектом бюро архітекторів Г.Гельмер і Ф.Фельнер Будинок вчених (колишнє Національне казино) (вул. Листопадового чину, 6); «Гранд-готелю», в будівлі якого народився австрійський письменник Леопольд фон Захер-Мазох; Львівська філармонія (вул. Чайковського,7), на сцені якої неодноразово виступали австрійські музиканти, зокрема син Амадея Моцарта Франц Ксавер Моцарт.

Чернівці позиціонуються як сучасне, мальовниче місто унікальної архітектури, багатої культури та історії, місто, яке «варто відвідати та побачити». У Чернівецькій області цікавими з точки зору етногенного туризму являються такі відомі постаті, як: австрійський історик, визначний буковинознавець, етнограф, фольклорист, педагог Раймунд Фрідріх Кайндль (1866-1930) ; австро-угорський мовознавець Теодор Ґартнер (1843-1925), австрійський письменник, педагог Артур-Маріан Бош (1884-1953), австрійський історик та економіст Герман Ігнац Бідерман (1831-1892), буковинський краєзнавець і видавець Вікенгаузер Франц Адольф (1809-1891 рр.), генерал-майор австрійської армії Карл фон Енценберґ (1725-1810), австрійський та український правознавець, соціолог Євген (Ойген) Ерліх (1862-1922). Усі вище згадані постаті австрійського походження зробили значний вклад в життя Чернівецької області, тому можуть бути залучені до програм екскурсій етногенного характеру.

Що стосується об'єктів, які презентують етногенну спадщину Чернівців, то до них можна віднести: пам'ятник Францу Йосифу I (вул. Марії Кордуби) - імператору Австро-Угорщини, за правління якого Чернівці переживали розквіт, Центральну площу Чернівців, ідея створення якої зародилась у самого австрійського цісаря Йосифа, який під час чергового відвідання Чернівців запропонував створити на тодішній південній околиці міста просторий майдан, де працював би ринок і можна було б проводити ярмарки; ансамбль Театральної площі, окрасою якої є збудований за проектом бюро архітекторів Ф. Фельнера та Г. Гельмера музично-драматичний театр імені Ольги Кобилянської (пл. Театральна,1); Будинок-корабель (вул.Шолом Алейхема, 1), ідея будівництва якого виникла у двох австрійських капітанів.

Оцінюючи Івано-Франківську область з точки зору етногенної привабливості, можна виділити такий туристичний об'єкт, як вузькоколійний Карпатський трамвай в с. Вигода, Долинського району.

Мізунську лінію, маршрут, яким зараз користуються туристи, запустив австрійський підприємець барон Леопольд Поппер фон Подгара. А серед цікавих постатей можна згадати австрійця Бальтазара Гакета, який подорожував Західною Україною та досліджував природу Карпат.

Серед етногенних пам'яток Закарпаття – замок у с. Чинадієво, Мукачівський район, зведений австрійським графом Шенборн-Бухгеймом Фрідріхом Карлом Ервіном, один з найяскравіших серед збережених замків краю. Етногенну цінність Закарпатської області складають села Усть-Чорна та Німецька Мокра, які заснували австрійські поселенці.

При дослідженні інфраструктурної передумови розвитку етногенного туризму проведемо аналіз стану готельної індустрії в областях найбільшої концентрації об'єктів етногенного туризму.

Керівництво Львівської області приділяє активну увагу туристичному бізнесу та його розвитку. Львів стає не тільки цікавим для туристів та гостей міста, а й забезпечує комфортне проживання. Кількість готелів та інших закладів для тимчасового проживання приїжджих упродовж останніх років неухильно зростає (у 2010 р. – 159 одиниць). За 2000–2010 роки за кількістю діючих підприємств готельного господарства Львівщина перемістилася з дев'ятого місця на перше. Готельне господарство у Львові на досить високому рівні і включає в себе готелі, хостели та пансіонати. На сьогоднішній день місто може прийняти від 100 до 300 тисяч туристів та гостей. Особливо високі темпи розвитку готельного господарства були приурочені до потреб Чемпіонату Європи з футболу, який відбувся влітку 2012 р. Новозбудовані готелі відповідають всім стандартам, які висувало керівництво УЄФА. Львів може надати для туристів наступну кількість комфортабельних номерів: «5 зірок» – 1315 номерів, «4 зірки» – 1020 номерів, «3 зірки» – 2740 номерів. У 2010 році у готельних закладах Львівської області зупинялись громадяни 103 країн світу, серед них найбільше було приїжджих з Польщі (третина), Російської Федерації, Німеччини, Білорусі, Сполучених Штатів Америки, Австрії, Італії [3]. Щодо готельної бази Чернівецької області, то на початку 2009 р. в Чернівцях функціонувало 19 готелів, із загальним номерним фондом у 848 номерів, розрахованих на 1827 місць. З них 4 найбільших готелів – «Черемош», «Буковина», «Турист» та «Київ», мають місткість понад 50 номерів. Ці готелі сертифіковані, однак лише один підтвердив категорію 3* «Черемош» і один категорію 1* «Турист». Інші 15 належать до малих готелів. Всі готелі міста знаходяться у приватній власності [4].

Стосовно готельної бази Івано-Франківської області варто зазначити, що цей регіон відрізняється високими показниками ділової активності, приймає в себе значну кількість гостей, основна частина з яких – ті, що приїздять з метою відрядження, а також організовані туристичні групи. За останні десятиліття кількість готелів і їхня одночасна місткість внаслідок економічних перетворень дещо знизилася як в обласному центрі, так і в інших поселеннях області, незважаючи на те, що й раніше вони мали доволі скромний готельний фонд, розрахований на певні категорії

туристів. Приблизно 20% гостей Івано-Франківщини користуються послугами готельного сектору. Це переважно вітчизняні туристи. У 2010 році послугами 28 готельних закладів скористувалося 59 136 осіб, з них 7247 – іноземці із 71 країн світу (переважно жителі сусідніх держав – Польщі, Росії, Молдови, Словаччини, а також – Німеччини, Канади, США, Італії та ін.). Найбільше приїжджих зупиняються у готелях Івано-Франківська (42 936 осіб), Коломиї (5772 особи), Калуша (3605 осіб), Яремче (2470 осіб), Долини (1137 осіб), а також у Галицькому районі (1935 осіб) [2]. Щодо стану готельної індустрії Закарпатської області, то тут ситуація складається наступним чином: протягом 2010 року послугами готелів та інших об'єктів, придатних для короткотермінового проживання, скористалися 101,5 тис. приїжджих, з яких 17,3% іноземні громадяни. Однак, кризові явища негативно позначилися і на діяльності готельного господарства. Хоча кількість іноземців порівняно з 2009 р. збільшилася на 14,8%, загальна кількість приїжджих зменшилася на 2,8%. Тим не менш, готельна база області вважається достатньо забезпеченою. Для Закарпатської області, враховуючи її природно-рекреаційний, історико-культурний потенціал та традиційну гостинність місцевого населення розвиток готельного бізнесу відіграє винятково важливе значення для прийому іноземних туристів [3].

Отже, проаналізувавши готельну базу туристичних дестинації етногенного туризму, можна стверджувати, що вони достатньо розвинені для прийому іноземних туристів.

Висновки. Провівши дослідження щодо культурної спадщини австрійців на території України, проаналізувавши передумови для розвитку етногенного туризму, можна зробити висновок, що етногенний туризм може бути рентабельною та перспективною складовою туризму в Україні. І необхідно створити відповідні туристичні продукти, які будуть цьому підтвердженням. Цей напрямок туристичної діяльності пов'язаний із потоком прямих іноземних інвестицій в економіку країни. Крім того, завдяки розвитку іноземного туризму та збільшенню фінансування цієї галузі в країні краще та швидше розвивається інфраструктура, що сприятиме подальшому економічному зростанню не лише туристичної галузі. Пріоритетний напрям розвитку в'їзного та внутрішнього туризму є важливим чинником підвищення якості життя в Україні, утворення додаткових робочих місць, поповнення валютних запасів держави та підвищення її авторитету на міжнародній арені. На території України проживає багато національностей, і по суті, можна привабити на Україну іноземних туристів, які мають походження будь-якої діаспори в Україні. Щоб сприяти розвитку етногенного туризму в Україні, необхідно забезпечити ефективну координацію діяльності різних областей економіки, від яких залежить якісне надання туристичних послуг, рівень якості яких має відповідати міжнародним стандартам. Не можна також не брати до уваги транспортної доступності туристичних ресурсів. Тоді як в межах України дістатися до то того чи іншого населеного пункту не є проблемою,

то тривалість, зручність та комфортність подорожей в деяких випадках викликають сумніви. Тому, в першу чергу, до етногенних турів необхідно залучати рекреаційні ресурси населених пунктів, що розташовані поблизу транспортних коридорів, міжнародних автомобільних та залізничних магістралей та доріг республіканського значення. Звичайно, є ряд проблем, які перешкоджають розвитку в'їзного туризму – це недосконалість законодавчої бази, прогалини у регіональному регулюванні галузі туризму, недостатня інформаційно-рекламна діяльність щодо України за кордоном, податкове навантаження, що перешкоджає та відлякує потенційних інвесторів у сферу туризму, низький рівень знання іноземних мов як у співробітників туристичної сфери, так і співробітників державних структур; невелика кількість готелів, які відповідають світовим стандартам з надання послуг. Але за своїм географічним та геополітичним положенням, за історичною та культурною спадщиною Україна має унікальні можливості, які все ж таки дають змогу розробляти тури різного спрямування, зокрема і етногенного.

Використані джерела:
1.Готельне господарство Львова//www.tourlib.net/statti_otdyh/lviv_ hotels.htm (18.12.12)
2.Державна служба статистики України/Статистична інформація/Туризм/В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули//www.ukrstat.gov.ua (17.12.12)
3.Державний комітет статистики України//www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/2011/ZB212010Y11_1.pdf С. 10. (17.12.12)
4. Концепція розвитку готельного господарства в м. Чернівці (на 2009 – 2013 рр.) С.4//http://chernivtsy.eu (17.12.12)
5.Мальська М.П., Бордун О.Ю. «Організація та планування діяльності туристичних підприємств» . – К: 2012. – С. 51.
6. Паньків Н. М. Функціонування готельного господарства Івано-Франківської області на сучасному етапі//Туристично-краєзнавчі дослідження [зб. наук. ст.]. Вип. 7 / Федерація профспілок України, Ін-т туризму. - К.: 2007. – С.109

УДК 910.2

Корнілова Н.В.

ПОДІЄВИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ

В статті розглянуто особливості подієвого туризму в Україні на прикладі розвитку фестивального руху.

Ключові слова: подієвий туризм, подієві ресурси; гастрономічні, етнічні, історичні, мистецькі, музичні та тематичні фестивалі.

В статье рассмотрены особенности событийного туризма в Украине на примере развития фестивального движения.

Ключевые слова: событийный туризм, событийные ресурсы; гастрономические, этнические, исторические, музыкальные, тематические фестивали, фестивали искусств.

In this article, the peculiarities of even tourism in Ukraine on the example of festival movement development have been analyzed.

Key words: event tourism, event resources; gastronomic, ethnic, historic, art, music and theme festivals.

Постановка проблеми. Подієвий туризм – напрям відносно новий та цікавий. Унікальні тури, що поєднують в собі традиційний відпочинок з участю в найвидовищніших заходах планети, поступово завойовує все більшу популярність.

Подієвий туризм можна класифікувати за масштабом події (національного чи міжнародного рівня) й за тематикою події. Особливістю подієвого туризму є те, що щорічно він поповнюється новими подієвими турами, котрі з випадкових переходять до розряду регулярних. Бабкін А.В. зазначає, що подієвий туризм є унікальним видом туризму, тому що він є невичерпним за змістом. На думку ряду експертів, у недалекому майбутньому кількість учасників подієвих турів перевищить кількість учасників екскурсійних турів [1]. Тому розгляд розвитку подієвого туризму в Україні є актуальною темою дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Нажаль, широкі закордонні кола туристичного бізнесу мало обізнані про потенціал українського туризму. Красномовним є й той факт, що за розрахунками Всесвітнього Економічного Форуму Україна за індексом туристичної конкурентоспроможності (обраховується для 130 країн), у 2007 р. посідала 78 місце, а у 2011 р. її рейтинг понизився до 85 місця. Зазначений індекс формується із складових (субіндексів), які визначають рівні розвитку нормативно-правової бази, умови для бізнесу та наявність інфраструктури, а також наявність людських, культурних та природних ресурсів. І хоча ми звикли в Україні нарікати на недосконалість діючих законів та нерозвиненість інфраструктури й пишатися своїми високопрофесійними кадрами та багатою природою, історією та культурою, розрахунки цих субіндексів для нашої країни дали такі результати: законодавство – 64 місце, бізнес-середовище та інфраструктура – 77 місце, а за наявністю людських, природних та культурних ресурсів – 118 місце [4]. Таке низьке місце України – це результат як занедбаності більшості історико-культурних об’єктів і проблем з екологією, так і відсутність інформації про різноманіття наших природних ресурсів і багатство історико-культурної спадщини.

На сьогодні актуальним завданням є розробка й впровадження Національної програми створення та просування позитивного образу України та територіальних брендів її регіонів як за кордоном, так і в середині країни [3]. Цьому сприятиме розвиток подієвого туризму, зокрема фестивального руху в Україні, що набуває популярності в останні роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості подієвого туризму розглядаються у працях А.В. Бабкіна, подієвий туризм і подієві ресурси досліджуються в роботах І.В. Смаля. Разом з тим, потребують подальшого аналізу питання розвитку подієвого туризму в Україні та її регіонах.

Виклад основного матеріалу. В основі розвитку подієвого туризму лежать подієві ресурси. Вони належать до динамічних чинників формування туристичних потоків, оскільки включають мотиваційні

передумови подорожі до місця, де відбувається подія чи явище. Спортивні змагання, культурно-мистецькі заходи, політичні акції, унікальні природні явища – далеко не повний перелік подій, які спонукають людину до мандрівки. Подієві ресурси охоплюють найбільш суттєві прояви сучасного суспільного буття з його модою на глобалізацію, екологію, активний та здоровий спосіб життя, переконаннями й уявленнями про стиль і стереотип поведінки людини у соціумі, включають його пропаганду та механізми реалізації.

Даний вид ресурсів не підлягає традиційному кількісному вимірюванню. Можна говорити лише про міру впливу подієвих ресурсів на створення туристичної інфраструктури, формування туристичних потоків, яка у нинішньому світі, насамперед, залежить від реклами події та піар-акцій навколо неї. Це вказує на те, що «подія», яка використовується у туризмі величезною мірою залежить від суспільних вподобань, від моди й уяви про престижність заходу. Велике значення має постійність і періодичність проведення заходів.

На думку Смаля І.В., окремі види подієвих ресурсів найбільш доцільно класифікувати за тематикою заходу: національні й релігійні свята, гастрономічні, музичні, театральні фестивалі, спортивні змагання, покази мод, карнавали, технічні салони і виставки, економічні форуми тощо.

За аналогією із рівнями пізнавальної цінності суспільних туристичних ресурсів, Смаль І.В. виділяє подієві ресурси глобального, регіонального й місцевого масштабів. До глобальних подій належать заходи, які спонукають до подорожі населення багатьох країн і поширюють свій вплив на весь світ або його окремі частини (Олімпійські Ігри, чемпіонати світу й окремих світових регіонів із різних видів спорту, з’їзди, конференції, фестивалі світового масштабу); події регіонального рівня є визначальним мотивом для подорожі населення країн у межах окремих частин світу (чемпіонати та фінальні частини чемпіонатів окремих регіонів світу із різних видів спорту, регіональні фестивалі, конференції, виставки, концерти тощо); події місцевого рівня спонукають до подорожі у межах країни або її окремої частини [5].

На сьогодні фестивалі в Україні ми можемо розглядати як подієві ресурси регіонального й місцевого масштабів. Їх популяризація сприятиме переходу деяких з них до розряду подієвих ресурсів глобального характеру. І можливо, невдовзі, й на Україні з’являться фестивалі світового масштабу, на кшталт пивного фестивалю «Октоберфест» (Мюнхен, Німеччина), фестивалю квітів у Челсі (Велика Британія), Венеціанського карнавалу (Італія), фестивалю Святого Патрика (Ірландія) тощо. У 2011 р. в Україні було проведено рейтинг фестивалів «TOP-Fest 2011», започаткований інтернет-порталом «This is Ukraine – путівник по Україні» з метою розвитку українського фестивального руху, популяризації подієвого туризму в Україні та відзначення кращих фестивалів. Голосування тривало 2 місяці й проводилось у 6-ти

номінаціях: кращий гастрономічний, етнічний, історичний, мистецький, музичний та тематичний фестиваль. Переможцями було визнано: серед гастрономічних фестивалів – «Закарпатське Божоле», етнічних – «Трипільське коло: Повітря», історичних – «Стародавній Меджибіж», мистецьких – «Республіка», музичних – «Сусідній світ», тематичних – «Сакура фест» [6].

Дамо коротку характеристику фестивалям-переможцям. На святі молодого вина *«Закарпатське Божоле»* в м. Ужгороді найкращі виноробиаматори презентують напій з останнього врожаю. Божоле – це перше вино нового сезону. Традиція святкування Божоле виникла в XIX ст. у виноградарів регіону Божоле у Франції. Їх вино дозрівало раніше за всіх, збір винограду починався раніше, ніж в інших місцях, а ферментація вина проходила під час його транспортування баржами по річці Соні або візками до передмістя Ліону. Саме завдяки короткому терміну дозрівання Божоле воно зберігає легкість й запах, який відрізняється з року в рік, залежно від урожаю й погодних умов.

Міжнародний етнічний фестиваль *«Трипільське коло»* має чотирирічний цикл та походить у м. Ржищів Київської області. Кожний Фестивальний рік носить тематику однієї зі стихій природи: Вода, Земля, Повітря та Вогонь. Кожен Фестиваль циклу має власну мистецьку, освітню, екологічну й соціальну тематику. Кожен його відвідувач сприймається творцем оточуючого світу. Тому фестиваль саме через комунікацію й мистецтво дає зрозуміти значущість людини, цінність власного життя, гармонійного відношення до здоров'я, природи, суспільства й активізує її до позитивних змін свого існування, своєї громади, своєї держави.

Фестиваль історичних реконструкцій *«Стародавній Меджибіж»* проходить у старовинному замку «Білий Лебідь». Тут проходять лицарські турніри, звучить середньовічна й рок-музика, вирує ярмарок і частування. На фестивалі історичних реконструкцій беруть участь військово-історичні клуби, бойова програма проходити впродовж двох фестивальних днів.

Фестиваль *«Республіка»* – це фестиваль сучасного вуличного мистецтва у всіх його проявах (музика, малюнок, танець), що проходить у місті Кам'янець-Подільський Хмельницької області. Музична частина фестивалю відбувається на території старої фортеці. У ній беруть участь як відомі, так і молоді гурти з України та Росії. В рамках фестивалю проходить «Анти-money fest Respublika» – антикомерційний арт-фестиваль, метою якого є привернення уваги до культурно-соціальних проблем маленьких міст. Усі зароблені гроші витрачаються на художників з різних країн, які до, під час і після проведення фестивалю розмальовували будівлі в місті проведення.

Фестиваль музики та актуального мистецтва *«Сусідній світ»* проходить в Криму в м. Щолкіно на базі відпочинку «Казантип». На двох сценах фестивалю (Головній та «Солнце») виступають найвідоміші музичні команди та гурти-легенди. Серед молодих гуртів організовані

відбіркові тури відразу у трьох країнах пострадянського простору: в Росії, Україні й Білорусі. Відпочити у «Сусідньому світі» прагнуть не лише меломани, а й усі, хто не байдужий до спорту, активного відпочинку на морі, візуального й літературного мистецтва, а також екстремальних розваг.

Фестиваль *«Сакура Фест»* в м. Ужгороді має на меті охопити святкуваннями весь період цвітіння сакур. Окрім мистецької складової, фестиваль має ще й екологічну складову, оскільки у 2009 р. ініціативною групою була започаткована акція «Чисте місто», яка з часом знайшла підтримку серед ужгородців. Метою фестивалю є популяризація Ужгорода як культурної мультинаціональної столиці України, де з однаковою повагою ставляться до української культури й культур усіх народів світу. В рамках фестивалю проводяться різноманітні культурні заходи.

Одними з найбільш популярних серед мандрівників є гастрономічні фестивалі, що дають змогу краще зрозуміти культуру й традиції того чи іншого народу, знайомлячись з його кухнею. Українська національна кухня має свої ексклюзивні, смачні та цікаві рецепти. Зараз багато регіонів Україні намагаються відновити свої гастрономічні бренди. Уточнений перелік гастрономічних фестивалів України на 2012 р. пропонує наступні заходи (див. табл. 1). З таблиці видно, що географія гастрономічних фестивалів нашої країни представлена, в основному, її західним регіоном. Більше половини фестивальних заходів припадає на Закарпатську (9) та Львівську (6) області.

Таблиця 1.

*Гастрономічні фестивалі України на 2012 рік.**

№ п/п	*Назва фестивалю*	*Місце проведення*	*Дата проведення*
1.	Свято пампуха	м. Львів	7–9 січня
2.	Червене вино	м. Мукачеве	13–15 січня
3.	Фестиваль гентешів	Закарпатська обл.	28 січня
4.	Свято шоколаду у Львові	м. Львів	9–12 лютого
5.	Всеїдний тиждень на «Мамаєвій Слободі»	м. Київ	13–19 лютого
6.	Фестиваль вина на Берегівщині	Закарпатська обл.	17–19 лютого
7.	Фестиваль борщу	м. Чернігів	20–26 лютого
8.	Фестиваль Здорової Їжі «Best Food Fest»	м. Київ	3–4 березня
9.	«Львів на тарілці»	м. Львів	20–22 квітня
10.	Фестиваль риболовів та угорської юшки	Закарпатська обл.	21–22 квітня
11.	Сонячний напій	м. Ужгород	28 квітня – 2 травня
12.	Угочанська лоза	Закарпатська обл.	6 травня
13.	Фестиваль березового соку	Чернівецька обл.	6 травня
14.	Фестиваль Великоберезнянського	Закарпатської обл.	10 червня

	сиру «Молочна ріка»		
15.	Фестиваль пива	м. Львів	15–17 червня
16.	Свято галушки у Полтаві	м. Полтава	16 червня
17.	Косонський фольклорний фестиваль тушкованого півня	Закарпатської обл.	24 червня
18.	Медовий Спас	міста України	14 серпня
19.	WineFeoFest	м. Феодосія	14–16 вересня
20.	Фестиваль дерунів	Житомирська обл.	15–16 вересня
21.	На каву до Львову	м. Львів	28–30 вересня
22.	Октоберфест	м. Кам'янець-Подільський	12–14 жовтня
23.	Свято сиру і вина у Львові	м. Львів	19–21 жовтня
24.	Фестиваль Сала в Луцьку	м. Луцьк	14 жовтня
25.	Wine Fest	м. Київ	7–9 листопада
26.	Закарпатське Божоле	м. Ужгород	15–18 листопада

* Складено автором на основі [7].

Крім «Закарпатського Божоле» слід згадати наступні найбільш популярні українські гастрономічні фестивалі, що відбуваються вже впродовж декількох років.

Так *IX фестиваль вина «Угочанська лоза»* проходив 6 травня 2012 р. у м.Виноградові. Виноградів – батьківщина закарпатського виноробства. Не виключено, що першу виноградну лозу завезли сюди ще римські легіонери. Старовинна угорська назва міста «Севлюш» в перекладі означає «виноградник».

Цілі фестивалю «Угочанська лоза»: поширення культури вживання вина; відновлення традицій виноградарства; підтримка місцевих виноробів; розкриття туристичного потенціалу краю, збереження традиційної кухні; надання можливості реалізації виробів народних умільців; популяризація традицій етнічної різноманітності краю; налагодження міжкультурних зв'язків.

Програма фестивалю включає: урочисте проходження святкової колони вулицями міста, виставку-продаж виноробної продукції, нагородження кращих виноробів, фольклорну програма та багато іншого.

VII фестиваль вина і меду «Сонячний напій 2012» відбувся 30 квітня – 2 травня в м. Ужгород. У центрі Ужгорода закарпатські винороби та пасічники представлять продукцію своїх приватних господарств. Цього року у фестивалі брали участь майстри меду й вина з інших областей України та ближнього зарубіжжя. Учасниками фестивалю зазвичай бувають й знамениті закарпатські сироварні. Організатори фестивалю пропонують насичену програму, а також великий вибір меду та вина. Цінителі закарпатських вин можуть вибирати собі до смаку один з 50 кращих сортів від найвідоміших виноробів Закарпаття. На святі традиційно представляють мед і продукти бджільництва (у тому числі медовуху) з різних районів краю. Кращі з них визначає експертна комісія.

«Свято галушки», традиційної полтавської страви, що вшосте пройшло в червні 2012 р. у Полтаві, відоме своєю «Полтавською битвою

кухарів». Цього року участь у битві брали 12 закладів ресторанного комплексу обласного центру. На святі працювало «Містечко майстрів», де народні умільці пропонували полтавцям та гостям міста різні сувеніри. Відбувся святковий концерт.

«Фестиваль гентешів» було визнано найкращим гастрономічним фестивалем 2010 року. Гентеші – саме так на Закарпатті називають професійних різників. Походження цього слова угорське, адже, фестиваль проходить у селі Геча Берегівського району Закарпатської області, в якому більшість населення етнічні угорці. Кожен з гентешів, щоб зарізати свиню, застосовує свій власний прийом. Головне, щоб все відбулося дуже швидко і тварина не мучилася. Адже від цього залежить смак м'яса. За вбиту свиню за давнім угорським звичаєм кожному м'ясникові підносять чарку горілки. А гостей, які встигли до відкриття фестивалю, щедро пригощають вином, слив'янкою й глінтвейном. Тут можна скуштувати угорської гурки та інших копченостей. У 2012 р. фестиваль відбувся вшосте.

Міський *Фестиваль пива у Львові* – це фестиваль пивної культури та пивної історії Львова, що проходить з 2008 р. На фестивалі представлені лише львівські торгові марки. Варити пиво у Львові почали ще у XV ст., а у 1533 р. польським королем було видано указ, який давав місту право займатися пивоварінням. Основним елементом фестивалю є етно-театральна культурна програма, саме вона відрізняє свято від пивних фестивалів, які проводилися раніше. Основою святкування є народна музика, танці та ігри у поєднанні з дегустацією різних сортів пива.

Висновки. На сьогодні в Україні зростає популярність подієвого туризму, зокрема фестивалів. «Календар фестивалів України» на 2012 р. нараховував 127 заходів [6]. Серед них 26 мистецьких, 23 музичних, 22 етнографічних, 21 тематичний, 20 гастрономічних та 15 історичних. Найбільш насичені фестивальними подіями травень та серпень місяці (по 14), найменша кількість фестивалів відбулась у грудні (6). Фестивалі привертають увагу як українців, так і мешканці сусідніх держав. Особливо охоче їх відвідує молодь. Переможцями рейтингу фестивалів «TOP-Fest 2011» стали «Закарпатське Божоле», «Трипільське коло: Повітря», «Стародавній Меджибіж», «Республіка», «Сусідній світ», «Сакура фест».

Більше половини гастрономічних фестивалів, що проходили в Україні в 2012 р. (за уточненим переліком їх відбулось 26), припадало на Закарпатську та Львівську області. Їх тематика та географія розширюється з року в рік.

Використані джерела:

1. Бабкин А.В. Специальные виды туризма / А.В. Бабкин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 252 с.
2. Григоращук І. «Тралі-валі фестивал» або подієвий туризм / І. Григоращук / Журнал «Турбізнес». – №7–8 (13–14). – 2008. – С. 14–15.
3. Лавриненко Г. Формування міжнародного іміджу України в Західному світі (на прикладі Польщі) / Г. Лавриненко / Журнал «Схід». – № 4 (111). – 2011.
4. Онисько М.Б. Міжнародний туризм: світові тенденції та українські реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sd.net.ua/2012/05/24/turizm-ukraine-mir.html

5. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу / І.В. Смаль. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. – 2010. – 336 с.
6. This is Ukraine – путівник по Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://thisisukraine.org
7. Електронний календар фестивалів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.thisisukraine.org/calendar-2012

УДК 334.48

Радченко О.М.

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ В ТУРИЗМІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено актуальному стану використання соціальних мереж в туризмі України та визначенню напрямів його покращення. Проаналізовано присутність туристичних операторів в найбільш популярних соціальних медіа.

Ключові слова: соціальна мережа, Facebook, MySpace, Social bookmarking.

Статью посвящено актуальному состоянию использования социальных сетей в туризме Украины и определению путей его улучшения. Проанализировано присутствие туристических операторов в наиболее популярных социальных медиа.

Ключевые слова: социальная сеть, Facebook, MySpace, Social bookmarking.

The article tells about the current use of social networks in the tourism of Ukraine and attempts to define the ways of its improvement.

The presence of touristic operators in the most popular social media is analyzed.

Key words: social network, Facebook, MySpace, social bookmarking.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Інтернет – це важлива рекламна платформа для багатьох великих компаній, адже кількість користувачів Інтернет-ресурсів зростає дуже швидко. Фактом є й те, що в наш час соціальні мережі стали одним із найважливіших каналів отримання інформації, спілкування та розваг. Швидкий розвиток всесвітньої мережі і деякі особливі Інтернет-сервіси створюють нові можливості для ПР-діяльності туристичних підприємств. Необхідно відзначити, що на зміну більш традиційним видам просування та рекламування специфічних за формою туристичних послуг приходять соціальні медіа. За результатами телефонного опитування в США, Великобританії та Китаї 64% людей заявили, що використовують соціальні мережі для планування відпочинку, а у віковій групі від 25 до 34 років цей показник навіть вище; 76% респондентів проглядають популярні соціальні сайти для того, щоб вибрати наступне місце відпочинку [1]. Актуальність даної теми полягає у необхідності вивчення соціальних мереж як каналу для просування туристичних послуг в Україні.

Останні публікації та дослідження. В статті проф. Мельниченка С. розглянуто інформаційні технології в управлінні суб’єктами туристичної діяльності [2]. В підручнику українського автора Скопень М.М. викладені теоретичні аспекти, практика розв’язування задач з використання інформаційних технологій в умовах господарської діяльності підприємств готельного та туристичного бізнесу на базі таких сучасних пакетів

програм, як «Microsoft Office 2000» або «Microsoft Office XP» в середовищі Windows' [3]. Російський дослідник Морозов М.А. розглянув інформаційні технології в соціально-культурному сервісі та туризмі. Він проаналізував електрону комерцію та надав класифікацію інформаційних систем менеджменту в туризмі [4]. Комплексній автоматизації туристичного бізнесу присвятила свою працю Плотникова Н.І. [5]. Застосування соціальних мереж в туризмі розглядається переважно на багатьох інформаційно-туристичних порталах [6-7] та на деяких Інтернет-ресурсах часописів [8], тобто ця проблематика поки що викликає більший інтерес з боку практиків туризму, ніж з боку науковців.

Метою даної статті є дослідження можливостей використання соціальних мереж як засобів маркетингу для просування туристичних послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальна мережа» бере свій початок в 1954 р. На думку багатьох дослідників його автором став англійський соціолог Джеймс Барнс, який вперше згадав термін у своїй роботі «Класи і збори в норвезькій острівній парафії» [7]. «Соціальні мережі» в Інтернеті - явище більш нове, що виникло в останнє десятиліття. Вони відрізняються від попередніх способів передачі інформації, перш за все, чіткою персоналізацією, позиціонуванням і самостійністю кожного учасника системи. При цьому передбачається знайомство з людиною, з якою проводиться спілкування в мережі. Зараз у світі простежується еволюція «соціальної мережі» від простої графічної схеми до багатовимірної інформаційної структури. Сучасна «соціальна мережа» здатна розвиватися без допомоги адміністратора. У такій мережі користувачі самі створюють нові «сторінки в блокноті» (ресурси мережі) і, тим самим, роблять базу мережі більш інформативно насиченою.

Тріумфальне завоювання світу соціальні мережі почали в 1995 р. з американського порталу «Classmates.com» («Одноклассники» є його російським аналогом). Проект виявився дуже успішним, що в наступні кілька років спровокувало появу не одного десятка аналогічних сервісів. Але офіційним початком буму соціальних мереж прийнято вважати 2003-2004 рр., коли були запущені «LinkedIn»,«MySpace» і «Facebook» [9].

«LinkedIn» створювалася з метою встановлення та підтримки ділових контактів. «MySpace» і «Facebook» (російські аналоги – «Мой свет» і «ВКонтакте») зробили ставку, в першу чергу, на задоволення людської потреби в самовираженні, орієнтуючись на піраміду А. Маслоу (піраміду потреб), для якої характерно визнання потреби в самовираженні вищою потребою особистості.

Соціальні мережі такого роду експерти вважають платформою, яка дозволяє кожній людині створювати віртуальну оболонку свого «творчого я». По суті справи соціальні мережі – це театр і видавництво для будь-якої людини. Людина може не тільки займатися творчістю, а й ділитися власною творчістю з багатомільйонною аудиторією. Дослідники відзначають, що соціальні мережі в даний час в моді і використовуються

вони як середа життєдіяльності не тільки молоддю. Світ використовує ці мережі для обміну інформацією і для ведення бізнесу.

Найбільш цікавим аспектом соціального середовища в мережах є відкритість, яка сама по собі призводить до безпрецедентної творчості з метою мережевої інтеграції, розробки додатків і управління контентом для підприємств. Customer Relationship Management (CRM) завжди розглядав управління взаємодією з клієнтами в якості максимально цінного критерію позитивного розвитку компанії. Дослідники відзначають, що соціальні мережі дають можливість революціонізувати CRM і побудувати істинно-довірчі відносини з клієнтами. Звернуто увагу на наступні маркетингові інструменти: «соціальні закладки» (social bookmarking), коли на сторінках користувачів або соціальних групи створюються посилання на ті чи інші сайти; соціальні каталоги (social cataloging), які дозволяють працювати з систематизованими базами даних; соціальні бібліотеки, в яких просуваються ті чи інші посилання на колекції книг, аудіозаписів, мультімедіаресурсів; різні програми, включаючи ігри, які розміщуються на сторінках авторів, але можуть нести будь-яку закодовану в них інформацію [10].

Всі соціальні мережі умовно поділяють на три категорії: 1) із загальною тематикою (створені для приватного спілкування), 2) спеціалізовані, 3) ділові.

Соціальні мережі на загальну тематику, наприклад «Facebook» (більше 69 мільйонів користувачів), «Вконтакте.ру» (11 мільйонів користувачів) та «Однокласники» (більше 14 мільйонів користувачів), спрямовані на підтримку і налагодження вже існуючих контактів та пошук нових знайомих.

Спеціалізовані соціальні мережі збирають аудиторію за інтересами. Серед тематичних соціальних мереж туристичного спрямування є наступні.

«Отдыхали» (http://otdihali.ru) – соціальна мережа, присвячена відпочинку і подорожам. Призначена для розміщення відеозаписів про відпочинок, фотографій та обміну розповідями про подорож. Мережа інтегрована з тривимірним глобусом та світовою картою, завдяки чому користувач може створити власну віртуальну подорож.

«ТурАут» (http://tourout.ru), «ФлагаТрип» (http://flagatrip.ru), «Поездочка» («http://www.poezdochka.com»), «Турбина» («http://tourbina.ru»), «Геоид» («http://geoid.ru») діють аналогічно «Отдыхали». Проте автори «ФлагаТрип» для створення карт власних подорожей використовують не лише технологію Google Maps API, але й кілька власних розробок для більшої наочності. Всі подорожі відзначаються прапорцями, відвідані країни зафарбовуються, для кожної окремої поїздки відображається маршрут пересування.

«http://travel.dmir.ru» – перше в Рунеті туристичне співтовариство самостійних мандрівників. На думку аналітиків, попит на пакетні тури впав за останні місяці, проте візові центри та консульські служби не

відзначають скорочення кількості виданих віз. Експерти роблять висновок, що реальний потік туристів не скоротився, тобто все більше українців воліють самостійно планувати подорожі.

«http://turometr.ru» – Інернет-сервіс, який дозволяє віртуально відобразити подорожі, поділитися з друзями новими враженнями від проведеного відпочинку і отримати цінну пораду від інших туристів. Функціональну частину мережі представляють розділи: бронювання авіа-, залізничних квитків і готелів, анонси гарячих турів з можливістю замовлення онлайн, інформація про заходи, що проводяться сайтом чи при підтримці сайту: експедиціях, вікторинах, конкурсах. Наявна можливість авторизації по «OpenID».

«Ex3m» (http://ex3m.su) - за цією адресою живе соціальна мережа для шанувальників екстремальних видів спорту та бойових мистецтв. На сайті можна прочитати огляди та поради про екстремальні види спорту; вступити в спілкування з друзями; знайти рекомендації та поради експертів; календарі екстремальних подій. У кожного учасника мережі відразу після реєстрації з'являється його особистий блог.

«Deep.Su» – соціальна мережа для дайверів. Ресурс призначений для спілкування людей, що займаються всіма видами підводного плавання. Профіль учасника цієї соціальної мережі об'єднує традиційні параметри користувача, а також відображає характеристики, притаманні людям, які займаються підводним плаванням.

Існують соціальні мережі «бекпекерів» та індивідуальних туристів, такі як „Русский Backpacker» (http://www.bpclub.ru) та ін., члени яких надають один одному допомогу і нічліг під час подорожей. Бекпекінг (від англ. Backpack - «рюкзак») - поширений в останні десятиліття термін, що означає подорожі, що здійснюються туристом (бекпекером) за невеликі гроші, найчастіше принципово відмовляючись від послуг туроператорів. Всі свої подорожі бекпекер планує і здійснює самостійно, пересувається на всіх видах громадського транспорту (автобуси, потяги, літаки), їздить автостопом.

«http://www.wayn.com» – міжнародна соціальна мережа мандрівників. На цей інтернет ресурс можна увійти використовуючи аккаунт Facebook. Серед учасників поширений досвід поїздок один до одного в гості. Сервіс допомагає підтримувати зв'язок турагентів з туристами.

Ділові соціальні мережі, такі як «LinkedIn», «Plaxo» та «МойКруг», спрямовані на професійний розвиток та побудову кар’єри. Новою в цьому переліку є українська ділова соціальна мережа «PROFEO», запуск якої відбувся у квітні 2008 р. «PROFEO» має україномовний інтерфейс і спрямована на професійний розвиток в Україні.

Серед соціальних мереж в Україні лідирує по кількості облікових записів «ВКонтакте» (близько 20 млн.), на другому місці «Однокласники» (6 млн.), замикає трійку Facebook (2 млн.). У десятку міст з найбільшою кількістю аккаунтів входять: Київ, Одеса, Львів, Донецьк,

Дніпропетровськ, Сімферополь, Тернопіль, Луганськ, Харків, Севастополь. В усіх містах України мережа «ВКонтакте» набагато популярніша за «Одноклассники», а ті – популярніше за «Facebook». Серед українських користувачів «ВКонтакте» дещо більше чоловіків, серед користувачів «Facebook» і «Однокласників» – жінок. У «ВКонтакте» найбільше користувачів у віці 20-22 років, у «Facebook» – 24-26 років, в «Одноклассниках» – 27-29 років. У «Твиттере» українських мікроблогів близько 300 тис., найбільше аккаунтів припадає на Київ, Одесу, Харків, Дніпропетровськ і Львів. Щодня користувачі «Твиттера» в Україні залишають близько 90 тис. записів. За останні півроку найактивніше українці в «Твиттере» обговорювали Євробачення, Евро-2012 і Олімпійські ігри [10]. Більшість українських туристично-інформаційних сервісів сконцентровано у таких соціальних мережах як «Facebook» та «ВКонтакте», але реально працює всього декілька. У «Twitter» українських туристичних фірм взагалі немає.

Основними засобами просування українських туристичних послуг в соціальних мережах є:

1. Контентна реклама. Не тільки пошукові системи (Google, Яндекс), а й більшість соціальних мереж надають можливість тематичної реклами на своїх платформах («Facebook», «ВКонтакте»). Більшість українських туристичних фірм вважає цей вид реклами найбільш ефективним.

2. Офіційна сторінка. Деякі соціальні мережі («ВКонтакте», «Facebook») надають можливість компаніям створити власну офіційну (або «фан») сторінку. Свої сторінки «В Контакті» та на «Facebook» мають більшість туристичних підприємств, таких як: «TUI Ukraine», «Turtess», «Idriska AVIA», «Горящие туры», «SUN SVIT», «BTM tour LLC» та інші.

3. Прихована реклама в соціальних мережах. Це спосіб неформального розміщення реклами. Інструментами слугують створення груп потенційних клієнтів і споживачів, або активна участь у житті вже створених груп; розміщення, і використання в рекламі вірусного відео або фото; активне пряме спілкування з інтернет-користувачами. Цікава інформація з соціальних мереж, а значить, і прихована реклама передруковується і поширюється як в Інтернеті, так і традиційними засобами масової інформації. Частіше всього в соціальних мережах йде полювання за знижками на гарячі тури. Чим ближче до свят, тим активніше стають користувачі, збираючи інформацію про дешеві, бюджетні тури на новорічні та різдвяні свята. Туристичні агентства починають розміщувати найсвіжішу інформацію про тури.

Однак, є й такі бюро подорожей, які не бачать сенсу ні в полюванні користувачів соціальних медіа за дешевими турами, ні в самих соціальних медіа. Присутність туроператорів у соціальних мережах представлено у наступній таблиці.

Таблиця 1

Туроператори в соціальних мережах

Напрям	ТОП-3 по кожному з напрямків	Назви соціальних мереж	Кількість учасників (осіб)
Туреччина і Єгипет	«TEZ Tour»	«Facebook» «Vkontakte» «Odnoklassniki» «Twitter»	97 451 76 090 10 098 17 123
	«Turtess»	«Facebook» «Vkontakte»	3 502 9 657
	«Pegas»	«Facebook» «Vkontakte» «Odnoklassniki» «Twitter»	12 628 25 981 7 721 3 761
Греція	«TPG»	«Facebook» «Vkontakte»	16 11 981
	«Muzenidis»	«Facebook» «Vkontakte» «Odnoklassniki» «Twitter»	2417 1 375 --- ---
	«NEWS Travel»	«Facebook»	10 983
Кіпр	«NEWS Travel»	«Vkontakte»	23 231
	«TPG»	«Odnoklassniki» «Twitter»	739 ----
	«Натали-Турс»	«Facebook» «Vkontakte» «Odnoklassniki» «Twitter»	7316 18 091 --- ---
Хорватія	«NEWS Travel»	«Odnoklassniki»	----
	«TUI»	«Facebook»	75 921
	«Орбита»	«Facebook»	---
Чорногорія	«NEWS Travel»	«Twitter»	---
	«TUI»	«Vkontakte»	51 097
	«JoinUp»	«Facebook» «Vkontakte»	10 095 873
Болгарія	«TUI»	«Odnoklassniki» «Twitter»	1 628 8 553
	«ТК Велт»	«Facebook» «Vkontakte» «Odnoklassniki» «Twitter»	1 095 11 870 --- ---
	«NEWS Travel»		
Туніс	«Оазис»	«Facebook» «Vkontakte» «Odnoklassniki» «Twitter»	9 300 12 210 1 811 ---
	«NEWS Travel»		
	«Turtess»	«Odnoklassniki» «Twitter»	2 082 989

З таблиці видно, що лідерами за кількістю учасників в групах є «TEZ Tour» та «TUI». Слід зазначити, що ці туроператори мають достатньо інформативні сторінки в соціальних мережах, що відображають новини та дискусії учасників. Окрім того, туристичні підприємства України могли б знаходити за допомогою сервісів «Ответи@Mail.Ru», «Товари@Mail.Ru», а також коментарів до статей на профільних тематичних розділах порталу «адвокатів бренду», які добровільно і безкоштовно агітують інших користувачів купувати продукцію цих компаній і запрошувати їх у свої спільноти.

Щоб досягти найбільшої віддачі від соціальних медіа туристичним підприємствам потрібно:

1. Обов'язково використовувати яскраві заголовки. Намагатися сформулювати їх таким чином, щоб вони привертали увагу відвідувача і викликали бажання перейти за посиланням.

2. Уникати прямої реклами, утримуватися від використання рекламних кліше, щоб зайвий раз не насторожувати відвідувача, адже він є надзвичайно чутливим до реклами і вже давно здатний її «фільтрувати». Акцент робиться на інформації, що цікава відвідувачу.

3. Важливо підтримувати обговорення пропозиції, брати у ньому участь, виявляючи повагу до співрозмовника, створюючи атмосферу довіри та щирості, адже користувач мережі досить легко розпізнає імітацію вільного спілкування.

5. Треба заохочувати відвідувачів якомога активніше поширювати інформацію про туристичне підприємство або тури. На приклад, можна влаштовувати цікаві конкурси та вигадувати оригінальні призи для відвідувачів.

Висновки. Отже, соціальна мережа – це структура, що базується на людських зв'язках або ж взаємних інтересах. Вона виконує комунікативні функції між собою та групами користувачів, а також забезпечує їх всіма можливими засобами для взаємодії одного з одним – відео, чатами, зображеннями, музикою, блогами та ін.

Всі соціальні мережі розділяють на спеціалізовані, ділові та на загальну тематику. Соціальні мережі дають більш об'єктивну картину про туристичні послуги. У будь-якої людини є миттєвий доступ як до позитивних, так і до негативних відгуків про певну туристичну організацію. Вплив соцмедіа визначається не тим, як представлена туристична компанія, а тим, скільки користувачів ретранслюють її сполучення. Вибудовуючи менеджмент з опорою на просування через соціальні мережі необхідно орієнтуватися на співробітників, здатних до постійного підтримання діалогу.

Використані джерела

1. Соціальні мережі: головний засіб комунікації туристів [Електронний ресурс] // Доступ на інформаційно-туристичному порталі Travel Store: http://stimulzlall.com/p925_l26.html.

2. Мельниченко С. Інформаційні технології в управлінні суб'єктами туристичної діяльності / С. Мельниченко. - Вісник КНТЕУ. – 2010. - №2. – С.131-143.

3. Скопень М.М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі: Навч. посіб./ М.М. Скопень. – К.: КОНДОР, 2009. – 302 с.
4. Морозов М. А. Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. Оргтехника: Учебник (5-е издание) // М.А. Морозов. - Издательство: Академия, 2004 г. – 240 с.
5. Плотникова Н.И. Комплексная автоматизація туристического бизнеса / Н.И. Плотникова. – М.: Сов.спорт, 2010. – 208 с.
6. Социальные сети и туризм [Електронний ресурс]// Доступ на порталі «Клуб активного отдыха»: http://www.trz.net/news/soczialnye_seti_i_turizm/
7. Ирина Балтага. История возникновения социальных сетей. Кто был первым? [Електронний ресурс] // Доступ до статті на порталі для спілкування : http://vsetke.ru/post/20447276.
8. Корреспондент: Социальные сети накрывают мир и Украину [Електронний ресурс] // Доступ до статті на порталі часопису «Кореспондент» : http://korrespondent.net/business/web/1330154-korrespondent-socialnye-seti-nakryvayut-mir-i-ukrainu
9. История появления термина «Социальные сети» [Електронний ресурс] // Доступ до статті на порталі «Социальные сети от А до Я. Путеводитель по социальным сетям Интернета» // http://www.social-networking.ru.
10. Соціальний веб [Електронний ресурс] // Доступ до статті на порталі «Соціальні мережі. Мифи і факти. Реклама і гроші»: http://lime-tele.com/pril_1.html.
11. Киев лидирует по активности в социальных сетях Украины [Електронний ресурс] // Доступ до статті на порталі маркетингу і реклами в Україні : http://reklamaster.com/articles/id/37649/index.html.

УДК 911.3

Казаков В.Л.

СПЕЛЕСТОЛОГІЧНІ ОБ'ЄКТИ ГІРНИЧОПРОМИСЛОВОГО ПОХОДЖЕННЯ В СТРУКТУРІ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО СПЕЛЕОТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ КРИВБАСУ)

Розглянута можливість розвитку спортивного спелеотуризму на основі штучних порожнин гірничопромислового походження, висвітлена база даних спелестологічних об'єктів Кривбасу, визначена їх складність, оцінений потенціал для організації спелеопоходів різної категорії складності.

Ключові слова: туризм, спортивний туризм, спелеотуризм, спелестологія, Кривбас.

Рассмотрена возможность развития спортивного спелеотуризма на основе искусственных полостей горнопромышленного происхождения, освещена база данных спелестологических объектов Кривбасса, определена их сложность, оценен потенциал для организации спелеопоходов разной категории сложности.

Ключевые слова: туризм, спортивный туризм, спелеотуризм, спелестология, Кривбасс.

The possibility of the development of sports speleotourism based on artificial cavities mining origin, lit database spelestologicheskih Krivbass objects, determining their complexity, assess the potential for the organization speleopohodov various difficulty.

Key words: tourism, sports tourism, caving, spelestologiya, Kryvbas.

Постановка проблеми. До спелестологічних об'єктів відносять штучно утворені порожнини, які є багатогранним феноменом промислових регіонів, одним з яких є й Кривбас. За всіма ознаками будови та складності, спелестологічні об'єкти повторюють (є аналогами) природні порожнини карстових регіонів – печери, карстові шахти та колодязі, які в

свою чергу є об'єктами спелеології, а в екстремальному (спортивному) туризмі – спелеотуризму. Господарська діяльність людини у гірничодобувних регіонах обумовила появу цілої маси штучних підземних порожнин. Технічна складність, будова, глибина та протяжність цих порожнин дає підстави розглядати їх не лише як цікаві техногенні утворення, а й як потенційні об'єкти екстремального спортивного спелеотуризму.

Мета і завдання роботи. Метою роботи було вивчення відкритих для доступу спелестологічних об'єктів (СО) Кривбасу з наступною їх оцінкою щодо можливості використання у екстремальному виді туризму – спортивному спелеотуризмі. В ході роботи вирішувались конкретні завдання – пошук, інвентаризація, опис і картографування СО, їх кореляційний аналіз з вимогами, які пред'являються спелеотуристичним перешкодам різної категорії складності.

Методологія роботи. В основу роботи покладені вимоги ФСТУ щодо використання методики визначення категорій складності туристських спортивних маршрутів, вимоги щодо оцінки складності перешкод в спелеотуризмі [3, 5]. Оцінка СО Кривбасу для цілей спелеотуризму проведена у 3 етапи: 1)визначення найбільш характерних особливостей будови і розмірів СО для вибірки необхідних технічних елементів та потенційних маршрутів; 2)визначення категорії складності існуючих СО; 3)апробація СО в спелеотуризмі та остаточна оцінка їх складності для маршрутів спелеопоходів.

Викладення основного матеріалу. Спелеотуризм – це вид спортивного туризму, який передбачає подолання печери туристичною групою за певним попередньо розробленим маршрутом. Подолання печер – це прохід печери в самих зручних місцях через перешкоди: підземні галереї, колодязі, канали, труби, вузькі лази, обводнені сифони, підземні водоспади, підземні озера та ін. В спелеотуризмі печерою приймається розкрита підземна порожнина, яку може пройти, пролізти, пропливти людина в габаритах свого тіла [4]. Таким чином, якщо залучати СО до спелеотуризму, то штучні порожнини також повинні бути відкритими на денну поверхню та мати достатні розміри для їх проходження. Спелеотуризм – надзвичайно високо технічний вид спортивного туризму. В спелеотуризмі застосовується ряд альпіністського спорядження та прийомів спусків і підйомів. Складність маршруту визначається глибиною порожнини, складністю рельєфу печер, наявність обводнених ділянок – рік, сифонів, озер, горизонтальним або вертикальним простяганням.

Згідно особливостей і характеру будови печери, для цілей спелеотуризму їх поділяють на категорії складності (КС). За вимогами ФСТУ печери розрізняють на 9 КС: – 1, 2А, 2Б, 3А, 3Б, 4А, 4Б, 5А, 5Б, які відрізняються різними показниками характеристики перешкод. До найбільш поширених відносяться: - *1 КС печери* – потрібна мінімальна кількість допоміжних засобів. Глибина колодязів не більше 40 м. Колодязі, як правило, сухі і прості для проходження. У горизонтальних печерах

повинні бути перешкоди: звуження, ділянки нескладного скелелазіння або обводнені ділянки. Час проходження 2-8 годин. Глибина 20-100 м; - *2А КС печери* – колодязі можуть бути обводнені, але без сильних потоків. Горизонтальні печери можуть мати відкриті сифони. Час проходження 3-8 годин. Загальна глибина 40-180 м; - *2Б КС печери* – теж саме, що й 2А, але кількість перешкод більша. Час проходження 6-16 годин. Глибина 150-300 м; - *3А КС печери* – колодязі можуть бути сильно обводнені. У горизонтальних печерах можуть бути невеликі сифони, проходження яких потребує використання апаратів автономного дихання. Час проходження 12-48 годин. Глибина 180-360 м; - *3Б КС печери* – теж саме, що й 3А, але кількість перешкод більша. Необхідно встановлення декількох підземних таборів. Час проходження більше 2-5 днів. Глибина 320-550 м [2, 4].

Екскурс до основ спелеотуризму проведений з метою показати, у подальшому, місце СО Кривбасу та їх складність для цілей спелеотуризму, а також дати прогноз категорій складності спелеопоходів, які можуть бути організовані на базі місцевих відкритих порожнин. Науковими дослідженнями печер займається спелеологія, а штучних – спелестологія.

Спелестологічні дослідження в галузі спелеології є порівняно молодим напрямком науки і спорту, який переживає початкову стадію розвитку, знаходячись в періоді створення регіональних баз даних власних об’єктів вивчення, розробки методології досліджень та теорії. Найчастіше спелестологію визначають як науку *про штучні печери і підземні архітектурні споруди*, які знаходяться поза стадією їх спорудження і експлуатації за прямим призначенням [6]. Підземна архітектурна споруда розуміється як порожнина, створена людиною заради отримання вільного підземного об’єму для тимчасового або постійного перебування в ньому людини, на відміну від гірничої виробки, порожнина якої отримана як або побічний ефект або напряму для видобутку корисних копалин. Інші автори визначають спелестологію як науку про підземні порожнини штучного походження, які на певному етапі існування доступні для відвідування людиною, і в даний час не використовуються за прямим і вихідним призначенням [7].

Гірничопромислові порожнини стати спелестологічними об’єктами можуть у разі відповідності наступним вимогам:

- *штучність виникнення* (прямого і непрямого походження), генезис шахт – це прояв техногенезу;
- *відсутність ознак експлуатації* (хоча можна це й оминути, досвід світового шахтного туризму свідчить про практику спуску туристів і в діючі добувні шахти, причому на значну глибину [3];
- *порівняна древність* (тут ми приймаємо хронологічний критерій, запропонований Міжнародним комітетом з охорони індустріальної спадщини для визначення древності промислового об’єкту – старіше від 50-х рр. XX ст.) [2]; проте можуть бути й винятки – нові шахти, які припинили своє існування через вичерпання корисної копалини і

повну ліквідацію шахти – її мокрої (затоплення) або сухої консервації;

- *доступність для відвідування* (можуть бути варіанти з простим доступом – в горизонтальні штольні та важким – вертикальні стволи шахт, гезенки, колодязі; вихід на поверхню шахтних порожнин не обов'язковий елемент будови, до підземелля можна дістатися й через стволи центральних нових і часто ще працюючих шахт);
- *аналогічність природним печерам* як моделі, яку можна брати за основу для вивчення шахтних порожнин, черпаючи знання з теорії, методики, методології спелеології, уявлення про генезис, процеси, геопросторову та складову будову печер.

Кривбас – головний постачальник залізної сировини на ринок з 1881 року. Серед усіх підземних порожнин криворізьких шахт і штолень найбільший інтерес для спелеотуризму представляють старі – віком від кінця XIX ст. і до 1950-х рр. Також є категорія молодих шахт, які були закриті і далі зруйновані наприкінці 1980-х рр. (Валявко-Вентиляційна, Валявко-Північна, Валявко-Південна, Саксагань). Від них залишились незатоплені стволи глибиною до 150-800 метрів. Сучасні працюючі шахти цікаві теж, особливо відпрацьовані верхні горизонти (до -600 м), але доступність обмежується добувними процесами до глибин -1580 м.

Проведені експедиційні дослідження упродовж 2006-2012 рр. показали, що поруч з 7-ма діючими шахтами збереглися і виходять на поверхню цілий ряд підземних порожнин штучного генезису. На території Кривбасу виявлено декілька типів СО, складена карта їх розміщення (рис. 1) та фотогалерея, складена база даних виявлених об'єктів, проведена оцінка технічної доступності та безпечності СО [1].

Штольні – горизонтальні ходи, які виходять на поверхню (переважно в кар'єрах) і робилися для розвідок покладів залізної руди. Перша група цих об'єктів – Кочубеєвські штольні (*на карті рис. 1 – №1-5*). Знаходяться на півночі Кривбасу. Нараховується 5 штолень, довжина кожної 30-40 м, загальна довжина 200 м. Штольні старого кар'єру з видобутку аспідних сланців (*на карті №6*) та в східному борту кар'єру дореволюційного рудника (РУ) Костянтинівського товариства (*на карті №7*). Обидві за характером схожі на попередні, тільки коротші 25 і 12 м (відповідно). Також дві короткі штольні (15 м) відомі в районі селища Рахманівка (*на карті №8-9*) колишнього РУ Краматорського товариства. Всі штольні технічної складності не мають – висоти 0,4-1,8 м, легко долаються, хоча і є ділянки, де треба пролазити кілька метрів. Всі штольні дореволюційні, рівень безпеки – високий, стіни стійкі.

Стволи шахт – строго вертикальні ходи, які призначені для підйомно-спускових робіт. У розкритому вигляді в Кривбасі на сьогодні існує 9 подібних СО: 1) ствол шахти Південна-Вентиляційна колишнього РУ ім. Леніна *(№9 на карті*); 2)ствол шахти Червоний Гірник колишнього РУ ім. Р. Люксембург (*на карті №1*) – апробований на глибину 75 м, але хід йде на глибину 212 м, має східчасту будову – колодязі

перемежовуються з короткими горизонтами, поверхня ходів – кристалічні породи; 3)ствол шахти Саксагань (*на карті №2*) колишнього РУ ім. Дзержинського, доступність стволу до глибини 800 м!, ствол армірований залізобетоном; 4)ствол шахти №5-Нова (*на карті №3*) колишнього РУ ім. Ілліча – апробований, глибина 60 м, стіни – бетон; 5)ствол шахти Валявко-

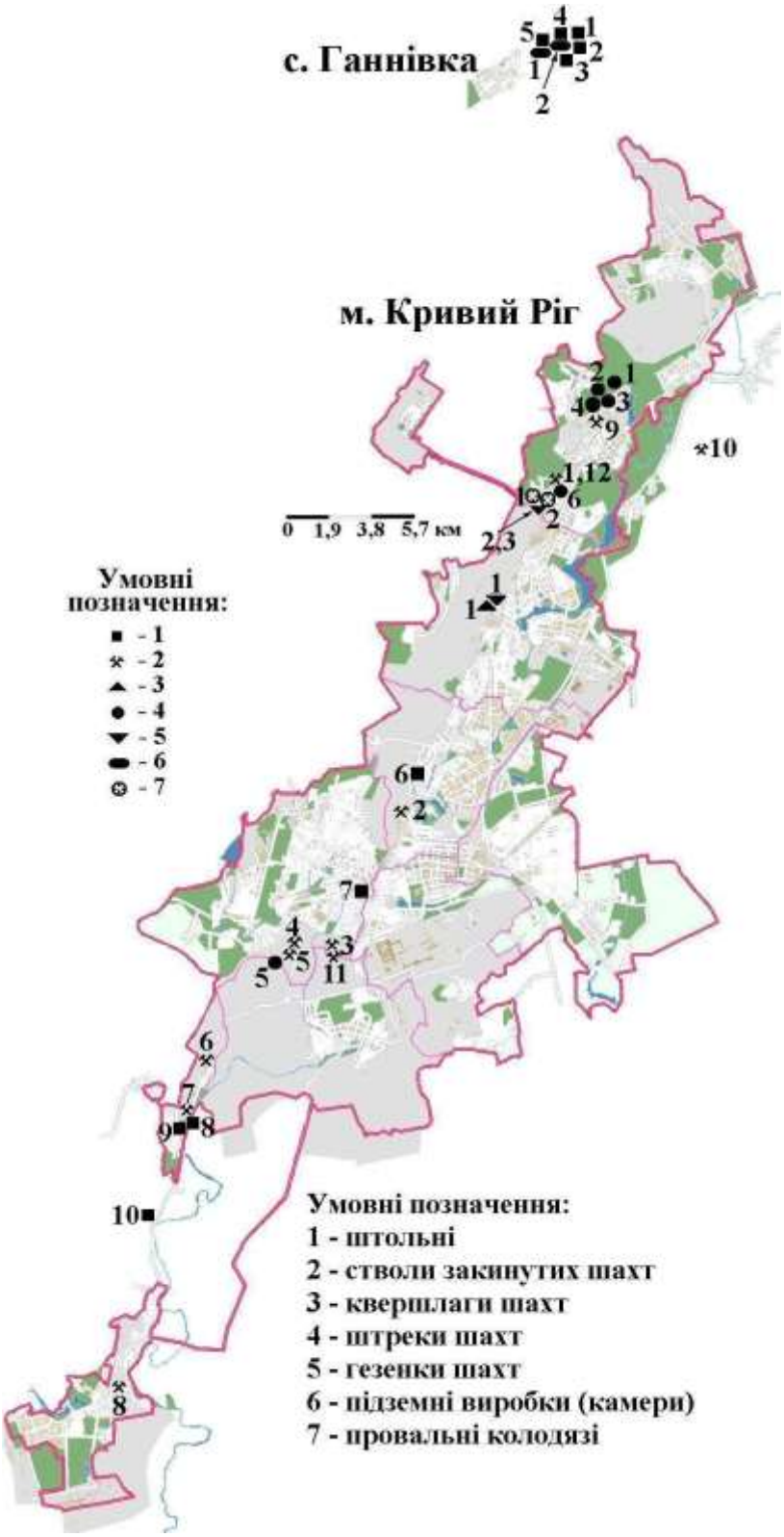

Рис. 1. Спелестологічні об'єкти Кривбасу

Північна (*на карті №4*) колишнього РУ ім. Ілліча – розкритий через залізобетонне перекриття, ствол сухий до глибини 120 м, глибше штреки затоплені, ствол має залізобетонну арміровку; 6) ствол шахти Валявко-Вентиляційна (*на карті №5*) колишнього РУ ім. Ілліча – ствол звужений, в іншому схожий на попередню шахту; 7) ствол шахти Нова (*на карті №6*) колишнього РУ ім. Ілліча в селищі Рудничне – шахта затоплена, доступні перші 20 м; 8)ствол дореволюційної шахти (*на карті №7*) колишнього РУ Краматорського товариства – розвіданий слабко, глибина до 15-20 м, стінки з кристалічних порід; 9) ствол шахти ім. МЮД (*на карті №8*) колишнього РУ Інгулецький – сухий до глибини 215 м, є відомості про вихід з нього на шахтні горизонтальні ходи; 10)ствол буровугільної шахти глибиною 80 м (*на карті №10*); 11)ствол шахти Валявко-Південна колишнього РУ ім. Ілліча, глибина 400 м (*на карті №11*); 12)основний ствол шахти Червоний Гірник колишнього РУ ім. Р. Люксембург, глибина 120 м, на глибині -100 м розкритий підземний горизонт, розвіданий на відстані 300 м (*на карті №12*). Всі стволи мають утруднений доступ, їх проходження вимагає всього комплексу спускного, підйомного та ін. спелеоспорядження. Ризики – від середніх до високих.

Квершлаги шахт – горизонтальні ходи від стволу шахти до покладу корисної копалини. В Кривбасі розкритий лише один такий СО – квершлаг старої шахти Північної Вентиляційної колишнього РУ ім. Фрунзе, який був порушений східним бортом кар'єру №2 Центрального ГЗК. Доступність середня, необхідне незначне спецспорядження, ризики – середні.

Штреки шахт – горизонтальні ходи від квершлагу уздовж простягання покладу. В Кривбасі розкриті також штучно. Відомі 2 місця їх зосередження: 1)на східному борту кар'єра (*на карті №5*) №3 Новокриворізького РУ ВАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» – підпрацьовані підземні виробки шахт колишнього РУ ім. Ілліча; 2)чотири в бортах двох провальних лійок колишнього РУ ім. Леніна (*на карті №1-4*); 3)штрек горизонту -100 м шахти Червоний Гірник (*на карті №6*). Доступність всіх штреків складна, необхідне спелеологічне спорядження, знаходяться в зона ймовірних обвалів, тому ризики – високі і надвисокі. Відвідувати не рекомендується.

Гезенки шахт – висхідні ходи, які починаються «сліпо» від горизонту угору на вищий горизонт. Явище у розкритому вигляді рідкісне. У розкритому вигляді відомі 3 гезенки: 1) в стелі квершлагу старої шахти Північної Вентиляційної колишнього РУ ім. Фрунзе (*на карті №1*); 2) на бортах провального колодязі шахти Комсомольська-Дніпропетровська-1 (*на карті №2-3*). Доступність середня, необхідне спецспорядження, ризики – середні і високі.

Підземні виробки – камери або горизонти по простяганню покладу, які залишаються у не погашеному і незаповненому вигляді. Явище виходу на денну поверхню рідкісне. Існує лише одне таке місце в Кривбасі – колишній Кочубеєвський кар'єр в районі с. Ганнівка. Тут знаходяться дві

таких виробки (*на карті №1-2*), загальною довжиною 250 м. Виробки південного торця (№1) двоповерхові з загальною висотою 20 м, вихід на верхній поверх вимагає застосування організації перильної страховки. Доступність добра, рівень безпеки ближчий до високого, обвалень породи не відмічається.

Провальні колодязі – провалля над обрушеними підземними виробками (камерами). В Кривбасі розвинуті лише 2 таких СО – всі в районі колишнього РУ ім. Р. Люксембург – поля знесених шахт Комсомолка та Комсомольська-Дніпропетровська-1. Мають вигляд колодязів з нерівними обривистими скельними бортами, сипким обрамленням бровок (глини, суглинки, ґрунтовий покрив). Глибина колодязів 120 м. Обидва колодязі апробовані, проходження групою з 4 осіб зайняло 6 годин. Доступність складна, необхідне гірське спорядження, ризики – високі і надвисокі.

Таким чином, польові експедиції дозволили встановити той факт, що на території Кривбасу у розкритому на земну поверхню вигляді існує 36 (!) спелестологічних об’єктів. Всі об’єкти репрезентативні – відповідають усім морфологічним ознакам природних карстових печер і об’єктів спелеотуризму.

Експериментальні спуски та проходження, візуальні спостереження в деякі СО дозволили оцінити їх складність і потенціал для спелеотуризму:

- *Н/К (некатегорійні)* – 18 СО: всі штольні, виробки Кочубеєвського кар’єру нижнього добувного горизонту, важкодоступні горизонтальні штреки; вони не являють собою ускладнених технічних перешкод, незначна довжина;
- *1 категорії складності* – вимогам цієї категорії складності відповідають 4 СО: квершлаг з гезенком в стелі старої шахти Північної Вентиляційної колишнього РУ ім. Фрунзе, підтоплений ствол шахти Нова колишнього РУ ім. Ілліча, ствол дореволюційної шахти колишнього РУ Краматорського товариства в районі сел. Рахманівка, верхній поверх підземної виробки південного торця Кочубеєвського кар’єру; технічно ці СО вимагають спецспорядження, більш тривалого (2-3 годин) проходження, глибини до 40 м;
- *2А категорії складності* – існуючим нормативам відповідають 7 СО: вертикальні стволи шахт – Південна-Вентиляційна колишнього РУ ім. Леніна, два стволи шахти Червоний Гірник колишнього РУ ім. Р. Люксембург, №5-Нова колишнього РУ ім. Ілліча, буровугільна шахта, два провальних колодязі; підставами для такої ідентифікації є те, що вони мають глибини в межах 60-120 м, вимагають спецспорядження, більш тривалого (до 6-8 годин) проходження;
- *2Б категорії складності* – серед криворізьких цій категорії відповідають 3 СО – це виключно стволи шахт: ім. МЮД колишнього РУ Інгулецький, Валявко-Північна та Валявко-

Вентиляційна колишнього РУ ім. Ілліча; ознаками є значна глибина – понад 120 м, тривалість проходження до 10 годин;

- *потенційно 3А-3Б категорій складності* серед СО Кривбасу відповідають 2 об'єкти: ствол шахти Саксагань колишнього РУ ім. Дзержинського, ствол шахти Валявко-Південна колишнього РУ ім. Ілліча зі значними глибинами, які потребують навіть проміжного підземного табору.

Таким чином, потенційну складність спелеомаршрутів на базі криворізьких СО складають в основному залишки стволів шахт та провальні колодязі. Відомого достатньо, щоби визначити потенціал СО для цілей екстремального спортивного спелеотуризму. Виходячи з нормативів кількості і складності перешкод для визначення категорії складності спелеотуристичного походу можна зробити наступний прогноз: місцевих штучних порожнин достатньо, аби в межах Кривбасу, організовувати:

- *походи I категорії складності* (для цього є 4-х СО 1 категорії складності (КС) та на вибір 7 СО з 2А КС – при мінімальній кількості 1-2);
- *походи II категорії складності* – на базі 7 СО 2А КС (норматив для маршруту – 2-3) та 3-х СО з 2Б КС (при нормативі 1-2);
- *походи III категорії складності* – на базі 2-х СО 3А КС (норматив для маршруту – 2 перешкоди).

Зазначений перелік криворізьких СО з різною категорією складності також може бути використаний в тренувальних цілях і для організації елементів змагань зі спелеотуризму, як різновиду екстремального туризму.

Висновок. Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки – Кривбас є потенційним і новим районом спортивного спелеотуризму. Це може бути забезпечене наявністю 36-ма спелестологічними об'єктами (штучними порожнинами) гірничопромислового походження, з категорією складності від некатегорійних до 3А. Це може дозволити планувати та проводити екстремальні спелеотуристичні походи I, II та III-ї категорій складності. Всі спелестологічні об'єкти мають зручний доступ, тому що розташовані переважно в м. Кривому Розі. Основна частина категорійних спелестологічних об'єктів є вертикальними, з різним рівнем безпеки.

Використані джерела:

1. Казаков В. Л., Герасимчук О. О. Підземні гірничопромислові ландшафти шахт Кривбасу як об'єкт вивчення антропогенного ландшафтознавства: постановка проблеми // Географічні дослідження Кривбасу. Вип. 3. – Кривий Ріг: КДПУ, 2008. – с. 6-13.

2. Колотуха О. В. Спортивні рекреаційно-туристські ресурси України. – К.: Федерація спортивного туризму України, 2006. – 208 с.

3. Методика визначення категорій складності туристських спортивних маршрутів // Спортивний туризм. – К.: ФСТУ. – 2002. – №2. – с. 39-61.

4. Энциклопедия туриста / Ред.: Е. И. Тамм, А. Х. Абуков, Ю. Н. Александров и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993 – 607 с. 5. Федерація спортивного туризму України // http://www.fstu.org.ua.

6. Гусаков С. Катакомбы Подмосковья // http://speleostolog.narod.ru.

7. Долотов Ю. Словарь. Спелестологический объект // http://speleo.ru.

УДК 911.3

Пендерецький О.В.

ПРОМИСЛОВИЙ ТУРИСТИЧНИЙ КЛАСТЕР КАРПАТСЬКОГО РАЙОНУ

У статті досліджується кластерний підхід в промисловому туризмі. В основі лежить створення і реалізація унікального продукту, який не має матеріальної форми, але здатний розвиваючись і вдосконалюючись залучати багато інших галузей економіки, в тому числі малі та середні підприємства.

Ключові слова: промисловий туризм, конкуренція, малий та середній бізнес, кластер, кластерний підхід.

The article examines the cluster approach in industrial tourism. The basis is the creation and implementation of a unique product that has no physical form, but capable of developing and improving involve many other sectors, including small and medium enterprises.

Key words: industrial tourism, competition, small and medium business, cluster, cluster approach.

Постановка проблеми. Реалізація економічної політики командно-адміністративною системою колишнього Радянського Союзу привела до того, що в Західних областях України були збудовані підприємства, які отримували сировину і комплектуючі із країн Середньої Азії, Далекого Сходу і інших віддалених регіонів. Господарська діяльність проводилася без врахування думки місцевого населення, специфіки природно-ресурсної бази, її рекреаційно-туристичного потенціалу.

Розвиток промислового туризму [1] в Карпатському регіоні можна розглядати як ефективний засіб підвищення економічного і соціального стану, покращення інвестиційного та підприємницького клімату, підвищення рівня зайнятості населення, формування відповідного іміджу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх досліджень і публікацій щодо теорії кластерів, то тут слід відмітити основну працю М. Портера [2], роботу Александрової А.Ю. про зміст та механізм функціонування туристичних кластерів [3], а також авторські дослідження [1].

Визначення невирішених сторін проблеми. Для сприяння і розвитку туристичної галузі необхідний комплексний підхід, який надав би можливість забезпечувати стабільний та ефективний розвиток, визначав основні проблеми, а також методи їх управління та вирішення, дав би змогу розв’язати питання фінансування необхідних проектів, забезпечував контроль за їх реалізацією. Це можливо здійснити за допомогою створення туристичного кластеру. Запровадження промислового туризму в нашій державі так важко відбувається через необ’єктивне і упереджене ставлення державних службовців, а також ряду керівників промислових підприємств «вчорашнього дня». Позаяк у розвинених країнах світу давно організовуються виробничі екскурсії та туристичні маршрути на промислові підприємства, що є оригінальним способом представити свою

продукцію, поліпшити імідж компанії і галузі в цілому, а для туристів – це можливість побачити своїми очима виробничі потужності, придбати місцеві сувеніри та налагодити партнерські і ділові зв'язки.

Для багатьох студентів технічних, економічних, природничих спеціальностей відвідування виробництва необхідне для майбутньої роботи. Це буде корисним для студентів геолого-географічних спеціальностей в цілях ознайомлення зі структурою, особливостями діяльності підприємств, виявлення виробничих зв'язків підприємств із постачання сировини та збуту продукції, встановлення основних напрямів діяльності підприємств в галузі охорони навколишнього природного середовища, ознайомлення з територіальними виробничими комплексами.

Мета та завдання статті. Обґрунтування доцільності створення промислового туристичного кластеру в межах Карпатського району.

Основний виклад матеріалу. Туризм є одним з найперспективніших напрямків розвитку економіки Карпатського району. Туристична галузь об'єднує в собі не тільки велику кількість підприємств туризму, але і підприємства суміжних з туризмом галузей і ті підприємства, які опосередковано беруть участь в процесі надання послуг туристичного характеру. Туризм є одним з найпотужніших чинників, який дозволяє економікам країн розвиватися, впроваджувати нові технології, вирішувати соціальні проблеми. В умовах ринкової економіки конкуренція є основною рушійною силою до створення якісних і при цьому недорогих товарів і послуг. Підприємство володіє конкурентною перевагою в порівнянні з іншими підприємствами, що виробляють аналогічний продукт, якщо скорочує свої витрати виробництва, ефективно використовує всі наявні ресурси, застосовує новітні технології та техніку. Практика показала, що якщо в галузі є монополіст, то він і диктує споживачеві свої умови. Тільки здорова конкуренція більшої кількості підприємств дозволяє споживачу вибирати той продукт, який оптимально підходить саме йому. Тому формування туристичного кластера – не стихійний, а систематизований, чітко впорядкований процес, який вимагає змістовного методологічного підґрунтя з метою ефективної його організації. Такий підхід характерний для всіх галузей економіки в умовах ринку. Туристична галузь не є винятком. Якщо врахувати, що туризм пов'язаний з багатьма іншими галузями, то можна наочно побачити найширші можливості для бізнесу, особливо для середнього та малого. Кластерний бізнес – це спільний розвиток підприємств і організацій, об'єднаних територією, інфраструктурою, людськими ресурсами та іншими характеристиками, який дозволяє найкращим чином оптимізувати процес виробництва і з більшою користю розподіляти кошти на розвиток.

Майкл Портер у своїй книзі «Конкуренція» підкреслює, що одним з важливих чинників для успішного розвитку кластеру є наявність стійкої стратегії розвитку. На думку М. Портера «кластери є організаційною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямованих на досягнення конкурентних переваг, в умовах становлення

постіндустріальної економіки» [2]. Головна мета кластерів – це можливість для бізнесу і для регіону розвиватися динамічно і за планом – з урахуванням стратегії. Кластер є реальною можливістю забезпечення конкурентоспроможності в майбутньому, тобто покликаний створювати довгострокову стратегію розвитку підприємств на 5-10 років і більше. Підприємства кластера спеціалізуються в певному секторі економіки і локалізовані географічно. Завдання кластерного об'єднання полягає в тому, щоб більш сильні підприємства підтягували більш слабкі. У період постіндустріальної економіки кластери – це групи підприємств, у тому числі середніх і малих, що знаходяться на одній території, це основа ефективного економічного розвитку регіонів і держави в цілому. Вони ініціюються бізнесом, але необхідні спільні зусилля бізнесу, виконавчої та законодавчої влади. Все це є базою для регіонального економічного розвитку. Для формування кластера необхідна висока ступінь довіри учасників по відношенню один до одного і тривале горизонтальне планування економічного процесу. Застосування кластерного підходу в туристичному бізнесі істотно знижує витрати підприємств кластера.

Кластерний підхід для підприємств малого та середнього бізнесу має ряд істотних позитивних моментів. Це і значне зниження бар'єрів виходу на ринок за рахунок уніфікації в рамках кластера, і раціональний розподіл ресурсів (людських, фінансових, технологічних, технічних), і поширення позитивної репутації кластеру на всіх його учасників. Для регіону – це забезпечення зайнятості населення, залучення кваліфікованих фахівців, розвиток соціальної інфраструктури. На думку А.Ю. Александрової, кластер розглядається як система, здатна створювати сприятливе для підвищення конкурентоспроможності та розвитку регіону особливе середовище[3]. Така система володіє низкою відмінних ознак, головним з яких є географічна близькість господарських одиниць. Особливості туристичного бізнесу надають в даний час актуальність кластерного підходу, оскільки для туризму типовий широкий діапазон міжгалузевих зв'язків, переважання малого та середнього бізнесу, нематеріальний характер турпродукту, різний характер сприйняття цього продукту виробниками і споживачами. У ринковій економіці місце і роль малого і середнього підприємництва визначаються їх функціями і реальним внеском у суспільний розвиток. Малий бізнес сьогодні є тим «локомотивом», який робить стабільне економічне і політичне життя будь-якої країни. Щодо Карпатського району, де залишена з часів Радянського Союзу велика спадщина промислових об’єктів: завод тонкого органічного синтезу (ТОС) в Івано-Франківську, Долинська бавовнянопрядильна фабрика, хімзаводи в м. Бориславі, м. Дрогобичі, м. Калуші, а також об’єкти військово-промислового комплексу, які на сьогоднішній день перебувають в закиненому стані, проте вони можуть бути задіяні для промислового туризму. Дані об’єкти становлять історичну та індустріальну, на відміну від національногосподарської, цінність. Після ґрунтовного вивчення екологічної ситуації на цих об’єктах, з метою

гарантування екологічної безпеки відвідувачам, їх можна буде використовувати в туристичних цілях. Такі об'єкти є цікавими для бізнесменів, науковців, студентів, а також державних діячів (VIP-туристи) [1]. Основне завдання, при цьому, створити належну рекламу, задіяти різноманітні підприємства і організації які би задовольнили тут своє зацікавлення. В цьому і полягає суть промислового туристичного кластера – основи сучасного туристичного бізнесу. Адже вирощену в Азії бавовну везти на Прикарпаття, тут її обробляти, а отриману сировину знову розвозити по країні очевидно такий виробничий процес невигідний. Але побудована бавовнянопрядильна фабрика в м. Долині може бути перепрофільована на перероблення льону, позаяк значний науково технічний потенціал у нас зосереджений в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу, а вирощування льону-довгунця розміщується переважно в Чернігівській, Житомирській, Волинській, Львівській та Івано-Франківській областях. А перепрофілювання фабрики на перероблення льону, який завжди був в нашім краї символом сільськогосподарського виробництва, дало би додаткові робочі місця в сільській місцевості, менше би пустували поля, та й льон це екологічно чиста рослина, яка не поглинає шкідливі важкі метали, що є так актуальним для Прикарпаття. Сьогодні вітчизняне льонарство переживає гостру кризу: скоротилися площі посіву льону-довгунця, зменшилося валове виробництво льонопродукції, знизилась економічна ефективність галузі. Основна причина занепаду льонарства в Україні – це відсутність стабільної державної підтримки галузі, нездатність льонарського підкомплексу ефективно функціонувати в ринкових умовах, відсутність досконалих ринкових механізмів, відсталість технологій та їх недостатня забезпеченість виробничими ресурсами. Тому більшість товаровиробників льону відмовились від його посіву. В той же час тканини, що виробляються з льоноволокна, а також із суміші його з бавовняними і синтетичними волокнами, користуються великим попитом у населення. Льоноволокно є цінною сировиною для текстильної промисловості: з нього виробляють тканини побутового призначення, а також технічні і тарні. З однієї тони високоякісного волокна можна виготовити понад 2,5 тис. м. полотна. Відходи первинної переробки льону – клоччя і костриця – широко використовуються в інших галузях економіки України. Зокрема, костриця може бути сировиною для виробництва паперу. Насіння льону містить 35-37 % олії і близько 25 % білка. Лляна олія використовується як продукт харчування, а також для виробництва фарб, лаків, мила та інших продуктів. Побічною продукцією олійних заводів є макуха, що використовується як цінний концентрований корм для худоби. Кілограм лляної макухи містить 1,17 кг корм. од. і 245 г перетравного протеїну.

Одним із факторів підвищення ефективності льонарства є розвиток агропромислової інтеграції, що передбачає тісні зв'язки та кооперацію спеціалізованих господарств і льонозаводів, а також організацію

агропромислових підприємств і об'єднань. Подальший розвиток льонарства має велике економічне значення і сприятиме зміцненню економіки країни, відкриє найширші можливості для бізнесу, особливо для середнього та малого. Кластерний підхід в промисловому туризмі розкриває нові перспективи щодо освоєння різних природних та індустріальних об’єктів, залучення їх для використання в оздоровчих, бальнеологічних і рекреаційних цілях. З цією метою закинуті кар’єри по видобутку калійної солі, які знаходяться в м. Калуші Івано-Франківської області, м. Стебнику Львівської області можуть ефективно використовуватися. Розсоли калійних родовищ полімінеральні, мають унікальні лікувальні властивості, що підтверджено дослідженнями Інституту курортології, через що не раз там можна побачити любителів покупатися. Попередні дослідження засвідчили, що з розсолів можна одержувати цілу низку корисних речовин: сульфат натрію, калію, оксид магнію та ін. Із застосуванням електролізу можна одержати соду, хлор та різні його сполуки. Цілющі властивості розсолів уможливлять розвиток санаторно-курортної справи. Для медичного використання розсолів не існує жодних перешкод. Залишається організувати кластерну структуру для освоєння раніше промислових об’єктів в рекреаційних цілях. Оригінальним об’єктом промислового туризму на сьогоднішній день є вузькоколійка, яка діє на території Долинського району Івано-Франківської області в смт. Вигода. Унікальність її в тому, що вона збудована ще в 1898 р. і до цього часу рахується одним із екологічно чистих видів транспорту.

Останнім часом даною вузькоколійкою зацікавилися не лише у виробничих цілях, а і у туристичних. З метою залучення даної вузькоколійки для перевезення туристів розроблено програму «Карпатський трамвай» [4]. Даним маршрутом вже подорожували гості з Німеччини, Англії, Польші, а також багато українських туристів. До послуг туристів пропонуються як затишний вагон СВ – кабіна на три чверті зайнята м’якими комфортабельними кріслами, а одна чверть знаходиться у розпорядженні машиніста, так і вагон-кабріолет, в якому збереглася нижня частина та дах, а стінки на рівні вікон просто зрізані. Згодом планується приєднати до них вагон-кафе, VIP-вагон та 4 спальні вагони. У цьому невеличкому потязі все трохи не таке, як у інших. Рухається він коліями завширшки 75 сантиметрів (більше ніж удвічі вужчі за звичайні). Історія вузької залізниці розпочалася в Карпатах іще за часів Австро-Угорської імперії, коли в 1873 році австрійський підприємець, барон Леопольд Поппер фон Подгарі переніс з Угорщини в Галичину головний офіс своєї фірми. Підприємство Поппера спеціалізувалося на заготівлі, переробці і збуті деревини. Барон влаштував у Ґорґанах перший тартак (пилораму) у селищі Вигода.

Саме тривало інтенсивне освоєння Карпат. Дирекція цісарсько-королівської залізниці архикнязя Альбрехта прокладала широку залізницю зі Стрия (Львівська область) до Станиславова (Івано-Франківськ). У 1875 році цією колією пішли паротяги. Наступний проект – будівництво

залізничного полотна до Вигоди – дирекція завершила у 1883 році. Перший поїзд прибув з Долини у Вигоду 8 липня (цей день радянська влада проголосила днем заснування нинішнього райцентру). На залізничній станції (будиночок зберігся) потяг зустрів сам Поппер. На той час він став поважним власником кількох тисяч моргів лісів уздовж ріки Свіча. Від широкої залізниці в гори спочатку проклали «конки» - вузькоколійки, якими коні тягнули ліс. Така колія, довжиною три кілометри, сполучила у 1890-му лісопильний завод у Вигоді з тартаком у Старому Мізуні. Вона проходила двома великими мостами на річках Свіча і Мізунька. На той час попперівська лісопильня «Евеліни» була найбільшою в Галичині. Справи у барона йшли так добре (багато лісу, дешева робоча сила), що він збудував у Вигоді розкішну віллу і заклав парк. Майже десять років поспіль збирав екзотичні дерева. Для власної втіхи влаштував неподалік Мізуня фабрику музичних інструментів... По смерті Леопольда Поппера його спадкоємці отримали найбільшу в Австрії промислово-торговельну фірму і 100 тисяч моргів лісів у Галичині та Угорщині. Окрім Леопольда Поппера, вузькі залізниці і лісопромисел із 1886 року активно розбудовували брати барони Гредлі – у Сколівських Бескидах та графи Потоцькі – в Осмолоді. Сьогодні паровоз і два вагончики курсують вузькою колією від Вигоди до Горганів двічі на тиждень, перевозячи на роботу лісорубів. А поміж тим колією користуються й туристи. Саме з метою залучення даної вузькоколійки для перевезення туристів і було розроблено програму «Карпатський трамвай». «Карпатський трамвай» запрошує всіх бажаючих до подорожі карпатськими стежками, який повезе Вас мальовничими місцями вздовж берегів екологічно чистої карпатської ріки Мізунка, ви зможете відвідати гідрологічну пам’ятку природи загальнодержавного значення заповідник «Ширковець», скуштуєте цілющої мінеральної води з джерела «Нафтуся» та джерельної води з гірського джерела «Дзюркач», зможете скупатися у чудових гірських водоспадах в яких виблискує на сонці цілюща вада ріки Мізунки. Мальовничі краєвиди гірських сіл, що тісно сплелись з природою Карпат, бистрінь шумних потоків і річок з кришталево чистою водою, вічнозелені смерекові ліси на схилах гір і квітучі полонини – все це вабить, кличе в гори і не тільки, щоби набрати повний кошик грибів і ягід, а й помилуватися природою, глибше її впізнати, зафіксувати в пам’яті та на фотоплівці живописні куточки, які не поступаються краєвидам Швейцарії. Для цього туристам не треба йти пішки, щоб заглибитися в Карпатську красу вони можуть зекономити свої сили і час, скориставшись для цього унікальною вузькоколійкою.

Висновки. Проаналізувавши викладений матеріал, можна стверджувати, що створення промислового туристичного кластеру є ефективним методом підвищення рівня розвитку туристичної індустрії регіону, дасть змогу покращити якість туристичної продукції, поліпшити рівень взаємозв’язків між підприємствами, навчальними закладами, органами влади, знизити бар’єри виходу на нові ринки, сприяти розвитку

суміжних секторів у економіці, зменшити рівень безробіття. Кластер є однією із привабливих моделей, оскільки об'єднує на добровільних і взаємовигідних засадах суб'єкти економічної діяльності, що дозволяє їм успішно конкурувати на туристичних ринках різних рівнів; кластерні технології сприяють налагодженню взаємопорозуміння між державними та бізнесовими колами.

Використані джерела:
1.Пендерецький О. В. Територіальна організація промислового туризму Карпатського суспільно-географічного району та основні напрямки її вдосконалення: Монографія / О. В. Пендерецький // – Івано-Франківськ: ІФНТУНГ. – 2011. – 225 с.
2. Портер М. Конкуренция / пер. с англ. М: Издательский дом «Вильямс». – 2002. – С. 495.
3.Александрова А. Ю. Туристские кластеры: содержание, границы, механизм функционирования // Экономические проблемы развития сервиса и туризма. - 2007. - № 2 - С. 51-61.
4. http: // greentraine.com.ua

УДК 379.85

Уварова Г.Ш.

РЕКРЕАЦІЙНЕ ВИКОРИСТАННЯ ДЕСНИ

У статті проаналізовано сучасний стан рекреації в басейні Десни, визначені шляхи подальшого розвитку рекреаційної діяльності з урахуванням принципу раціонального використання природно-аквального комплексу річки та його збереження.

Ключові слова:рекреація, Десна, рекреаційна діяльность, природно-аквальний комплекс річки.

В статье проанализировано современное состояние рекреации в бассейне Десны, определены пути дальнейшего развития рекреационной деятельности с учетом принципа рационального использования природно-аквального комплекса реки и его сохранения.

Ключевые слова: рекреация, Десна, рекреационная деятельность, природно-аквальный комплекс.

The article analyses the current conditions of recreation in the Desna river basin, determines the ways of further development of the recreational activities taking into account the principle of the sustainable use of natural-aquatic complex of the river and its preservation.

Key words: recreation, Desna, recreation activity, natural-aquatic complex.

Постановка проблеми. Серед природних рекреаційних ресурсів України особливе місце належить водним – морям, річкам, озерам, водосховищам, каналам, ставкам, які представлені майже в усіх регіонах країни. Нині рекреаційне водокористування як безпосередньо в акваторії водних об'єктів, так й у береговій зоні, користується значним попитом у населення і є одним з найбільш масових явищ. Серед річок України особливу рекреаційну цінність має Десна, уздовж басейну якої з давніх часів селилися люди, розвивалося судноплавство, формувалися населенні пункти а разом з ними комплекси відпочинку, лікування і туризму. Враховуючи значущість рекреаційної сфери для соціально-економічного

розвитку областей України, що розташовані в басейні Десни, і зниження показників фактичного використання водного рекреаційного потенціалу річки на сучасному етапі, є актуальним пошук шляхів збалансованого використання басейну Десни на основі врахування обґрунтованих норм навантаження на її аквальний та береговий комплекси, доступності рекреаційного продукту для населення в умовах переважно організованої рекреації.

Аналіз основних джерел та публікацій. Проблемі використання водних рекреаційних ресурсів і, зокрема р. Десни, присвячені дослідження багатьох українських вчених. Серед них гідні уваги роботи Вишневського В.І., Дубняка С.С., Дубняка С.А., Панченка С.М., Філоненкно І.М., Шабардіної Ю.В. За оцінками вчених, р. Десна є вагомим чинником генерації та локалізації рекреаційної діяльності в районах, розташованих уздовж басейну річки. Її параметри, відносна чистота води, унікальність флори і фауни, привабливість прибережних ландшафтів визначають основні види рекреації та формування її територіальної структури.

Тема використання басейну Десни неодноразово обговорювалася на рівні обласних (Чернігівської, Київської, Сумської областей) Державних управлінь охорони навколишнього природного середовища, на засіданнях круглих столів, науково-практичних семінарах, організованих Деснянським басейновим управлінням водних ресурсів. Дискусія розгорталася навколо проблеми неконтрольованої рекреаційної діяльності на річці . На думку фахівців, одним із шляхів подальшого використання р. Десни та збереження її унікального природного комплексу є створення національного природного парку та розвиток в її басейні організованої рекреаційної діяльності. Спираючись на раніше проведені дослідження, м*етою даної статті* є аналіз сучасного стану рекреаційної сфери на Десні та виявлення шляхів подальшого розвитку рекреаційної діяльності з урахуванням принципу раціонального використання природно-аквального комплексу річки та його збереження.

Виклад основного матеріалу. За фізико-географічним районуванням територія басейну Десни належить до областей Чернігівського та Новгород-Сіверського Полісся Поліської провінції. Басейн річки являє собою підвищену, слабохвилясту рівнину з загальною висотою над рівнем моря близько 200 м і невеликим похилом з північного сходу на південний захід. Ріка Десна – найбільша лівобережна притока Дніпра довжиною 1130 км. В Україні протяжність Десни складає 591 км. Похил її русла 1м/км. На своєму шляху р. Десна приймає 18 правих і 13 лівих приток. Середня глибина Десни у межах території України – 2-4 м, максимальна – 17 м, а ширина коливається на різних ділянках від 80 до 150 м [2].

Басейн Десни у межах України відрізняється значним рекреаційним потенціалом. Це, зокрема, географічне положення річки у сприятливих для ведення рекреації кліматичних умовах. Зазначимо, що масштаби розвитку основних видів активного відпочинку на р. Десні (купання, сплав, воднолижний спорт), здебільшого залежать від температури води і повітря,

показники яких відповідають встановленим оптимальним умовам. Зокрема, температура води упродовж теплого сезону коливається від +17°С (прийнятої для потреб рекреації нижньої межі) до +22 °С.

Для організації відпочинку на воді важливе значення мають також особливості прибережних ділянок акваторії, що визначають комфортність купально-пляжної рекреації; площа акваторії, яка є принциповою при організації вітрильного і водно-моторного спорту, веслування; наявність заплавних заток з порівняно невеликими глибинами (звичайно до 3 м), пологими рівними берегами і чистим дном, які є найбільш зручними для любительської риболовлі та для спортивного полювання на водоплавну дичину. Враховуючи зазначені вище параметри Десни і спираючись на дослідження А.Б. Авакяна [1] щодо рекреаційної цінності акваторій водних об'єктів, можна констатувати, що переважна частина басейну річки належить до третього класу комфортності для відпочинку, для якої притаманні невисокий трав'яний берег, місцями з чагарниками, з невеликими лісовими ділянками, підмитим береговим уступом. Пляжі займають незначну площу, часто захаращені, а іноді відсутні повністю.

Значно підвищують рекреаційну цінність водного об'єкта наявність уздовж берегів Десни лісових ландшафтів. Підсилює її й рибний потенціал річки та у цілому сприятливий для відновлення рибних ресурсів її гідрологічний та гідрохімічний режим. У Десні та в її притоках водяться різноманітні види риб, серед яких карась, окунь, короп, щука, вугор, сом, судак лящ та ін.

Позитивною передумовою розвитку рекреаційної діяльності на річці є також достатня кількість об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) - гідрологічних пам'яток, заказників, регіональних ландшафтних парків та національних природних парків. У заплаві Десни утворені і функціонують національні природні парки (НПП) «Мезинський» (31 тис. га), «Деснянсько-Старогутський» (16 тис. га.) та регіональний ландшафтний парк «Міжрічинський» (майже 79 тис. га). Проведені організаційні заходи щодо створення національного природного парку «Подесіння». Саме об'єкти ПЗФ є територіями подальшого науково-обґрунтованого освоєння для багатофункціональної рекреаційної діяльності на Десні [4].

Важливою особливістю басейна Десни є наявність в населених пунктах, що безпосередньо прилягають до річки, значної кількості пам'яток історико-культурної спадщини. Уздовж Десни стоїть ряд літописних міст з багатовіковою історією і самобутніми історико-архітектурними пам'ятками.

Значний вплив на масштаби рекреаційного використання водного об'єкту має транспортне сполучення з річкою. Спираючись на дані розрахунків транспортної доступності для рекреаційної діяльності можна констатувати, що практично усі райони Київської і Чернігівської області, через які протікає Десна, є освоєними і доступними з точки зору транспорту. Виключення становлять лише окремі найбільш віддалені населені пункти Новгород-Сіверського району.

Рекреаційна цінність водних об'єктів зростає, коли їх берегова зона насичена відповідною інфраструктурою: обладнаними пляжами, судновими станціями, причалами, закладами розміщення, пунктами харчування, надання медичних послуг, прокату, розваг, санітарно-технічним облаштуванням. У межах Чернігівської області уздовж Десни рівень забезпечення необхідною інфраструктурою місць відпочинку та діючих закладів рекреації залишається низьким, зокрема це найбільше стосується комплексу технічної та відпочинково-розважальної інфраструктури. Щодо закладів розміщення, то у басейні р. Десни на Чернігівщині переважають бази відпочинку, окремі мисливські будинки, функціонують санаторії та дитячі табори. Проте за роки незалежності їх кількість зменшилася удвічі, а рівень їхнього облаштування мало відповідає на сучасні запити рекреантів [6]. Для розміщення відпочиваючих використовуються також сільські будинки, які поступово перетворюються на дачі і приватизуються населенням як з України (переважно з Чернігова та Києва), так й з Росії. Уздовж річки з'являються й нові, здебільшого приватні готельні комплекси, в яких рівень розміщення та обслуговування рекреантів відповідає сучасним стандартам.

Інтенсивне рекреаційне освоєння земель уздовж Десни в Київській області розпочалося ще у радянський період (60-70 рр. XX ст.) шляхом створення мережі відомчих баз відпочинку та дачної забудови території. Більшість цих закладів розміщення функціонує й до тепер. Поряд з ними за роки незалежності виникла значна кількість сучасних готельних комплексів, в яких створені усі необхідні умови для розміщення відпочиваючих.

Басейн Десни пролягає через кілька районів Чернігівської області серед яких основними є Новгород-Сіверський, Коропський, Сосницький, Менський, Куликівський, Чернігівський, Козелецький, а також охоплює Броварський та Вишгородський райони Київської області. На берегах річки чи на невеликій відстані від неї розташовані близько 30 сіл. За видами рекреації і особливостями їх реалізації ці села є руралізованими рекреаційними пунктами. Основне значення для розвитку в них рекреаційної діяльності мають природні рекреаційні ресурси. Це, у першу чергу, сама Десна, а також лісові масиви, сприятливий клімат, цікаві об'єкти історико-культурного призначення. Разом з тим, в цих пунктах бракує відповідної відпочинкової інфраструктури. Переважна їх більшість перебуває на стадії стихійного рекреаційного освоєння для нетривалого відпочинку. У цілому переважає самодіяльна неорганізована рекреація влітку, зокрема купання, риболовля, водноспортивні прогулянки, збирання грибів, ягід та ін.

Значний вплив на розвиток пізнавальної рекреації уздовж Десни відіграють урбанізовані рекреаційні території, якими є міста Київ, Чернігів та Новгород-Сіверській. За переважаючими рекреаційними функціями – це екскурсійні центри, проте, і Київ, і Чернігів є постачальниками рекреантів у заклади рекреації, що сформувалися в рекреаційних пунктах, а також

здійснюють управлінські та інформаційні функції. Тому Київ та Чернігів у територіальній структурі рекреаційної діяльності уздовж Десни виступають як рекреаційні вузли.

В останні роки активізувався відпочинок і на природоохоронних територіях. У басейні Десни – це два згадані вище національні природні парки та можливість створення НПП «Подесіння». За основними функціями рекреаційна діяльність в парках басейну Десни є змішаною, тобто поєднує рекреаційні заняття прогулянкової, спортивної та пізнавальної рекреації. Незаймані природні комплекси, розмаїття рослинного і тваринного світу можуть з кожним роком приваблювати усе більше відпочиваючих та туристів. Тому створення НПП «Подесіння» слід розглядати не тільки як об'єкт природно-заповідного фонду України, а й як своєрідний рекреаційний коридор. В його межах необхідно запровадити особливу технологію ведення рекреаційної діяльності, яка б сприяла регулюванню навантаження на окремих ділянках парку та раціональному використанню ресурсів.

Згідно з дослідженнями Філоненко І.М. [5], у територіальній структурі рекреаційної діяльності уздовж Десни у межах Чернігівської області можна виділити низку відпочинкових рекреаційних районів: Верхньодеснянський, Середньодеснянський, Остерсько-Нижньодеснянський, Остерсько-Сеймський.

Як уже зазначалося, певну особливість має нижня течія річки. Це дозволяє виділити Пригирловий район, який охоплює нижню (пригирлову) частину Десни. Реалізація його рекреаційних функцій залежить насамперед від близькості Києва як потужного рекреаційного вузла.

Значні у басейні річки туристичні можливості. І сама Десна, й її притоки, являють собою прекрасні водні туристичні маршрути. Найбільшої популярності набуває таке рекреаційно-туристичне заняття як сплав річкою за допомогою різних плавзасобів – плотів, катамаранів, рафтів, байдарок, надувних човнів. Акваторія річки у межах Чернігівської області поділена на три основні ділянки для сплаву. Перша від с. Камінь Новгород-Сіверського району до с. Свердловка Коропського району. Можливо проходження сплаву двома маршрутами: від с. Камінь до Новгород-Сіверського (42 км по Десні); від м. Новгород-Сіверський до с. Свердловка (54 км річкою).

Друга ділянка сплаву розміщена між с. Змитнєв та с. Салтикова Дівиця, яку можна пройти також у два маршрути: від с. Змитнєв до смт. Макошино (59 км по Десні); від смт. Макошино до с. Салтикова Дівеця (67 км річкою).

Кінцевий пункт третьої ділянки сплаву базується у м. Чернігів і також складається з двох маршрутів: від с. Салтикова Дівиця до м. Чернігова (76 км по Десні); від с. Гориця до м. Чернігова (40 км річкою).

У пригирловій частині р. Десна в Київській області сплав здійснюється на двох ділянках: с. Літки/с. Рожни – с. Пухівка та с. Зазим'я – м. Київ.

Крім власне водної рекреації (включаючи й водний туризм), у районах Чернігівської та Київської областей, що розташовані в басейні річки, чимало й інших рекреаційних можливостей, зокрема для пізнавальної рекреаційної діяльності. Найбільші туристичні можливості існують у Новгород-Сіверському, Менському та Чернігівському районах Чернігівської області, які представлені численними пам'ятками архітектури та археології, а також у Вишгородському районі Київської області.

Незважаючи на те, що за своїм рекреаційним потенціалом басейн Десни належить до одних з найбільш перспективних, фактично його рекреаційні можливості за роки незалежності України значно скоротилися. Така ситуація є наслідком дії негативних чинників, серед яких недостатній рівень залучення інвестицій для освоєння території з метою розвитку організованої рекреації; відсутність цілісної системи управління і контролю за використанням басейну Десни, різне відомче підпорядкування ресурсів, низький рівень усвідомлення місцевим населенням значення водної рекреаційної діяльності, зокрема для соціально-економічного розвитку свого населеного пункту, недосконалі механізми збереження та відтворення природно-територіальних та природно-аквальних комплексів, складана ситуація із забезпеченістю безпеки рекреантів, недостатній рівень інформаційного забезпечення рекреаційної діяльності, слабкий рівень розвитку інфраструктури [6,7].

Подальше використання р. Десни для потреб рекреації можливе за умови здійснення науково-обґрунтованого функціонального зонування басейну Десни з урахуванням прояву негативних наслідків рекреаційного водокористування. Враховуючи проведені організаційні заходи щодо створення уздовж р. Десна національного природного парку «Подесіння», пріоритетним напрямком використання річки у наступні роки повинна стати природоохоронна діяльність, яка оптимально може співіснувати з діяльністю рекреаційною.

На окремих ділянках р. Десни слід формувати зони, що відрізняються характером та інтенсивністю рекреаційного використання, складом та обсягами надходжень забруднень, пов'язаних з неконтрольованим використанням річки. Серед основних функціональних рекреаційних зон на Десні доцільно виокремити, у першу чергу, зону стаціонарної рекреації. До складу цієї зони повинні увійти землі, що не мають особливої природної цінності і зайняті існуючими рекреаційними закладами: санаторіями, базами відпочинку, дитячими таборами, готельно-відпочинковими комплексами. Це переважно території Середньодеснянського, Остерсько-Нижньодеснянського та Пригирлового рекреаційних районів. В цій зоні крім рекреаційної та природоохоронної діяльності, слід значно обмежити будь-які інші види господарської діяльності. Проте важливим чинником подальшого розвитку організованої рекреації є розширення мережі готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування рекреантів.

Важливою функціональною зоною на Десні необхідно визначити природоохоронну зону з певним режимом заповідності, що охоплює найбільш цінні природні прибережні та аквальні комплекси річки. Насамперед ця функціональна зона може стосуватися території Верхньодеснянського рекреаційного району. В ній можна природоохоронну діяльність поєднувати з регульованою рекреаційною діяльністю для короткострокового перебування, відпочинку та оздоровлення рекреантів. З цією метою уздовж Десни доцільно обладнати низку оглядових майданчиків на підвищених ділянках правого берега р. Десни, які можуть стати пунктами зупинок туристичних й екскурсійних маршрутів, місцями паломництва для фотографів, живописців. Крім того, можна у спеціально відведений час здійснювати водні туристичні маршрути та регульоване рибальство.

За результатами проведеного аналізу найбільш перспективними у найближчому майбутньому серед стаціонарних та регламентованих видів рекреаційної діяльності, крім зазначених вище, можуть бути: лікувально-реабілітаційна рекреація у Чернігівському, Новгород-Сіверському та Менському районах; психолого-естетична рекреація у Чернігівському, Новгород-Сіверському, Броварському та Вишгородському адміністративних районах та різноманітні види водного туризму практично на усій протяжності Десни.

Значна частина прибережної смуги Десни з наявними пляжами, лісовими масивами використовується нині і буде використовуватися у майбутньому для потреб самодіяльної рекреації, у тому числі й місцевого населення. До територій самодіяльного відпочинку тяжіють житлові зони і так звані ділянки близьких та далеких прогулянок, а також території дачних забудов. Як зазначалося вище, самодіяльна рекреація є здебільшого стихійною і неконтрольованою, а тому потребує особливої уваги щодо аналізу рекреаційного впливу на річку, а також до облаштування спеціальних місць для відпочинку, санітарно-технічних ділянок, прокладання прогулянкових маршрутів, виділення площ під дачну забудову.

Серед природних процесів, які значно лімітують рекреаційну діяльність, особливо щодо водного туризму, на Десні є активний розмив берегів річки. Особливо загрозлива ситуація склалася у місцях розташування великих дачних масивів у пригирловій частині річки, де вже зараз лінія розмиву впритул підступила до забудови. Дана ситуація вимагає проведення розчистки і закріплення берегів. Встановлено, що розчистку слід здійснювати по усьому руслу Десни і поглибити його до природних глибин на плесах у межах 6-8 м [4]. Проведення таких робіт дозволить відновити і розширити можливості судноплавства по Десні, зробити водний туризм більш безпечним.

Серед чинників, які значно можуть вплинути на ведення рекреаційної діяльності у Подесінні у найближчий перспективі, є надмірне збільшення антропогенного тиску близько розташованих міст з їхніми

стоками, а також сільськогосподарських угідь, з яких у водойму потрапляють нітрати і фосфати. Усе це потребує оздоровлення екологічної ситуації у басейні річки.

Важливим напрямком майбутнього рекреаційного освоєння Десни може бути розробка і втілення проекту рекреаційно-туристичного кластера «Подесіння». Формування зазначеного рекреаційного кластеру є актуальним також з огляду на розбудову Єврорегіону «Дніпро», в якому певна увага спрямована на зміцнення співробітництва між Україною, Росією та Білорусією у сфері рекреації і туризму у Деснянському басейні.

Висновки. Рекреаційні ресурси Десни є досить значними і використовуються переважно для короткочасного відпочинку та сплаву. Проте, інтенсивність організованої рекреаційної діяльності за роки незалежності на Десні значно скоротилася на фоні неконтрольованих її видів. Для поліпшення ситуації необхідно здійснити функціональне зонування Деснянського рекреаційного коридору і забезпечити раціональне використання ресурсів річки та збереження її природно-аквального комплексу.

Використані джерела:

1. Авакян А.Б. Водные проблемы: миф и реальность /А.Б. Авакян. – М.: Знание, 1991. – 48 с.
2. Вишневский В.І. Ріка Дніпро /І.В. Вишневський. – К.: Інтерпрес ЛТД, 2011. – 384 с.
3. Дубняк С.С. Еколого-гідрологічні аспекти проблеми управління русловими процесами р. Десна / С.С. Дубняк, С.А. Дубняк // Гідрологія, гідрохімія і гідро екологія. – К.: 2006. – Т. 11. – С. 300-305.
4. Панченко С. М. Деснянсько-Старогутський НПП /С.М. Панченко // Фіторізноманіття національних природних парків України. – К.: Наук. світ, 2003. – С. 36–42.
5. Філоненко І.М. Функціонально-територіальна структура ТРК Чернігівської області / І.М. Філоненко // Наукові записки. Серія: Географія. – Вінниця, 2004. – Вип.7. – С. 185–190.
6. Шабардіна Ю.В. Аспекти конкурентоспроможності рекреаційної сфери (на прикладі Чернігівської області) / Ю.В. Шабардіна // Економіка. Управління. Інновації. – 2009. – №2. – С. 26–31.
7. Шабардіна Ю.В. Розвиток рекреаційної сфери Чернігівської області в рамках Єврорегіону “Дніпро” / Ю.В. Шабардіна // Економічні науки. Серія “Регіональна економіка”: Зб. наук. праць. – Луцьк: Вид-во Луцького національного технічного університету, 2006. – Випуск 5 (17) – Ч. 4. – С.224–233.

УДК 911.3

Паньків Н.М.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ МАЛИХ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ЧИННИК ТУРИСТИЧНОГО РОЗВИТКУ ПОСЕЛЕНЬ

Проаналізовано складові соціально- економічної інфраструктури малих історичних міст Івано-Франківської області в контексті розвитку території. Показано роль соціально-економічного чинника в розвитку міст загалом та туризму зокрема. Висвітлені основні соціально-економічні проблеми досліджуваних поселень.

Ключові слова: малі історичні міста, соціальна інфраструктура, економічні передумови розвитку, туристична інфраструктура.

Проанализированы составляющие социально-экономической инфраструктуры малых исторических городов Ивано-Франковской области в контексте развития территории. Показана роль социально-экономического фактора в развитии городов в целом и туризма в том числе .Освещены основные социально-экономические проблемы исследуемых поселений.

Ключевые слова: малые исторические города, социальная инфраструктура, экономические предпосылки развития, туристическая инфраструктура.

It was analyzed the content of socio-economic infrastructure of small historic towns of Ivano-Frankivsk region in the context of the territory. It was found the role of socio-economic factors in the development of towns ingeneral and tourism including. It was clarified the major socio-economic problems of the studied settlements.

Key words: small historic towns, social infrastructure, economic conditions of the tourist infrastructure.

Актуальність теми. У період розбудови незалежної української держави важливим стає пошук шляхів вдосконалення територіальної організації суспільства, регулювання процесу розселення населення в зв'язку з соціально-екомічним розвитком країни та окремих її регіонів. Важлива роль при цьому відводиться повнішому використанню можливостей розвитку малих історичних міст, що повинні стати раціонально організованими комплексами виробничих зон, об'єктів виробничої, соціальної інфраструктури, забезпечуючи при цьому найкращі умови для життя та діяльності людей. Наявність туристично-ресурсного потенціалу створює можливість економічного та культурного відродження території дослідження через розвиток туристичної галузі регіону. Проте відсутність певних механізмів впровадження законів та постанов на місцевому рівні, неефективність використання туристично-ресурсного потенціалу, невідповідність, а подекуди відсутність соціально-економічної та туристичної інфраструктури малих історичних міст України міжнародним стандартам – все це вимагає по- новому оцінити їхнє місце в системі суспільно-поселенських зв'язків території дослідження.

Рівень дослідження теми. Питаннями суспільно-територіальної тематики міських населених пунктів займалися чимало вчених – фахівців з суспільної географії: М.Д. Пістун, В.В. Ковтун, Ю.І. Пітюренко, А.В. Степаненко тощо. Географічні, соціально-економічні, управлінські аспекти розвитку малих міст висвітлені в роботах В. Г. Давидовича, Ф. Д. Заставного, М. Кости, Г.М. Лаппо, Д.В. Ткача, Б.С. Хорєва та інших вчених. Так, окремі проблеми в суспільно-географічному розвитку поселенської мережі висвітлені у праці О. І. Шаблія [13], а Топчієв О. Г. у своїй праці акцентує увагу на якості соціальної інфраструктури, що визначає якість якість життя населення, охоплюючи цілу систему показників рівня життя людей [12]. Аналіз туристичної діяльності розглядається в працях В.Ф. Кифяка, І.В. Зоріна, В.А. Квартальнова, С.П. Кузика, О.О. Любіцевої, В.І. Мацоли, В.К. Федорченка, В.Ф. Зеленого, О.І. Орленко тощо[3,7,8].

Мета дослідження. Метою дослідження є висвітлення сучасного стану соціально-економічного розвитку малих історичних міст Івано-

Франківської області як одного з факторів у формуванні туристично-ресурсних можливостей використання досліджуваних поселень регіону, аналіз місця малих історичних міст в структурі територіального поділу праці регіону, оцінка потенційних туристичних можливостей їхнього розвитку.

Виклад матеріалу. Надзвичайно важливим фактором розвитку будь-яких міських поселень є соціально-економічний потенціал. У його складі було звернено увагу на економічний потенціал, соціальну інфраструктуру та транспортний потенціал [10]. Соціально-економічні передумови розвитку малих історичних міст Івано-Франківської області мають низку специфічних особливостей:

1) процес розвитку малих історичних міст закінчується визначенням загального напрямку соціально-економічного розвитку території області;
2) головне завдання розвитку – зосередити увагу та сконцентрувати зусилля на конкретних та найважливіших завданнях і можливостях;
3) формулювання стратегії не може передбачити всі нові можливості і нюанси, що можуть виникнути в процесі соціально-економічного розвитку малих історичних міст області [5, с. 65].

Соціально-економічна інфраструктура є одним з найважливіших компонентів національного багатства країни, формуючи стійку сукупність матеріально-речових елементів, що створюють загальні умови для раціональної організації трудової, суспільно-політичної, духовної, сімейно-побутової діяльності людини. До її складу входять надзвичайно різні за своїм призначенням об’єкти промисловості, транспорту та зв’язку, демографічної сфери, установи освіти (загальноосвітні школи, дитячі дошкільні установи, музичні, художні школи тощо), об’єкти охорони здоров’я (лікарні, поліклініки, аптеки), установи культури (бібліотеки, театри, кінотеатри, концертні зали і т. д.), підприємства торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування (магазини, їдальні, ресторани, лазні, пральні, хімчистки, ремонтні майстерні), спортивні споруди і заклади, комунальні об’єкти (кладовища, ЖРЕПи, громадські вбиральні) тощо. До соціальної інфраструктури також відносять житловий фонд. Елементи соціальної інфраструктури, формуючи відповідне середовище для життєдіяльності людини, тісно взаємопов’язані з усіма сферами суспільного виробництва [4, с. 25].

Економічні передумови виникнення міст тісно пов’язані з їхньою історією. Проаналізувавши історичні аспекти виникнення поселень слід зауважити, що практично в кожному місті, за час їхнього існування, виникнення певних підприємств, як правило, сприяло розвитку економіки (табл.1).Очевидним є те, що малі міста регіону спеціалізуються на видобутку нафти і газу, виробництві електроенергії, мінеральних добрив, нафтопродуктів, товарів хімічної промисловості, лакофарбових матеріалів, сільськогосподарських машин, навантажувачів універсальних, хімічного

обладнання, приладів контролю, трубопровідної арматури, місцевих будівельних матеріалів (азбестоцементних труб і муфт, залізобетонних конструкцій і виробів, шиферу і цегли), деревостружкових та деревоволокнистих плит, меблів, товарів легкої промисловості (хутрових і швейних виробів, шкіргалантереї) (рис. 1).

Таблиця 1

Підприємства основних галузей господарства малих історичних міст Івано-Франківської області [14]

н/п	Назва міста	Кількість підприємств	Назва підприємства	Галузь промисло-вості
1.	Галич	6	ВАТ «Макас» (сирзавод), ВАТ «Механічний завод», ЗАТ Комбінат будівельної індустрії, «Галицький держлісгосп»	Будівельна, переробна
2.	Яремче	4	ТзОВ «Ворохтянська лісова компанія», ТОВ «Татарівський лісозавод», СП ТзОВ «Вест-Вуд», ПВКФ «Керманич і К».	Лісова, будівельна
3.	Рогатин	2	Комбінат хлібопродуктів «Хлібодар», склад Рогатинського лісопункту	Лісова, харчова
4.	Долина	2	ВАТ «Укрнафта», Спільне підприємство «Сократ-Свінг»	Нафтогазов,лісова
5.	Косів		Комбінат хлібопродуктів	Харчова
6.	Снятин	6	Залучанський спиртзавод, ТзОВ «Птахофабрика Снятинська-Нова», ПП «Лідер», ТзОВ «Версаль», ТзОВ «Техноліс», ЗАТ «Снятинський цегельний завод»	Харчова, будівельна
7.	Тисмениця	3	ВАТ «Хутро фірма» «Тисмениця», «Тикаферлюкс» та «Профі-Тис»	Хутрова, лісова
8.	Тлумач	2	Маслозавод, КП «РВК Злагода»	Харчова
9.	Надвірна	3	АТ «Нафтохімік Прикарпаття», НГВУ «Надвірнанафтогаз», ТОВ «ЛК Інтерплит Надвірна»	Нафтогазова
10.	Болехів	3	Лісопромисловий комбінат, солеварний завод, цегельно-черепичний завод.	Будівельна, лісова
11.	Городенка	3	Цукровий завод, сирзавод, консервний завод	Харчова
12.	Бурштин	1	Бурштинська ТЕС	Енергетична

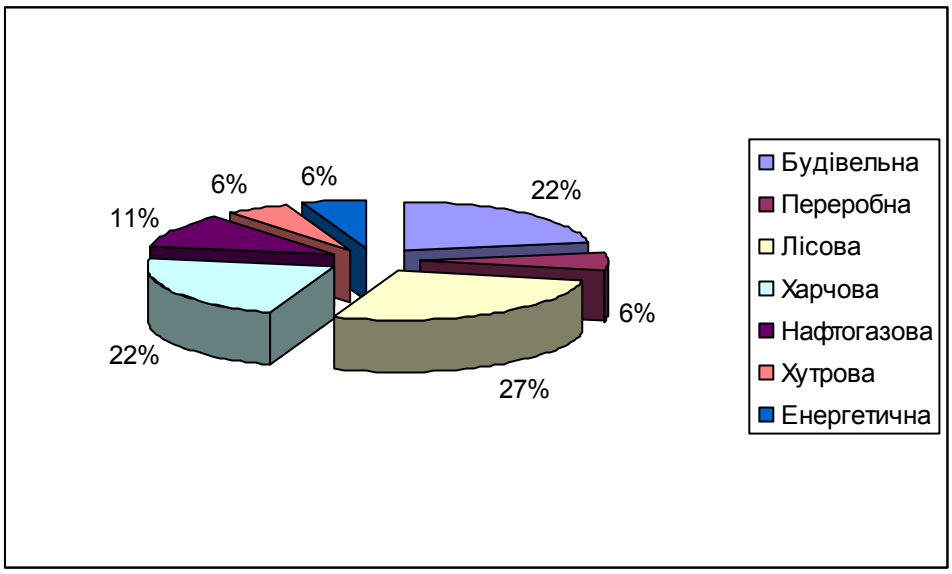

Рис.1 Відсоткове співвідношення галузей промисловості малих міст Івано-Франківської області [11]

Набільш поширеною є лісова галузь промисловості, що представлена в 5 містах (Яремче, Рогатин, Тисмениця, Долина, Болехів). Наступними є будівельна та харчова. Найменше нараховується підприємств хутрової та енергетичної промисловості. Розвиток саме цих видів промисловості обумовлено різноманітними чинниками як природного, так і історичного характеру. Проведений аналіз розвитку промисловості малих історичних міст виділяє наступні сильні та слабкі сторонни (таблиця 2).

Таблиця 2

Сильні та слабкі сторони стану промисловості малих історичних міст[2]

Сильні сторони	*Слабкі сторони*
1) наявність потужних підприємств лісової, харчової, будівельної промисловості, здатних виробляти конкурентоспроможну продукцію; 2) наявність контрактів на готову продукцію підприємств області з іншими підприємствами; 3) традиції промисловості; 4) близьке розташування великих ринків збуту; 5) активність установ і органів влади, що підтримують промисловість; 6) наявність	1) недостатність обігових коштів; 2) великі борги окремих підприємств; 3) низький рівень технологій на середніх і малих промислових підприємствах; 4) вимушене виготовлення продукції з давальницької сировини; 5) відсутність програм стратегічного розвитку окремих підприємств; 6) надмірний знос основних фондів; 7) відсутність передбачених нормативами амортизаційних коштів;

висококваліфікованих спеціалістів; 7) наявність підприємств з іноземним капіталом	8) затовареність складів залишками застарілої продукції; 9) надмірна посередницька діяльність при реалізації продукції; 10) низька оплата праці на промислових підприємствах; 11) відсутність коштів у потенційних покупців на придбання промислової продукції

Вищесказане допомагає сконцентрувати увагу на сильних сторонах і можливостях, формуючи умови для конкретних дій щодо подолання перешкод та проблем, що виникатимуть на шляху розвитку промисловості малих історичних міст, адже саме промисловість є основою розвитку малих історичних міст сьогодні.

Як вже згадувалось соціальна інфраструктура є визначальним чинником розвитку міст. На фоні сучасної політичної, економічної та демографічної криз у державі надзвичайно актуальним є аналіз розв'язання багатьох соціальних проблем населення, без вирішення яких неможливе подолання більшості питань стосовно соціальної забезпеченості потреб населення. В умовах сучасного збільшення темпів розвитку життєвого рівня різних соціальних та вікових груп населення, спостерігається тенденція появи нових потреб, забезпечення яких на основі наявної (старої) соціально-економічної інфраструктури є неможливе. Існує невідповідність розвитку існуючих мереж соціально-економічної інфраструктури як в межах держави, регіональному аспекті, так і в малих історичних містах, що значно зменшує можливості їхнього використання в галузі туризму. Кількість елементів соціальної інфраструктури малих міст зображено в таблиці 3.

Таблиця 3

Кількість підприємств соціальної інфраструктури малих історичних міст Івано-Франківської області [11]

н/п	Назва міста	Транспортна інфраструктура	Заклади освіти	Медичні заклади	Комунальні підприємства	Установи культури	Підприємства громадського харчування	Підприємства туристичного бізнесу
1.	Галич	7	16	4	5	8	37	5
2.	Косів	19	20	4	4	13	40	20
3.	Яремче	4	16	3	4	6	55	29
4.	Рогатин	9	16	4	5	7	39	3
5.	Долина	13	19	4	6	10	34	15
6.	Снятин	1	15	4	4	11	39	1

7.	Тисмениця	8	18	3	5	6	36	3
8.	Тлумач	9	15	3	4	6	34	5
9.	Надвірна	16	18	6	6	5	38	8
10.	Болехів	9	16	3	4	5	39	3
11.	Городенка	15	19	3	4	7	38	1
12.	Бурштин	11	18	4	6	5	35	6

Окремою структурною складовою інфраструктури виступає транспортна система малих історичних міст області, що представлена залізничним, автомобільним та повітряним видами транспорту. Вона характеризується відносно високою щільністю та загальною експлуатаційною довжиною залізничних шляхів. Ще з давніх часів головне значення для торгівельних зв'язків мав сухопутний транспорт. Головний шлях прямував із Львова на Волощину, в Молдавську державу, через такі міста як - Рогатин, Бурштин, Галич, Тисменицю, Снятин, а далі через Прут на Чернівці [9]. Оцінювання рівня інфраструктурного потенціалу малих історичних міст Івано-Франківської області вимагає виявлення особливостей забезпечення населення видовими складовими інфраструктурного потенціалу [6].

Мережа автомобільних доріг малих історичних міст Івано-Франківській області загального користування складає 1922,8 км, що поділяються на:

1) загальнодержавні – 202,6 км (14,1%), що з'єднують м. Київ з адміністративними центрами областей та містами державного підпорядкування;
2) внутрішні – 1722 км (16,3%), що з'єднують районні центри між собою та обласним центром;

На початку 2010 р. на території малих історичних міст функціонувало 69 автозаправних станцій та 55 станцій технічного обслуговування, що недостатньо забезпечені об'єктами сервісного та торгівельного обслуговування. В області практично не розвинута мережа мотелів та придорожніх закладів. Не передбачені паркувальні майданчики для автомобільного транспорту на шляхах туристичного значення, невпорядковані і відсутні місця для паркування при об'єктах туристичного відвідування, а також в місцях панорамного огляду краєвидів.

Більшість наявних дорожніх знаків та вказівників не враховують потреби іноземних туристів, що подорожують автошляхами, оскільки подаються виключно українською мовою.

Відсутність вказівників та дорожніх туристичних знаків до об'єктів сервісного та туристичного обслуговування не сприяє та не полегшує пересування туристів на автомобільному транспорті дорогами малих історичних міст області.

Протягом останніх п'яти років в галузі залізничного транспорту відчутні позитивні зрушення. З року в рік зберігається чітка тенденція до

збільшення об'ємів перевезень, покращуються основні показники рухомого складу, продовжується робота з реконструкції та відновлення залізничних вокзалів. В малих історичних містах області проведено капітальний ремонт та реставрацію залізничних вокзалів в містах Галич, Рогатин, Яремче, Долина, реконструйовано більшість посадочних платформ [15].

Важливим аспектом дослідження транспортної інфраструктури є аналіз сполучення досліджуваних поселень з районними центрами та іншими містами регіону, що дозволяє говорити про доступність території, в тому числі туристичну(табл.4).

Таблиця 4

Особливості сполучення малих історичних міст [1]

н/п	*Назва міста*	*Відстань до обласного центру, км*	*Залізничні лінії, що проходять через місто*	*Автомагістралі, що проходять через місто*
1.	Галич	25		Івано-Франківськ-Рогатин-Жидачів-Підгайці
2.	Яремче	60		Івано-Франківськ-Рахів
3.	Рогатин	40	Тернопіль-Рогатин-Ходорів	Тернопіль-Бережани-Стрий
4.	Долина	70		Стрий – Івано-Франківськ –Чернівці
5.	Косів	100		Коломия-Верховина
6.	Снятин	92	Львів-Чернівці	Чернівці-Коломия
7.	Тисмениця	10		Львів-Чернівці,
8.	Надвірна	38	Львів-Рахів	Львів-Рахів
9.	Болехів	85	Львів-Стрий	Львів-Чернівці

В області розташовані летовища та аеропорти місцевого значення, а саме у містах Косів, Снятин, Городенка, є можливість їхнього використання в перспективі з туристичною метою [15].

Позитивна тенденція щодо зростання зберігається у сфері зв'язку. На території малих міст області діють 23 автоматичних телефонних станцій. Їх загальна монтована ємність становить понад 80 тис. номерів. Функціонують всі сучасні види комунікацій: електронна пошта, мобільний, пейджинговий і транкінговий зв'язок, мережа Internet, тощо. Щорічно збільшується ємність місцевої телефонної мережі за рахунок введення нових та модернізації діючих телефонних станцій**.** Спостерігаються зміни в розвитку телефонізації. Збільшується кількість телефонних апаратів мережі по малих містах області. Вирішенню

проблеми телефонізації сприяє розвиток стільникового (мобільного) телефонного зв'язку [15].

Особливого значення сьогодні набуває демографічний фактор території, який необхідно враховувати при формуванні, розвитку та територіальній організації соціально-економічної інфраструктури будь-якої території. Щодо кількісті населення малих міст області, то вона становила на 1 січня 2010 року 1380,7 тис. осіб. Міське населення складає 43.2%. Серед мешканців малих міст переважають жінки – 732,5 тис. осіб проти 653,6 тис. чоловіків. На 1000 жінок припадає 892 чоловіка. Серед міських рад та районів області природний приріст спостерігався лише в Яремчанській (2,9‰) міськраді. Природне скорочення населення малих історичних міст обумовлено падінням народжуваності та складною демографічною ситуацією. Негативно впливає на демографічну ситуацію міграційний відтік населення, обумовлений економічною нестабільністю у державі.

Мірилом турботи про людину є її рівень забезпеченості житлом. Малі історичні міста, розвиваючись за правилами , запровадженими попередньою владою (кол. СРСР) не можуть конкурувати з країнами Європи чи іншими розвинутими державами в галузі житлового забезпечення. Проте існують і позитивні тенденції, що свідчать про зростання житлового фонду малих міст області за останні 5 років на 1,12 млн. кв. м або на 4,4%. Вища за середньообласну забезпеченість населення житлом у Галичі, Городенці, Косові, Рогатині та Снятині (22-26 кв.м) і нижча в Болехові та Надвірній (до 21 кв.м). Такі зрушення пов'язані з позитивними темпами будівництва індивідуальних житлових будинків, що становить 40% від усіх обсягів житлового будівництва та призводить до позитивних тенденцій у зміні усієї структури житлового фонду [15].

Одним із елементів інфраструктури є комунальне господарство малих історичних міст, що охоплює підприємства водопостачання, теплові, газові та електромережі. В малих містах функціонує 17 водопровідно-каналізаційних підприємств і 8 комбінатів комунальних підприємств, що надають послуги водопостачання та водовідведення. Через недостатню потужність водопроводів в Косові, Надвірній, Снятині подача води здійснюється за графіком. Із загальної довжини водопровідних мереж (1,357 км) – 34% (474 км) перебуває в аварійному стані, а із 758 км каналізаційних мереж – 16,7% (203 км) потребують заміни. Необхідно обновити 30 % насосних агрегатів. Розширення та реконструкції вимагають очисні споруди м. Галич, Яремче, Болехів.

На території малих міст Івано-Франківської області функціонує 32 котельні, загальною потужністю 1192,4 Гкал/годину. Всі котельні, що знаходяться у комунальній власності, автоматизовані та працюють на природному газі. В котельнях «Теплокомуненерго» 140 котлів (27,9% від загальної кількості) експлуатуються більше 20 років, 187 котлів мають ККД менше 82%. Питома вага житлової площі, обладнаної центральним опаленням становила у міських поселеннях 35,0%. Питома вага житлової

площі, обладнаної гарячим водопостачанням у міській місцевості склала всього 51,7% житлового фонду.

Природний газ ВАТ «Івано-Франківськгаз» подається по газопроводах загальною протяжністю 10213,2 км, з них розподільчих – 6561,5 км. Природним газом газифіковано усі малі міста. ВАТ «Прикарпаттяобленерго» отримує електроенергію від об'єднаної енергосистеми України в основному через вузлові підстанції: ПС 330/110/35/10кВ «Івано-Франківськ», ПС 330/110/10кВ «Богородчани», ПС 220/110/35кВ «Калуш», а також транзитними лініями 110 кВ «Долина-Стрий», «5 АТ-Бурштин», «Чернівці-Снятин» [15].

На жаль, комунальне господарство малих історичних міст області потребує реконструкції, адже більшість підприємств створені досить давно.

Ще одним елементом соціальної інфраструктури є державні вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, представлені в малих історичних містах. Серед них Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв, де навчається 295 студентів стаціонару та 87 студентів заочного відділення за 4 спеціальностями. У 6 вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації із 30 спеціальностей здобувають фахову підготовку 1867 студентів.

Вищі навчальні заклади всіх рівнів акредитації готують спеціалістів для промисловості, будівництва, сільського господарства, туризму та готельного бізнесу, транспорту і зв'язку, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, освіти, мистецтва, економіки і права. У 20 професійно-технічних училищах 12,3 тис. учнів здобувають професії більш як за 100 спеціальностями. Працює 56 загальноосвітніх навчальних закладів. Крім того, діє 2 приватні загальноосвітні школи, де навчається 124 учні. В 11 гімназіях, 7 ліцеях та колізійних класах здобувають освіту 5901 обдарована дитина. Освітні послуги надають також 12 спеціальних шкіл та шкіл-інтернатів, 76 дитячих дошкільних закладів. У 16 позашкільних закладах системи освіти мають змогу розвинути власні таланти та здібності майже 46,5 тис. дітей [15]. Загалом, малі історичні міста області достатньо забезпечені навчальними закладами, тим самим сприяючи подальшому розвитку та залученню молодих фахівців на підприємства міст.

Що стосується мережі медичної галузі малих історичних міст, то вона охоплює 45 закладів, проте фаховий рівень працівників та рівень обслуговування пацієнтів дозволяє бажати кращого. Також, суттєво зменшилася тривалість лікування одного хворого у стаціонарі [15]. За останні 20 років в експлуатацію не було введено жодного лікарняного закладу в регіоні дослідження. Крім того, в малих містах області нараховується 18 закладів культури клубного типу, 6 дитячих шкіл естетичного виховання, 2 театрально-концертні установи, 41 музей, 4 театри, обласна філармонія, 3 парки культури. Всього діє 17 бібліотек [15].

В регіоні дослідження створено сприятливі умови для розвитку сфери торгівлі. За останні роки відбулися позитивні зміни у питаннях

формування широкого асортименту продовольчих і непродовольчих товарів на споживчому ринку та підвищення культури торгівельного обслуговування населення, створенні мережі супермаркетів. Мережа підприємств ресторанного господарства найкраще розвинута у Надвірній, Галичі, Косові, Тисмениці та на території Яремчанської міської ради [15].

Відсоткове співвідношення різних підприємств соціальної інфраструктури в малих історичних містах засвідчує кількісну перевагу закладів гастрономічної сфери, а підприємства туристичної галузі складають лише 9 відсотків.

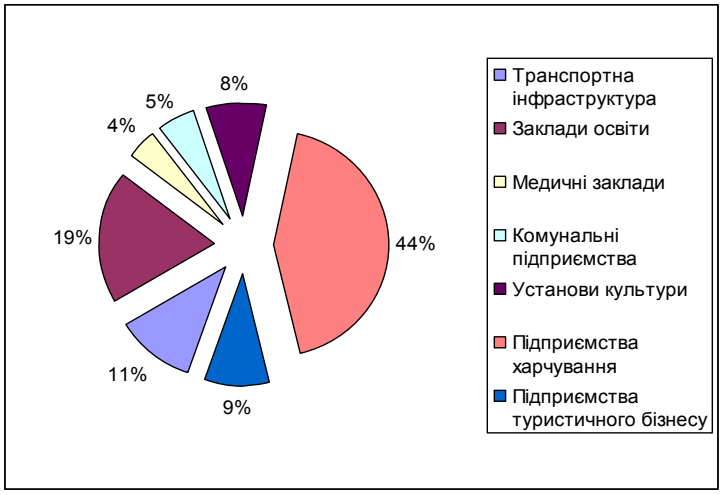

Рис. 2 Відсоткове співвідношення підприємств соціальної інфраструктури малих міст Івано-Франківської області [11]

Туристично-рекреаційна галузь проголошена стратегічним напрямом розвитку економіки малих історичних міст Івано-Франківщини і є важливим чинником стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету, істотного позитивного впливу на стан справ у багатьох галузях економіки. Об’єктивно малі історичні міста мають всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму. Роль туризму в господарстві малих міст зростає з кожним роком.

Існуюча база санаторно-курортних та оздоровчих закладів усіх форм власності (131 одиниць на 13,5 тисячі місць) дає можливість нарощувати лікувально-оздоровчі, туристичні, спортивні послуги, в тому числі й для іноземних туристів. Зростає цікавість населення щодо участі в туристичній діяльності. Якщо кількість ліцензованих туристичних підприємств області у 2009 р. складала 50, з них 14 туристичних операторів та 36 туристичних агенти, то станом на 1 жовтня 2010 р. – туристичні послуги надавали 80 ліцензованих туристичних підприємств, з них 19 туроператорів, 61 турагент (рис.3). В зв’язку із зростанням кількості туристів у 2008 р. порівняно з попереднім рокам зросли обсяги реалізації наданих туристичних послуг, а також витрати, пов’язані з наданням таких послуг.

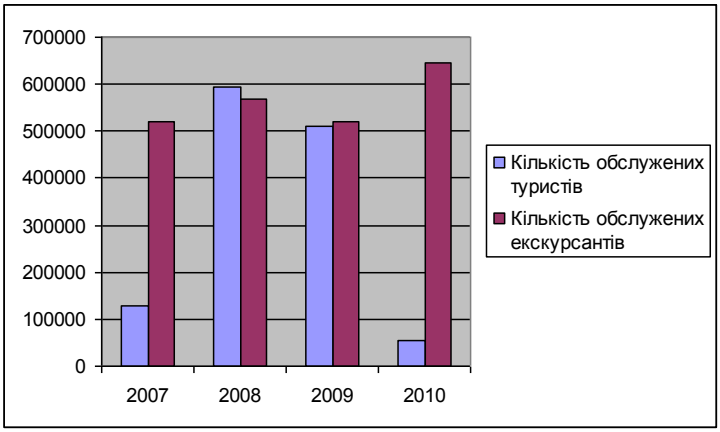

Рис. 3. Динаміка обслужених туристів та екскурсантів малих історичних міст за 2007-2009 рр., тис. осіб [11]

Покращуються показники роботи туристичних підприємств. Найбільшу кількість туристів у 2010 р. обслужили такі туроператори, як ТзОВ «Парк тур» (95,3 тис. осіб, або 65,0% від загальної кількості), ТзОВ Туристична фірма «Надія» (29,0 тис. осіб, 20,0% відповідно), ЗАТ «Івано-Франківськтурист» (14,1 тис. осіб, 9,0%). У внутрішньому туризмі переважна більшість туристів в 2010 р. приїхали в область у справах, з метою бізнесу та навчання (72,2% від загальної кількості туристів, охоплених внутрішнім туризмом) (рис. 4).

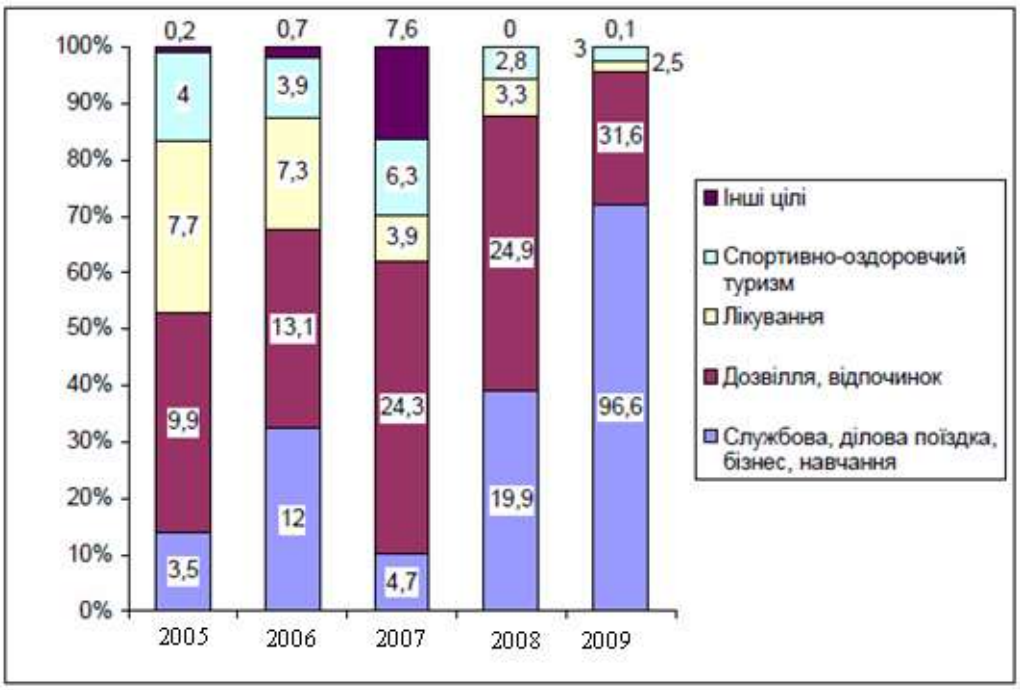

Рис. 4. Динаміка та структура обслуговування внутрішніх туристів за метою відвідування за 2005-2009 роки, тис. осіб [11]

Проведений SWOT – аналіз стану соціальної інфраструктури, що охоплює транспорт і зв’язок, установи освіти, об’єкти охорони здоров’я,

установи культури, підприємства торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування, комунальні об'єкти дозволяє виділити наступні сильні та слабкі сторони (таблиця) [2].

Таблиця 5

Сильні та слабкі сторони стану соціальної інфраструктури малих історичних міст Івано-Франківської області [2]

Сильні сторони	Слабкі сторони
1) наявність досліджень і програм, скерованих на покращення функціонування соціальної інфраструктури малих історичних міст області; 2) поліпшення обслуговування населення завдяки створенню приватних об'єктів у сфері охорони здоров'я, торгівлі, громадського харчування; 3) збільшення обсягів індивідуального будівництва; 4) використання сучасних проектів для спорудження індивідуальних будинків; 5) наявність програми розвитку малого підприємництва в області; 6) інтенсивне зростання суб'єктів малого підприємництва; 7) наявність великої частки малого підприємництва у сфері послуг, що стимулює розвиток соціальної інфраструктури, що розвивалася в період соціалізму за залишковим принципом; 8) наявність бізнес-центру, за допомогою якого здійснюється навчально-консультаційна діяльність та надання інформаційних послуг	1) брак коштів в системі освіти, охорони здоров'я, культури і спорту на підтримку існуючого рівня матеріально-технічної бази, несвоєчасна виплата заробітної плати; 2) тенденції до скорочення установ і потужностей соціальної сфери через незадовільне бюджетне фінансування та низьку платоспроможність населення; 3) житлові проблеми населення; 4) незадовільний стан будівель об'єктів соціальної інфраструктури; 5) невідповідність розташування об'єктів соціальної інфраструктури нормативним вимогам щодо забезпечення доступності населення до них; 6) низька якість культурно-побутових послуг; 7) погіршення функціонування об'єктів соціальної інфраструктури внаслідок передачі їх у комунальну власність окремими відомствами; 8) наявність адміністративних бар'єрів на шляху становлення та розвитку підприємництва (реєстрація, ліцензування, сертифікація, регулювання орендних відносин і т.д.); 9) мала частка підприємств малого бізнесу у сфері виробництва (промисловість, будівництво та ін.)

Отже, чим вищий рівень соціально-економічного розвитку господарського комплексу малих історичних міст, тим вищий їхній

економічний потенціал. що, в свою чергу, означає більш ширші можливості для подальшого соціально-економічного розвитку даної території порівняно з іншими. Аналіз стану розвитку соціальної інфраструктури засвідчив забезпечення певного, проте не належного рівня задоволення соціально-побутових потреб населення та туристів в тому числі. Разом з тим, майже за всіма показниками її розвиток відстає від нормативних. Особливо відчутним це відставання є у сфері побутових послуг, громадського харчування, розвитку системи комунікацій. Для реалізації нових проектів є можливість використання існуючої інфраструктури на основі її реконструкції , застосовуючи світовий досвід у цій сфері. Ми розглянули лише окремі складові соціально-економічної сфери малих міст, актуальним залишається питання благоустрою території, наявності сміттєзвалищ, засміченості території тощо. Беручи до уваги значний природно-ресурсний та культурно-історичний потенціал малих історичних міст регіону існує ймовірність їхнього перетворення в туристичні центри, що зможуть приймати значні потоки туристів. Проте сьогодні вони не готові до таких особливостей власного розвитку через недостатній рівень соціально-економічної інфраструктури. Звичайно, в в умовах економічної кризи та політичної нестабільності в державі можна скептично відноситися до реконструкції та розширення об'єктів соціальної інфраструктури, але ж це один з основних напрямків до збереження, стабілізації та відтворення національного багатства держави, яким є її населення. Зважаючи на те, що Івано-Франківщина є носієм поки що позитивних тенденцій природного руху та працересурсного потенціалу стає очевидним актуальність соціально-економічних зрушень в досліджуваних поселеннях. Розвиток туризму можливий лише за умов комплексного розвитку малих історичних міст, де провідне місце належить соціально-економічній складовій.

Використані джерела:

1.Гуменюк Г. М. Формування національної свідомості серед учнів засобами туристично-краєзнавчої роботи. / Г. М. Гуменюк. - Івано-Франківськ, 2000. - 158 с.

2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: Монографія / за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.

3.Зелений В. Ф. Туризм як складова економічного розвитку малих історичних міст Черкащини / В. Ф. Зелений // Черкащина в контексті історії України: матеріали Третьої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої проблемам охорони , збереження та використання історико-культурної спадщини / Черкаський нац. ун-т ім.. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2008. – С 39-45

4. Євдокименко В. К., Садова У. Я., Шевчук Л. Т. Соціальна інфраструктура Карпатського регіону: пошук перспектив розвитку / В. К. Євдокименко, У. Я. Садова, Л. Т. Шевчук. – Львів: Національна Академія наук України. Львівський Інститут регіональних досліджень, 1995. – 80 с.

5.Коломийчук В. С., Шевчук Л. Т., Шульц С. Л. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону / В. С. Коломийчук, Л. Т. Шевчук, С. Л. Шульц. – Львів, Тернопіль, 2002. – 227 с.

6. Коломийчук В. С. Розвиток соціально-економічного розвитку адміністративного району в умовах перехідної економіки / В. С. Коломийчук. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 440 с.

7.Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці, 2003. - 300 с.

8.Кузик С. П.Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід / С. П. Кузик. – Львів, 2010. – 254 с.
9. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В. І. Мацала. - Львів: Інститут регіональних досліджень НАНУ, 1997. - 259 с.
10. Соціально-трудовий потенціал. - К.: Науково думка, 1994. - 264 с.
11. Статистичний щорічник Івано-Франківської області. 2010 р. — Івано-Франківськ: Обласне управління статистики в Івано-Франківській області, 2011. — 602 с.
12. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2009. -544 с.
13. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії / О. І. Шаблій. –Львів: Вид. центр ЛНУ, 2003. – 444с.
14. www.uk.wikipedia.org
15. www.frtt.if.gov.ua

УДК 911.3: (477.61)

Любіцева О.О., Залещик В.В.

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізована сучасна інфраструктура туризму, історико-культурний та природно-рекреаційних потенціал Луганської області, запропоноване рекреаційно-туристичне районуванняі та визначені напрямки спеціалізації визначених районів.

Проанализирована современная инфраструктура туризма, историко-культурный и рекреационный потенциал Луганской области, предложена схема рекреационно-туристического районирования и определены направления специализации выделенных районов.

Analyze the current infrastructure of tourism, historical, cultural and recreational potential of Lugansk region, a scheme of recreation and tourism zoning and identify areas of specialization designated areas.

Постановка проблеми. Територіальна рекреаційна система – сукупність чотирьох взаємодіючих підсистем, зокрема груп відпочиваючих людей, територіальних природних комплексів, технічних систем, обслуговуючого персоналу та органів управління системою [8, с. 19]. Територіальною організацією ТРС вважаємо науково обґрунтоване просторове поєднання (вертикальні та горизонтальні зв'язки) рекреаційного потенціалу території, що включає ресурсну та інфраструктурну складові, а також послуги, що надаються рекреаційними підприємствами, із рекреаційними потребами населення при ефективних принципах управління рекреаційною галуззю [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові засади для дослідження визначеної проблематики закладають праці В.С. Преображенського, М.С. Міроненка, О.О. Бейдика, О.О. Любіцевої, Н.В. Фоменко, І.В. Смаля, П.О. Масляка; регіональні дослідження Г.О. Сорокіної, Н.В. Моштакової та інших дослідників.

Метою статті є картографічне моделювання територіально-функціональної структури ТРС Луганської області на основі проведеного

аналізу її функціонування та формування територіальної структури (ТС).

Виклад основного матеріалу. Територіально-функціональна структура ТРС області представлена 5 рекреаційними районами: район з дуже високим рекреаційним рейтингом, високим рекреаційним рейтингом, середнім, низьким та дуже низьким [4]; 19 підрайонами; обласним вузлом; центрами – міста (селища міського типу), що мають цінні пам'ятки культури, історії, архітектури, матеріальну базу туризму; пунктами – малими, середніми та великими в залежності від місткості закладів рекреаційно-туристичної інфраструктури (рис. 1).

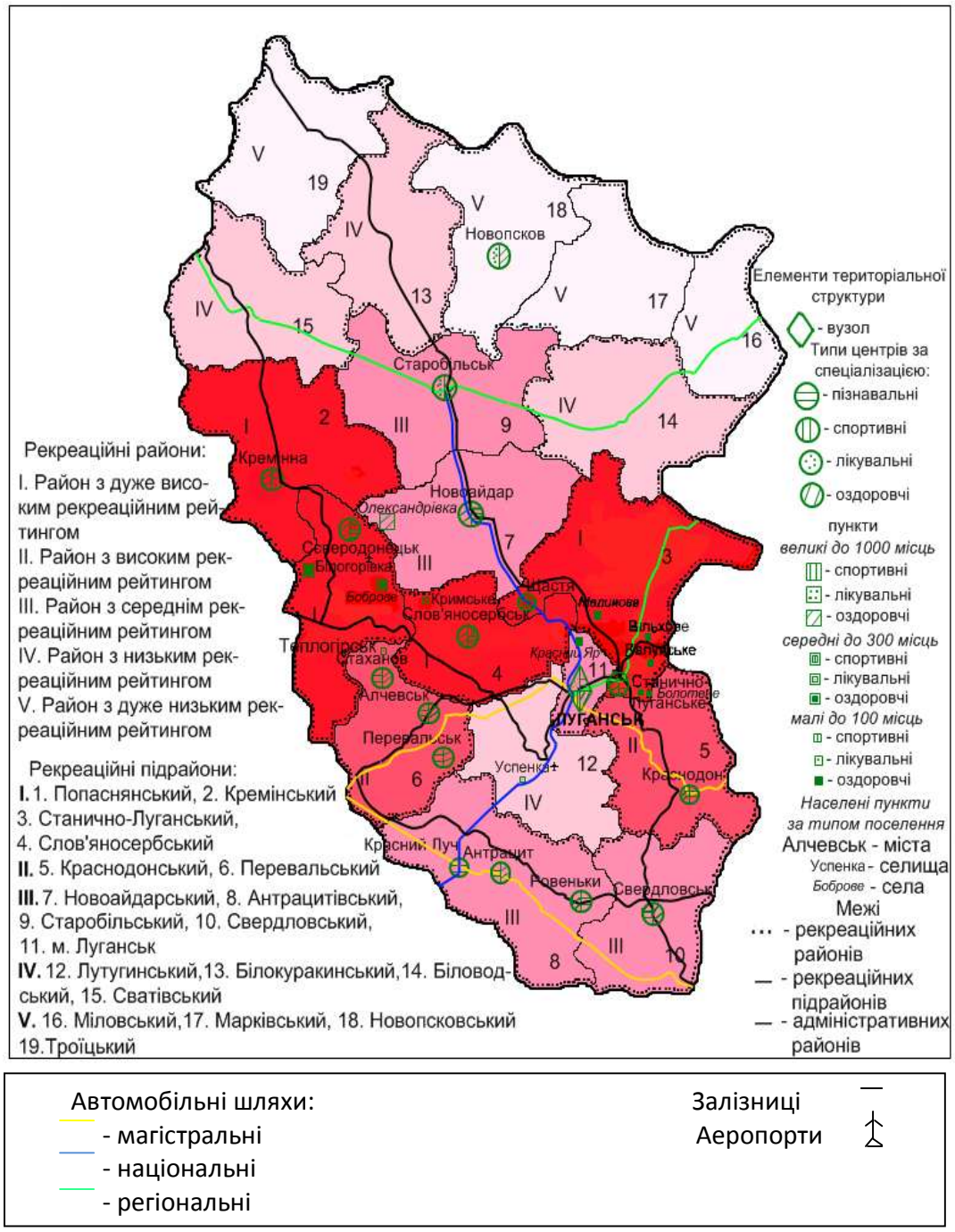

Рис. 1. Територіально-функціональна структура регіональної ТРС Луганської області

Комплексна оцінка рекреаційного потенціалу Луганської області представлена в [4]. За основу було взято п'ятибальну шкалу. Інтегральний бал визначався шляхом ранжування сум складових бальних оцінок, на основі якого було визначено рекреаційні райони та підрайони.

І. Рекреаційний район з дуже високим рекреаційним рейтингом – має найкращий рекреаційний потенціал, рекреаційні підрайони отримали максимальну кількість балів (10-9 балів). Він поєднує чотири підрайони: Попаснянський, Кремінський, Слов'яносербський та Станично-Луганський, які мають пізнавально-оздоровчо-спортивно-лікувальна спеціалізацію рекреаційної діяльності. Елементи ТС представлені найбільшими містами області: у Попаснянському районі – Лисичанськ (123,8 тис. осіб), Сєвєродонецьк (122,6 тис. осіб), у Кремінському районі – Рубіжне (61,8 тис. осіб) [2, с. 271]. Є можливості для розвитку короткочасної та довготривалої рекреації та наявні установи курортно-лікувальної, пізнавальної та спортивної спеціалізації.

Можливості для розвитку курортно-лікувальної рекреації у виділеному районі представлені рекреаційною інфраструктурою курортно-лікувального типу: у Попаснянському районі (8 закладів), Кремінському (3), Слов'яносербському (7) та Станично-Луганському районі (4 заклади) [2, с. 360], які функціонують на базі бальнеологічних ресурсів, а саме мінеральних вод, з яких у Попаснянському та Кременецькому районах по 1 джерелу родонових мінеральних вод не використовуються, у Слов'яносербському районі 1 джерело мінеральних вод також не використовується, у Станично-Луганському районі наявні 2 джерела лікувально-столової мінеральної води (села Золотарівка та Макарово). В с.Макарово ці води використовуються в діючому санаторії –профілакторії «Сосновий» [7]. Отже наявні 5 джерел, з яких у курортно-лікувальній рекреації використовується лише 2.

Наявність значних за площею лісових ресурсів (123816,9 га – загальна площа за чотирма районами), а також р. Сіверський Донець дають змогу розвивати оздоровчо-туристичну рекреаційну діяльності, зокрема дитячий відпочинок у 244 дитячих оздоровчих таборах. Перспективним напрямом в Станично-Луганському районі є сільський туризм (зареєстровані сільські садиби м. Щастя, с. Болотене) [9].

Для розвитку оздоровчо-спортивної рекреації традиційним є проведення туристичних зльотів. Значні за площею лісові ресурси зумовили розвиток мисливства (площа мисливських угідь за чотирма районами 9224,9 тис. га). Досить поширеним є також збирання грибів та рибальство.

Виділений район має можливості для розвитку пізнавальної рекреації. Загальна кількість об'єктів історико-культурної спадщини: Попаснянський район (254 з них 1 об'єкт національного значення), Станично-Луганський (423 з них 3 об'єкти національного значення), Слов'яносербський район (161 – загалом з них 1 об'єкт національного значення) та Кремінський (249) [3].

ІІ. Рекреаційний район з високим рекреаційним рейтингом – має високий рекреаційний потенціал, рекреаційні підрайони отримали 8 балів. Він поєднує два підрайони: Перевальський та Краснодонський, які мають пізнавально-оздоровчо-спортивна спеціалізацію рекреаційної діяльності.

Територіальна структура данного району представлена такими центрами як у Перевальському районі – Алчевськ (114,7 тис. осіб), Брянка (55,7 тис. осіб), у Краснодонському районі – Краснодон (107,1 тис. осіб) [2].

Рекреаційно-туристичні ресурси представлені переважно об’єктами пізнавальної рекреації: у Краснодонському районі їх загалом 164, з них 1 – національного значення, у Перевальському – 187, з них 2 об’єкти національного значення [3].

ІІІ. Рекреаційний район з середнім рекреаційним рейтингом – має середній рекреаційний потенціал, який дорівнює 7 балам. Він поєднує підрайони: Новоайдарський, Свердловський та Старобільський підрайони (пізнавально-оздоровча спеціалізація), Антрацитівський та м.Луганськ (пізнавально-оздоровчо-спортивно-лікувальна спеціалізація).

Територіальна структура данного району формується м.Луганськ (477,5 тис. Осіб), який є рекреаційно-туристичним вузлом, значним адміністративним, промисловим, науковим і культурним центром області. Економічний потенціал представлено підприємствами добувної та переробної промисловості, будівництва, лісового господарства, освіти, охорони здоров’я (18946 суб’єкти господарської діяльності), культурний потенціал – театри, музеї, бібліотеки, кінотеатри тощо нараховує 109 об'єктів [2, с. 354]. Пізнавально-туристичну діяльність у м. Луганську можуть забезпечувати 247 об’єктів історико-культурної спадщини, з них 16 – об’єкти національного значення) [3], оздоровчо-спортивну – центр дитячо-юнацького туризму і краєзнавства, туристично-спортивний клуб «Лугань», кінно-спортивна школа. Є осередок лікувально-оздоровчої рекреації – Луганська міська фізіотерапевтична поліклініка, яка використовує мінеральні води природного джерела [7].

Антрацитівський район представлений пізнавально-туристичною спеціалізацією, яку потенційно можуть забезпечувати 579 об’єктів, з них 5 об’єктів національного значення, 4 з яких археологічні, оздоровчо-спортивною спеціалізацією (Антрацитівська та Ровеньківська міські станції юних туристів). Є потенціал для розвитку оздоровчо-лікувальної рекреаційної діяльності, оскільки розвідане джерело мінеральних вод (700 куб. м /добу), яке поки не використовується [7].

Пізнавально-туристичний потенціал Старобільського району представлена 280 об’єктами культурної спадшини [3]. Серед природних рекреаційних ресурсів слід виділити р. Айдар, 94 озера (найбільша кількість в області) [4, с. 6], які сприяють розвитку оздоровчо-туристичної рекреації. В оздоровчо-лікувальній рекреації можливе використання запасів мінеральної води, які є найбільшими в області – 869 куб. м/добу [7].

Новоайдарський район досить насичений природними рекреаційними ресурсами (площа лісів становить 33928,6 га), що дає можливості для розвитку оздоровчо-спортивної рекреаційної діяльності, а пізнавально-туристична діяльність можливо на основі використання 103 об’єктів історико-культурної спадщини, серед яких 2 – об’єкти національного значення [3]. Перспективними напрямками розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в данному підрайоні є екологічний туризм на основі створення нових екотуристичних маршрутів (парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва «Дружба», пам’ятка природи державного значення «Айдарська тераса») та сільський туризм (діють сільські садиби в селах Дєнєжніково, Дубове) [9].

На території Свердловського району знаходиться відділення Луганського природного заповідника – Провальський степ (587,5 га), що є основою для розвитку екотуризму та спортивно-оздоровчої рекреаційної діяльності, а наявність 361 об’єкту історияуко-культурної спадщини, з них 3 – об’єкти національного значення, є базою для розвитку пізнавально-рекреаційної діяльності [3].

IV. Рекреаційний район з низьким рекреаційним рейтингом – об'єднує підрайони з низьким рекреаційним потенціалом, які отримали 6 балів. Він поєднує чотири підрайони: Лутугинський з пізнавально-оздоровча-спортивною спеціалізацією, Сватівський, Білокуракинський (пізнавальна), Біловодський (спортивно-оздоровчо-пізнавальна) спеціалізації рекреаційна діяльність. Оздоровчо-спортивна спеціалізація рекреаційної діяльності в Лутугинському районі базується на природно-рекреаційних ресурсах: річки Вільхова, Луганчик, місця для проведення тренувань та змагань зі скелелазіння. Наявність мінеральних вод дає можливості для розвитку оздоровчо-лікувальної діяльності [7], а 139 об'єктів історико-культурної спадщини - пізнавально-туристичної [3].

Сватівський та Білокуракинський райони мають можливості для розвитку пізнавального туризмом, використовуючи 201 та 404 об’єкти історико-культурної спадщини відповідно. Привабливими туристичними об’єктами Сватівского району є Преображенські печери в с. Преображенне, Новопавлівська криниця с. Новопавлівка, храм «Різдва Іоанна Предтечі». Оздоровча рекреаційна діяльність відбувається на р. Красна, сватівському водосховищі площею 200 га [11, с. 22]. Білокуракинський район представлений такими цікавими туристичними об’єктами як Білокуракинський краєзнавчий музей, музейна кімната історії с. Нещеретове, етнографічна музейна кімната с. Олексіївка [10, с. 23].

Біловодський район має низький рекреаційний потенціал, але на його території знаходяться окремі унікальні туристичні об’єкти, яким немає аналогів на території області, окрім Міловського району. Цей район володіє унікальними можливостями для кінно-спортивного, оскільки тут діють 3 кінні заводи Деркульський, Лимарівський та Новоолександрівський, а використовуючи потенціал ботанічного заказника загальнодержавного значення Юницького можна розвивати як

пізнавальний, так і екотуризм, перспективним є також сільський туризм (зелені садиби смт. Біловодськ) [9].

V. Рекреаційний район з дуже низьким рекреаційним рейтингом включає чотири підрайони: Міловський (спортивно-оздоровчо-пізнавальна спеціалізація в туризмі), Марківський, Троїцький (пізнавальна), Новопсковський (пізнавально-оздоровчо-лікувальна), які отримали 4-5 рейтингових балів. Рекреаційний потенціал Міловського району майже не використовується, але на його території знаходяться такі унікальні туристичні об'єкти як Стрільцівський кінний завод, а також відділення Луганського природного заповідника – Стрілецький степ, де можливий розвиток екотуризму [5]. Привабливим туристичним об'єктом Марківського району є Народний музей історії Марківського району [10, с. 24]. Троїцький район представлений такими об'єктами як Пам'ятний знак на честь 250-річчя селища і Троїцькою церквою (1820 р.) [10, с. 4].

На території Новопсковського району знаходяться пам'ятки історії, культури, археології, працює Новопсковський краєзнавчий музей в смт. Новопсков та народний історико-етнографічний музей в смт. Білолуцьк. На териорії с. Риб'янцеве розташована страусина ферма. Головним санаторно-курортним закладом є санаторій "Перлина" [11, с. 18].

Висновок. Територіально-функціональна структура ТРС Луганської області представлена 5 рекреаційними районами; 19 рекреаційними підрайонами; 1 обласним вузлом; центрами, які сформовані переважно у великих містах області; пунктами, сформованими на основі сполучення історико-культурних пам'яток та природно-рекреаційних ресурсів і використанні бальнеологічних ресурсів.

Використані джерела:

1. Водний фонд Луганської області. Державний комітет по водному господарству. Луганське обласне виробниче управління меліорації та водного господарства. – Луганськ, 2006 р.
2. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Луганській області. Частина ІІ. Статистичний щорічник Луганської області за 2008 рік. Луганськ, 2009. – 382 с.
3. Державний реєстр об'єктів культурної спадщини станом на 01.10.2009 // Луганська обласна державна адміністрація. Управління культури і туризму. – Луганськ, 2009 р.
4. Залещик В.В. Комплексна оцінка рекреаційного потенціалу на прикладі Луганської області // Географія та туризм. – 2011. – №12. – С. 65–71.
5. Луганська область. Атлас. – К.: ДНВП "Картографія", 2004. – 32 с.
6. Новикова В.І. Територіальна організація рекреаційної діяльності у контексті збалансованого розвитку регіону (на прикладі Черкаської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія" / Новикова В.І . – К., 2008. – 20 с.
7. Перелік місценароджень мінеральних вод Луганської області // Східне Державне Регіональне Геологічне Підприємство. – Луганськ, 2010. – 23 с.
8. Преображенский В.С. География и отдых / В.С. Преображенский, Ю.А. Веденин. – Москва: Знания, 1971. – 48 с.
9. Сільський зелений туризм на Луганщині [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://turgreen.lg.ua.
10. Туристичний путівник Луганщина – Світанок України. – Луганськ, 2009. – 32 с.
11. Чарівна Луганщина. Відпочинок у селі. – Луганськ, 2010. – 32 с.

УДК 911.3

Заваріка Г.М.

РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті мова йде про розвиток рекреаційних можливостей Луганської області. Головна увага приділена пропозиціям по використанню місцевих природних ресурсів з метою розвитку внутрішнього туризму.

Ключові слова: кліматичний курорт, туристичний імідж, кумисотерапія, іпотерапія, псаммотерапія, терренкур, глинолікування, водолікування.

В статье речь идет о развитии рекреационных возможностей Луганской области. Главное внимание уделено предложениям по использованию местных природных ресурсов с целью развития внутреннего туризма.

Ключевые слова: климатический курорт, туристический имидж, кумысотерапия, иппотерапия, псаммотерапия, терренкур, глинолечение, водолечение.

In the article the question is about development of rekreaciynikh possibilities of the Lugansk area. Main attention is spared suggestions on the use of local natural resources with the purpose of development of internal tourism.

Key words: climatic resort, tourist image, kumisoterapiya, ipoterapiya, psammoterapiya, terrenkur, glinolikuvannya, hydropa

Постановка проблеми. Луганська область має найрізноманітніші запаси ресурсів для розвитку санаторно-курортного лікування, хоча їх використання не можна назвати ефективним. Це питання тісно зв'язано з формуванням туристичного іміджу регіону взагалі. Туристичний імідж області відноситься до найважливіших факторів, що впливають на вибір туристами місць відпочинку. Традиційно Луганська область вважається промисловим регіоном, в якому і речі не може йти про розвиток індустрії туризму та гостинності. Звичайно наша територія зазнала значного антропогенного впливу внаслідок високої концентрації виробництва, особливо у південній її частині. А забруднені території не можуть бути використані у рекреаційній сфері. Тому в даній роботі мова піде переважно про північну частину Луганської області, де ми і пропонуємо розвивати місцеві курорти на базі існуючого природно-ресурсного потенціалу, який ще або взагалі не використовується, або використовується дуже мало. Дослідженню рекреаційних можливостей регіону присвячено невелика кількість робіт, що пов'язано перш за все з «промисловою» історією цього краю. Розвиток внутрішнього туризму буде сприяти підвищенню економічного стану поселень регіону, особливо в північній частині та дасть можливість більш широкому колу населення оздоровитися, тому що вартість такого лікування повинна бути низькою, завдяки використанню місцевої сировини та її дешевизни. Це особливо актуально для нашої області, яка займає одні з перших місць в Україні за рівнем захворюваності та смертності. Значна частина населення області не може дозволити собі лікування навіть на курортах країни, не кажучи вже про всесвітньовідомі центри. Саме для цього варто розвивати рекреаційні можливості Луганщини.

Мета дослідження. Метою даної статі є розробка конкретних пропозицій стосовно розвитку рекреаційних можливостей Луганської області.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до формування туристичного іміджу регіону слід дотримуватися тих же методологічних принципів, що й при створенні туристичного іміджу країни. Їх розгорнута концептуалізація знайшла відображення в окремих працях Ю. В. Таранової [5]. Отже, серед таких принципів Ю. В. Таранова виділяє наступні:

1. Туристичний імідж відображає не тільки природні або історико-культурні пам'ятки, він також формується в рамках певної соціальної групи, яка внаслідок іміджирування поширює свій вплив.
2. Імідж регіону в значній мірі залежить від його сприйняття власними громадянами. Саме тому імідж території повинен бути певним, поширеним і зрозумілим.
3. Туристичний імідж регіону багато в чому залежить від того, які матеріальні та духовні цінності він експортує.
4. При всьому розмаїтті характеристик регіону, що суттєво ускладнює процес іміджирування, кожен регіон має свій стрижневий (ядерний) або базовий образ. Він є основою, яка забезпечує іміджеву репрезентацію регіону. За умови вдалого визначення такого базового образу, він передбачає подальше відділення і продукування вторинних і підтримуючих образів.
5. Ефективний імідж не може являти собою суто штучне утворення, а повинен відображати об'єктивні риси і характеристики свого прообразу. Наприклад, генетичні та культурні коди, архетипи та інші характеристики.
6. Оскільки в процесі цього відображення можливі перетворення вихідної інформації, то імідж не повинен представляти собою точну копію відображуваного.
7. Процес створення іміджу повинен бути активним і цілеспрямованим. Це допускає актуалізацію бажаних і важливих для сприйняття цільовою аудиторією відмінностей регіону і «затушовування» таких його характеристик, які мають негативне забарвлення.
8. Центральне місце в туристичному іміджі регіону в умовах глобалізації повинні займати символи, які відповідають за його індивідуалізацію, унікальність. В даному випадку основне завдання буде полягати в перекладі індивідуальних регіональних символів на мову загальноприйнятих значень, щоб зробити імідж зрозумілим для цільової аудиторії.
9. Важливим методологічним імперативом туристичного іміджу регіону повинні стати романтичні і героїчні інтенції його минулого й сучасності. Регіон повинен пишатися своїми досягненнями в різних сферах життєдіяльності.
10. Туристичний імідж регіону слід розглядати як механізм реалізації культурного експорту, що дозволяє створити певні групи лояльності з відповідним позитивним його сприйняттям.

Отже, для формування туристичного іміджу регіону використовують досить багато принципів, в даній роботі ми застосуємо лише деякі з них.

Рекреаційне районування — розчленовування території за принципом однорідності ознак, характером рекреаційного використання. Функціональна структура регіону пов'язана з рекреаційними ресурсами, що визначають домінуючий напрям туризму (лікувально-оздоровчий, спортивний, екологічний, культурно-пізнавальний).

Донецький басейн є унікальним природним регіоном, на території якого є неповторні геологічні, гідрологічні, фізико-географічні та біологічні об'єкти, які заслуговують уваги. Перш за все пропонуємо використовувати кліматичні можливості північної частини області.

Термін «клімат» походить від грецького слова «клімат», що означає нахил. Кліматотерапія вивчає використання кліматичних чинників в лікувально-оздоровчих цілях. Зі всіх розділів медичної кліматології вона представляє найбільший практичний інтерес, оскільки від її можливостей залежать вибір місця відпочинку, використання лікувальних властивостей того або іншого курорту і ін. Кліматотерапія сприяє відновленню адаптаційних здібностей організму, що знижуються при порушенні єдності організму з зовнішнім середовищем. У кліматотерапії використовуються: вплив зміни клімату. Зміна кліматичних районів може визивати стимулюючу дію, підвищувати опірність організму, викликати перелом в течії хвороби, особливо при уповільнених патологічних процесах. Також досліджується вплив метеорологічних умов в звичному для пацієнта кліматі. Лікування в місцевих здравницях (місцеві санаторії, санаторії-профілакторії) рекомендується перш за все хворим з порушеною адаптацією і з підвищеною метеочутливістю [1, 186].

Кліматичні курорти настільки ж всілякі, як і сам клімат : лісові (рівнинні), гірські, клімато-кумісолікувальні. Кожному з них властива унікальна комбінація кліматопогодних чинників (температура, атмосферний тиск, сонячне випромінювання і тому подібне), які використовуються з лікувально-профілактичною метою. Від поєднання цих чинників залежить профіль курорту. Наприклад, степові курорти з характерним для них континентальним кліматом приймають головним чином осіб, страждаючих захворюваннями верхніх дихальних шляхів, астмою, розладами нервової системи, а перебування на гірських курортах рекомендується при початкових формах туберкульозу і недокрів'ї. Клімато-кумісолікувальні курорти розташовані в зоні степів і відомі своїм комбінованим методом лікування, що поєднує цілющі властивості посушливого степового клімату і кумису.

Кумисолікування – використання кумису з терапевтичною метою. Кумис – це кисломолочний напій з кобилячого молока, який народи використовували з давніх давен. Перші згадки про нього є ще у V ст. до н. е. у працях древньогрецького історика Геродота, який описував життя скифів. Кумисолікування покращує апетит, стимулює секрецію залоз шлунку та кішківника. Кумисолікування зазвичай доповнюється

благотворним впливом степового та лісостепового клімату. Степ в Луганській області займає найбільшу площу. В Україні діє десять конезаводів і чотири з них розташовані на території Луганської області. Це Деркульський конний завод № 63, Стрілецький конний завод, Лимаревський конний завод та Новоолександрівський завод. Окрім цього загально відомі лікувальні особливості спілкування людини з цими тваринами. Іпотерапія останнім часом досить активно розвивається. В наш час за допомогою іпотерапії лікують дитячі хвороби, які вважаються складними: ДЦП, аутизм, затримки розвитку, синдром Дауна та інші. В Луганській області сьогодні створено декілька приватних туристичних господарств, які спеціалізуються на іпотерапії та роблять перші шляхи на цьому поприщі.

Псаммотерапія – метод лікування підігрітим піском у вигляді загальних та місцевих пісчаних ванн. Пісок здійснює болезнижуючу дію, нормалізує функції нирок, лікує органи дихання та нервову систему [1, 278]. На Луганщині є великі залежі піску, який зазвичай використовується у будівельній промисловості. Ми ж пропонуємо кардинально інше використання цього природного ресурсу, а саме з лікувальною метою. З географічної точки зору це узбережжя річок Сіверський Донець, Айдар, Деркул, та великі піщані площі у північних районах області, зокрема Станично-Луганському районі. Кабінети псаммотерапії можна створити навіть у сільських фельдшерських пунктах області.

Водолікування – зовнішнє вживання води з лікувальною і профілактичною метою. Науковий розвиток водолікування отримало в XIX столітті. Вода, володіючи високою теплоємністю, великою теплопровідністю і конвекцією і добре розчиняючи різні солі і гази, при дії на організм викликає температурну, механічну (тиск маси води на тіло хворого) і хімічну дії, дратуючи закладені в шкірі нервові рецептори (екстерорецепції). Основний подразник при водолікуванні — температурний, дія його тим сильніше, чим більше різниця між температурою води і шкіри. Залежно від температури водолікувальні процедури ділять на холодні (нижче 20°С), прохолодні (21—33°С), індиферентної температури (34—36°С), теплі (37—39°С) і гарячі (40°С і вище) [1, 92].

Велика різноманітність видів загальних (занурення у воду всього тіла) і місцевих (занурення рук, ніг і ін.) водолікувальних процедур (обливання, обтирання, вологі укутування, компреси, душі, ванни, купання в природних водоймищах і штучних басейнах, кишкові промивання) дозволяє використовувати їх при самих різних захворюваннях: серцево-судинних, неврологічних, шлунково-кишкових, гінекологічних, дитячих, хворобах обміну речовин, деяких шкіряних і ін. Холодні і прохолодні процедури застосовують як загальнотонизуючий засіб для стимуляції діяльності нервової і серцево-судинної систем, підвищення обміну речовин при ожирінні (підсилюють розпад жирів і вуглеводів), з метою тренування і гартування; теплі — для лікування хронічних запальних захворювань,

при поразках опорно-рухового апарату, периферичної нервової системі (радикуліті, невриті, невралгії, плекситі), деяких інтоксикаціях і т.д.; процедурі індиферентних температур – при підвищеній збудливості нервової і серцево-судинної систем, розладах судинного тонусу, для боротьби з шкірним свербінням і т.д.; гарячі – при порушенні окремих видів обміну (підсилюють розпад білків), а також при деяких захворюваннях нирок.

Мінеральні води – це складні розчини, в яких компоненти знаходяться у вигляді іонів недиссоційованих молекул, колоїдних часток і розчинених газів. Вони містять ті ж речовини, які присутні в організмі людини, і їх цілюща дія полягає в заповненні порушеної рівноваги. Хімічний склад мінеральних вод точно відомий, і його можна відтворити в лабораторних умовах, проте лікувальна дія природних мінеральних вод, сформованих за рахунок вимивання хімічних елементів з геологічних порід протягом тривалого періоду, залишається не дослідженою.

Луганська область багата різного роду джерелами, в тому числі мінеральними. У межах області знайдено близько 100 міст з водами, які за складом нагадують джерела Моршина, Трускавця, Миргорода, Єсентуків тощо. Серед них досить перспективним є джерела околиць Луганська, Старобільська, Новоайдара, які у своєму складі містять йод та бром. Значної уваги вимагають близько 20 джерел, які мають великий дебіт. Серед них: Ковалевські джерела (с. Ковалевка), Кібикінська криниця (сел. Станично-Луганське), Чеховська криниця (с. Івановка), Киселева балка (с. Золотарівка). Давно відомий Старобільськ — бальнеологічний курорт Луганської області. Основу курортних ресурсів його складають хлоридні натрієві води, які містять в собі сульфати, йод, бром, бор, родонові води. Неподалік розташовано с. Рибянцево, де діє санаторій “Перлина” [6, 172].

Терренкур – метод санаторно-курортного лікування дозованими походами по запланованим маршрутам (дистанція, темп ходьби). Його використовують при лікуванні хворих серцево-судинної системи, з порушеннями обміну речовин, хвороб органів дихання, травлення, руху та опори, а також з метою реабілітації. Ще у XIX ст. було встановлено, що Донбас є своєрідним палеонтологічним музеєм. Це дозволяє планувати на цій території цікаві маршрути по ознайомленню з геологічною історією Донбасу, збирати палеонтологічні колекції тощо. Так, вчені геологи Луганщини виділяють на території області 36 пам’ятників, серед них найбільш відомі: Конгресов Яр (м. Лисичанськ), Баранячі лби (с. Айдар-Миколаївка), Балка Карагуз (сел. Георгіївка), Волнухинське (с. Волнухино), Бобриковське (с. Бобриково). Значне місце займає в області Луганський заповідник та численні заказники, на території яких можна було б організувати цікаві походи [65, 96]. Не менш цікавими будуть походи степовими стежками по майже первозданним заповідним територіям Луганського державного заповідника.

Глинолікування – використання деяких видів глини у лікувальних цілях. Використовується головним чином при лікуванні запалень та за для

розсмоктуваючого ефекту. Луганщина має значні залежі глини, які розташовані практично повсюдно, особливу цінність представляє так звана біла глина, яку можна знайти на узбережжі річок Айдар, Деркул тощо. Остання досить широко використовується в косметології та в якості сорбенту. Цікаво, що раніше глина використовувалася лише в промисловому напрямі, зокрема для виробництва керамзита та інших будівельних матеріалів.

Розвиток інгаляторіїв – лікувальних кабінетів, обладнаних апаратурою для проведення інгаляцій. Особливо важливо для людей, які працюють на шкідливих виробництвах (шахти, цементні, хімічні, металургійні виробництва тощо) для лікування та профілактики захворювань органів дихання. На Луганщині росте велика кількість лікарських рослин, які можна було б використати з метою інгаляції, наприклад ромашка польова, липа, шалфей тощо. З давніх давен трави використовували при багатьох захворюваннях. Листя, коріння, квіти заварюють та роблять цілющі відвари. Ними можна полоскати горло, натирати больові точки, робити компреси, маски. Це перевірений віками та практично безвредний метод лікування та дуже дешевий. Від трав дуже рідко бувають ускладнення.

Апітерапія – це лікування укусами бджоли та продукцією бджольництва. У невеликих дозах отрута бджоли є гарним лікувальним засобом та допомагає хворим побороти такі хвороби, як ревматизм, ревматоідний артрит, радикуліт, невралгія, міозит, хронічний простатит, гіпертонія. В області вже створено перший приватний туристичний центр з лікуванням бджолами. Господар сам розробив проект будівництва маленьких дерев'яних осель на дві особи, а під так званими ліжками живуть бджоли. Людина, знаходячись в такій кімнаті не тільки відпочиває від благ цивілізації, а отримує гарний терапевтичний ефект.

Курортно-лікувальний туризм є одним з пріоритетних напрямів розвитку внутрішнього і іноземного туризму в області, одним з найбільш постійних видових туристичних ринків. Є і потенційні запаси лікувальних ресурсів, враховуючи їх якісні і кількісні характеристики, можуть бути основою створення інноваційного туристського продукту. Але існуюча матеріально-технічна база потребує значних капіталовкладень в розвиток і реконструкцію курортів, що діють, в розвідку і облаштування нових курортів, чому повинні сприяти інвестиційні проекти, розраховані не лише на зарубіжного, але і на вітчизняного інвестора. Нажаль, дуже мало інформації для пересічного мешканця існує стосовно рекреаційних можливостей нашого краю. Приватні господарі, які щось цікаве пропонують туристам нерідко не знають як себе прорекламувати, заявити про себе, зацікавити туристів своїм туристичним продуктом. Вони роблять тільки перші кроки на шляху становлення свого бізнесу. Потребують пильної уваги питання забудови курортів, розробка генеральних планів їх розвитку, економічне і фінансове забезпечення функціонування, процеси приватизації. Державний кадастр природно лікувальних ресурсів і

курортних територій України, створений з метою інформаційного забезпечення моніторингу природних територій курортів і прогнозування можливих змін під впливом господарської діяльності, дозволить створити інноваційний курортно-лікувальний продукт як марок, що діють, які вже зарекомендували себе як в Україні, так і за її межами, так і нових курортів (при відповідному матеріально-технічному забезпеченні і інформаційно-рекламній підтримці), просувати цей продукт як на вітчизняному, так і на міжнародному туристичних ринках.

Висновок. Спираючись на вищесказане, можна зробити висновок про те, що Луганська область має всі підстави для розвитку рекреаційного потенціалу. Важливо не просто привабити туристів, а й спонукати їх приїжджати регулярно, рекомендувати територію для відвідування своїм знайомим. Для цього потрібна спеціально розроблена програма по формуванню туристичного іміджу території. Розвиток санаторно-курортної справи в області потребує підтримки, погодження в межах всієї індустрії туризму країни.

Використані джерела:

1.Курорты. Энциклопедический словарь / Гл. ред. Е. И. Чазов. - Москва «Советская энциклопедия», 1983.- 592 с.

2.Кусков А. С., Лысикова О. В. Курортология и оздоровительный туризм: Учебное пособие. - Ростов н/Д: «Феникс», 2004.-320 с.

3.Парфиненко А. Ю. Туристический имидж как источник конкурентоспособности региона / А. Ю. Парфиненко // Актуальные проблемы экономики, менеджмента, маркетинга: Материалы междунар. науч.-практ. конф. (Белгород, 17-19 нояб. 2009 г.): в 2 ч. отв. ред. Г. И. Ткаченко. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2009. – Ч. 2. – С. 257-262.

4.Спирченко М. А. Образ, имидж и брэнд туристского города. – Режим доступу: http://archvuz.ru/magazine/Numbers/2007_22/template_article?ar=K21-40/k23.

5.Таранова Ю. В. Туристический имидж страны / Ю. В. Таранова // Имидж государства / региона: современные подходы : новые идеи в теории и практике коммуникации: сб. науч. трудов. Вып. 3 /отв. ред. Д.П. Гавра. – СПб.: Роза мира, 2009. – 264 с.

6.Фисуненко О. П. Природа Луганской области // О. П. Фисуненко, В. И. Жадан.- Луганск.- 1994 .- 233 с.

7. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Навчальний посібник. - К.: Центр навчальної літератури, 2007.- 312 с.

УДК: 338.48::379.8

Плешивцова М.В.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ СПА-ІНДУСТРІЇ ТА ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ГАЛУЗІ ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В АР КРИМ

В роботі висвітлені питання термінології лікувально-оздоровчого туризму, представлені тенденції розвитку СПА-індустрії, а також проаналізовані основні проблеми становлення СПА-туризму в АР Крим.

Ключові слова: СПА-туризм, велнес, СПА-курорт, санаторій, тенденції розвитку, туристичний потік.

В работе освещены вопросы терминологии лечебно-оздоровительного туризма, представлены тенденции развития СПА-индустрии, а также проанализированы основные проблемы становления СПА-туризма в АР Крым.

Ключевые слова: СПА-туризм, велнес, СПА-курорт, санаторий, тенденции развития, туристический поток.

In the article the problems of the medical tourism terminology are highlighted, the trends of the SPA-industry development are mentioned, and the basic problems of formation SPA-tourism in Crimea are analysed.

Key words: spa tourism, wellness, spa, sanatorium development trends, tourist flow.

Постановка проблеми. Як свідчить міжнародна статистика, сьогодні відбувається бурхливий розвиток таких видів оздоровчого туризму як велнес- та СПА-туризм. Дослідження, які були проведені Global Spa Summit, показали, що дохід від «оздоровчого туризму» у 2007 р. перевищив 106 млрд. доларів США. Відповідно до даних European Travel Monitor на сегмент оздоровчого туризму припадає до 15% всього міжнародного відпочинкового ринку.

Беручи до уваги той факт, що Україна має значний запас рекреаційних ресурсів, який у більшій мірі представлений в АР Крим та на Західній Україні, можна й слід говорити про перспективи та можливі шляхи розвитку даного напрямку туризму. Тобто обрана тема статті є досить актуальною з точки зору розвитку туризму й міжнародного іміджу нашої Батьківщини.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Розвиток лікувально-оздоровчого туризму останнім часом став предметом дослідження багатьох міжнародних організацій, вчених різних країн світу, у тому числі й вітчизняних. Так, наприклад, щорічно результати своєї роботи подають у вигляді звітів Medical Wellness Association (MWA), Global Spa Summit, SpaFinder. Серед іноземних дослідників у даній сфері працюють Патрісія Ерфурт-Купер та Малькольм Купер, Мелані Сміт та Кетрін Келлі, Жанет Д'Анжело, Джей Паркінсон та інші. Санаторно-курортна діяльність своєю специфікою привернула увагу багатьох українських вчених: О.О. Любіцевої, В.І. Павлова, Л.М. Черчика, Г.В. Казачковської та інших [1;2].

Виклад основного матеріалу. Історично склалося так, що українське поняття «лікувально-оздоровчий туризм» значно відрізняється від його аналогів у світовій практиці. Найбільш динамічний розвиток даного виду туризму в Україні відбувався за радянських часів. Але слід зауважити, що на той час він був соціальним та дотаційним, а не прибутковим, як за кордоном. У світовій класифікації видів туризму до лікувально-оздоровчого напрямку можна віднести медичний (medical tourism), оздоровчий (health tourism and wellness tourism) та СПА-туризм (SPA-tourism). Дані терміни часто ототожнюють та плутають, оскільки для них ще не встановленні чіткі визначення. На даний момент деякі міжнародні організації займаються дослідженням особливостей медичного, оздоровчого та СПА-туризму з метою чіткого їх розподілу. До таких

організацій належать: International SPA Association (ISPA), Medical Tourism Association, Medical Wellness Association (MWA), Global Spa Summit, Medical Travel Quality Alliance. Такий розподіл необхідний для чіткого відображення у статистичній звітності результатів розвитку кожної зі сфер, а також для усвідомлення конкретних потреб споживачів послуг даного виду туризму.

Міжнародна організація Global Spa Summit, спираючись на характеристику туристів та мету їх подорожі, дає наступні визначення для оздоровчого та медичного туризму:

Медичний туризм охоплює людей, які подорожують до іншого місця тимчасового перебування з метою лікування захворювань або отримання косметологічних послуг і при цьому шукають нижчі ціни, більш якісні послуги або нові косметичні підходи, які вони не можуть отримати у своїй країні. Туристи даного сектору – це зазвичай хворі або особи, які шукають косметологічні чи стоматологічні хірургічні процедури [3, 17].

Оздоровчий (wellness) туризм приваблює туристів, які подорожують з метою проведення активної діяльності, яка сприяє підтримці чи покращенню їх особистого здоров’я та самопочуття. У своїх пошуках вони спираються на унікальність та традиційність місцевих методів терапії, чого не можуть знайти у межах своєї батьківщини. Зазвичай такі туристи поєднують оздоровлення із профілактичними підходами покращення здоров’я та якості життя [3, 20].

Дослідження, які були проведені Global Spa Summit, показали, що дохід від світового «медичного туризму» у 2007 р. склав 50 млрд. доларів США, у той час як дохід від «оздоровчого туризму» перевищив 106 млрд. доларів США [3, 23]. Така статистика є переконливою для інвестування та розвитку велнес- та СПА-туризму.

Відповідно до даних European Travel Monitor темпи зростання СПА-лікувального туризму є найбільшими з-поміж усіх секторів туристичної галузі: Світовий Банк відзначає зростання галузі приблизно на 30% щорічно, тоді як туристична індустрія в цілому щорічно зростає в середньому на 4-5% [2, 17].

Оздоровчий туризм більше асоціюється зі СПА-курортами, термальними ваннами чи іншими методами оздоровлення з використанням води. Взагалі поняття «wellness» за версією American Heritage Dictionary означає гарний стан фізичного і духовного здоров'я як результат правильного харчування, фізичної активності і корисних звичок». Слово «wellness» походить від англійських слів «well-being» (добробут) та «fitness» (натренованість, здоровий стан організму) і вперше було надруковане в Оксфордському словнику у 1654 році.

СПА (Sanus Per Aqua – здоров’я через воду), як пояснює International Spa Association (ISPA), присвячені підвищенню загального добробуту за допомогою різних професійних послуг, які сприяють оновленню стану розуму, тіла і духу. СПА, насамперед, – це природний курорт із максимальними можливостями оздоровлення та відновлення. Він

призначений як для тих, хто відчуває недугу, так і для абсолютно здорових людей, в якості профілактики. При цьому основна мета будь якого СПА – це боротьба із втомою та стресами [5].

СПА-туризм в останні роки став дуже популярним. До найважливіших причин його розвитку можна віднести зростаючий у світі інтерес до здорового способу життя, процеси глобалізації, які надають можливість більш широкого вибору курортів, СПА-послуг зі збереженням балансу між ціною і якістю, а також процес «прискорення життя», збільшення кількості стресів та скорочення часу для відпочинку.

Як випливає зі звіту «The Global Spa Economy 2007», доходи від діяльності СПА-закладів у 2007 році склали близько 47 млрд. доларів США. За результатами Global Spa & Wellness Summit 2012 в усьому світі у SPA-індустрії працює близько 130 000 – 180 000 менеджерів та директорів СПА [6, 2].

Найбільш повну класифікацію СПА запропонував Європейський центр вивчення і пропаганди курортів та водних джерел ISPA Europe [5]. Дана класифікація приведена на рис. 1.

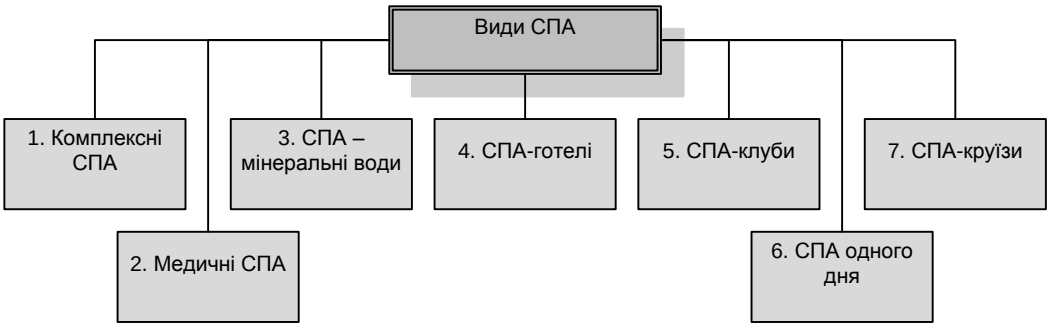

Рис. 1. Класифікація СПА за Європейським центром вивчення і пропаганди курортів та водних джерел ISPA Europe

Організація SpaFinder (Нью-Йорк, США) визначила ряд основних тенденцій розвитку СПА-індустріїї у світі [1, 6-52]:

1) Серед СПА-процедур велика увага приділяється рефлексотерапії, яка належить до традиційної китайської медицини (в основному використовують точковий масаж стоп з метою впливу на різні органи тіла). Майже в кожному СПА-салоні обов’язково є програми догляду за ногами. Така тенденція не є випадковою, оскільки сучасна жінка у повсякденному житті більшу частину дня носить взуття на підборах, що спричинює біль у суглобах та м’язах ніг. Сатистика, яку надають медичні експерти, говорить про те, що 4 із 5 американок та 60 % жінок Великобританії мають проблеми зі здоров’ям ніг.

2) Відроджується використання в СПА-центрах холодної води та льоду з метою зміцнення здоров’я. Традиційно СПА-терапія спирається на оздоровчі властивості гарячої води, використовуючи при цьому сауни, парові бані, джакузі, масаж з гарячими камінцями тощо. Це допомагає

людині розслабитися, заспокоїтися, зняти нервовий стрес, а також стимулює потовиділення, що дає змогу очистити організм від токсичних речовин та сприяє покращенню стану шкіри. Контрастне використання холодної і гарячої води в оздоровчих цілях використовувалося ще 2000 років тому. Римляни завершували свої СПА-процедури у фригідарії (одне з приміщень в стародавніх римських термах, де був басейн з холодною водою і який використовувався після купання в басейні з гарячою водою), що стимулювало вироблення ендорфінів. Ендорфіни мають корисний вплив на організм людини: зменшують больові відчуття, позитивно впливають на емоційний стан та роботу регуляторних систем організму, нормалізують артеріальний тиск, частоту дихання. Новаторством у даному методі терапії є облаштування у СПА-центрах «снігових кімнат», в яких можна встановлювати режими «снігопад з освітленням», «помірний снігопад», «заметіль» (Hill Resort & Spa (Канада), Champneys Tring (Великобританія)). Найсуворішим типом «холодної терапії» є кріотерапія, яка передбачає перебування людини в охолодженій камері від - 160ºС до 0ºС протягом 2-3 хвилин лише у купальному костюмі, шкарпетках, рукавичках та масці. Так, наприклад, у реабілітаційному Олімпійському центрі у Польщі кімната кріотерапії використовується спортивними командами з усього світу. Крім того, слід зазначити, що низька температура прискорює процес схуднення, оскільки сприяє спалюванню зайвих калорій.

3) Розвиток «оздоровчого коучингу» сприяє становленню його як найбільш ефективної моделі для спонукання людей до здорового способу життя. Оздоровлення за даною методикою виконується із використанням спеціально складених оздоровчих програм для кожної особи окремо, враховуючи її фізичні, фізіологічні, психічні та психологічні властивості, тип темпераменту, стан здоров’я, вік тощо. Використання аналітичних комп’ютерних програм, які дають можливість вивчати та аналізувати стан здоров’я клієнта на кожному етапі програми, підтримка з ним зв’язку та надання консультацій після від’їзду стають пріоритетними напрямками розвитку СПА-центрів.

4) Останнім часом зростає популярність комп’ютерних ігор, присвячених СПА-індустрії. Мільйони людей у всьому світі витрачають свій вільний час на такі ігри, як «Sallie Spa», «Sara’s Super Spa» or «Spa Mania». Деякі компанії використовують такі ігри як рекламу та як метод розповсюдження своєї продукції. Так, наприклад, французька компанія «Clarins» розмістила на Facebook подібну іграшку «Spa Life», в якій учасникам надається можливість накопичувати бали для придбання її продукції. Більшість медичних експертів погоджуються із твердженням, що ігри можуть стати ключовим фактором у зміні охорони здоров’я у світі, оскільки вони за допомогою рівнів, бонусів, балів, задач стимулюють зацікавленість учасників залишатися у системі. Потрібно лише правильно спроектувати етапи та результат гри, щоб вона приносила максимум користі здоров’ю населення. Лідером у цій індустрії є проект США «Games

for Health», який об'єднує професіоналів двох сфер – медицини та комп'ютерних ігор з метою створення та дослідження позитивного впливу подібних ігор на здоров'я людей і державну політику охорони здоров'я. Існують навіть спеціальні сайти для тих, хто дотримується дієти з метою схуднути, на яких можна робити ставки і отримувати прибуток за умови втрати зайвої ваги (HealthyWage.com). За прогнозами експертів, доходи від «оздоровлюючих ігор» у 2015 році досягнуть 2 млрд. доларів США, що доводить перспективність даного напрямку [1, 20].

5) Ще одним напрямком у СПА-індустрії є поєднання її із кулінарним туризмом. У даному випадку туристам, які відпочивають і оздоровлюються у СПА-готелях та курортах, пропонуються екскурсії із дегустацією до виноробень, мастер-класи по приготуванню вишуканих страв тощо. Наприклад, у СПА-комплексі «Guerlain» (Нью-Йорк) нещодавно був запущений проект подання у вестибюлі СПА-ланчів до або після процедур. Зробити замовлення можна за допомогою ай-подів, розташованих у межах всього СПА-салону.

6) З'являються нові підходи до використання у СПА-терапії старих методів зняття стресу за допомогою кольору, світла, ароматерапії, вібрацій та звуків природи. Медичні дослідження показують, що різні системи (органи) організму людини вібрують на різних частотах. При подальшому вивченні цього питання дана властивість може бути використана для профілактики захворювань органів тіла за допомогою вібрацій.

7) Історично в СПА-індустрії увага акцентувалася лише на оздоровленні організму, але останнім часом тенденція змінилася. Значного розвитку набувають краса та догляд за зовнішністю, при чому доступність таких послуг розрахована на різні верстви населення. На сьогоднішній день майже у всіх СПА-салонах пропонують широкий вибір косметичних послуг.

8) У 2011 р. Всесвітнім самітом СПА-індустрії був відкритий сайт SpaEvidence.com, який став першим світовим порталом, створеним для накопичення медичних досліджень у сфері оздоровлення та СПА. Сайт є корисним як для туристів, так і для структур, які надають СПА-послуги. Відповідно до маркетингових досліджень «Spas & the Global Wellness», 71 % респондентів відповіли, що вони відвідуватимуть більш охоче СПА, якщо матимуть доступ до результатів досліджень, які стосуються якості послуг у різних СПА. Крім того, слід відмітити таку тенденцію, як використання СПА-процедур у медичних закладах. Яскравим прикладом таких інтегрованих лікарень є Медичний центр UCLA в США, де розроблені програми з підготовки медичних фахівців з терапії йоги, лікування ефірними маслами, правильного харчування.

9) Традиційно СПА були місцем відпочинку дорослих від щоденних проблем, у тому числі й від сімейних обов'язків виховання дітей. Сучасні СПА з метою привернення уваги більшої кількості клієнтів пристосовуються до відпочинку своїх гостей усією родиною, пропонуючи послуги для підлітків і дітей. На багатьох курортах пропонуються послуги

нянь. Пристосовані до дитячого відпочинку СПА знаходяться зараз на підйомі. Такими, наприклад, є «Nickelodeon Suites» та «Keylime Cove» у Флориді (США). У Bodywize Day Spa (Гонконг) дітей змалку привчають до йоги за допомогою історії, музики і ляльки. Новий гавайський курорт Aulani пропонує батькам вивчити основи дитячого масажу під керівництвом професіоналу.

10) Ще однією тенденцією в СПА-індустрії є індивідуалізація кожного закладу, копіткий підхід до їх дизайну та створення вражаючих інтер'єрів. Так, наприклад, у Coqoon Spa на Пхукеті (Таїланд), дизайн буквально переносить любителів СПА у світ природи. В центрі знаходиться «Гніздо», розкішний сплетений з гілок дерева будинок, в той час як на території курорту знаходяться приватні басейни, тропічний душ, сауни і т.д., до того ж заклад розташований в тропічному лісі. Ritz-Carlton SPA у Гонконзі за версією ISPA є найвищим СПА у світі, оскільки знаходиться на 116 поверсі готелю. Sparkling Hill Resort & Spa (Канада) позиціонує себе як перша будівля у світі із «кришталевою архітектурою», так як збудована вона із 3,5 млн. кристалів Сваровські. Bota Bota SPA на воді в старому порту Монреаля є плавучим п'ятизірковим СПА-центром, побудованим на старій баржі.

Усі описані тенденції викликані розвитком СПА-індустрії як прибуткового бізнесу, заснованого на концепції здорового способу життя.

Найбільшим сучасним СПА-туристичним регіоном у світі за кількістю подорожей є Азіатсько-Тихоокеанський регіон (у 2007 р. сюди було здійснено 53,3 млн. СПА-подорожей). Проте доходи від СПА-подорожей найбільшими є в Європі, що заробляє майже вдвічі більше ніж Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Основними міжнародними СПА-напрямками (за кількістю подорожей) в Європі є Іспанія, Італія, Франція, Німеччина, Великобританія та Австрія. [2, 18].

Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Проекту «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність» у 2011-2012 рр. займалося вивченням потенційних ринків для СПА-лікувального туристичного сектору Криму. Цей проект є першим комплексним дослідженням такого роду за роки незалежності України.

Перш ніж говорити про проблеми та тенденції розвитку СПА-туризму в АР Крим, як і в цілому в Україні, слід розібратися із термінологією даної сфери діяльності. За результатами дослідження USAID було виявлено, що в Україні існує лише дві професійні національні СПА-асоціації – Українська СПА асоціація та Союз професіоналів СПА, готелів та велнес-курортів України, але вони не пропонують власних класифікацій видів СПА. Натомість в Україні існує офіційна статистична класифікація санаторно-курортних і оздоровчих закладів, яка включає санаторії, пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки і пансіонати відпочинку, бази та інші заклади відпочинку, а також заклади 1-2 денного перебування. Труднощами класифікації є те, що окремі категорії, а саме: «СПА-дестинація» та «СПА-мінеральні джерела», не

використовуються і не пояснюються в Україні, а поняття «СПА-курорт» в українській практиці означає місце або територію, тоді як за європейськими стандартами СПА-курорт є закладом, а місце або територія визначається як «СПА-місто», «СПА-територія» або «місто-курорт» [2, 32]. Із цього випливає, що однією з перших проблем, яка має бути вирішена, є визначення у законі України «Про курорти» понять, пов'язаних зі СПА-туризмом та проведення класифікації СПА-закладів відповідно до міжнародних стандартів та тенденцій розвитку СПА-індустрії.

Далі йде проблема фінансування розвитку СПА-курортів. Приблизно третина всієї кількості санаторіїв та профілакторіїв України знаходиться в Криму. Дані бюджету розвитку спеціального та загального фондів державного бюджету демонструють, що на розвиток галузі спрямовується зовсім незначний відсоток видатків (у 2005 році – 3,6%, у 2007 році – 10,6 %, у 2009 році – 2,7% від доходу). Якщо порівняти з тенденціями світового ринку – то в середньому 30% від доходів галузі реінвестується в її розвиток. Окремі дані щодо інвестицій у приватні санаторно-курортні заклади відсутні [2, 32].

У межах даної проблеми слід зауважити, що державні органи влади повинні максимально зміцнювати партнерські відносини із бізнесом, оскільки розвивати СПА-індустрію у Криму без інвестицій приватного сектору буде неможливим.

Однією з причин, чому іноземні туристи не їдуть відпочивати на українських курортах, є низька якість послуг. Вирішення даної проблеми має бути комплексним. З одного боку, слід звернути увагу на підготовку досвідчених кадрів. Для цього необхідно на державному рівні переглянути навчальні програми університетів, які готують спеціалістів туристичної галузі, та перейти до вузької їх спеціалізації. При цьому варто враховувати види та форми туризму. Також важливо вирішити проблему сезонної плинності кадрів, яка також впливає на неефективну роботу персоналу. Це можливо зробити лише за допомогою переходу до цілорічного функціонування лікувально-оздоровчих закладів АР Крим, що в свою чергу вимагає розвитку видів туризму, альтернативних пляжному відпочинку. Спа-туризм може стати одним із них. Не менш важливим для підвищення якості послуг, а разом з тим і іміджу курортів, є питання сертифікації та категоризації. Якщо даним питанням будуть займатися не лише державні органи, але й створені в Україні дві професійні національні СПА-асоціаці, які, співпрацюючи із міжнародними організаціями зі СПА- та велнес-туризму, проводитимуть сертифікацію за відомими міжнародними стандартами і видаватимуть міжнародні сертифікати якості, то це може привернути неабиякий інтерес зі сторони іноземних туристів.

Ще однією перешкодою є пост-радянські способи організації відпочинку та оздоровлення. Наприклад, серед пропозицій санаторно-курортного лікування вкрай рідко зустрічаються пакетні пропозиції (за винятком, власне, путівок на лікування), які пропонували б комплекс послуг зі СПА-відпочинку на певну кількість днів. Натомість, в Європі це

дуже поширена практика – провідні СПА-курорти пропонують різноманітний набір пакетів на певну кількість днів для різних соціальних груп клієнтів (чоловіків, жінок, сімей, молоді, вагітних тощо), де вказаний перелік певних процедур та їх кількість.

Крім вже названих проблем, існує ще одна – майже повна відсутність маркетингових досліджень та реклами. Статистична звітність не ведеться на належному рівні. Проблематичним є зібрати достовірну інформацію щодо реальної кількості відпочиваючих, тим паче про розподіл туристів за країнами прибуття, віком, статтю, ціллю приїзду тощо. А це, в свою чергу, унеможливлює проведення якісного аналізу потенціалу розвитку галузі. Не проводяться дослідження соціального портрету кримського туриста, потенційних ринків збуту туристичних послуг. Крім того, проблему популяризації курортів АР Крим слід вирішувати шляхом проведення масштабної рекламної політики за кордоном на державному рівні.

Враховуючи, що близько 85% іноземців, які відвідали Крим й перебували у санаторно-курортних закладах – громадяни Російської Федерації , необхідно, замислитись над переорієнтуванням туризму півострова й на інші країни [2, 58]. Беручи до уваги те, що останніми роками зростає кількість оздоровлених з Польщі та Вірменії, слід проводити в цих країнах активну рекламну кампанію. На початковому етапі реклама АР Крим також повинна бути представлена в таких державах, як Грузія, Словаччина, Білорусія, Німеччина, Угорщина, Латвія, Литва.

Враховуючи те, що СПА-курорти надають послуги високої якості, вони стануть недоступними для багатьох українців. Крім того, відсоток заповнення оздоровниць МОЗ України та інших міністерств і організацій, у відомстві яких вони знаходяться, може знизитись через те, що іноземні туристи надаватимуть перевагу СПА-курортам. За відсутності інвестицій деякі санаторії можуть припинити свою діяльність. Саме тому процес створення нових СПА-курортів та реформування вже існуючих санаторіїв, пансіонатів з лікуванням, санаторіїв-профілакторіїв, баз відпочинку повинен керуватися державою. З точки зору автора статті, правильним було б створити сприятливий інвестиційний клімат для реконструкції збудованих ще за радянських часів оздоровниць АР Крим, з одного боку, і обов’язково залишити деяку квоту (близько 30 %) для профспілок організацій з метою оздоровлення українців зі зниженою вартістю путівки, з іншого.

Таким чином, можна зробити висновок, що не дивлячись на бурхливий розвиток СПА- і велнес-індустрії у світі, до сих пір невирішеним є питання стосовно термінології у даній сфері. Для України даний вид туризму є новим і поки що не вивчається значною мірою. Навіть законодавство в сфері туризму і курортів не містить таких понять як СПА-курорт, їх види, велнес-індустрія тощо. Розвиток оздоровчого туризму в АР Крим має багато невирішених проблем, але за підтримки державних

органів влади може стати «донором» бюджету країни. Все це вказує на те, що дана тема є відкритою для подальших досліджень.

Використані джерела:
1) Top 10 Global Spa Trends Forecast / SpaFinder Research 2012. – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.globalspaandwellnesssummit.org/images/stories/pdf/8%20-%20spafinder%202012% 20spa%20trend%20report.pdf; 2) Вивчення потенційних ринків для СПА-лікувального туристичного сектору Криму / Звіт Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) 2010. – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://linc.com.ua/documents/storage/Spa_Market_Research.pdf; 3) Wellness Tourism and Medical Tourism: Where Do Spas Fit? / Research Report: Global Spa Summit 2011/ – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.globalspaandwellnesssummit.org/images/stories/ pdf/spas_wellness_medical_tourism_report_final.pdf; 4) Spas and the Global Wellness Market:Synergies and Opportunities / Global Spa Summit 2010. – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www. globalspaandwellnesssummit.org/images/stories/pdf/gss_spasandwellnessreport_final.pdf; 5) SPA-туризм в Крыму. – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.crimea-kurort.com/side/58-otdih/467/; 6) Spa Management Workforce &Education: Addressing Market Gaps / ReseaRch RepoRt Global spa & Wellness summit 2012/ – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.globalspaandwellnesssummit.org/index.php/spa-industry-resource/research.

УДК 911.3

Шивала Ю.А.

ГЕОГРАФІЯ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ

Проаналізовані наукові дослідження в галузі географії сільського зеленого туризму. Визначено основні закономірності територіального розподілу агроосель у Карпатському регіоні. Проведений аналіз послуг, що надаються туристам у карпатських агрооселях. Здійснений аналіз територіальної організації садиб сільського зеленого туризму на території Українських Карпат.

Ключові слова: сільський зелений туризм,агрооселя, Українські Карпати.

Проанализированы научные исследования в области географии сельского зеленого туризма. Определены основные закономерности территориального распределения агроусадеб в Карпатском регионе. Проведенный анализ услуг, предоставляемых туристам в карпатских агроусадьбах. Проведенный анализ территориальной организации усадеб сельского зеленого туризма на территории Украинских Карпат.

Ключевые слова: сельский зеленый туризм, агроусадьба, Украинские Карпаты.

The article defined the features of the geography of rural tourism. Analyzed the main regularities of spatial distribution of rural homesteads in the Carpathian region. The analysis of the services provided to tourists in the Carpathian rural homesteads. Identified the analysis of the territorial organization of rural tourism farmsteads in the Ukrainian Carpathians.

Key words: rural tourism, farmstead, Ukrainian Carpathians

Вступ. Розвиток сільського зеленого туризму в Українських Карпатах впливає позитивним чином не лише на функціонування територіальних туристичних комплексів, а й на поліпшення соціально-економічної становища сільського населення гірських реґіонів. Державна

підтримка та створення сприятливого інвестиційного клімату в сфері сільського зеленого туризму — це один з пріоритетних напрямків розвитку карпатського ринку туристичних послуг. Геопросторовий аналіз розміщення садиб сільського зеленого туризму в Українських Карпатах, дозволить виявити існуючі проблеми, що впливають на функціонування туристично-рекреаційних комплексів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У туризмознавстві існує проблема дефініції термінів «зелений туризм», «екотуризм», «агротуризм» та «сільський туризм». За теоретичну основу в цьому науковому дослідженні використовуємо визначення з праць британського вченого С. Медліка [18], польського – М. Джевєцкого [16, 17] і українських — Н.В. Васильєвої [3, 4] та І.В. Смаля [13].

Сільський туризм – це вид туризму, що розвивається на сільських територіях. Він передбачає розвиток туристичних маршрутів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами [18]. Подібне, але ширше визначення сільському туризму наводить член правління Спілки сприяння розвитку зеленого туризму в Україні Н. В. Васильєва: «сільський туризм – це діяльність сільського населення, яка пов'язана із сільським середовищем, сільськими будинками і заняттями, що ставлять до центру уваги природу і людину. Сільський туризм не має шкідливого впливу на оточуюче природне і культурне середовище, на відміну від масового, і, у той же час, робить істотний внесок у регіональний розвиток. Він дозволяє використовувати існуючий житловий фонд і не вимагає значних інвестиційних витрат» [3].

В Україні часто ототожнюють поняття «зелений туризм» і «сільський туризм», хоча перший з них має вужче визначення. Зелений туризм – це сприятлива для навколишнього середовища форма подорожей, яка зазвичай, відбувається на природоохоронних територіях [4]. Він спрямований на охорону природної та культурної самобутності регіонів, які відвідують туристи, а також передбачає, що учасниками цих подорожей є люди з високим рівнем екологічної свідомості. Синонімами поняття «зелений туризм» є екотуризм та природничий туризм. Виділяються такі форми екотуризму: активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, рибальство), фауністичні та флористичні виїзди (орнітологічні спостереження, фотополювання, тематичні заходи в природному середовищі), культурологічні й етнографічні поїздки [18].

Натомість, в практиці західноєвропейських країн відбувається ототожнення сільського туризму з агротуризмом. Але поняття «сільський туризм» є ширшим, оскільки включає в себе будь-яку туристично-рекреаційну діяльність у сільській місцевості. Агротуризм може проявлятися у різних формах, але завжди включає винайму помешкання у сільському населеному пункті. Розрізняють дві базові форми агротуризму: винаймання помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах фермерського господарства (садиби) або розміщення на нічліг з

самообслуговуванням на землях, що належать до нього, наприклад в кемпінгах і наметах [18].

Район чи територія міської ради (МР)	Загальна кількість садиб	Площа району (км²)	Щільність садиб (од/100 км²)	Ціна за проживання (грн.)			Частка садиб, що надають додаткові послуги (%)					Частка садиб, які мають діючу систему знижок
				MIN (ос/24h)	MID (ос/24h)	MAX (ос/24h)	транспортні послуги	послуги використання сауні басейнів	спортивно-розважальні та відпочинкові послуги	організація екскурсій та походів	послуги з прокату спорядження	
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ												
Великоберезнянський	11	809,2	1,3	80	176	250	63,6	63,6	27,3	90,9	63,6	18,2
Воловецький	14	544,1	2,6	50	100	500	80	40	—	85,7	40	40
Іршавський	3	944,8	3	70	120	320	66,7	66,7	33,3	100	—	33,3
Міжгірський	32	1166,1	2,7	40	76	230	83,3	75	33,3	93,8	58,3	33,3
Мукачівський	12	998,5	1,2	40	108	170	91,7	33,3	16,7	75	33,3	33,3
Перечинський	6	631,9	0,9	55	103	150	100	66,7	50	83,3	16,7	16,7
Рахівський	33	1892,7	1,7	40	127	200	93,7	24,2	18,2	90,9	51,5	68,7
Свалявський	35	673,4	5,2	50	95	150	70	34,9	41,7	65,7	45,7	75
Тячівський	12	1818,3	0,7	45	82	280	91,7	41,7	41,7	100	33,3	66,7
Ужгородський	3	807,3	0,4	50	68	100	66,7	66,7	33,3	66,7	100	100
Хустський	11	975,6	1,1	100	125	150	100	100	50	100	50	100
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ												
Богородчанський	1	799,5	0,1	—	100	—	100	100	100	100	—	100
Верховинський	108	1260,8	8,5	30	89	375	61,1	29,6	44,4	92,6	34,2	61,1
Долинський	2	1248,8	0,1	75	87	100	50	100	—	100	—	100
Косівський	61	986,7	6,2	50	96	150	60	39,3	46,7	80,3	60,7	66,7
Надвірнянський	7	1293,6	0,5	45	80	150	100	57,1	28,6	100	28,6	57,1
Рожнятівський	2	1300,1	0,5	35	55	75	50	50	—	100	—	100
Яремчанська МР	405	657,7	61,5	25	103	370	91,7	43,3	35	76	38	75
ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ												
Дрогобицький	31	1217,1	2,5	50	89	200	50	41,9	33,3	73,8	16,1	50
Сколівський	154	1471,7	10,5	40	108	250	52,9	58,4	29,4	70,1	58,4	52,9
Старосамбірський	3	1245,5	0,2	60	100	130	100	50	50	100	—	100
Турківський	4	1193,5	0,3	50	75	100	75	50	25	75	25	75
ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСТЬ												
Вижницький	21	903,4	2,3	70	107	205	85,7	28,5	42,9	57,1	57,1	71,4
Путильський	12	884,5	1,3	60	80	100	83,3	33,3	41,7	75	25	75
Сторожинецький	11	1160,5	0,9	50	90	130	63,6	27,3	36,4	54,5	27,3	72,7

Рис. 1. Розміщення та характеристики садиб сільського зеленого туризму у Карпатах

Подібне визначення наводить польський вчений М. Джевєцкі: «агротуризм – це форма відпочинку, що відбувається у сільській місцевості і має сільськогосподарський характер, опирається на базу для нічлігу і рекреаційну діяльність, пов'язану із сільським господарством або еквівалентним йому оточенням (природничим, виробничим і обслуговуючим)» [16]. Отже, агротуризм є однією з форм сільського туризму.

Як агротуризм, так і сільський туризм в цілому, мають багато спільного з екотуризмом, оскільки відповідають багатьом його пріоритетам: збереження природного та культурного середовища, вживання екологічно чистої продукції місцевого виробництва, ведення здорового способу життя. Власники агроосель в Українських Карпатах часто пропонують туристам додаткові екотуристичні послуги: катання на конях, велосипедні прогулянки, походи в гори, збирання ягід і грибів, активна участь у заходах спрямованих на підтримку національних традицій та ін. Екологічний і сільський туризм відрізняються між собою мотивами подорожі. Сільський туризм передбачає проведення вільного часу у вигляді стаціонарного відпочинку, тоді як базовою метою екотуризму виступає активне відкриття дикої природи, традицій і культури, їх глибше пізнання й сприйняття [3].

За рахунок тісних взаємозв'язків між зеленим та сільським туризмом в науковій літературі впроваджують термін «агроекотуризм». Медлік вважає, що агроекотуризм — це відпочинок у сільських садибах, власники яких вирощують сільськогосподарську продукцію з використанням екологічно чистих методів [18]. Український вчений-географ І. В. Смаль у своїй праці «Географія туризму та рекреації: словник-довідник» подає подібне визначення агроекотуризму: відпочинок і оздоровлення, що передбачає використання сільського (фермерського) господарства як головного засобу розміщення й обслуговування туристів, де виробництво сільськогосподарської продукції ведеться із застосуванням екологічно зберігаючих технологій [13].

Як результат симбіозу понять сільський, екологічний та агротуризм в Україні широкого поширення набув термін «сільський зелений туризм». Він охопив широкий спектр форм відпочинку в сільській місцевості: від будь-якого роду відпочинку у сільській місцевості (сільський туризм), а також туристичних центрах і курортах, що розташовані у селищах і містечках — до відпочинку у сільських садибах (агротуризм). Визначення такого виду туризму як «зелений» підкреслює його проекологічну орієнтацію. У нашому дослідженні ми будемо аналізувати розміщення садиб сільського зеленого туризму у 25-ти адміністративних районах чотирьох областей Західної України: Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької. Понад 20% території кожного з цих районів розташовано в гірській місцевості, де абсолютні висоти становлять понад 500 м над рівнем моря [14]. Загальна кількість садиб сільського зеленого туризму, що станом на 1 січня 2012 р. зареєстровані як суб'єкти

підприємницької діяльності, в Українських Карпатах становить 984 одиниць. Найбільша їх кількість розташована на території Івано-Франківської області — 586 одиниць.

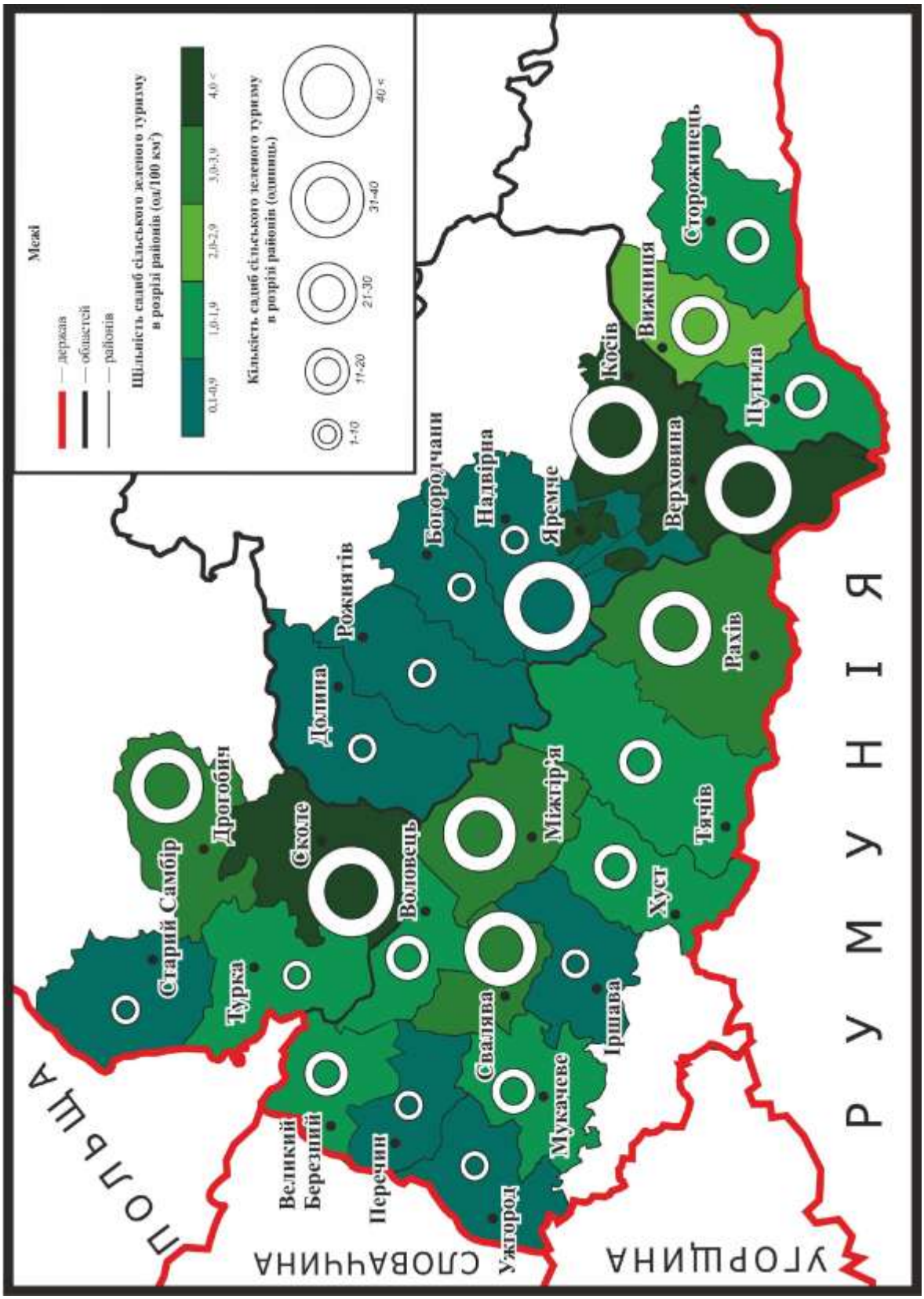

Рис. 2. Географія садиб сільського зеленого туризму у Карпатах

Далі в порядку спадання розташувалися Львівщина (192 одиниці), Закарпаття (172одиниці) та Буковина (44 одиниці) [15]. Найбільші показники щільності агроосель у Сколівському (10,5 од/100 км²), Косівському (6,2 од/100 км²) і Веховинському районах (8,5 од/100 км²), а також на території Яремчанської міської ради (61,5 од/100 км²), а найменші — у Долинському (0,1 од/100 км²), Рожнятівському (0,5 од/100 км²), Богородчанському (0,1 од/100 км²), Надвірнянському (0,5 од/100 км²), Старосамбірському (0,2 од/100 км²), Перечинському (0,9 од/100 км²) Іршавському (3,0 од/100 км²) та Ужгородському (0,4 од/100 км²) районах.

Аналіз картосхеми (рис. 2) показує, що щільність садиб сільського зеленого туризму в межах області не залежить від площі, яка лежить в межах гірської місцевості. Чинниками, що впливають на щільність агроосель є розвинута туристична інфраструктура, наявність туристично-рекреаційних ресурсів, промоція регіону та спектр послуг, якими можуть скористатися туристи. Також на території Українських Карпат існує залежність між щільністю садиб сільського зеленого туризму та політико-географічним розташуванням району. Одні з найнижчих показників щільності агроосель простежуємо у прикордонних районах Українських Карпат: Старосамбірському, Турківському, Великоберезнянському, Перечинському, Ужгородському, Хустськом, Тячівському, Путильському та Сторожинецькому. Така закономірність пов’язана з історичними процесами: посилена мілітаризації прикордонних регіонів та проблема делімітації та демаркації державних кордонів не сприяли розвитку туризму на території цих районів.

В структурі послуг, які надаються власниками садиб сільського зеленого туризму, переважають транспортні, а також екскурсійні. Також чимало садиб надають можливість користування саунами, басейнами та іншими засобами спортивного і оздоровчого відпочинку. Найширший спектр додаткових послуг пропонують агрооселі Сколівського району Львівської області, а також Яремчанської міської ради, Верховинського та Косівського районів Івано-Франківської області.

Висновки. Територіальний аналіз розташування садиб сільського зеленого туризму в Українських Карпатах, дає можливість простежити значні розбіжності у кількості та щільності агроосель в розрізі адміністративних районів. Найбільша щільність простежується в районах з розвинутою туристичною та транспортною інфраструктурою, а також з високим показником забезпеченості туристично-рекреаційними ресурсами. Важливу роль у постійній підтримці потоків туристів відіграє маркетингова складова. В Українських Карпатах не розвивається «класичний агротуризм», а існуючі агрооселі надають лише послуги з розміщення туристів у сільській місцевості. Така проблема виникла внаслідок неспроможності власників садиб сільського зеленого туризму конкурувати з іншими видами туризму в Українських Карпатах. У розрізі районів простежується нерівномірний розподіл садиб сільського зеленого туризму, зокрема, менша їх частка у тих адміністративно-територіальних

одиницях, які розташовані ближче до західного кордону України. Такий дисбаланс у територіальному розподілі агроосель зумовлений тим, що в період СРСР прикордонні території були мілітаризованими і виключали можливість інтенсивного розвитку туристичної індустрії, що й позначилося на сучасному стані розвитку сільського зеленого туризму у прикордонних районах Карпатського регіону. Для збалансованого розвитку сільського зеленого туризму в Українських Карпатах, необхідно у райони з малою кількістю агроосель залучати інвестиції для розвитку туристичної інфраструктури; здійснювати популяризацію місцевих туристично-рекреаційних ресурсів; залучати спеціалістів з маркетингу для приваблення нових туристичних потоків.

Використані джерела:

1. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України [Текст] : Навчальний посібник. — 2-ге видання переробл. та доповн. / О. О. Бейдик. — К. : Альтпрес, 2010. — 404 с.
2. Бондарь В.В. Сільський та аграрний туризм як одна із складових розвитку сільськогосподарського підприємництва [Текст] / В. В. Бондарь, Я. Л. Ганжа // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: економічні науки. — Чернігів: ЧДТУ, 2011. - № 1(48). — с. 51-54.
3. Васильєва Н.В. Зелений туризм – панацея чи черговий міф? [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.greentour.com.ua/ukrainian/progress/arch
4. Васильєва Н.В. Матеріали семінару Всесвітньої Туристичної Організації (ВТО): сільський туризм — рекомендації щодо розвитку // Туризм сільський зелений. — 2003 р. — № IV. — 48 с.
5. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні [Текст] / В. Ф. Кифяк. —Чернівці : Книги-XXI, 2003. — 300 с.
6. Кубійович В.М. Туристика в Карпатській Україні [Текст] / В. М. Кубійович. — Наша Батьківщина, 1939. — Ч.1. — 4-8 с.
7. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму [Текст] : суспільно-географічний підхід : монографія / С. П. Кузик. — Л. : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — 254 с.
8. Любіцева О.О. Геопросторова організація туристичного процесу [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. геогр. наук : спец. 11.00.02 / О. О. Любіцева ; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2003. — 29 с.
9. Любіцева О.О. Рекреаційна географія і розвиток туризму [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/lubiceva2.htm
10. Недашковская Н.Ю. Рекреационная система Советских Карпат [Текст] / Н. Ю. Недашковская — К: Вища школа. Головное изд-во, 1983. — 117 с.
11. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство [Текст] : Навчальний посібник / за ред. Ф. Д. Заставного; [уклали : В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський] — К. : Знання, 2006. — 580 с.
12. Рожко І.М. Рекреаційна оцінка гірських ПТК для потреб туризму (на прикладі Українських Карпат) [Текст] : дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.11 / Ігор Михайлович Рожко ; Львівський національний ун-т імені І. Я. Франка — Л., 2000. — 198 с.
13. Смаль І.В. Географія туризму та рекреація [Текст] : словник-довідник / І. В. Смаль. — Т. : Богдан, 2010. — 208 с.
14. Стецюк О.В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: структура та територіальна організація [Текст] : дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.12 / Оксана Василівна Стецюк ; Львівський національний ун-т імені І. Я. Франка — Л., 2006. — 223 с.
15. Туристично-інформаційний портал «Карпати.інфо» [електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.karpaty.info
16. Drzewiecki M. Agroturystyka : założenia, uwarunkowania, działania / M. Drzewiecki. — Bydgoszcz : Inst. Wydaw. "Świadectwo", 1995. — 167 s.
17. Drzewiecki M. Podstawy agroturystyki / M. Drzewiecki. — Bydgoszcz : Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, 2001 . — 222 s.
18. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality [Text] / S. Medlik. — L. : Butterworth-Heinemann Ltd, 2003. — 308 p.

УДК 338.487:659.1(477.83-25)

Завадовський Т.Б.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПРОМОЦІЇ МІСТА ЛЬВОВА

Мета роботи є визначення маркетингу та промоції міста Львова, його сучасних засобів маркетингу, маркетингового планування, опитування туристів з питань промоції м. Львова, визначення впливу маркетингу та промоції міста для розвитку туризму, а також рекомендацій, практичних механізмів реалізації, концепції оптимізації, підвищення ефективності їх діяльності.

Ключові слова: промоція м. Львова, маркетинг, реклама туристичного продукту, туристичні послуги.

Целью работы является определение маркетинга и промоции города Львова, его современных средств маркетинга, маркетингового планирования, опрос туристов по вопросам промоции Львова, определение влияния маркетинга и промоции города для развития туризма, а также рекомендаций, практических механизмов реализации, концепции оптимизации, повышения эффективности их деятельности.

Ключевые слова: продвижение Львова, маркетинг, реклама туристического продукта, туристические услуги.

The aim of the article is the research of marketing and promotion of L'viv, marketing planning, tourist inquiry on city promotion, analysis of city marketing and promotion and their influence on tourism development, working out of recommendations, practical mechanisms of realization and realization concept of marketing.

Key words: L'viv promotion, marketing, tourist product advertisement, tourist services.

Ринок туристських послуг, як внутрішній, так і міжнародний, – один з найбільш конкурентних ринків. За залучення туристів точиться надзвичайно гостра конкурентна боротьба як між окремими країнами, регіонами, так і всередині самої країни – між регіонами, містами, готелями, підприємствами обслуговування і туристськими фірмами.

В умовах жорсткої конкуренції надзвичайно важливого значення набуває розробка чіткої програми маркетингової стратегії діяльності кожного суб'єкта підприємницької діяльності у туризмі і послідовного здійснення її конкретних заходів, починаючи з дослідження ринку, створення турпродукту і закінчуючи цілеспрямованими акціями з його просування на ринок.

Для досягнення мети визначено такі задачі: характеристика сучасних засобів маркетингу в туризмі; основні аспекти промоції міста; основні складові маркетингового плану просування міст; сучасні засоби маркетингу м. Львова; імідж міста, як культурної столиці України; оцінка туристичного потоку у м. Львові; аналіз туристичного потенціалу м. Львова; інвестиційна політика щодо створення іміджу міста; шляхи покращення маркетингу та промоції м. Львова; основні напрямки підвищення ефективності рекламно-інформаційної діяльності м. Львова.

Маркетинг міста як частина або підпункт маркетингу території з'явився в 1980-х – 90-х рр. Маркетинг території та його різновиди ґрунтуються на принципах, схожих на стратегічне планування розвитку міст та регіонів. Маркетинг міста має бути спрямовано на встановлення

ефективного спілкування між містом, яке має активи та продукти, що становлять «пропозицію», та майбутнім закордонним інвестором, який виступає стороною «попиту». Таке спілкування може відбутися лише через активну підтримку муніципалітетом співпраці між державним та приватним секторами, орієнтованість на задоволення потреб користувачів, створення бренду та ідентичності території, позитивні очікування та активний підхід до місцевого та регіонального (економічного) розвитку, що ґрунтуються на ринкових засадах [3; 36].

Існує багато типів та видів маркетингу міст, що застосовуються в різних містах та країнах. Причина такої кількості підходів у тому, що вони базуються на проблемах та потребах окремих міст та на способі вирішення цих проблем конкретними міськими органами влади. Проте головною ознакою всіх підходів є розуміння того, що кожен потенційний актив міста має бути розвинутий як окремий продукт, конкурентоспроможний порівняно з альтернативними продуктами інших міст та такий, що може бути проданий на ринку.

Головними цілями будь-якого підходу з маркетингу міст є охарактеризовані такими показниками:

- підвищення привабливості міста для різних цільових груп, які потребують міського продукту;
- збільшення економічного потенціалу міста;
- поліпшення зовнішнього та внутрішнього іміджу міста;
- покращення зв’язків між громадянами, підприємницькими колами та міською владою;
- оптимізація функціонування міських владних структур з метою підвищення ефективності користування наявними ресурсами. [3;22].

Маркетинг міста концептуально подібний до фірмового. Спочатку вивчають ринок і тільки потім на цій основі розробляють відповідні плани задля адаптації до нього та максимізації прибутку. Водночас територіальний маркетинг, на відміну від фірмового, має методологічні й методичні особливості. Вони пов'язані з відмінностями, властивими макро- та мезоекономічним системам, порівняно з мікроекономічною, і специфікою діяльності органів державного управління й місцевого самоврядування та підприємницьких структур. До таких відмінностей належать:

- пріоритетними є соціальні та політичні цілі й тільки потім враховується економічний ефект, переважає соціальний складник маркетингу;
- владні послуги зазвичай оцінюють після споживання, і, крім того, без об'єктивних соціальних критеріїв ця оцінка ускладнена;
- нерідко послуги органів влади залишаються «невидимими» споживачам, хоча вони й користуються ними;
- ціни на послуги органів влади формуються не співвідношенням попиту та пропозиції, а як наслідок державного й регіонального управління;

- на зміст та обсяг державних і регіональних послуг впливають політичні чинники; органи державного управління та місцевого самоврядування слабко сприймають інновації, їм притаманні бюрократичні процедури, істотно впливають політичні та корпоративні інтереси [3;31].

На жаль, більшість проаналізованих публікацій на тему маркетингу міста присвячені лише окремим аспектам цієї проблеми й не дають читачеві уявлення про весь комплекс питань, пов'язаних з маркетинговим менеджментом міста. У маркетинговому сенсі місто – господарський суб'єкт (неприбуткова організація), який діє в умовах ринкової економіки, є юридичною особою, має зв'язки із зовнішнім середовищем, володіє певними ресурсами (людськими, матеріальними, фінансовими, а також нематеріальними), провадить діяльність на користь задоволення потреб місцевої громади, водночас підлягає громадському й державному контролю. Отже, місто є товарно та ринково диверсифікованою організацією. Як господарський суб'єкт і неприбуткова організація воно провадить господарську діяльність не задля отримання прибутку, а заради забезпечення добробуту його мешканців. Місто як господарський суб'єкт ототожнюється з органом місцевого самоврядування, його організаційними підрозділами й іншими установами, які реалізовують поставлені завдання згідно з чинним законодавством [4;142].

Маркетинг міста здійснюють подібно до регіону, але з урахуванням особливостей власне міського способу життя:

- висока щільність населення, що, наприклад, вимагає доцільність активної роботи із зовнішньою рекламою й особливі види розподілу, збуту товарів, оптової й роздрібної торгівлі, розвитку муніципального споживацького ринку;
- зосередження в містах транспортної та ділової інфраструктури, що ставить специфічні завдання перед маркетингом послуг із транспорту, зв'язку, туризму тощо;
- розміщення в містах як місцевих, так і вищих органів влади, що веде до поєднання муніципальних і столичних функцій, посилює «знаковість», символічність і значущість іміджевих проблем вивчення міста як провідної ланки маркетингу території вищого рівня організації й управління;
- насиченість інформаційного й освітнього середовища міста, що надає особливі можливості маркетинговим комунікаціям, науковим розробкам, навчанню маркетингу й ставить вищі вимоги до цих сфер діяльності;
- концентрована забезпеченість сучасними міськими вигодами (особливу роль може відіграти маркетинг житлово-комунальних послуг, а також нерухомості);
- висока (відносно сільських районів) вартість життя та землі, особливо у великих містах;
- поганий екологічний стан у більшості міст.

На жаль, у більшості міст України маркетинг міста асоціюється лише зі створенням позитивного іміджу місцевої влади. Зокрема, наведені результати досліджень свідчать, що більшість офіційних веб-сторінок міст України зроблено, аби показати, що міська влада крокує в ногу з часом і представлена в Інтернеті. Створену й розміщену один раз веб-сторінку потім фактично не поновлюють, вона не містить корисних даних для мешканців міста та інших зацікавлених осіб.

Що ж стосується міста Львова то на сьогоднішній день у сфері просуванні використовуються наступні *засоби маркетингу*: буклети; телебачення; бренд; зовнішіня реклама (бігборди, сіті-лайти, реклама в транспорті); проект; фестивалі та інші види атракцій; виставки, форуми; інформаційно-рекламна діяльність; Інтернет-реклама тощо.

Львів має сучасну промоційну продукцію, яка рекламує місто в Україні. Буклети про історію та визначні місця міста «Львів відкритий для світу» видані 5 мовами (англійською, французькою, німецькою, польською та українською). Крім цього намічено промоційну кампанію із залученням телебачення та кінотеатрів (в обласних центрах України), а також у всесвітній мережі Інтернет. Двома мовами (українською та англійською) видано карти міста, та готуються до друку ще двома мовами (польською та англійською). Вийшло друком кишенькове видання – карта готелів та ресторанів Львова та карта, що стосується музеїв. Заплановано інші серії видання: карта кав'ярень, храмів і інших привабливих туристичних об'єктів міста. Крім цього запланована промоційна кампанія із залученням телебачення та кінотеатрів. Створено промоційний відео ролик Львова. Завдання промоційної кампанії – залучення до Львова туристів з цілої України, пізнаваність символіки міста. Також велике значення має промоційний логотип Львова, який використовується, як символ міста. Так само у Львові втілюється проект «Створення туристично–інформаційної інфраструктури в місті, що передбачає підвищення туристичної привабливості Львова, збільшення потоку туристів у місті. Важливою складовою розвитку міста Львова є його репутація. Створити її можна, проводячи правильну промоційну політику, вибравши імідж, який найбільше імпонує Львову. Як відомо, промоція – це реклама чогось, певного продукту, але слід визначити якого продукту. Львів має культурний, архітектурний потенціал, однак поки що він не підкріплений достатньою кількістю готелів, якісними автодорогами, розважальними центрами, концертним залом, виставковим центром. Якщо говорити про промоцію Львова, як міста для інвестицій, то необхідний пакет інвестиційних пропозицій, і план залучення потенційних інвесторів.

Також, слід зазначити динаміку видатків на заходи розвитку туризму за період з 2002 р. по 2010 р., яка зображена на рисунку 1. З даної таблиці видно, що динаміка видатків на заходи для розвитку туризму, починаючи з 2006 р. росте і вже у 2008 р. сягає більше одного міліонна гривень. В наступні роки витрати значно зменшуються. Це можна пояснити тим, що з кожним роком все більше потрібно видатків на розвиток туризму із

зв'язком зміни економічного середовища, ростом валюти та потребою у розвитку туризму міста, оскільки з кожним роком Львів стає все популярнішим місцем відпочинку у туристів. Збільшення видатків на заходи розвитку туризму та успішне використання коштів на потреби маркетингу, промоції, екологічного покращення стану міста, транспортної інфраструктури і стану архітектурних пам'яток тощо, ведуть у свою чергу збільшення попиту у туристів щодо відвідання м. Львова.

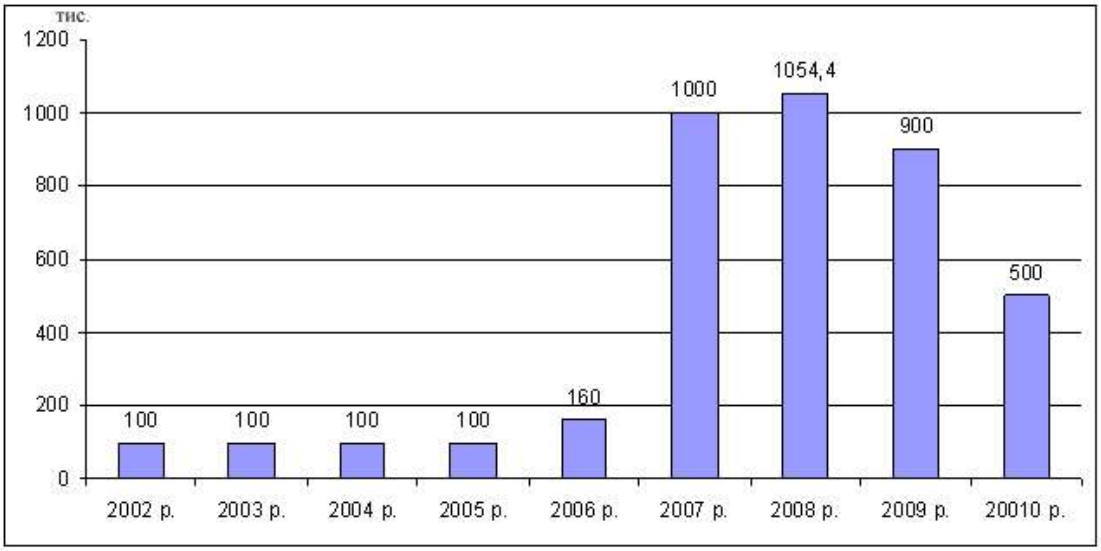

Рис. 1. Динаміка видатків на заходи розвитку туризму з 2002р. по 2010р. [8]

Отже, слід зазначити, що динаміка видатків на розвиток туризму у м. Львові збільшується, що позитивно впливає на просування міста, як туристичного і культурного осередку. Проте, для подальшого ефективного розвитку туризму необхідне інтенсивніше зростання динаміки видатків на заходи. У Львові є вдало прорекламовані туристичні продукти, переважно це фестивалі та виставки, проте це невелика частка порівняно з тим, що може запропонувати ще місто. Застосовується чимало засобів реклами та популяризації міста, але слід зазначити, що промоція Львова ще є недостатньо ефективною і поки що не приносить потрібних результатів хоча рухається в правильному напрямку.

Використані джерела:

1. Алферова Л.А. Маркетинг: Учебное пособие / Л.А. Алферова – Томск: ТМЦДО, 2000. – 67 с.
2. Алексунин В.А. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности: Учебник / Под ред. В.А.Алексунина – М.: 2001г.
3. Балабанов И.Т. Экономика туризма: Учеб. пособие / И.Т.Балабанов, А.И.Балабанов. – М: Финансы и статистика, 1999. – 176 с.
4. Войчак А. В. Маркетинговий менеджмент: Підручник / А. В. Вовчак – К.: КНЕУ, 1998. – 268 с.
5. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг: Навч. посібник / О. О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.
6. Мальська М. М., Худо В. В., Цибух В. Основи туристичного бізнесу: Навч. Посібник / М. М. Мальська, В. В. Худо, В. Цибух – К.: 2004. – 271 с.
7. www.lviv.ua
8. www.city-adm.lviv.ua

ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

УДК 911.3

Олійник Я.Б., Шуман С.Г.

ПРОБЛЕМА ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ І ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

Розглянуто проблеми фінансового забезпечення регіонального розвитку. Обґрунтовано шляхи збалансованого розподілу фінансів та ефективного їх використання за пріоритетними напрямками розвитку.

Ключові слова: регіональний розвиток, фінансове забезпечення, фінансові ресурси.

Рассмотрено проблемы финансового обеспечения регионального развития. Истолковано пути сбалансированного распределения финансов и эффективного их использования по приоритетным направлениям развития.

Ключевые слова: региональное развитие, финансовое обеспечение, финансовые ресурсы.

The problems of financial support of regional development are shown in the article. The ways of sustainable financial development and effective use of finance in the priority direction of region development are substantiated.

Key words: regional development, financial support, financial resources.

Вступ. Актуальність теми. Проблема фінансового забезпечення розвитку територій властива фактично усім країнам. В Україні вона пов'язана з наявністю різного фінансового потенціалу, що зумовлено переважно нерівномірністю територіального розміщення природних ресурсів, відмінностями в територіальному поділі праці та соціальному складі населення, різним рівнем розвитку продуктивних сил і ступенем використання економічного потенціалу. З іншого боку це обумовлено недостатньою ефективністю державних важелів впливу на економічні процеси, зокрема: економічної, фінансової, податкової, кредитної політики та відповідних механізмів її реалізації, відсутністю збалансованої й ефективної регіональної політики.

Актуальність даної теми обумовлена потребою вирішення проблеми фінансового забезпечення регіонального розвитку України, нерівномірним розподілом фінансових ресурсів по регіонах, централізацією економіки, незабезпеченістю місцевих бюджетів фінансовими ресурсами та існуванням об’єктивної необхідності у зміцненні регіональних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Територіальне розміщення фінансових ресурсів та взаємозв’язок цього процесу із формуванням фінансового потенціалу регіонів вивчали такі дослідники: Герасимчук З., Вахович І., Петкова Л., Шумська С., Ходаківська В.; вплив

податкової політики на формування фінансового потенціалу регіону окреслили Вишневський В., Герчаківський С., Єфименко Т., Коломієць А., Мельник А., Шаблиста Л.; участь інститутів фінансового ринку в акумулюванні і регіональному перерозподілі фінансових ресурсів детально досліджували Барановський О., Богачов С., Дзюблюк О., Корнєєв В., Луців Б., Лютий І., Науменкова С. та ін. В Україні дослідженням питань із проблем регіонального (просторового) розвитку та його фінансового забезпечення значну увагу приділяли Бистряков І., Варналій З., Данилишин Б., Долішній М., Романюк С., Чернюк Л., Філіпенко А. та ін. Проблемам дослідження бюджетних відносин присвячені праці вітчизняних та зарубіжних учених: Пинзеника В., Азріліяна О., Булгакової С., Василенко Л., Василика О., Гейця В., Назарова М., Опаріна В., Полозенка В., Сафонової Л., Федосова В., Хижняк В. Питання щодо формування дохідної частини місцевих бюджетів розглядалися в наукових працях Бейлі С., Бланкарта Ш., Слухая С., Максюти А., Дробозіної Л., Павлової Л., Томасі Д., Ролкера Р. та ін.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є розкриття передумов виникнення проблеми фінансового забезпечення регіонального розвитку України, аналіз суттєвих недоліків і слабких сторін територіальної організації фінансового забезпечення розвитку регіонів України, пошук шляхів вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Фінансове забезпечення регіону необхідно розглядати як невід'ємну частину державного управління, економічної політики держави як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Розв'язання проблем стимулювання розвитку та фінансового забезпечення регіонів передбачає:

- забезпечення їх сталого розвитку в інтересах усієї України, підвищення рівня життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу;
- ефективне використання економічного, наукового, трудового потенціалу, природних та інших ресурсів, а також особливостей регіонів для досягнення на цій основі підвищення рівня життя людей, оптимальної спеціалізації регіонів у виробництві товарів та послуг;
- створення рівних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України;
- забезпечення додержання визначених державою соціальних гарантій для кожного громадянина незалежно від місця його проживання;
- подолання депресивного стану окремих територій, своєчасного і комплексного розв'язання проблем охорони довкілля.

Для створення умов успішної та налагодженої діяльності фінансове забезпечення розвитку регіонів в Україні повинно виконувати функції:

- пріоритетність – першочергові завдання мають визначатися у залежності від фінансового стану та поточної соціальної та економічної ситуації;
- ресурсність – при розробці перспективних та поточних планів розвитку регіонів обов’язково повинні братись до уваги конкретні фінансові ресурси;
- координаційність – перспективні та поточні плани розвитку повинні ранжувати окремі завданнями залежно від рівня фінансового забезпечення;
- коригування – при зміні фінансового стану повинно проводитись коригування показників перспективних та поточних планів [6].

На формування фінансового забезпечення регіону найбільший вплив мають рівень економічного розвитку регіону та діюча нормативно-правова база. В Україні останнім часом диференціація регіонів посилюється, що пояснюється рядом причин. Використання тих чи інших інструментів фінансового вирівнювання має різний вплив на розвиток різних територій. Оскільки розвиток регіону може здійснюватися за рахунок зростання як його власних доходів, так і зовнішніх дотацій, субсидій чи субвенцій, то для проведення державної регіональної фінансової політики щодо стимулювання регіонального розвитку важливо дослідити вплив застосування різних фіскальних інструментів на соціально-економічний стан адміністративно-територіальних одиниць. Держава повинна першочергово забезпечити рівні соціальні умови для населення незалежно від місця проживання.

Нормативно-правова база має низку недоліків і потребує ретельного доопрацювання. Сьогодні бюджетна реформа ще не завершена, оскільки не відбулося чіткого розподілу повноважень і відповідальності між державною виконавчою владою й органами місцевого самоврядування. Органи місцевого самоуправління та виконавчої влади практично не самостійні в ухваленні рішень щодо використання усіх видів ресурсів.

Недостатня фінансова забезпеченість місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування значною мірою зменшує їх ефективність у вирішенні проблем розвитку регіонів. Частка власних доходів місцевих бюджетів є незначною та потребує вдосконалення методів стимулювання її зростання, оскільки невисокий рівень наповнення бюджетів за рахунок власної дохідної бази демотивує ефективну роботу місцевої влади. В основі регіонального розвитку лежить самостійність окремих територій у визначенні власних перспективних цілей та можливості фінансування заходів для їх реалізації, насамперед, за рахунок власних джерел і залучених інвестицій. На даний момент органи регіональної влади майже повністю залежать від фінансового забезпечення держави, а основну частку доходів місцевих бюджетів не складають власні доходи, як того вимагає світова практика [3].

Незбалансованість бюджетів – один із основних бар'єрів економічного розвитку регіонів України на всіх рівнях територіальної

організації її суспільства. В Україні місцеве оподаткування не набуло широкого розвитку. Однією із складових механізму подолання дефіциту бюджету регіонів може бути надання їх владним структурам права самостійно вводити територіальні надбавки до місцевих податків, виходячи із особливостей стану економічної ситуації в регіоні.

Фінансове забезпечення регіонів займає провідне місце в системі регіонально-адміністративного менеджменту. Управлінець в сфері регіонально-адміністративного управління повинен кваліфіковано розбиратись в питаннях фінансування. Проблема фінансування регіонів в Україні полягає в тому, що реалізацією цього питання займаються або суто економісти, які не досить освічені в сфері управління, або ж діячі старої системи управлінського апарату, які майже нічого не тямлять в економічному боці питання. Сучасний менеджер – це кваліфікований управлінець саме економічного профілю, який добре знається на основних засадах економічного боку управління і самої стратегії управління.

Залишаються невирішеними проблеми, спричинені значною централізацією фінансових ресурсів в управлінні соціально-економічним розвитком регіону, незацікавленістю територій у результативному їх використанні, відсутністю стимулів до виявлення резервів і нарощення фінансового потенціалу, що зумовлює актуальність наукових досліджень з питань формування фінансової основи економічного розвитку регіону і вимагає активації теоретичних та практичних пошуків розв’язання даної проблеми.

Обсяги фінансування соціальної сфери не відповідають сучасній економічній обстановці, потребам населення, і цьому є достатньо об'єктивні причини, усунення яких потребує значних обсягів ресурсів та часу. На даний момент держава просто об'єктивно не може в повній мірі забезпечити потребу в фінансових ресурсах програм соціального захисту населення та потреби установ соціальної інфраструктури для їх постійного розвитку та вдосконалення в зв'язку з недостатніми обсягами коштів, що перерозподіляються через бюджетну систему. Навіть такі законодавчо закріплені економічно обґрунтовані соціальні нормативи як мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум на практиці не виконуються в зв'язку з недостатністю ресурсів. Всі ці проблеми потребують вирішення шляхом реформування існуючої системи, зокрема зміни структури видатків бюджетів, більш об'єктивного їх планування, зміни системи виплат допомог незахищеним категоріям населення.

Бюджетна підтримка виробництва в регіонах України реалізується шляхом прямого дотування та субсидування окремих підприємств, галузей економіки або ж за рахунок фінансування заходів, що впливають на умови діяльності вітчизняних товаровиробників і позначаються на їх діловій активності. Фінансування державних програм підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету [1]. Проте законодавством не визначено сутність терміну «державна підтримка», форми її надання, відсутнє чітке

формулювання назв статей видатків державного бюджету та їх розмежування на такі, що належать до прямих адресних субсидій й таких, що передбачають фінансування програм, які опосередковано впливають на розвиток виробництва. Зокрема, відповідно до діючої програмної класифікації видатків бюджету, видатки на адресні (прямі) субсидії позначаються, як державна підтримка, фінансова підтримка, часткова компенсація витрат (вартості), бюджетна дотація, здешевлення кредитів, видатки на реструктуризацію, реконструкцію тощо.

Головними проблемами місцевих бюджетів сьогодні є [7]:

1. Значна залежність місцевих бюджетів від загальнодержавних трансфертів та недієвість визначених Бюджетним кодексом джерел формування місцевих бюджетів.

2. Спрямування значної кількості видатків на фінансування соціально-культурних цілей, і передусім на виплату заробітної плати працівникам бюджетних установ. Місцеві органи влади не мають фінансових можливостей щодо виконання функцій місцевого значення на належному рівні.

3. У результаті застосування чинної схеми міжбюджетних трансфертів складається ситуація, за якої органи місцевого самоврядування позбавлені можливості самостійно вирішувати власні проблеми: одні через залежність від дотацій, інші через те, що зайві кошти вилучаються.

Тенденція, що склалася в Україні, суперечить стабільності зростання ролі місцевих бюджетів в економічному й соціальному розвитку країни і не відповідає потребам зміцнення місцевого самоврядування. Ігнорується бюджетна автономія регіональної влади та існує значна залежність дохідної частини регіональних та місцевих бюджетів від центру. Тому забезпеченість бюджетно-фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень є однією із важливих умов стабільного розвитку територіальних громад. Практика свідчить про недостатність прибуткової бази місцевих бюджетів для забезпечення виконання функцій, які виконує місцеве самоврядування, тому проблеми формування доходів місцевих бюджетів заслуговують на особливу увагу [4].

Для вирішення проблем формування доходів місцевих бюджетів необхідно: чітке законодавче закріплення бюджетних повноважень і відповідальності влади при формуванні доходної частини місцевих бюджетів; формування дохідної частини на підставі об'єктивної оцінки їх податкового потенціалу; використання стабільних базових показників та нормативних розрахунків від державних показників до місцевих бюджетів; підвищення контролю при сплаті та використанні доходів місцевих бюджетів; здійснювати пошук альтернативних джерел наповнення доходної частини бюджетів фінансовими ресурсами.

Надання більшої самостійності місцевим органам влади у формуванні та виконанні місцевих бюджетів сприятиме зацікавленості в

наповненні дохідної частини, усуненню розбіжностей законодавства у бюджетній сфері. Саме від формування та від використання доходів місцевих бюджетів залежать економіка, стабільність розвитку регіонів та соціальна захищеність населення.

Україна належить до держав, які потребують докорінної зміни ідеології і підходів до фінансування послуг і благ, що надаються державою суспільству за рахунок бюджетних коштів, оскільки нагальною є потреба в підвищенні ефективності витрачання завжди обмежених грошових ресурсів при постійно зростаючих потребах суспільства. Вирішення цього завдання і, водночас, отримання соціально значущих результатів, є метою застосування технологій бюджетування, які поєднують аналіз і прийняття рішень із управління фінансами на державному і місцевому рівнях, використовуючи різні форми і методи, підходи і технології.

Найважливішою передумовою здійснення ефективної політики розвитку регіону є фінансова незалежність органів місцевого самоврядування, яка базується на децентралізації функцій і розподілі повноважень та відповідальності між центром і регіонами. Основи фінансової незалежності місцевого самоврядування полягають в оптимальному врахуванні інтересів держави та місцевого самоврядування, підприємницьких структур і населення. Проте, нічим не обмежена фінансова незалежність місцевого самоврядування спричиняє такі ж негативні наслідки, як і надмірна централізація використання фінансових ресурсів, що формуються на певній території.

Виступаючи головним інструментом реалізації регіональної соціально-економічної політики, фінанси регіону покликані сприяти розвитку виробництва, зростання зайнятості населення, залученню інвестицій в економіку тощо. Особливої гостроти набувають питання побудови таких фінансових відносин, котрі б дозволяли формувати та використовувати фінансовий потенціал регіону з максимальним соціально-економічним ефектом. Для забезпечення економічної стабільності в регіоні важливе значення має порядок формування фінансових ресурсів та контроль за їх використанням [5].

У даний час в Україні існує дуже високий ступінь диференціації в соціально-економічному розвитку регіонів. Про це свідчать дані офіційної статистичної інформації і результати досліджень у цій сфері.

У більшості регіонів України зберігається низький рівень промислового виробництва, значне безробіття, низький рівень життя населення. Регіони розрізняються як потужністю економічного потенціалу, так і спроможністю до саморозвитку в умовах нових економічних відносин. Серед основних проблем розвитку територій слід виділити:

- надзвичайно щільну концентрацію продуктивних сил у високоіндустріальних областях (на шість високоіндустріальних областей: Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Харківську, Київську припадає понад 45 % основного капіталу України);

- невідповідність між природним і трудовим потенціалом, з одного боку, і рівнем розвитку економіки – з другого; це стосується насамперед Подільського, Поліського, Південного регіонів;
- недостатній розвиток транспортної інфраструктури, її нераціональна просторова орієнтація.

Щодо окремих регіонів, де склалася вкрай несприятлива економічна й екологічна ситуація, що вимагає термінового вирішення, то особливої уваги потребують Донецький, Придніпровський, Поліський, Південний та Карпатський.

Як свідчить досвід економічно розвинених країн, фінансові проблеми регіонів розв'язуються шляхом реформування всієї системи місцевих бюджетів і міжбюджетних відносин. Необхідність застосування міжбюджетних трансфертів випливає з того, що в системі державних фінансів, за даного розподілу податків і функцій між рівнями держави, виникають вертикальний і горизонтальний дисбаланси, які можуть бути подолані лише передачею коштів від центрального до місцевих бюджетів. Значення міжбюджетних трансфертів зростає з наданням більших повноважень місцевим органам влади, оскільки місцеві бюджети мають бути забезпечені фінансовими ресурсами відповідно до своїх видаткових функцій.

Протягом довгого часу проблема підтримки регіонів вирішувалась на основі трансферів, субсидій та субвенцій, що отримувались з центру, але можливості державної допомоги достатньо обмежені. Звідси з усією нагальністю ставиться питання щодо пошуку та реалізації шляхів стійкого та цивілізованого розвитку регіону – суб’єкта держави. Забезпечення стійкого розвитку розуміється, з одного боку, як активізація внутрішніх джерел отримання необхідних для регіону економічних, фінансових ресурсів, а з іншого – як створення державними органами влади умов, що сприяють переведенню регіональної економіки у режим фінансової стійкості, самозабезпечення на основі кращого використання власних можливостей.

Необхідно удосконалити методологічні засади аналізу формування доходів та використання видатків місцевих бюджетів України, які є базою для аналітичного забезпечення управління місцевими бюджетами; удосконалити методичне забезпечення аналізу ефективності формування доходів і використання видатків місцевих бюджетів України, яке є основою формування і використання системи моделей аналізу ефективності бюджетних відносин. Під бюджетуванням слід розуміти весь процес управління бюджетними коштами на основі встановлених пріоритетів розвитку країни, фіскальної стратегії, обґрунтованих розрахунків бюджетних видатків і оперативного управління програмами у ході їх виконання для досягнення встановлених цілей. Бюджетування більше стосується видатків, але у нерозривному зв’язку із загальним балансом бюджету, на який необхідно орієнтуватися для реалістичного

планування програм і дотримання середньострокових фіскальних показників.

Методи, що нині використовуються в Україні при плануванні бюджету, є застарілими і вкрай неефективними з позиції раціонального використання обмежених бюджетних коштів.

Бюджетування передбачає розробку і реалізацію бюджетних програм, орієнтованих на кінцевий результат, із застосуванням критеріїв результативності та ефективності використання коштів. Головною перешкодою в Україні на шляху комплексного запровадження бюджетування була й залишається недостатність наукових досліджень і практики щодо його новітніх технологій, відсутність ефективної системи стратегічного і середньострокового бюджетного планування та нечітко сформульоване бачення з адаптації зарубіжних методик бюджетування до українських реалій. Тому наразі український досвід має ознаки експерименту.

В Україні при формуванні бюджету на наступний рік головна увага приділяється плануванню фінансових показників, а аналіз досягнутих результатів за минулі роки і попередня оцінка очікуваних результатів практично не здійснюються. Отже, бюджетне планування зводиться здебільшого до обрахунку необхідних витрат для здійснення діяльності бюджетних установ без належної оцінки кінцевих, соціально важливих результатів для суспільства. Це дає підстави стверджувати, що в Україні досі реалізується принцип «утримання» мережі бюджетних установ, а часткове використання бюджетування не покращує цієї практики. Змінити таку систему можна лише шляхом поступового впровадження всіх елементів й інструментів бюджетування в комплексі.

Розв’язанню проблем місцевого самоврядування повинно сприяти удосконалення державної регіональної фінансової політики, яке має відбуватись за наступними напрямками:

- удосконалення механізму сплати місцевих податків і зборів шляхом проведення податкової реформи;
- підвищення рівня заінтересованості органів місцевого самоврядування у збільшенні обсягу надходжень до державного бюджету;
- зміцнення місцевих бюджетів розвитку;
- запровадження програмно-цільового методу формування та виконання місцевих бюджетів, а також практики середньострокового фінансового планування на місцевому та регіональному рівні;
- розширення доступу органів місцевого самоврядування на ринок внутрішніх та зовнішніх запозичень, законодавче врегулювання механізму запозичення, що здійснюється органами місцевого самоврядування;
- підвищення ефективності діяльності фінансово-кредитних установ, що перебувають у власності органів місцевого самоврядування різних рівнів.

У Концепції державної регіональної політики України удосконалення міжбюджетних відносин та вироблення чітких критерії і ефективних механізмів надання державної підтримки розвитку регіонів визнано пріоритетними завданнями сьогодення [8].

Шляхи удосконалення фінансового забезпечення регіонального розвитку:

1) підвищення обсягів фінансових ресурсів, які б залучались через місцеві бюджети у регіональний та місцевий суспільний сектор і визначення оптимального для українських умов рівня фіскальної децентралізації;

2) підвищення рівня самостійності місцевих бюджетів;

3) формування прозорої системи бюджетного вирівнювання, за якої було б чітко визначено критерії «регіонів-донорів» та «регіонів-реципієнтів»;

4) розробка та впровадження бюджетних інструментів щодо стимулювання активної діяльності місцевої влади у напрямку забезпечення соціально-економічного розвитку територій;

5) підвищення стимулюючої ролі бюджету розвитку;

6) зменшення асиметрії регіонального розвитку (без порушення стимулів економічно розвиненіших регіонів);

7) забезпечення встановлення взаємозалежності між економічним розвитком регіонів та обсягами фінансових ресурсів, які перерозподіляються через місцеві бюджети;

8) формування системи координації і узгодження дій органів місцевого самоврядування різних територіальних громад та державних органів влади з метою забезпечення збалансованого розвитку регіонів і держави в цілому.

З метою забезпечення регіонального розвитку необхідно стимулювати міжрегіональну конкуренцію, яка матиме наслідком підвищення рівня життя людей. Тому, при розподілі бюджетних коштів доцільно заохочувати регіональні проекти, спрямовані на підвищення економічного та інвестиційного потенціалу регіону і його економічної привабливості. Із розвитком регіонів оптимальний рівень децентралізації буде зростати, що в свою чергу вимагатиме адекватних змін у системі фінансових відносин регіонів та центру.

Висновки. Оскільки регіони України за рівнями і темпами економічного розвитку значно відрізняються, тому регіональна фінансова політика повинна формуватися з урахуванням специфіки економічного розвитку регіону, а держава повинна застосовувати диференційований підхід при проведенні фінансового вирівнювання. Одним з пріоритетних завдань сьогодні є удосконалення фінансових міжбюджетних відносин, а також вироблення чітких критеріїв і ефективних механізмів надання державної підтримки розвитку регіонів. Становлення та розвиток в Україні інституту місцевого самоврядування із самодостатніми місцевими бюджетами та передача місцевим органам влади визначених повноважень

обумовлюють формування бюджетного процесу згідно із європейськими стандартами, що водночас передбачає пошук нових напрямів фінансового забезпечення регіонів. Важливою проблемою залишається зростання диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів та недостатньо висока економічна активність в них, що пояснюється різною спроможністю територіальних громад та їх представницьких органів щодо забезпечення місцевого розвитку. Подальше поглиблення диспропорційності в розвитку регіонів здатне перетворитись у різного роду загрози для економічної безпеки держави. Зростає необхідність підвищення конкурентоспроможності регіонів у сучасних умовах розвитку економіки та висуваються нові вимоги щодо організації фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів. При розподілі бюджетних коштів доцільно заохочувати регіональні проекти, спрямовані на підвищення економічного та інвестиційного потенціалу регіону і його економічної привабливості.

Використані джерела:
1. Бюджетний кодекс України // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main. cgi?nreg=2456-17.
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 7 липня 2011 року №3610-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2012, N 7, ст.53 (Відомості Верховної Ради України. 1997, N 24, ст.170). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр.
3. *Бугай С. М.* Проблеми становлення регіональної політики України та основні тенденції подальшого розвитку / С. М. Бугай, В. Т. Пухлій, А. Є. Слівак // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. праць / [наук. ред. І.Г. Манцуров]. – К., 2009. – Вип. 11(102). – С. 163-169.
4. *Вишняков С. В.* Місцеві бюджети / В. С. Вишняков // Фінанси України, 2008. - №10. – С.11 – 18.
5. *Герасимчук З. В.* Роль фінансової безпеки у реалізації цілей сталого розвитку регіону / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович // Економічна теорія. – 2009. – № 2. – С. 73–84.
6. *Голікова Т. В.* Інституціональна парадигма управління територіальним економічним розвитком / Т. В. Голікова [Електронний ресурс] // Наукові праці ДонНТУ. – 2007. – Вип. 31-2. – С. 80-85. – (Серія: економічна).
7. *Захожай К. В.* Аналіз міжрегіональних пропорцій видаткової частини місцевих бюджетів за регіонами України / М. І. Долішній // Інвестиції: практика та досвід. — 2007. – №9. – С. 29-32 (0,35 друк. арк.).
8. *Пилипів В. В.* Бюджетне фінансування соціально-економічного розвитку регіонів України / за ред. Б.М.Данилишина. – Івано-Франківськ : ЛІК, 2007. – 228 с.

УДК 911.3

Смаль В.В.

РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОСОЮЗІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті представлені результати аналізу показників розвитку економіки знань України у порівнянні з країнами Євросоюзу. Виявлені найбільш проблемні знаннєємні сфери діяльності, які потребують державної підтримки та стимулювання розвитку.

Ключові слова: Євросоюз, економіка знань, сфера діяльності.

В статье представлены результаты анализа показателей развития экономики знаний Украины в сравнении со странами Евросоюза. Выявлены наиболее проблемные знаниеемкие сферы деятельности, нуждающиеся в государственной поддержке и стимулировании развития.

Ключевые слова: Евросоюз, экономики знаний, сфера деятельности.

The paper presents results of the research devoted to the analysis of indices of Ukraine knowledge economy development in comparison with European Union countries. The most problem knowledge-based spheres, which need state support are revealed.

Key words: European Union, knowledge economy, knowledge-based sphere.

Вступ. Постановка проблеми. Економіка знань – це стадія розвитку господарства, в якій основними факторами зростання стають втілені у товари та послуги знання, що закладені у технології, матеріали, а також освіту та навички робочої сили. Наукові напрямки, пов'язані з дослідженням економіки знань, переживають період накопичення інформації, поступово переходячи до її обробки. Проблема полягає у відборі і правильній систематизації великого обсягу даних та шляхах їх аналізу.

Аналіз досліджень та публікацій. Ідея економіки знань зародилась у працях американського економіста Фріца Махлупа (Fritz Machlup) у 1960-х рр. [13]. У наступні роки та десятиліття питання економіки знань висвітлювались у роботах багатьох популярних авторів економічного та соціологічного спрямування, включаючи П. Дракера (P. Drucker), Р. Рейча (R.Reich), Е. Тофлера (A. Toffler) [12; 16; 17]. Формуванню та розвитку економіки знань присвячені також праці таких вітчизняних та російських вчених як А. Гальчинський, В. Гейць, А. Горкін, В. Іноземцев, Л. Федулова, А. Чухно та ін. [3; 8; 1; 4; 10; 11]. Проте, недостатньо розробленими залишаються компаративні дослідження економіки знань окремих регіонів та країн, що пояснюється відсутністю відповідної методики, метричного інструментарію, означеної сукупності показників та індикаторів.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної роботи є виділення сукупності конкретних показників, які забезпечують можливість всебічного аналізу економіки знань певних територій, проведення емпіричних і компаративних досліджень. Запропоновані показники використані для порівняння розвитку економіки знань в Україні та країнах-членах Європейського Союзу.

У дослідженні використана база даних статистичної служби Європейського Союзу Євростат та Статистичної служби України [18; 2].

Виклад основного матеріалу. Економіку знань пропонується аналізувати двома шляхами: з боку, так би мовити, «входу», та з боку «виходу». У першому випадку оцінюється загальний обсяг затрат (сумарних інвестицій) на розвиток сектору, в якому продукуються і поширюються нові знання, їх результативність, яку можна виміряти кількістю патентів, якість людських ресурсів, задіяних у секторі НДДКР та

економіці загалом. У другому – аналізується «інтенсивність виробництва», яке базується на знаннях, тобто, те, що ми пропонуємо називати економіка-на-знаннях [6; 7]. Економічні сектори, в яких здебільшого і використовуються нові знання включають як високотехнологічні галузі промисловості, так і знаннєємні послуги. Статистичними службами ОЕСР та ЄС розроблені відповідні класифікації, в яких виділяються групи найбільш знаннєємних виробництв та послуг [14; 15]. До високотехнологічних віднесено виробництво фармацевтичної продукції, біопродуктів; офісного устаткування та електронно-обчислювальних машин; апаратури для радіо, телебачення та зв'язку; медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів та устаткування, годинників; літальних апаратів, включаючи космічні, до середньо-високотехнологічних галузей – хімічне виробництво, виробництво машин та устаткування; електричних машин та устаткування; автомобілів, причепів та напівпричепів; інших транспортних засобів. Такі виробництва характеризуються високим рівнем інвестицій в інновації, інтенсивним використанням новітніх технологій, високоосвіченою робочою силою.

До переліку послуг з інтенсивним використанням знань («knowledge-intensive service») включені водний та авіаційний транспорт; послуги зв'язку; фінансове посередництво; операції з нерухомим майном; оренда; діяльність у сфері інформатизації; НДДКР; діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємцям; освіта; охорона здоров'я та соціальна робота; рекреаційна, культурна та спортивна діяльність.

Наявна на сьогодні інформація дозволяє включити до аналізу знаннєємності економіки України, у порівнянні з країнами Євросоюзу, такі показники: 1) витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (%, частка від ВВП); 2) витрати на НДДКР у розрахунку на одну особу (євро на одну особу); 3) кількість заявок на отримання патентів до Європейського патентного офісу (у розрахунку на один мільйон населення); 4) витрати на інформаційно-комунікаційні технології (%, частка від ВВП); 5) кількість користувачів всесвітньою мережею Інтернет (%, частка населення, яке щонайменше раз на тиждень має доступ до Інтернету); 6) частка дослідників у загальній зайнятості населення (%); 7) кількість дослідників у розрахунку на один мільйон населення (осіб, на мільйон населення); 8) частка студентів у віковій групі 20-29 років (%); 9) зайнятість у високотехнологічному сервісі (% від трудових ресурсів); 10) частка високотехнологічної промислової продукції у загальному обсязі експорту промислової продукції (%); 11) частка високотехнологічної промислової продукції у загальному обсязі експорту в цілому (%); 12) зайнятість у високотехнологічній та середньо-високотехнологічній промисловості (% від трудових ресурсів). Перші вісім показників характеризують економіку знань на «вході», тобто розкривають рівень фінансування та розвитку науки, а також залученість населення до наукових досліджень та до вищої освіти. Рещта показників демонструють

рівень розвитку економіки знань на «виході», тобто характеризують знаннємні галузі економіки. Одним із важливих показників, що оцінює ставлення суспільства до науки, є витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи. Даний показник більш як вдвічі нижчий в Україні, ніж в середньому по ЄС, де впродовж останніх років його значення тримається на рівні 1,8-1,9%, та в 4,2 рази менший від максимального серед країн Євросоюзу значення, яке спостерігається у Швеції – 3,61% (табл. 1)

Таблиця 1

Показники знанєємності економіки України порівняно з країнами Євросоюзу, 2007 р.

Показники	*Україна*	*Максимальне значення серед країн ЄС, країна*	*Мінімальне значення серед країн ЄС, країна*
1	*2*	*3*	*4*
Витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (%, частка від ВВП)	0,96	3,61, Швеція	0,44, Кіпр, Мальта, Литва, Латвія, Словаччина, Греція
Витрати на НДДКР у розрахунку на одного жителя країни (євро на одну особу)	17,5	1341, Швеція	21,8, Болгарія
Кількість заявок на отримання патентів до Європейського патентного офісу (у розрахунку на один млн населення)	0,06	460, Швейцарія	0,8, Болгарія
Витрати на інформаційно-комунікаційні технології (% від ВВП)	5,9	8,9, Угорщина	3,7, Норвегія
Кількість користувачів всесвітньою мережею Інтернет (у розрахунку на 100 жителів)	11	90, Ісландія	29, Румунія
Частка дослідників у загальній зайнятості населення (%)	0,4	2,18, Фінляндія	0,32, Румунія
Кількість дослідників у розрахунку на один мільйон населення (осіб, на млн населення)	1476	7678, Фінляндія	952, Румунія, Кіпр, Болгарія
Частка студентів у віковій групі 20-29 років (%)	40	46,7, Фінляндія	16,7, Мальта
Зайнятість у високотехнологічній та середньовисокотехнологічній промисловості (% від трудових ресурсів)	4,6	10,4, ФРН	1,2, Кіпр, Норвегія, Ісландія, Нідер-ланди, Люксембург, Латвія, Литва, Кіпр, Греція
Зайнятість у високотехнологічному сервісі (% від трудових ресурсів)	2,04	5,1, Швеція	1,4, Румунія, Греція, Кіпр, Литва, Португалія
Частка високотехнологічної	1,2	47,8,	3,04,

промислової продукції у загальному обсязі експорту в цілому (%)		Мальта	Польща
Частка високотехнологічної промислової продукції у загальному обсязі експорту промислової продукції (%)	3,2	50,2, Мальта	5,2, Польща, Іспанія

Укладено автором за даними Євростату та Державної служби статистики України [2;18].

Як видно з табл. 1, у Євросоюзі є країни, де показник витрат на НДДКР, виражений у відсотках від ВВП, нижчий, ніж в Україні. Найменше значення характерне для Кіпру – 0,44%. У Мальті, Литві, Латвії, Словаччині, Греції, Польщі, Болгарії цей показник також менший від українського. Але показник обсягу витрат на дослідження та розробки у розрахунку на одного жителя у всіх країн Євросоюзу вищий, ніж в Україні, де він складає 17 євро. У середньому в ЄС значення цього показника складає 476 євро, а в Швеції досягає 1341 євро.

Криза дослідницької системи знайшла своє відображення у патентній діяльності. Кількість заявок на патенти, зокрема до Європейського патентного офісу, продовжує бути невисокою. З показником 0,06 заявок (у розрахунку на один мільйон населення) Україна значно відстає від середнього по ЄС значення – 133,6 заявки. Це демонструє слабку здатність дослідницької системи до використання існуючого творчого потенціалу і підтверджує той факт, що інноваційна система ще не зорієнтована на виробництво.

Важливими для аналізу розвитку економіки знань є показники, що характеризують залученість трудових ресурсів до науково-дослідних робіт, освітній рівень кадрового потенціалу та ступінь використання населенням інформаційних технологій. Україна має найменшу серед досліджуваних країн кількість користувачів всесвітньою мережею Інтернет у розрахунку на 100 жителів – 11 осіб, але один із найбільших показників залученості молоді до вищої освіти – 40% (показник розраховується шляхом визначення частки загальної кількості студентів, незалежно від віку, від чисельності населення вікової групи 20-29 років). Такі ж показники мають Словенія, Греція та Литва. Щодо кількості дослідників у розрахунку на один мільйон населення, то вона в Україні вища, ніж у Румунії, на Кіпрі та в Болгарії.

Для характеристики економіки знань України, у порівнянні з країнами ЄС та країнами-партнерами, були використані також показники, які демонструють результативність використання знань, тобто характеризують рівень розвитку високотехнологічної промисловості та високотехнологічного сервісу. Відповідно до результатів звітності за формою № 1-технологія «Обстеження потенціалу виробництва високотехнологічної промислової продукції за період 2005–2007 рр.» (наказ Держкомстату України від 23.06.2008 р. № 207), в Україні у високотехнологічній виробничій сфері працюють щонайменше 2055

підприємств (табл. 2). Однак, значна кількість українських підприємств вказаних галузей не фінансують у належному обсязі науково-дослідні роботи , що дозволило б їх класифікувати (за методологією ОЕСР та ЄС) як високотехнологічні. Більш того, значна частка підприємств, основний вид діяльності яких, відповідно до Класифікатора видів економічної діяльності, належить до «високотехнологічних», мають низький техніко-технологічний рівень виробництва: 85% високотехнологічних підприємств мають гірші технології виробництва, ніж японські виробники, 80% – ніж виробники у США, 72% – ніж європейські виробники. Ступінь зносу основних фондів залишається на високому рівні і перевищує 60%; частка морально застарілих машин і обладнання на окремих високотехнологічних підприємствах складає 60-80%; питома вага наявного прогресивного обладнання в більшості випадків не перевищує 20%; середній вік обладнання – 15-20 років, хоча в окремих випадках цей показник перевищує 40 років. Середній вік технологічних процесів, які застосовуються вітчизняними високотехнологічними підприємствами, в межах від 15 до 30 років» [5, с. 44].

Таблиця 2

Класифікація високотехнологічних секторів промисловості України та кількість підприємств, що до них віднесені

Назва галузі	Код (розділ, група) згідно з КВЕД	Код відповідно до МСГК	Кількість підприємств галузі в Україні
Високотехнологічна промисловість (High-technology industries)			
Виробництво літальних апаратів, включаючи космічні	35.3	353	18
Фармацевтичне виробництво	24.4	2423	72
Виробництво офісного устаткування та електрон-но-обчислювальних машин	30	30	16
Виробництво апаратури для радіо, телебачення та зв'язку	32	32	97
Виробництво медичної техніки, вимірювальних засобів, оптичних приладів	33	33	176
Високотехнологічна промисловість середнього рівня (Medium-high-technology industries)			
Виробництво електричних машин та устаткування	31	31	311
Виробництво автомобілів, причепів та напівпричепів	34	34	108
Хімічне виробництво за виключенням фармацевтичного виробництва	24 -24.4	24	247
Виробництво залізничного	35.2+ 35.4+ 35.5	352+359	70

рухомого складу Виробництво мотоциклів та велосипедів Виробництво інших транспортних засобів			
Виробництво машин та устаткування	29	29	930

Укладено автором за даними джерел [5; 9]

Якщо зіставити показники зайнятості у обробній промисловості загалом та високотехнологічній зокрема (рис. 1), то стає очевидним, що у «старих» членів ЄС відмінності між ними не такі значні, як у новоприєднаних країнах, а також в Україні. Це свідчить про те, що у обробній промисловості найбільш розвинутих країн вагома частка виробництва та зайнятості належить саме високотехнологічним галузям.

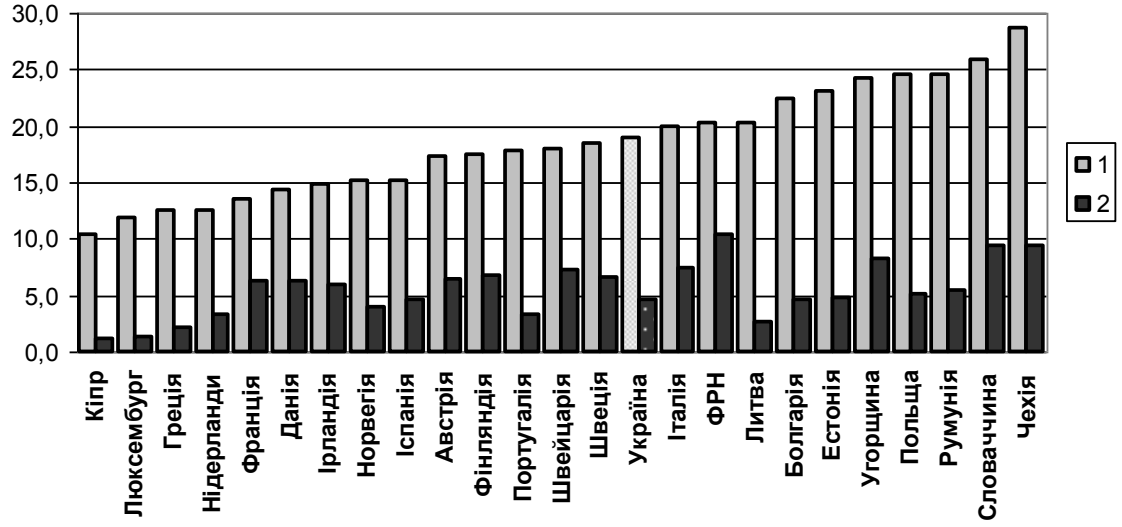

Рис. 1. Частка зайнятих у обробній промисловості в цілому (1) та високотехнологічній промисловості (2), %, 2007 р.

Для найбільш розвинутих країн ЄС характерна також висока частка зайнятих у високотехнологічному сервісі. Рівень розвитку високотехнологічного сервісу виявляє залежність від витрат на науково-дослідні роботи. Про це свідчить і діаграма, на якій відображені показники зайнятості у високотехнологічному сервісі та витрати на дослідження і розробки, і розрахований для них коефіцієнт кореляції, який складає 0,640. Постсоціалістичні країни, включаючи і Україну, знаходяться у лівому нижньому секторі діаграми, що вказує на невисокі значення обох показників (рис. 2). Невід'ємною складовою вивчення економіки знань є оцінка експорту високотехнологічних товарів (ВТТ) – одного із головних показників ефективності витрат державного та приватного капіталу на розвиток інноваційних технологій у країні.

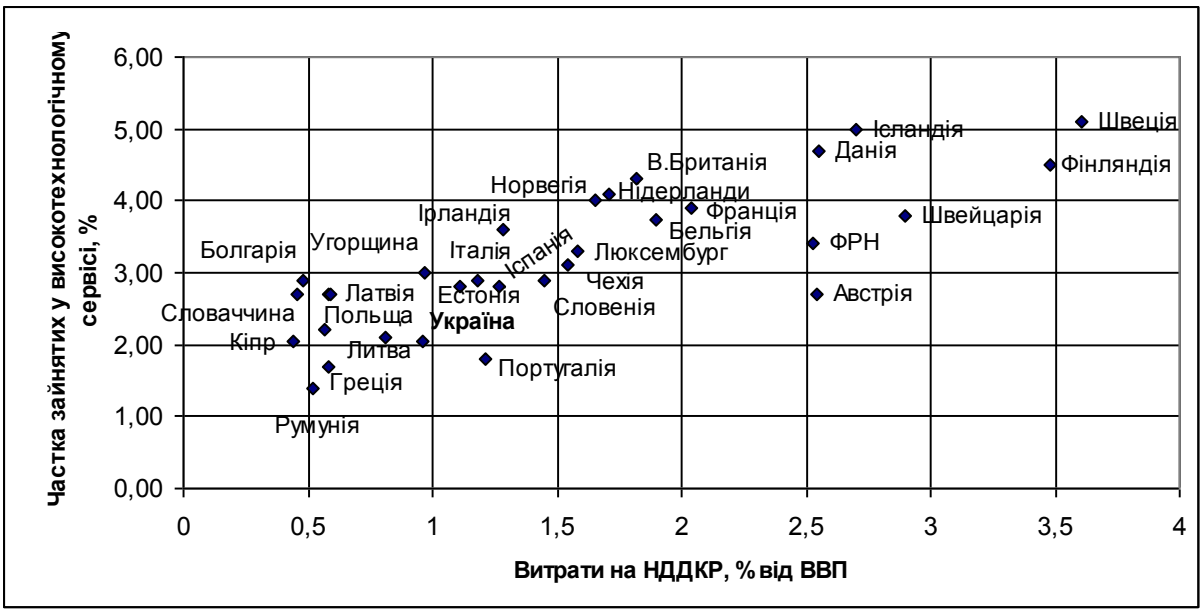

Рис. 2. Співвідношення витрат на НДДКР та часткою зайнятих у високотехнологічному сервісі, 2007 р.

Обсяг українського експорту високотехнологічних товарів склав у 2008 р. 1470,46 млн доларів, що становить 1,87% загального національного експорту. У 2007 р., який є базовим для даного дослідження, ці показники дорівнювали 1284,7 млн дол. та 2,61%. Це більш як в шість разів менше від середнього для ЄС значення (16%) та у вісімнадцять разів менше, ніж у Мальти, яка має найбільше значення даного показника у Євросоюзі – 47,8%. Відставання країни за даним показником вказує на необхідність перегляду обраних пріоритетів та механізмів державного регулювання і стимулювання створення і запровадження високих технологій, що можуть забезпечити виробництво товарів, здатних бути конкурентоспроможними на світовому ринку.

Висновки. Аналіз часткових показників рівня знаннєємності української економіки дозволив виявити найбільш вразливі сфери діяльності, в яких Україна має найслабкіші позиції. До таких належить високотехнологічний експорт, фінансування науки, патентна діяльність. Сфера наукових досліджень має бути пріоритетним напрямком економічної політики держави, ефективними інструментами здійснення якої можуть стати надання податкових пільг чи субсидій з метою стимулювання наукових досліджень у приватному секторі, належна підтримка лабораторій, що знаходяться на бюджетному фінансуванні, заохочення роботи вчених, які працюють поза державним сектором тощо. Державна підтримка необхідна також у сфері патентної діяльності. Це стосується як національної, так і міжнародної системи патентування.

Запровадження інноваційної стратегії економічного розвитку неможливе без зростання технологічного рівня підприємств, зміцнення високотехнологічної промисловості, що виробляє знаннєємну

конкурентоздатну продукцію, спроможну посилити експортний сектор економіки, збільшити валютні надходження.

Використані джерела:
1. Горкин А. П. Уровень постиндустриальности экономики стран мира (концепция и оценки) / А. П. Горкин // Известия РАН. Серия географическая. – 2007. – №2. – С. 9-18.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / під заг. ред. А. П. Гальчинського, С. В. Льовочкіна, В. П. Семиноженка. – К. : НІСД, 2004. – 262 с.
4. Новая индустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – 640 с.
5. Ноговіцин О. В. Шляхи реалізації потенціалу виробництва високотехнологічної продукції / О. В. Ноговіцин, О. М. Бондаренко, О. Б. Саліхова // Інформаційний бюлетень Мінпромполітики України. – 2007. – № 3 (13). – С. 40-51
6. Смаль В. В. "Економіка-на-знаннях": до розвитку концепції / В. В. Смаль // Економічна та соціальна географія. – 2009. – Вип. 59. – С. 41-53.
7. Смаль В. В. Теоретико-методологічні підходи до вивчення економіки знань/ В. В. Смаль // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль : СМП "Тайп", - №2 (випуск 28) – 2010. – С. 3-7.
8. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : В 3 т. / За ред. В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. Т. 1: Економіка знань – модернізаційний проект України / За ред. В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007. – 544 с.
9. Україна на світовому ринку високотехнологічних товарів // Інформаційний бюлетень Мінпромполітики України. – 2009. – № 3 (21). – С. 2-12.
10. Федулова Л. І. Економіка знань : [підруч.] – К., 2009. – 600 с.8. Философский энциклопедический словар / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е издание. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 815 с.
11. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.
12. Drucker P. From capitalism to knowledge society / P. Drucker // The knowledge economy. – Woburn : MA Butterworth, 1998. – P. 15-35.
13. Machlup F. The production and distribution of knowledge in the United States / F. Machlup. – Princeton : Princeton University Press, 1962. – 416 p.
14. OECD Science and Technology Policy – Paris : Review and Outlook 1994. – 314 p.
15. OECD. The Knowledge-based economy in 1996, Science Technology and Industry Outlook. – Paris, 1996. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.oecd.org/document/62/0,3746,en_2649_34273_1814439_1_1_1_1,00&&en-USS_01DBC.html
16. Reich R. B. The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism / R. B. Reich. – New York : Knopf, 1991. – 352 p.
17. Toffler A. Future Shock / A. Toffler. – New York : Random House, 1970. –505 p.
18. Statistics Database/European Commission. Eurostat [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database

УДК 911.3:32

Стафійчук В.І.

ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Проаналізовані зовнішньоекономічні та зовнішньополітичні доктрини України та Росії. Акцентовано увагу на відмінностях стратегій розвитку в економічній,

політичній та соціальній сферах і важливості переходу на загальноприйняті норми взаємовідносин.

Ключові слова:стратегія розвитку, зовнішня та внутрішня політика, українсько-російські відносини.

Проанализированы внешнеэкономические и внешнеполитические доктрины Украины и России. Акцентировано внимание на различиях стратегий развития в экономической, политической и социальной сферах и важности перехода на общепринятые нормы взаимоотношений.

Ключевые слова:стратегия развития, внешняя и внутренняя политика, украинско-российские отношения.

The were analyzed the foreign economic and foreign policy doctrines of Ukraine and Russia. The attention was paid to the differences in the strategies of economic, political and social life and the importance of the transition to the generally accepted norms of relationships.

Key words: strategy of development, domestic and foreign policy, Ukraine-Russia relations.

Вступ. Актуальність та постановка проблеми. Досвід центральноєвропейських країн – Польщі, Чехії, Естонії, Литви, Словенії, Хорватії та інших – доводить: чітке слідування поставленим цілям дає змогу в короткий термін досягти позитивних політичних, економічних та соціальних результатів. Натомість Україна, яка мала на початку 90-х рр. XX ст. рівні, а по багатьох показниках – навіть кращі, з ними стартові умови, перебуває на грані авторитарного режиму з корупційно-клановою владою і найгіршими у Європі соціально-економічними показниками.

Причини такого становища в основному суб'єктивні і головна з них – постійне балансування між ЄС та Росією. Саме тому задекларовані в стратегії розвитку до 2020 р. [7] цілі систематично не виконуються. Говорячи про незалежність, євроінтеграцію та загальноєвропейські цінності, українська влада, в якій присутнє сильне російське лобі та ностальгія по СРСР, лише імітує їх втілення. На відміну від тієї ж Естонії, за більш ніж 20 років не було зроблено жодного реального кроку не те що на шляху євроінтеграції, а навіть для творення української політичної ідентичності, об'єднання українців довкола «української ідеї» або, принаймні, подолання у більшості з них колоніальної свідомості та меншовартості. Адже демократична, сильна і стабільна в політичному та економічному відношенні європейська Україна не вписується в стратегічні плани Росії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Саме такий висновок можна зробити, проаналізувавши зовнішньополітичну та зовнішньоекономічну доктрину Російської Федерації [5,6], заяви російських урядовців [3] та ідеологів популярного нині в цій країні неоєвразійства [Л.Ґумільов, О.Дугін, І.Ільїн].

Зрозуміло, що українсько-російські стосунки [8] є предметом дослідження багатьох науковців, політиків та публіцистів (М.Брайчевський, З.Бжезінський, Л.Губерський, В.Дергачов, А.Козирєв, В.Кубійович, Ю.Липа, О.Майборода, С.Пирожков, О.Сагайдак,

К.Тищенко, С.Трохимчук тощо). Ці дослідження в основному акцентують увагу на передумовах та сучасних проблемах двохсторонніх відносин.

Формулювання цілей статті. В даній статті зроблена спроба:

- по-перше, порівняти стратегічні цілі розвитку України та Росії і виявити їх вплив на подальший розвиток країн та їх позиціонування у світі, що глобалізується;
- по-друге, визначити реально існуючі та можливі політико-географічні наслідки несумісності стратегічних цілей України та Росії.

Виклад основного матеріалу. Звичайно, що головна стратегічна мета – поступальний соціально-економічний розвиток і забезпечення добробуту власних громадян – для обох держав є однаковою, однак шляхи її досягнення у Києва та в Москви є різними. Про це свідчить порівняння української та російської доктрин розвитку [див. табл. 1]. В основу таблиці покладені офіційні стратегій розвитку, заяви вищих посадових осіб та провідні геополітичні доктрини обох держав.

Таблиця 1

Стратегія розвитку України та Росії

Стратегічна ціль	
Україна	*Росія*
Вступ до ЄС	Втягнення України в митний союз, ЄврАзЕС та інші інтеграційні утворення на пострадянському просторі
Збереження державного суверенітету (незалежності)	Збереження та посилення російського впливу на пострадянському просторі, аж до відновлення єдиної держави
Європейська ідентичність	Євразійство
Українська політична та етнічна ідентичність	Ідеологія «Русского мира», українці (малороси) – складова російського етносу
Збереження цілісності державної території	Заохочення сепаратистських рухів у Криму, на сході та півдні
Чітке визначення державних кордонів	Існування «вільних» кордонів; всіляке відтягування делімітації та демаркації україно-російського кордону
Формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені	Дискредитація України на міжнародній арені
Вступ до НАТО (мета знята після приходу до влади В.Януковича)	Запобігання розширенню НАТО
Відсутність іноземних військових баз в межах держави	Збереження військової присутності в Криму
Помісна Українська православна церква; відновлення історичної правди про УПЦ	Єдина Російська православна церква з центром у Москві; збереження міфу про «тисячоліття православ’я в Росії»
Розбудова сучасного високотехнологічного, наукоємного, енергозберігаючого та експортноорієнтованого господарства	Збереження енергетичної та колоніальної залежності української промисловості і сільського господарства. Подальша маргіналізація українських земель
Розвиток і розширення сфери вжитку	Захист російськомовного населення та

української мови	продовження русифікації
Відновлення історичної пам'яті про Київську Русь, козаччину, національно-визвольні рухи XX ст., Голодомор тощо.	Збереження існуючих історичних міфів про «спільну колиску», «тисячолітню спільну історію», «цивілізаційну місію росіян», Велику Вітчизняну війну та ін.
Розвиток українського (україномовного) книгодрукування, кіно, ЗМІ	Збереження і розширення російського інформаційного простору
Шанування національних героїв та борців за свободу України (Б.Хмельницький, І.Мазепа, С.Петлюра, Д.Донцов, С.Бандера, В.Чорновіл тощо)	Таврування всіх, хто прагнув незалежності України на державному та церковному (анафеми) рівнях. Підтримка ідеї меншовартості українців.

Які ж основні політико-географічні наслідки для України від несумісності її стратегічних цілей з російськими?

В політичній та економічній сферах в Росії ніхто, навіть представники демократичних сил, не приховує планів відновити світову або принаймні євразійську велич країни. *Цілком нормальне прагнення*. Однак, чомусь це планується зробити не за рахунок внутрішніх резервів, не за рахунок покращення рівня і якості життя власного населення, не за рахунок позитивного прикладу, а завдяки підтримці у власного населення ностальгії за СССР, приниження інших народів та держав, постійних маніпуляцій в ЗМІ та на міжнародній арені і безпрецедентного тиску на пострадянські держави. В.Путін в жовтні 2011 року сказав: «А що таке Радянський Союз? Це та сама Росія, тільки з іншою назвою» [3].

Прагнучи відновлення Російської імперії або СРСР у будь-якому варіанті, в Москві всіляко затягують демаркацію українсько-російського кордону, розуміючи, що країна з чітко неозначеними кордонами ніколи не зможе стати частиною єдиного економічного, політичного, фінансового та візового європейського простору. Час-від-часу, ніби зондуючи ґрунт, виникають і територіальні претензії: Севастополь, о.Тузла, Керченська протока тощо. Певний провал власної політики в СНД, «Шанхайській п'ятірці», БРІК Росія прагне компенсувати повторним відчуженням України від європейського контексту, як то вже було за часів Б.Хмельницького чи лєнінського загарбання.

Таким чином, всупереч задекларованій євроінтеграції, Україну вже залучили до зони вільної торгівлі в рамках СНД і продовжують всілякими методами втягувати її в ЄврАзЕС. Головна мета цих організацій – підтримання величі Росії.

Росії, якщо вона прагне зберегти власну цілісність конче необхідно підтримувати євразійську ідентичність. Серед українців, навіть найбільших русофілів, навряд чи знайдеться хтось, хто вважатиме себе не європейцем. Україна цивілізаційно, навіть не зважаючи на вікову російську колонізацію, завжди була і залишається складовою Європи. На ролі України в збереженні європейської цивілізації наголошував В.Кубійович: «… у XVIII … окраїнне положення України стало джерелом великих можливостей. Досі Азія насувалась на наші землі, тепер Азія

почала під мирним тиском українських колоністів відступати» [2, с.8]. Нині Азія знову наступає на європейську Україну.

Саме тому Україні важливо рухатися в бік більш демократичних та економічно успішніших західних сусідів, стимулюючи тим самим підвищення стандартів рівня та якості життя, ніж повертатися в минуле. ЄС, не зважаючи на всі його нинішні проблеми, – це рівноправний союз незалежних держав, а ЄврАзЕС – повна його протилежність, себто, монополія Росії в економічній, політичній, інформаційній, ідеологічній сферах.

Однією з основ російської ідентичності нині є православ'я. Існування російського православ'я, до того ж скомпрометованого співпрацею з органами державної безпеки та цинізмом і брехнею вищих церковних діячів, на нинішньому етапі є досить проблематичним. Російська Православна Церква постійно втрачає власні позиції в Росії та світі загалом. У цьому контексті надзвичайно важливим залишається збереження її впливу в Україні, на яку вже нині припадає майже половина парафій РПЦ.

Подвійність стандартів в середовищі РПЦ проявляється у негативному ставленні до незалежності УПЦ. Свого часу добиваючись у XV ст. всіма правдами і, особливо, неправдами власної незалежності від Київського патріархату, в Московському царстві доводили, що вони є іншою державою і іншим народом [4], а нині Патріарх РПЦ Кірілл весь час наголошує, що українці – «це його народ», продовжуючи імперську традицію невизнання існування української нації. За мовчазної згоди українських православних прихожан та під могутнім пресингом дезінформації, яку пропагує РПЦ, Україна – одна з перших і найбільша православна країна сучасності (в Україні понад 15 тис. православних парафій, в Росії – близько 12 тис), залишається відсутньою, на відміну від Греції, Болгарії, Сербії, Румунії, Польщі тощо, як самостійна одиниця на православній мапі світу.

Одним із головних аргументів російських володарів та їх вірнопідданих в Україні на користь новітнього об'єднання є міфи про «єдину колиску» «тисячолітню спільну історію» «слов'янську та православну єдність». З одного боку, величезна кількість високоосвічених людей різних часів і народів давно і обґрунтовано довела їх антинауковість. З іншого слов'янський та православний світ не обмежується Росією, яка навпаки з року-в-рік втрачає свою православно-слов'янську ідентичність (швидкі темпи зростання прихильників ісламу та буддизму, збільшення частки етносів тюркської, кавказької груп).

Зазначимо, що левова частка слов'янських (Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Болгарія, Хорватія, Сербія, Чорногорія, Македонія) та православних (Болгарія, Румунія, Кіпр, Греція, Сербія, Чорногорія, Македонія) держав вже є складовими або робить реальні кроки до повноправного членства у ЄС. Це, як показує статистика міжнародних економічних відносин і практика двохсторонніх контактів останніх років,

жодною мірою не заважає розвитку їх партнерських стосунків з Росією. Україну і її громадян, у разі руху в бік Європейського Союзу, постійно лякають погіршенням стосунків з Росією.

Невігластво української влади та нахабство російської останнім часом призвели до появи і швидкого поширення ще одного міфу. У наукових колах Росії вже традиційним є ототожнення руського та російського (історія Київської Русі розглядається як історія Росії, історичні факти європейськості Київської Русі, Галицького-Волинського князівства, Руського королівства часто записуються в актив Росії; російська мова стала «русским язиком», а росіяни – «русскими» тощо). «Пострадянський простір» в Росії вже давно став просто «російським». Нині навіть серед ліберально налаштованих російських геополітиків, політико-географів і політиків замість усталеного у світі терміну «слов'янська цивілізація» (хоча, на нашу думку, існування останньої теж дискусійне) для того ж регіону вживається термін «православно-російська» (цікаво, яке місце в ній відводиться полякам, словенам, чехам, словакам, хорватам і що в цій цивілізації роблять татари, башкири, удмурти, казахи, киргизи, узбеки і т.д.). Головним апологетом такого підходу є підтримуваний офіційним Кремлем «Русскій мір».

Показово, що навіть прогресивні російські політико-географи час-від-часу не гребують «вишукано» підкреслити меншовартість українців та України. Зокрема, В.Колосов зазначає: «… після розпаду СРСР, українське керівництво всерйоз наголошувало, що потрібно вживати вислів «в Україні», а не «на Україні», і лише так ніби то правильно говорити про суверенну країну (тоді вже потрібно було б приєднатися до цих вимог і Кубі)» [1, с.268].

Росія постійно (часто вустами запопадливих представників владної Партії регіонів) звинувачує Україну в дискредитації росіян та російськомовного населення. Хоча будь-яка здравомисляча людина, проаналізувавши динаміку збільшення російськомовної преси, відсоток російського мовлення на телебаченні, співвідношення частки етнічних росіян та російськомовних шкіл тощо, побачить дискримінацію … українців в Україні. Вимагаючи від України, часто в ультимативній формі, розширення прав росіян, Росія повністю нехтує права українців, що проживають на її території. Лише з 2010 р. ліквідовано Об'єднання українців Росії, Федеральну національно-культурну автономію українців Росії та закрито Бібліотеку української літератури в Москві. Про україномовні школи, телевізійні канали та пресу годі й говорити. І нинішня українська влада не хоче цього помічати.

Чому ж Росія так відмовляється від власної ідентичності і намагається зберегти імперську за рахунок України і українців. Відповідь очевидна: величезна кількість міфів рухне разом з історією про месіанство, безкорисну допомогу і просвітництво серед інших народів. Цікаво, чи існує в історії приклад, коли колонізатор отримував менше зиску від колонізованого?

Зрозуміло, що не варто йти на конфронтацію з північно-східним сусідом. Варто завжди відстоювати власні національні інтереси, намагаючись вибудовувати цивілізовані і взаємовигідні стосунки. Можливо колись і в Росії зрозуміють, що не можна вибудовувати власну велич на приниженні інших.

Висновки. Жодною мірою не варто вимальовувати з Росії єдиного ворога України на нинішньому етапі. Найбільшим ворогом є самі українці і влада, якій вони делегують свої повноваження. Навіть через двадцять років після здобуття незалежності значна частина українців залишається рабами стереотипу меншовартості та власних лінощів. Якщо українцям байдуже якою мовою говорити і яким героям складати шану, а українській владі байдуже куди рухається країна (головне – приватні інтереси), то майбуття у такої держави досить примарне.

Головними політико-географічними наслідками відмінності стратегічних цілей України та Росії для нашої держави є:

- відсутність членства в ЄС;
- загроза територіальної цілісності;
- «прозорі» кордони з РФ та відсутність їх демаркації;
- подальше розмивання української ідентичності;
- відсутність цілісної помісної Української Православної церкви;
- засилля проросійського лобі у Верховній Раді, урядових структурах та партійно-політичній системі;
- дискредитація України на міжнародній арені;
- наявність військової бази РФ при декларування позаблоковості;
- використання Росією економічних стосунків для досягнення політичних цілей;
- повторна втрата суверенітету та колонізація.

Все це результат того, що Росія більш послідовно втілює поставленні стратегічні цілі і використовує при цьому весь арсенал власних можливостей у політичній, економічній, соціальній, інформаційній сферах. Тож Україні потрібно, або відмовитися від задекларованих раніше цілей, або перестати балансувати між Європою та Росією і цілеспрямовано поповнювати реальними справами свій європейський вибір, деколонізуючи політику, економіку і свідомість власних громадян. І в Україні, і в Росії варто усвідомити, що ми – різні і кожен має право на власний шлях. Однак це не заважає конструктивній і взаємовигідній співпраці між нашими державами. А ще варто пам’ятати, що коли намагаєшся одночасно йти в двох протилежних напрямках, то в кращому разі стоїш на місці. А подібні кроки на міжнародній арені лише псують імідж України (знову ж таки на користь Росії) як передбачуваного партнера.

Використані джерела:

1.Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география: Учебник для вузов. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – с.268
2.Кубійович В. Географія України і сумежних країв. – Краків-Львів: Укр. вид-во, 1943. – 516 с.
3.Лосєв І. Спізніли зізнання / Ігор Лосєв // Український тиждень. – №46 – 11-17.11.2011 – с.28.

4.Могильницька Г. Хроніка великого ошуканства. – К.:2009. – 96 с.
5.Концепция внешней политики РФ [электронный ресурс] – режим доступа: http://kremlin.ru/acts/785.
6.Приоритеты внешней политики [электронный ресурс] – режим доступа: http://www.3ys.ru/teoreticheskie-i-metodologicheskie-problemy-formirovaniya-politiki-bezopasnosti/prioritety-vneshnej-politiki.html.
7.Стратегія розвитку України до 2020 р. [Електронний ресурс] – режим доступу: http://www.dsaua.org/index.php?option=com_content&view=article&id =90%3A-2020-&catid=36%3A2010-09-13-13-04-19&Itemid=70&lang=ru
8.Українсько-російські відносини [Електронний ресурс] – режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Українсько-російські_відносини

УДК 911.3

Бейдик О.О., Сировець С.Ю.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРИСТСЬКИХ МЕЗОРАЙОНІВ РОСІЯ І БІЛОРУСЬ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОГО

Проведено порівняльну характеристику туристських мезорайонів Росія і Білорусь та Центральноєвропейського, запропоновано геополітично акцентовану країнознавчу характеристику території та принципову моніторингову структурно-логічну модель оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристських комплексів.

Ключові слова: об'єкти Всесвітнього надбання, специфіка ресурсно-туристського простору, геополітичні перспективи, структурно-логічна модель, чинники розвитку рекреації.

Проведена сравнительная характеристика туристских мезорайонов Россия и Беларусь и Центральноевропейского, предложено геополитически акцентированную страноведческую характеристику территории и принципиальную мониторинговую структурно-логическую модель оценки факторов развития рекреационно-туристских комплексов.

Ключевые слова: объекты Всемирного наследия, специфика ресурсно-туристского пространства, геополитические перспективы, структурно-логическая модель, факторы развития рекреации.

The comparative characteristics of tourist mezorayoniv Russia and Belarus, and the Centraleuropean, offered heopolitychnoaktsentovanu regional geographic characteristics of the territory and the fundamental monitoring structural and logical model for evaluating factors of recreational and tourist complexes.

Key words: World Heritage sites, specific resource and tourism space, geopolitical perspective, structural and logical model, factors of recreation.

Постановка та актуальність проблеми. Сучасні країнознавчі та туристсько-країнознавчі дослідження, які проводяться в контексті світосистемного та цивілізаційного підходів, мають на меті «комплексне вивчення соціальних, економічних, культурологічних та політичних аспектів життя країни регіонів єдиного світового господарства» (Б.П. Яценко, В.К. Бабарицька, 2009). Країнознавство як складова суспільної географії та область знань вивчає навколишній світ впродовж тривалого часу. Цей системний науковий напрям досліджує суспільно-географічні, рекреаційно-туристські, міжнародно-історичні, етнокультурні, воєнно-

стратегічні аспекти просторової організації суспільства, а його тренд постійно еволюціонує і розвивається («Географія Страбона» → «Книга документів» (Шуцзін) та «Історичні записки»(Шіцзі), складені Сима-Цянем → праці Марко Поло, Афанасія Нікітіна, Аль-Біруні → описи країн Ібн Батута → «Загальна географія» Бернарда Вареніуса → фундаментальні країнознавчі роботи європейських, північноамериканських вчених XVIII-XX ст. → новітні геополітичні, країнознавчі, туристсько-країнознавчі розробки).

Мета статті – розвиток уявлень про країнознавчу характеристику території (країна, мезорайон, вузол, комплекс) на прикладі порівняльної характеристики рекреаційно-туристських мезорайонів Європейського макрорайону.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на те, що геополітична ситуація є вирішальним чинником, який визначає туристську політику держави, характер туристських потоків та надходжень від туризму, нижче наведено геополітично акцентовану структуру характеристики мезорайону, стислу і спрощену характеристику двох ключових мезорайонів Європи та моніторингову структурно-логічну модель оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристського вузла (рис.1,2):

- *<u>туристсько-географічна (країнознавча) характеристика мезорайону</u>:*

1) склад території (вказується загальна площа та загальна чисельність населення);

2) розташування (розглядається 6 варіантів розташування: 1) приморське (приморсько-приокеанічне, приокеанічне); 2) внутрішньоматерикове; 3) приморсько-внутрішньоматерикове (приокеанічно-внутрішньоматерикове); 4) приморсько-внутрішньоматериково-острівне (приокеанічно-внутрішньоматериково-острівне); 5) приморсько-острівне (приокеанічно-острівне); 6) острівне;

3) коефіцієнт колоподібності;

4)тип регіонального ринку (країни-генератори або країни-донори та країни-рецепієнти), *сальдо туристського балансу, турпотоки* (напрями в'їзду–виїзду, види транспорту; вказується тип туристського ринку, види транспорту, якими прибуває основний потік туристів, сезонність туристських прибуттів);

5) специфіка ресурсно-туристського простору;

6) рекреаційні комплекси (база розміщення; об'єкти Всесвітнього надбання, опорні ланки ресурсно-рекреаційного каркасу, культурно-інформаційні системи***);***

*7) геополітичні перспективи (*а) перспективи вступу (або виходу) до військово-політичних, економічних, релігійних та інших блоків (угрупувань, союзів тощо); б) перспективи об'єднання (чи роз'єднання держави); в) перспективи зміни типу кордонів (характеристика кордонів); г) перспектики будівництва життєво важливих для держави транспортних комунікацій або зміна якості (або технічних

характеристик) вже існуючих; д) розміщення (організація) нових авто-, аеропортів або зміна якості (технічних характеристик) вже існуючих***)***;

8) туристська політика;

9) основні суспільно-політичні та екологічні проблеми.

- *спрощена характеристика ключових мезорайонів Європи*:

Туристський мезорайон Росія та Білорусь. Склад території – 2 слов'янські поліетнічні держави. Розташування приморсько-приокеанічно-внутрішньоматерикове. Наявність значних культурно-історичних та природних об'єктів у Росії, об'єкти Всесвітнього надбання (у Росії – 25, Білорусії – 4), значний ресурсно-туристський потенціал території. Основні туристські центри та об'єкти: Санкт-Петербург, Москва, давні російські міста «Золотого кільця», Нижній Новгород, Байкал, Кіжі, Соловецькі о-ви, Казань, Смоленськ, Брест, Полоцьк, Мінськ, Несвіж, Мір, Хатинь, Ліда, Гродно, Навагрудок. Регіон-донор (генеруючий, формуючий туристський попит): переважає імпорт вражень і послуг, негативне сальдо туристського балансу. В європейській частині мезорайону відносно розвинена мережа залізничного та автосполучення, невисока якість доріг із твердим покриттям, тому велике значення в порівнянні з іншими видами транспорту та туристськими районами має авіація. Водні екскурсійно-туристські шляхи – р. Волга, р. Єнісей, р. Лена, Москва-ріка, Волго-Балтійський, Волго-Донський та Сайменський канали (сполучення північного заходу Росії з Фінляндією).

Центральноєвропейський туристський мезорайон. Склад території: Чехія (12 об'єктів Всесвітньої спадщини), Словаччина (7 об'єктів Всесвітньої спадщини), Угорщина (8 об'єктів Всесвітньої спадщини). Розташування внутрішньоматерикове. Район розташований у басейні Дунаю (інтенсивне використання цього екскурсійно-туристського коридору) та на шляху транзиту Північ (Скандинавія) – Південь (Італія, Хорватія) та Схід (Україна, Росія) – Захід (країни Шенгенської зони). Значна роль курортів (ряд з них – елітні та мають цікаву історію і світове значення). Основні туристські центри: Карлови Вари, Маріанське-Лазні, Прага, Братислава, Капошвар, Будапешт, Мішкольц, Дебрецен, оз. Балатон, п-ів Тихань, оз. Хевіз, Сегед, Печ, Естергом, Татранський національний парк (найвища гірська вершина Карпат г. Герлаховський Штіт, 2655 м). Регіон-реціпієнт (задовольняючий туристський попит): переважає експорт вражень і послуг, позитивне сальдо туристського балансу. Більшість іноземців прибуває наземним транспортом, який випереджає авіаційний. Сезонність прибуттів з «піками» влітку нівелюється значними можливостями для зимової рекреації і цілорічним функціонуванням курортів.

- *моніторингові структурно-логічні моделі оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристських вузлів (рис.1)*:

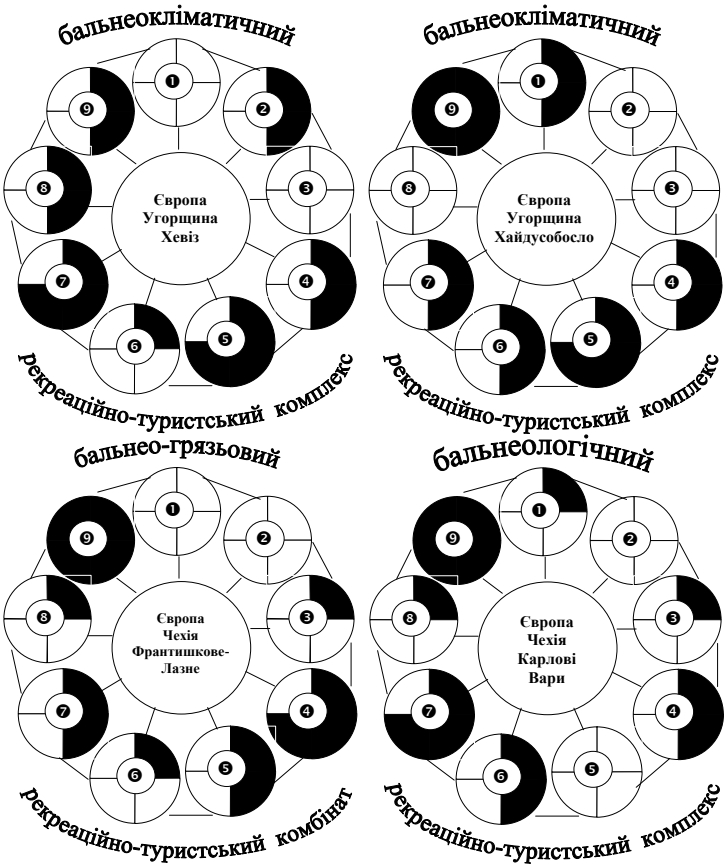

Рис. 1. Принципові моніторингові структурно-логічні моделі оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристських комплексів Центрального туристського мезорайону Європи

Умовні позначення:

Чинники розвитку рекреації:

❶ – використання ГПП (геополітичне положення)
❷ – безпека
❸ – клімат
❹ – акваторія
❺ – рельєф
❻ – ҐРТ (ґрунти–рослини–тварини)
❼– АІК (архітектурно-історичні комплекси)
❽ – ТПЗ (транспорт–послуги–зручності)
❾ – деструкції

Рівні реалій та можливостей розвитку рекреаційно-туристських чинників

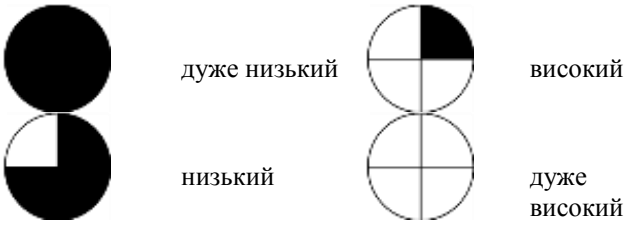

Число 9, яке віддзеркалює кількість позицій за якими характеризується мезорайон та вузол (комплекс), зайвий раз підкреслює

категорію оптимальності, виступає символом вічної матерії. з якою воно (число 9) пов'язується (кількість планет сонячної системи, кількість сфер (небес) рая, кількість муз, кількість життів у кішки, кількість гостей, яких запрошують до оселі тощо).

Висновки та пропозиції:

- Росія і Білорусь та Центральний мезорайон Європи, незважаючи на значні відмінності в природо-ресурсному та економічному потенціалі, складають потужне східноєвропейське та північноазійське ресурсно-рекреаційне поле (56 об'єктів Всесвітньої спадщини та наявність численних природних та суспільних унікумів), яке здатне конкурувати з провідними туристськими державами та лідерами світової туріндустрії; геополітичне значення та суспільно-політична стабільність цих мезорайонів позитивно впливає на розвиток світового та європейського туризму, а Україна, як невід'ємна складова «слов'янського поля», використовуючи ці позитивні чинники, може отримати суттєві переваги в позиціонуванні національної туріндустрії на європейській арені;
- Україна, як слов'янська держава Східної Європи (якій притаманні якісні чинники подібності з країнами Центральної Європи та слов'янськими країнами колишньої СРСР), здатна посилити туристський взаємообмін з країнами Центральноєвропейського мезорайону, Росією та Білоруссю. Суттєвим важелем в цьому напрямі виступає наявність в країнах цих мезорайонів української діаспори;
- Україна (6 об'єктів Всесвітнього надбання) може використати значний досвід Росії (25 об'єктів Всесвітнього надбання), Чехії (12 об'єктів Всесвітнього надбання), Словаччина (7 об'єктів Всесвітньої спадщини), Угорщина (8 об'єктів Всесвітньої спадщини) в просуванні об’єктів культурної та природної спадщини до рівня Всесвітнього надбання, а при отриманні цього статусу – в реалізації заходів щодо його збереження;
- запропоновані моніторингові структурно-логічні моделі систематизують та поглиблюють методологію та методику аналізу рекреаційно-туристських вузлів (комплексів) та розширюють уявлення про їх структуру;
- проведений ретроспективний аналіз країнознавчих характеристик і підходів виступає підґрунтям для подальшого розвитку уявлень про комплексну характеристику статусної території (держава, країна, інтеграція держав).

УДК 911.3

Нич Т.В.

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

В статті розкрита система чинників формування інтелектуального потенціалу регіону. Проаналізовано передумови економічного і соціального розвитку регіонів.

Ключові слова: чинники формування, інтелектуальний потенціал, регіон.

В статье раскрыта система факторов формирования интеллектуального потенциала региона. Проанализированы предпосылки экономического и социального развития регионов.

Ключевые слова: факторы формирования, интеллектуальный потенциал, регион.

The article disclosed system factors shaping intellectual potential. Preconditions for Economic and Social Development of Regions.

Key words: factors shaping, intellectual potential, region.

Постановка проблеми. Важливою передумовою економічного і соціального розвитку регіонів є ефективне формування і використання інтелектуального потенціалу. Його структура і територіальна організація залежать від дії системи чинників. Особливо актуальним стають проблеми суспільно-географічного їх дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ряд аспектів вивчення чинників, які впливають на формування інтелектуального потенціалу, висвітлені в наукових працях В. Іноземцева, О. Амоші, О. Новікової, О. Грішнової, В. Гунько, М. Семикіна, М. Паламарчука, В. Прошака та ін. Вони стосуються виявлення окремих чинників, однак відсутні роботи з їх систематизації і класифікації.

Формування цілей статті. Метою даної роботи є дослідження чинників формування інтелектуального потенціалу регіону.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальний потенціал регіону який об’єднує освіту, науку, інформаційні та комунікаційні технології, інтелектуальну власність. На його формування має вплив система чинників, які розрізняються за особливостями впливу, сферою дії, участю у формуванні інтелектуального потенціалу та видами впливу. В залежності від суспільно-географічного положення (відношення до транспортних шляхів, державних кордонів, населених пунктів тощо) спостерігаються територіальні відмінності в їх дії на макро-, мезо- і макрорівні. При цьому дія чинників формування інтелектуального потенціалу регіону на мікрорівні опосередкована впливом чинників мезо- і макрорівнів.

В. Прошак вважає, що чинниками формування інтелектуального потенціалу суспільства є природні, економічні та інституційні. До першої групи він відносить творчі здібності індивідів, здоров’я населення, демографічну ситуацію в країні та стан навколишнього середовища. Формування інтелектуального потенціалу відбувається під впливом не лише природних, а й економічних чинників, які, на думку автора, можна поділити на макроекономічні (державна демографічна політика, політика зайнятості, стан трудових ресурсів, фінансування сфери освіти, науки, величина національного доходу на душу населення, система соціального захисту) та мікроекономічні (механізм ціноутворення на ринку інтелектуальних продуктів, інноваційна та амортизаційна політика, система оплати праці у сфері інтелектуальної діяльності). До інституційних чинників формування інтелектуального потенціалу

суспільства В. Прошак відносить систему законодавчого регулювання інтелектуальної діяльності та механізм захисту об'єктів інтелектуальної власності (1, с.8).

Розглядаючи інтелектуальний потенціал як складник інноваційного розвитку, О. Сіренко виділяє чинники, які стримують чи стимулюють розвиток інноваційного потенціалу. Чинниками, які стримують використання інноваційного потенціалу є: відсутність прав на інтелектуальну власність; недостатня кількість розробок; відсутність шкали оцінювання інтелектуального потенціалу; недостатній рівень досвідченості працівників; недостатній рівень економічної культури; страх перед новим; проблеми із залученням інвестицій; доволі високий ступінь ризику тощо. Серед чинників, які стимулюють його використання виділяються: якісна і кількісна множина розробок; високий рівень досвідченості працівників; застосування норм корпоративної культури; можливість капіталізації власних коштів; високий рівень рентабельності тощо (2).

В той же час Л. Грінка, О. Сидорук, вважають, що на розвиток інноваційного потенціалу впливають зовнішні та внутрішні чинники.

Зовнішні фактори розвитку інноваційного потенціалу – попит на продукцію внутрішнім ринком, податки великими фірмами і замовниками, поставки матеріалів і комплектуючих, фінансування, кредит, сертифікація, наявність державного замовлення, авторське супроводження проектів, захист інтелектуальної власності, ринок патентів і послуг, діяльність інноваційної інфраструктури підприємства, страхування ризиків.

Внутрішніми факторами розвитку інноваційної діяльності є: кваліфікація робітників, підготовленість у галузях комерційної діяльності, психологічний клімат на підприємстві, організація навчання спеціалістів та персоналу, підготовленість в галузі спеціальних науково-технічних знань, зовнішньо-економічних та правових питань (3).

Деякі вчені вказують, що формуванню інтелектуальному потенціалу нації в цілому сприятимуть не тільки економічні, техніко-технологічні, організаційні та соціальні фактори, а й духовні, моральні, етичні цінності, які ми мусимо усіляко створювати і підтримувати як головний пріоритет діяльності влади і соціуму. І починати належить з формування інтелекту і духовності юного покоління. А ці завдання вирішуються перш за все на місцевому, зокрема регіональному рівні і вимагають пріоритетного забезпечення всілякими матеріальними та нематеріальними ресурсами.

О. Мельниченко стверджує, що на шляху відтворення та подальшого розвитку інтелектуального потенціалу в Україні є багато об'єктивних і суб'єктивних перешкод, спричинених двома групами чинників – успадкованими від командно-адміністративної системи і такими, що виникли вже після проголошення України незалежною державою. До першої групи належить ресурсний підхід до людини, коли працездатне населення розглядали переважено як необхідний ресурс. При цьому основну увагу звертали на його кількісні характеристики без урахування

навіть статево-вікових і національних особливостей, що впливали на професійні якості працівника.

До чинників, що стримують розвиток інтелектуального потенціалу та виникли в період незалежності, належить непродумана соціально-економічна політика 1990-х рр., яка зруйнувала науково-технічну і підірвала духовно-моральну складові національного інтелекту. Це проявляється у деформації системи цінностей із різким зміщенням потреб у бік матеріально-прагматичних інтересів, руйнації наукових шкіл, а також у зниженні рівня освіченості населення, приниженні статусу інтелектуальної праці, еміграції кваліфікованих спеціалістів, деформації структури зайнятості, занепаді моральності, інших тривожних явищ.

Наведені визначення в принципі правильні, проте не враховують у формуванні інтелектуального потенціалу ролі етико-моральних і культурних характеристик, а також його складових, уречевлених у формі об'єктів інтелектуальної власності (літературні твори, наукові праці, винаходи, патенти, товарні знаки, фірмові найменування та ін.); інформаційних і комунікаційних технологій (комп'ютерні засоби, засоби передачі даних, програмні продукти) (4).

Л. Беновська виділяє ресурсний потенціал (людські, фінансові, науково-дослідні, матеріально-технічні та інформаційні ресурси), який формує інноваційний потенціал регіону. Вона обґрунтовує три рівні реалізації дії чинників на глобальному, макро-, мезо- та мікрорівні. Вони можуть як прискорювати, так і уповільнювати зазначені процеси. Дія факторів на глобальному рівні пов'язана з міжнародною конкуренцією, міждержавними інтеграційними процесами, попитом та цінами на світовому ринку. Фактори макро- та мезорівня залежать від політики держави та регіональних органів влади, економічних циклів у країні, рівня технологічних укладів тощо. Фактори мікрорівня проявляються через реалізацію конкретного інноваційного проекту. Умови реалізації інноваційного потенціалу створюються через відповідну державну регіональну політику (5).

Ю. Махомет за змістом та способами впливу на *конкурентоспроможність* виділяє наступні *чинники*: ринкові, маркетингові, технологічні, фінансово-економічні, організаційно-економічні, соціальні тощо. Крім цього, дослідниками виокремлюються такі *чинники* як: охорона навколишнього середовища; імідж підприємства на світовому та внутрішньому ринках; географічне положення; зовнішньоекономічна діяльність підприємств.

Окремо виділяється в системі *чинників* конкурентоспроможності підприємств – конкурентоспроможність їх продукції. Значну роль у підвищенні конкурентоспроможності окремих підприємств, просуванні їх продукції на ринок відіграє реклама: телереклама, преса, проведення виставок тощо (6).

Ю. Дорош і Л. Гулько головними чинниками формування інтелектуального потенціалу називає рівень розвитку освіти та науки,

добробут населення, культуру та здоров'я нації, інноваційний розвиток підприємств, інтелектуальну власність, а також мотиваційні чинники (високий і достойний рівень заробітної плати, належні умови праці, соціально-психологічний клімат в колективі) (7).

Мотиваційний механізм поряд з матеріальними, стверджує Л. Нодмак, повинен включати також моральні методи і заходи мотивування, які передбачають: надання можливостей підвищення кваліфікації, посадове просування спеціаліста, забезпечення гарантії зайнятості, певну свободу у виконанні функцій чи завдань працівника, змістовну працю, участь у прийнятті рішень на більш високих щаблях управління тощо (8).

Важливу роль у формуванні інтелектуального потенціалу регіону відіграють: законодавче та нормативне забезпечення розвитку території, соціальна політика держави, інноваційна підтримка регіону.

Висновки та пропозиції. Інтелектуальний потенціал регіону як необхідна передумова регіонального розвитку формується під впливом системи чинників: глобального, регіонального та локального рівнів. Серед них виділяються: суспільно-географічне положення, економічні, демографічні, регуляторна політика, природні, економічні. Детальне вивчення характеру їх впливу на формування інтелектуального потенціалу дозволить обґрунтувати стратегію ефективного його використання.

Використані джерела:

1. Прошак В. Інтелектуальний потенціал України в умовах ринкової трансформації економіки. Автореферат канд. дис. Л., 2002 – 22 с.
2. Сіренко О. Підходи до оцінки інтелектуального потенціалу як складника інноваційного розвитку // Менеджмент та підприємництво України: етапи становлення і проблеми розвитку. Л., Львів. Політехніка, 2008, – с. 312-317.
3. Грінка Л., Сидорчук О. Інноваційний потенціал: основа розробки стратегії розвитку підприємства // www. nusnaura.com/6/ 10_80470 doc.htm.
4. Мельниченко О. Інтелектуальний потенціал України та його розвиток //Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє, вип. 14-15, с. 143-148.
5. Беновська Л. Інноваційний потенціал регіону та умови його реалізації / www. hluv.gov.ua/portal/soc///8////5 pdf.
6. Махомет Ю. Місце інтелектуального потенціалу у суспільно-економічній системі регіону // Економічні науки, вип. 8(31), частина 2, Луцьк, 2011, с. 54-66.
7. Дорош Ю., Гулько Л. Теоретичні аспекти інвестиційного потенціалу підприємства в Україні //Вісник Хмельницького національного університету, 2010, №6, т. 4, с. 287-290.
8. Ноджак Л. Демографічні та соціально-економічні чинники формування і використання інтелектуального потенціалу за ринкових перетворень. Автор. дис. Львів, 2003, с. 20.

УДК 911.3

Олійник С.Л.

САМООРГАНІЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ В СОЦІАЛЬНІЙ СИСТЕМІ

Розглядається суспільство як складна соціальна система з структурно організованою цілісністю, яку утворюють різні елементи, компоненти, підрозділи. Основним сучасним механізмом та засобом для оптимізації та підтримання сталого функціонування суспільної системи є самоорганізація населення, що дозволяє

суспільству гармонічно і динамічно розвиватись в умовах швидких соціально – економічних змін

Ключові слова: самоорганізація населення, соціальна система,сталий розвиток.

Рассматривается общество как сложная социальная система со структурно организованной целостностью, которую образуют различные элементы, компоненты, подразделения. Основным современным механизмом и средством для оптимизации и поддержания устойчивого функционирования общественной системы является самоорганизация населения, что позволяет обществу гармонично и динамично развиваться в условиях быстрых социально - экономических изменений

Ключевые слова: самоорганизация населения, социальная система, устойчивое развитие.

Society as difficult social system with difficult structure which various elements form, components, divisions is considered. The main modern mechanism and means for optimization and maintenance of steady functioning of public system is population self-organization,

Key words: population self-organization, social system, sustainable development.

В контексті глобалізації та соціально – економічних змін які відбулися в суспільстві останні сто років набрав великих масштабів свого розвитку процес самоорганізації, який показав, що людина як елемент суспільства щоденно зіштовхується, інтуїтивно відчуває, в тій чи іншій мірі бере участь в багатосторонності прояву самоорганізації, що веде до підвищення рівня розвитку громадського суспільства та підвищення рівня якості життя. Сучасні тенденції розвитку світового суспільства сприяють дослідженню процесу самоорганізації населення в напрямку системного підходу. *Самоорганізація населення* це – свідомий процес спрямований на розвиток системи в якій він існує і досягається не управлінням із центру, а регулярністю у взаємовідносинах між складовими елементами. У своєму загальному понятті самоорганізація є діяльністю в системі, будь – то біологічна, фізична чи соціальна системи, яка передбачає можливість дії інших, ще не пізнаних наукою механізмів.

*Систем*а – це множина компонентів з відношенням і зв’язками між ними, які утворюють певну цілісність.[4].

Система є цілісним утворенням в процесі утворення, функціонування, взаємодії елементів якого виникають нові системні властивості. Таким чином в якості базових ознак системи можна виділити наявність структурних елементів і функціональних зв’язків між ними і навколишнім середовищем, а в якості основних системоутворюючих принципів, в контексті самоорганізації, можна виділити: *цілісності системи*, що охоплює внутрішні та зовнішні процеси, що відбуваються в системі, а також зв’язки і взаємозв’язки всіх елементів; *територіальності* – вбачає раціональну територіальну впорядкованість усіх компонентів системи; *комплексності та пропорційності* – передбачає відтворення та використання, співіснування та розміщення всіх ресурсів, об’єктів господарства, послуг для успішного функціонування системи; *поліпшення соціальних умов* – в основі людина з її потребами, інтересами та можливостями; *перспективності* – діяльність елементів системи має

враховувати можливі позитивні та негативні наслідки в майбутньому, прогнозувати і планувати можливі тенденції; *історизму* – розгляд всіх явища та процесів в динаміці (в часі), використання попереднього досвід.

Найбільшою системою сучасності є суспільство, яке взяло принцип самоорганізації для свого функціонування та покращення умов функціонування, і відповідає умовам процесу самоорганізації.

Людське суспільство можна розглядати як організовану екобиогеотехносоціосистему, історично штучно розділену на соціально – територіальні системи (країни, штати, райони, міста, села, територіальні громади,спільноти) і виробничу сферу, що орієнтована на покращення сфери існування суспільства.

Суспільство є неоднорідним в силу різноманітних обставин, економічного, соціального, політичного характеру і ділиться на різні групи населення, що об’єднуються єдністю ідей, інтересів та цілей, що є підґрунтям для соціальної самоорганізації.

На сьогоднішній день під суспільством зазвичай розуміють об'єднання людей, що характеризується:

1) спільною територією, яка становить основу соціального простору, в якому проживають, взаємодіють, формують і розвивають взаємозв'язки члени суспільства;

2) загальноприйнятою системою норм і цінностей, системою культури, що є основою зв'язків між людьми. Завдяки цьому суспільство має велику інтегруючу силу. Воно соціалізує кожну людину, кожне покоління людей, підпорядковуючи їхню поведінку чинним нормам;
3) саморозвитком, самодостатністю, саморегуляцією. Тобто має здатність підтримувати й постійно відновлювати високу інтенсивність внутрішніх взаємозв'язків, забезпечувати стійкість соціальних утворень;
4) автономністю, суспільство здатне без втручання зовнішніх сил створити для людей такі форми організації та умови їх життя, які необхідні для задоволення їхніх потреб, їхнього самоствердження та самореалізації. Наявність вище зазначених елементів дає змогу трактувати суспільство як певну *соціальну систему* — цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх зв'язки, взаємодії та взаємовідносини, соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми і цінності. Самоорганізація в соціальних системах докорінно відрізняється від самоорганізації в природних системах, оскільки головною відмінною рисою суспільства є наявність людини із свідомістю і відповідно з можливістю свідомо і ціленаправлено діяти.

Соціальні системи можна умовно підрозділити на три види:

- соціально-політичні (політичні партії, громадські рухи, урядові угруповання і т. ін., об’єднання),
- соціально-культурні (наукові, творчі і т. ін),

- соціально-економічні (суспільне виробництво, галузі економіки, організації, підприємства і т. ін).

Сучасні форми самоорганізації суспільства, важко віднести до раніше визначених видів соціальних систем, в більшій мірі вони створюють новий вид, який об’єднує в собі певні риси уже існуючих систем, про те більш спрямований на різносторонній розвиток усіх елементів системи. Ефект самоорганізації системи здійснюється двома механізмами. Перший – досягається за допомогою неформального співробітництва, несанкціонованої діяльності, другий – досягається за допомогою чітко визначеної цілі і ціленаправленими, чітко організованими діями. Головною дійовою особою усіх видів систем є індивід, що виконує в межах даної системи певну соціальну роль, а в сучасній інтерпретації, це їх сукупність, що утворює спільноту або територіальну громаду, на основі принципу територіальності. *Територіальна громада* – спільнота мешканців, жителів населених пунктів (сіл, селищ, міст), об'єднана загальними інтересами власного життєзабезпечення, самостійного, в межах законів, вирішення питань місцевого значення як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування. Територіальні громади створюються на рівні сіл, селищ, міст, районів у містах. Територіальні громади розглядаються як ресурс регіонального розвитку та управління, як джерело цілей місцевого самоуправління(самоврядування), як суб’єкт розвитку соціального середовища і основа самоорганізації населення.

Спільноти, що утворились на основі соціальних груп та територіальних громад для вирішення загальних проблем є потенційною можливістю прояву самоорганізації. Такі об’єднання можуть ставити перед собою цілі і мобілізувати свої ресурси для їх досягнення, тобто служать джерелом розвитку територіальних громад і територій на яких вони проживають. *Самоорганізація громад* (соціальна мобілізація, місцева ініціатива) – це перший крок на шляху до розвитку території і потенціалу людей, що проживають на цій території. Це систематичний підхід, який включає в себе основні принципи залучення та участь громадян в процесі, прозорість, підзвітність і демонстрація на рівні громади.

Самоорганізація виникає на декількох рівнях: локальному або індивідуальному, регіональному і національному:

- *локальний рівень* – сукупність природно і соціально надбаних особливості волі та інтелекту, мотивів поведінки, упорядкованість діяльності та поведінки для покращення сфери існування індивіда.
- *регіональний рівень* – процес утворення малих неформальних груп, мінісоціумів, основою яких є соціальна взаємодія і міжособистісна комунікація з метою реалізації головних громадянських, соціальних, побутових потреб.
- *національний рівень* – фізичний і соціальний простір в якому здійснює життєдіяльність населення, реалізує фізіологічні, побутові, рекреаційні, побутові потреби людей, формуються життєві, поведінкові, соціо-культурні, економічні характеристики сімей,

соціальних груп, складаються побутові, соціально – економічні та культурні традиції цінності і норми життя, на основі самоорганізації населення.

В соціальній системі науковцями розглядаються декілька видів самоорганізації: найстарішими видами самоорганізації є демографічна, неформальні види самоорганізації, трудова, територіальна самоорганізація, найбільш сучасною та вживаною суспільством є суспільна самоорганізація населення.

Найперші спроби самоорганізації населення мали вигляд сучасного процесу організації і характеризувались створенням однорідних статичних структур. Форми організація відрізняються від форм самоорганізації насамперед тим, що «в межах самоорганізації відповідна організація досягається завдяки внутрішнім факторам і відбувається ніби сама по собі, організацію завжди хтось або щось здійснює або направляє».

В більшості випадків перші форми самоорганізації мали вигляд поселень, об’єднань, спільнот і були двох видів самоорганізації – біологічної та соціальної.

Перша, зумовлена генетичною програмою розвитку й автоматично забезпечує розвиток індивіда. Первинна соціальна самоорганізація здобувається упродовж життя під впливом соціального середовища, системи виховання, предметно-практичної та особистісно-рольової діяльності людини. Соціальна самоорганізація передбачає процес самопізнання, самовизначення, саморозвитку та самореалізації. Вона має вирішальний вплив на формування світогляду й морально-етичних переконань, на практичний вияв громадянських почуттів.

На різних етапах історичного розвитку суспільство характеризувалось тими чи іншими демографічними змінами своєї чисельності та структури, що породжувало виникнення явища демографічної самоорганізації

В бурхливий період розвитку суспільства, більша частина населення світу стикнулась з проблемами відтворення населення. Процес відтворення населення завжди відбувається на підставі демографічної самоорганізації населення, яка забезпечує додержання демографічної рівноваги, де людина поводить себе керуючись культурними нормами, у результаті чого, відбувається саморегуляція розмноження людей, яка впродовж достатньо тривалого часу забезпечує підтримання об'єктивно необхідної рівноваги суспільства.

Демографічна самоорганізація розглядає демографічні процеси в рамках теорії самоорганізації, пояснюючи поведінку людей – мотиви, від чого вони залежать, територіальне поширення самоорганізаційних явищ, які можливості їх регулювання та створення напрямків виправлення. Про те в демографічних процесах самоорганізація виявила себе як в позитивному, так і негативному напрямках.

Створення програм та участь у їх діяльності, для покращення демографічної ситуації, утворення різноманітних самоорганізованих форм

для вирішення проблем громадян стало позитивною стороною самоорганізації, а негативна сторона проявилась у вигляді протестів, мітингів, пікетувань, демонстрації, об'єднання для заперечення певних явищ, поодинокі соціально негативні дій індивідів .

Неформальні види самоорганізації – це неформальні об'єднання населення, що утворюються на основі виробничих стосунків, дружніх відносин, професійного вміння, знайомств, за національним походженням, релігійними віруваннями та іншими суспільними інтересами. Такі неформальні форми самоорганізації створюються в усіх сферах діяльності людини і доповнюють офіційну структуру форм самоорганізації населення та владних структур. *Трудова самоорганізація* – це явище, що характеризується об'єднанням та діяльністю населення для вирішення проблем зайнятості населення та подолання кризи ринку праці із залученням органів влади та сфери бізнесу. Доцільно виділити три види трудової самоорганізації - *біологічну, особистісну та професійну.* Перша зумовлена генетичною програмою ,що закладена в людині природою; друга – впливом соціального середовища, освітніх систем, предметно-практичної та особистісно-рольової діяльності; третя – цілеспрямованістю, активністю, обґрунтованістю мотивації й спланованістю праці, котра вимагає самостійності й швидкості ухвалення рішень, здатності адекватно оцінювати їхні наслідки та високого рівня професійної відповідальності

Територіальна самоорганізація – це місцеве самоврядування громадян України для самостійного вирішення безпосередньо або через органи, які вони обирають, усіх питань місцевого життя в межах Конституції України, законів України та власної фінансово-економічної бази. *Територіальна самоорганізація населення* в соціально – економічній географії виступає, як результат взаємодії людей, один з одним та з територією на якій вони проживають.

Формами територіальної самоорганізації громадян є громадські комітети і ради мікрорайонів, житлових комплексів, будинків, вуличні, квартальні, дільничні, селищні, сільські комітети і форми безпосереднього волевиявлення населення – місцеві референдуми, загальні збори (сходи) громадян. Форми територіальної самоорганізації громадян - складова частина системи місцевого самоврядування.

Суспільна самоорганізація населення – цілеспрямований, динамічний процес прийняття населенням рішень, що дозволяють зробити оптимальний вибір з великої кількості рішень та дій, провести відповідне коригування руху проекту досягнення суспільно важливих цілей. [3]

Соціальна самоорганізація населення є результатом самовиробництва стійких структур культурних традицій, колективної ідентичності, соціального порядку.

Соціальна самоорганізація – це закладений в природу механізм індивідуального і колективного спонтанного реагування діями на зміни в соціальному середовищі. Щось спонтанно трапилось в родині, на вулиці,

місті, регіоні, країні і це «щось» входить в інтереси кожного, несучи потенційну загрозу стійкому біологічному (їжа, тепло, соціальні послуги) та соціальному (культура, цінності) існуванню людини або групи людей. Люди реагують, об'єднуються, діють – ось девіз самоорганізації населення. [3] Результатом соціальної самоорганізації є покращення здоров'я населення, покращення статусу і інвестиційної привабливості території, отримання неформальних джерел інформації, краща організація праці, підвищення рівня заробітної плати та отримання соціальних послуг.

Процес самоорганізації в суспільстві є характерним і неминучим сучасним явищем розвитку як для однієї особистості, так і для груп населення в цілому. Найкращим показником результативності діяльності населення в рамках самоорганізації є ефективність, що має різноманітні види прояву: організаційна, економічна, соціальна, технологічна, психологічна, політична, етична, екологічна, правова. Кількісно, можна оцінити тільки економічну результативність, а інші види, не менш важливі – якісно, в мірі того які виникають потреби населення та інтереси в самоорганізації. Загальноприйнятою формулою ефективності є відношення результату до затрат.

Організаційна ефективність – пов'язана з реалізацією потреб населення в самоорганізації життя і безпеки, управління, стабільності і порядку. *Соціальна ефективність* – культурна ефективність – реалізує потребу в людини в інформації, знаннях, творчій роботі, самовираженні, спілкуванні, відпочинку.

Технологічна ефективність – пов'язана з досягненням кращих результатів в техніці безпеки, продуктивність праці.

Психологічна ефективність – реалізує потреби людини в любові, родині, спілкуванні і вільному часі.

Правова ефективність – реалізує потреби людини в безпеці, порядкові, стабільності.

Екологічна ефективність – реалізує потреби та інтереси людини в екологічній безпеці, здоров'ї, організації стійкого розвитку життя, фізіологічні потреби.

Політична ефективність – реалізує потреби людини у вірі, патріотизмі, самовиявлені і самовиражені, управлінні.

Сьогодні самоорганізація населення – двигун прогресу вирішення побутових та соціальних проблем на локальному рівні, що характеризується виникненням, взаємодією, взаємосприянням динамічних об'єктів, вже більш складних в інформаційному смислі, ніж елементи середовища в якому вони виникли. Самоорганізація, що ініційована самим населенням, забезпечує розвиток громадського суспільства. Вміння населення самостійно обговорювати, спільно приймати рішення, що узгоджені для спільного блага, а також планувати та досягати реалізації своїх рішень – все це є унікальним соціальним капіталом, що формує громадське суспільство. Самоорганізація населення, як елемент ефективного залучення громадян, в процес обговорення місцевого

розвитку, планування, ухвалення рішень з ухвалення актуальних питань, моніторингу, виконання рішень є ключовою характеристикою демократизації системи суспільства на усіх її рівнях і є основою розвитку громадського суспільства в цілому.

Використані джерела:
1. Герасимчук А. Соціологія : Навчальний посібник/ Андрій Герасимчук, Юрій Палеха, Оксана Шиян,; Ред. В. Я. Пипченко, Н. М. Труш. -3-є вид., вип. й доп.. -К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. -245 с.
2. Капустин, В. С. Введение в теорию социальной самоорганизации / В. С. Капустин. - М. : РАГС, 2003.
3. Основы социальной самоорганизации населения : учеб.-метод. комплекс для студентов по специальности «Государственное и муниципальное управление» / сост. Н. М. Филиппова, И. Ш. Рысаев, Р. Н. Сулейманов. – Уфа: БАГСУ, 2008. - 75 с.
4. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища школа., 1996.-231

УДК 911.3

Брайчевський Ю.С.

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У роботі пропонується огляд зарубіжних публікацій щодо регіональної поляризації суспільно-політичного розвитку України, зокрема чинників формування електоральних розломів, і проводиться порівняння із проблематикою вітчизняних електорально-географічних досліджень.

Ключові слова: регіональна поляризація, електоральний розлом.

В работе предлагается обзор зарубежных публикаций касательно региональной поляризации общественно-политического развития Украины, в частности факторов формирования электоральных разломов, и проводится сравнение с проблематикой отечественных электорально-географических исследований.

Ключевые слова: региональная поляризация, электоральный разлом.

The article offers an overview of international publications on polarization of socio-political development in Ukraine, particularly on electoral cleavages factors, and compares discussion themes with those of domestic research.

Key words: regional polarization, electoral cleavage.

Проблеми просторової структуризації політичного життя в Україні привертають увагу цілого ряду дослідників як в Україні, так і за кордоном. Інтерес до електоральної географії України обумовлений не лише практичним значенням прогностичної функції електоральної географії та можливостями брати активну участь у ході політичної боротьби, але і специфікою соціально-географічних процесів, що відбуваються на теренах нашої держави. Україна перебуває на початковій стадії формування демократичних інститутів, зокрема інституту вільних виборів, громадянського суспільства, правової держави тощо. Цей процес ускладнюється паралельним формуванням національної та громадянської ідентичності в Україні. Несформованість загальнонаціональної

ідентичності знаходить постійне відображення у електорально-географічному вимірі, привертаючи увагу широкого кола дослідників не лише в Україні, але і за кордоном. Дана робота має на меті систематизувати основні ідеї, представлені у зарубіжних (зокрема англомовних) публікаціях на тему регіональної поляризації політичного розвитку в Україні.

Аналіз публікацій. Електоральна тематика привертає увагу широкого кола українських дослідників. Наявні роботи, здебільшого у галузі політології та соціології, торкаються питань впливу трансформаційних (транзитивних) процесів в українському суспільстві на формування регіональних відмін у електоральних преференціях населення (Н.М.Хома [17], С.А. Білоусов [2], І.І. Доцяк [6], Ю.О. Остапець [14], В.П. Березинський [1], Б. Ідрісов [8]), а також намагаються дати комплексну картину чинників, що визначають просторову диференціацію політичних орієнтацій в українському суспільстві (А.П. Литвин [11], К.В. Черкашин [18], О.С. Зубченко [7], О.В. Михайлич [13]). Більш специфічні дослідження стосувалися топологічних особливостей електорального поля України (Е.А. Гугнін [4]) та електоральних даних як індикатору ефективності економічної політики (О.О. Козуб [9]). Серед фахівців-географів електоральну тематику підіймали М.С. Дністрянський [5], Є.А. Хан [16], В.М. Миронюк [12], А.П. Голод [3], В.Б.Шишацький [19], А.О. Подольський [15]. У своїх роботах зазначені автори часто-густо використовують теоретико-методологічні напрацювання західних наукових шкіл, зокрема зустрічаються посилання на теорії політичної культури, раціонального вибору, психо-соціальні концепції. Водночас, у вітчизняних авторів майже відсутня реакція на цілий пласт прикладних публікацій західних аналітиків, що безпосередньо цікавляться електоральними процесами в Україні. На нашу думку, систематизація та узагальнення зарубіжних напрацювань щодо електоральних процесів в Україні є актуальним і наразі невирішеним завданням вітчизняної електоральної географії.

Виклад основного матеріалу. Від самого моменту проголошення державної незалежності України політичний розвиток на теренах новоутвореної держави викликав жвавий інтерес серед зарубіжних аналітиків. Окремі автори, переважно українського походження, (наприклад Т.Кузьо [35], П.Кубічек [33]) систематично і комплексно відстежували тенденції суспільного розвитку на території України, не оминаючи увагою і політико-географічні питання, зокрема і щодо формування партійної системи та електоральної поведінки населення.

Разом з тим, специфіка державотворчих процесів в Україні обумовила значно ширший інтерес зарубіжної академічної спільноти до української політичної, у т.ч. і електоральної, тематики. Для Заходу, дезінтеграція СРСР стала кульмінаційною подією другої половини XX ст., повністю переформатувавши геополітичну карту Європи і світу. Разом із Радянським Союзом з політичної карти зник потужний центр, який

сприймався на Заході як одна з найбільших загроз безпеці розвинених капіталістичних країн. Розвал СРСР, таким чином, спричинив сплеск сподівань щодо мирного поширення демократичних інститутів на теренах новостворених республік. Водночас, окрім сподівань, нова ситуація характеризувалася невизначеністю подальшого шляху розвитку пострадянського регіону. Уже із середини 1990-их рр. зовнішньополітичний курс Російської Федерації почав демонструвати спротив поширенню євроатлантичного впливу на схід і аналітики почали говорити про збереження геополітичного поділу Європи на Захід і Схід, лінія якого проходить по території України. Специфіка України як своєрідної «буферної зони» між Заходом і Сходом, між демократичним та тоталітарним світоглядами обумовлює особливий інтерес до українських внутрішньополітичних процесів із-за кордону.

Від перших років незалежності українське суспільство перебувало у стані невизначеності щодо базових засад національної, етнокультурної та геополітичної самоідентифікації. В українському суспільстві яскраво виділялися два напрями суспільно-політичних орієнтації. Перший напрям був представлений ідеологією національного самовизначення і максимального віддалення від комуністичного минулого та російського мовно-культурного впливу. Найбільшим політичним виразником цього напряму став Народний Рух України, що оформився у повноцінну політичну партію. Другий напрям суспільно-політичної ідентифікації передбачав збереження тісних зв'язків з колишніми республіками СРСР, у першу чергу з Росією, відродження економічної могутності колишнього СРСР та дистанціювання від Заходу як від ворожого середовища. Провідником цього напряму суспільного мислення впродовж більшої частини 1990-их років стала Комуністична партія України.

Суспільно-політична невизначеність українського суспільства знайшла відображення у електоральній поведінці громадян з перших спроб вільного волевиявлення. Так, західні фахівці відзначили двоїстий характер волевиявлення українців на двох референдумах, що стосувалися збереження СРСР та проголошення державної незалежності, у березні та грудні 1991 р. відповідно [27]. З інтервалом менш ніж у рік українці переважною більшістю голосів підтримали як збереження СРСР, так і Акт проголошення незалежності України, фактично дві взаємовиключаючі позиції. Цей факт, разом із подальшими виявами електоральної поведінки українців змусив зарубіжних оглядачів замислитися над явищем суспільного розколу між прорадянськими та пронезалежницькими силами та поставити під сумнів перспективи національної консолідації населення України (наприклад [39], [40]).

Питання суспільно-ідеологічного розколу Українського суспільства та перспектив його подолання стало одним з провідних мотивів у західних роботах, присвячених політичному розвитку України. Особливістю України у даній ситуації є той факт, що суспільно-політичний розкол має яскраво виражений географічний вираз, адже з перших років головним

ареалом поширення національно-державницької ідеології стали західні області Галичини, Волині, Буковини та Закарпаття, тоді як прорадянська ідеологія користувалася найбільшою популярністю на сході та півдні, особливо на Донбасі та в Криму, тоді як центральні регіони характеризувалися більш нейтральними і до певної міри менш визначеними переконаннями.

Основними джерелами емпіричних даних у такого роду дослідженнях виступають або результати масштабних соціологічних досліджень, або електоральна статистика. Соціологічні опитування зазвичай є надійнішим джерелом інформації, але і більш проблемним з точки зору вартості та технічних аспектів проведення. Тож не дивно, що *майже усі публікації стосовно суспільно-політичного розколу в українському суспільстві містили елементи електорально-географічного аналізу*.

Значна увага приділялася ролі так званого «російського чинника» у регіоналізації українського політичного простору [23]. Зокрема, дослідників цікавило, наскільки інтегрованими в українську політичну спільноту виявляться етнічні росіяни, що проживали на сході та півдні України [37]. Поступово, увага аналітиків переключається з власне етнічного чинника на мовно-культурний [21], [22].

Паралельно із зусиллями дослідників, для котрих Україна становила основний науковий інтерес, політичну ситуацію в Україні починають висвітлювати електоральні географи, що розглядали пострадянські країни лише як часткові приклади для перевірки універсальних концепцій електоральної поведінки. Поступово сформувалося коло оглядачів, що вели дискусію з приводу найбільш суттєвих чинників, якими можна пояснити географію електоральних розколів в Україні. У рамках цієї дискусії виразно виокремилося дві течії. Перша група авторів намагалася пояснити просторову диференціацію громадян на основі теорій раціональної поведінки виборців, стверджуючи, що поточні соціально-економічні умови, а саме диференціація доходів населення, рід занять, проживання у міській чи сільській місцевості, етнічна приналежність, основна мова спілкування тощо визначають просторову диференціацію політичних преференцій українських виборців. До цього напряму можна віднести роботи Дж. О'Лафліна [36], П.Кубічека [33], Р.С.Кравчука та В.Чудовскі [32], Р. Солчаника [38]. Інша, більш чисельна група фахівців пояснюють електорально-географічні розломи формуванням в межах України кількох форм політичної культури. Серед такого роду робіт можна виділити праці Р.Шульмана [37], М.Аберга [20], Зіммерман [40] , С.Бірч [26], І. Качановскі [31].

Фактично, дискусія між цими двома течіями вилилася у спроби емпірично підтвердити або спростувати наявність регіонального чинника у політичній поведінці українців, що не може бути пояснений жодною з наявних соціально-економічних характеристик. Найбільш показовими в цьому відношенні виявилися роботи Дж. О'Лафліна [36] та І. Качановскі

[31]. Результатом застосування склад-ної методики статистичного аналізу Дж.О'Лафліном стало твердження про те, що насправді, те що інші оглядачі називають різними політичними культурами в Україні може бути композитним ефектом від складного накладання взаємодоповнюючих чинників соціально-культурного та економічного характеру. Водночас, Р.Качановскі, спираючись на результати регресійного аналізу продемонстрував, що місце проживання статистично є найбільш надійним фактором, що пояснює електоральні преференції українських виборців, і що він не виявляє кореляцій з жодним з традиційних чинників, що використовуються у електоральних досліджень, фактично підтверджуючі існування специфічного суспільно-географічного середовища у різних частинах України, що впродовж тривалого часу передбачувано визначає особливості поведінки виборців.

Р.Качанорвскі та С.Бірч переконано стверджують, що вплив місця проживання на політичні переконання українців пояснюється особливостями місцевої політичної культури [31], [26]. Водночас, низка робіт електоральних географів, хоча і підтверджують роль статистично незалежного регіонального чинника у виборчій поведінці українців, значно обережніше висловлюються щодо його змістової інтерпретації [25], [24]. Дехто навіть стверджує, що наразі важко запропонувати науково доведене пояснення регіональним відмінам електоральної поведінки [28].

Окрім вузькоспеціалізованих праць, присвячених поясненню електорально-географічної ситуації, становлення демократичних інститутів в Україні було розглянуто у низці комплексних монографічних праць, серед яких можна виділити книги П. Д'Анієрі «Осягаючи українську поілтику: влада, політика, будова інститутів» [30], П.Д'Анієрі, Р.С.Кравчука і Т.Кузьо «Політика і суспільство в Україні» [29], Т.Кузьо «Україна: держава та розбудова нації» [35], С.Бірч «Вибори і демократизація в Україні» [27]. Зазначені праці характеризуються спробами глибше осягнути і представити зарубіжній аудиторії специфіку суспільного розвитку в Україні і вписати загальновідомі факти щодо успіхів та невдач на шляху демократичних перетворень у загальний суспільно-географічний контекст.

Можна виділити кілька англомовних періодичних видань, котрі найбільш систематично публікують роботи, безпосередньо присвячені, або тісно пов'язані з електорально-географічними процесами в Україні. Головним чином, це географічні та міждисциплінарні журнали, що спеціалізуються на висвітлені суспільних процесів на пострадянському просторі. До них можна віднести *«Europe-Asia Studies»* (*«Європейьско-Азійські дослідження»*), що раніше виходив під назвою *«Soviet Studies»* (*«Радянські дослідження»*), журнал Інституту Гарімана, що спеціалізується на регіональних студіях Росії, Євразії та Східної Європи – *«The Harriman Review»* (*«Гарріман Ревю»*) та спеціалізоване географічне видання *«Eurasian Geography and Economics»* (*«Євразійська географія та*

економіка»), що являє собою кілька раз перейменований журнал *«Soviet Geography»* (*«Радянська географія»*).

Систематизуючи зарубіжний доробок щодо електорально-географічних процесів в Україні, можна побачити деякі особливості, що відрізняють його від вітчизняних досліджень у даній сфері. Перш за все, зарубіжні роботи відзначаються дещо вужчим спектром завдань, що ставляться у кожній конкретній праці. Як правило, мова іде про перевірку якоїсь однієї гіпотези щодо переважаючих тенденцій чи провідних чинників. Специфічною рисою є стиль наукової дискусії, що полягає у почерговій критиці або підтримці протилежних концепцій; при цьому майже відсутня тенденція до синтезу кількох конкуруючих пояснень (наприклад, пояснення поведінки виборців особливостями політичної культури або сучасним станом соціально-економічних умов). Натомість, вітчизняні роботи, здебільшого намагаються подати синтетичне бачення ситуації.

Важливою відмінністю є значно більша увага, що приділяється ролі формальних демократичних інститутів, зокрема процедурі та механізмам проведення виборів, структурі політичних партій, особливостям законодавства (наприклад [22], [29], [30], [35]). Остання особливість відображає світоглядну специфіку західного суспільства, побудованого на принципах верховенства права, а саме переконання, що поведінка громадян визначається формальними правилами, встановленими на основі суспільного договору. Оскільки в умовах пострадянських трансформацій формальні атрибути суспільного договору часто носять лише декларативний характер, вітчизняні розробки частіше шукають пояснення електоральної поведінки поза межами формальних інститутів, зокрема звертаючись до психо-соціальних теорій [7].

Висновки. Загалом, зарубіжна академічна спільнота приділяє доволі серйозну увагу процесу політичних трансформацій в Україні і, зокрема, тенденціям розвитку демократичних інститутів. Як правило, такого роду роботи так чи інакше пов’язані з електорально-географічною ситуацією в Україні. При цьому, інтерес до регіональних відмін політичної поведінки громадян проявляють не лише географи, але й ширше коло фахівців з різних галузей суспільних наук. В основному, публікації щодо політичних процесів в Україні продукуються осередками, що впродовж тривалого часу спеціалізуються на вивченні пострадянського простору. Основними тематиками зарубіжних наукових дискусій щодо електорально-географічної ситуації в Україні стали перспектива національної консолідації українського електорату та подолання електорально-географічних розломів, а також дискусія щодо співвідношення ролі регіональних відмін політичної культури та поточних соціально-економічних умов у мотивації поведінки виборців.

Використані джерела:
1.Березинський В.П. Транзитивні особливості формування електорального простору сучасної України: Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Дніпропетровський національний ун- т. — Д., 2005.

2.Білоусов С.А. Об'єктивна основа і суб'єктивні фактори електорального вибору населення в умовах суспільства, що трансформується (на матеріалах Південно-Східного регіону України): Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Таврійська держ. агротехнічна академія. — Мелітополь, 2002.
3.Голод А. П. Суспільно-географічні аспекти політичної поведінки населення регіону (на матеріалах Львівської області): Дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. — Л., 2007.
4.Гугнін Е. А. Топологічні характеристики електорального поля України: Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". — Запоріжжя, 2007.
5.Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: Дис... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун- т ім. Тараса Шевченка. — К., 2005.
6.Доцяк І.І. Електоральна поведінка студентської молоді в умовах трансформації політичної системи України (на прикладі Івано-Франківської та Львівської областей): Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. — Л., 2004.
7.Зубченко О. С. Електоральна культура як об'єкт соціологічного дослідження: Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". — Запоріжжя, 2007.
8.Ідрісов Б. Електоральна культура населення України в умовах трансформації суспільства: Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / НАН України; Інститут соціології. — К., 2006.
9.Козуб О. О. Електоральні преференції як індикатор ефективності економічної політики: регіональний вимір: Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Класичний приватний ун-т. — К., 2008.
10. Кучеренко Т.В. Регіональний фактор у політичному процесі України: Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. — К., 2002.
11. Литвин А.П. Соціоструктурні чинники електоральної поведінки українських виборців: Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. — К., 2003.
12. Миронюк В.М. Електоральна географія регіону (на матеріалах галицьких областей): Дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. — Л., 2002.
13. Михайлич О. В. Етнорегіональний та лінгвістичний чинники електоральних орієнтацій виборців сучасної України: Дис... канд. соціол. наук: 22.00.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2007.
14. Остапець Ю. О. Регіональні особливості парламентських виборів в Україні в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області): Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. — Л., 2004.
15. Подольський А.О. Електоральна географія як напрям політичної географії // Політична географія і геополітика. / Навч. посібник /. Б.П.Яценка, В.І. Стафійчук, Ю.С. Брайчевський та ін.; за ред. Б.П. Яценка. – К.: Либідь, 2007. – 255 с.
16. Хан Є.А. Електоральна географія Криму: Дис... канд. геогр. наук: 11.00.02 / Одеський держ. університет ім. І.І.Мечнікова. — О., 1999.
17. Хома Н.М. Виборча активність громадян в умовах трансформації політичної системи України (регіональний аспект): Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Українська академія друкарства. — Львів, 1998.
18. Черкашин К.В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Донецький національний університет. — Донецьк, 2005.
19. Шишацький В.Б. Електоральні регіони України: підходи до виділення та делімітації // «Наукові записки» інституту і етнонаціональних досліджень НАН України. — К., 2004. Випуск 27.
20. Aberg, M. (2000) “Putnam’s Social Capital Theory Goes East: A Case Study of Western Ukraine and Lviv” *Europe-Asia Studies*, vol. 52, no. 2, 2000, 295-317.
21. Arel, D. (1995, a) “Ukraine: The Temptation of the Nationalizing State,” in V. Tismaneanu (ed.) *Political culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia.* Armonk, NY: M.E. Sharpe, pp. 157–188;
22. Arel, D. (1995 b) “Language Politics in Independent Ukraine: Towards One or Two State Languages?” *Nationalities Papers* 23, no. 3: 597–622;

23. Arel, D. and Khmelko, V. (1996) "The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine," *Harriman Review* 9, nos. 1–2: 81–91;
24. Barrington, L.W. (1997) "The Geographic Component of Mass Attitudes in Ukraine," *Post-Soviet Geography and Economics* 38, no. 10: 601–14;
25. Barrington, L.W. & Herron E.S. (2004) "One Ukraine or Many? Regionalism in Ukraine and Its Political Consequences" *Nationalities Papers*, Vol. 32, No. 1.
26. Birch, S. (2000 a) "Interpreting the Regional Effect in Ukrainian Politics," *Europe-Asia Studies* 52, no. 6: 1017–41;
27. Birch, S. (2000 b) *Elections and Democratization in Ukraine*. Palgrave Macmillan.
28. Clem, R.S. & Craumer, P.R. (2008) "Orange, Blue and White, and Blonde: The Electoral Geography of Ukraine's 2006 and 2007 Rada Elections". *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 49, No. 2, pp. 127–151.
29. D'Anieri, P.J.; Kravchuk, R.S.; Kuzio, T. (1999) *Politics and Society in Ukraine*. Boulder: Westview Press.
30. D'Anieri, P.J. (2007) *Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, And Institutional Design*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
31. Katchanovski, I. (2006) "Regional Political Divisions in Ukraine in 1991–2006" *Nationalities Papers*, Vol. 34, No. 5.
32. Kravchuk, R.S. & Chudovsky, V. (2005) "Ukraine's 1994 elections as an economic event" *Communist and Post-Communist Studies* 38: 131-165.
33. Kubicek, P. (1997) "Post-Soviet Ukraine: In Search of a Constituency for Reform," *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 13, no. 3: 103–26;
34. Kubicek, P. (2000) "Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour". Europe-Asia Studies, Vol. 52, No. 2, pp. 273-294
35. Kuzio, T. (1998) *Ukraine: State and Nation Building.* London: Routledge.
36. O'Loughlin, J. (2001) "The regional factor in contemporary Ukrainian politics: Scale, place, space or bogus effect." *Post-Soviet Geography and Economics*, Vol. 42 no.1, pp. 1-33.
37. Shulman, S. (1996) "International and National Integration in Multiethnic States: The Sources of Ukrainian (Dis)Unity," Ph.D. diss., University of Michigan.
38. Solchanyk, R. (1994) "The Politics of State Building: Center-Periphery Relations in Post-Soviet Ukraine," *Europe-Asia Studies* 46, no.1: 47–68.
39. Wilson, A. & Khmelko, V. (1998)"Regionalism and Ethnic and Linguistic Cleavages in Ukraine," in Taras Kuzio (ed.) *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. Armonk, NY: M.E. Sharpe, pp. 60–80.
40. Zimmerman, W. (1998) "Is Ukraine a Political Community?" *Communist and Post-Communist Studies* 31, no.1: 43–55.

УДК 911.3

Клімчук Б.П.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ПРОПОРЦІЇ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено суспільно-географічний аналіз комплексно-пропорційного розвитку Волинської області. Виявлено диспропорції суспільного розвитку у регіону. Виявлено територіальні відміни щодо рівня комплексного розвитку Волинської області.

Ключові слова: комплексно-пропорційний розвиток, суспільний розвиток, Волинська область.

Проведен анализ общественно-географического комплексно-пропорционального развития Волынской области. Выявлены диспропорции общественного развития в региона. Выявлены территориальные особености относительно уровня комплексного развития Волынской области.

Ключевые слова: комплексно-пропорциональное развитие, общественное развитие, Волынская область.

The socio-geographical analysis of complex-proportional development of Volyn region was done. The disparities of social development in the region was revealed. The territorial withdrawal on the level of comprehensive development of Volyn region was discovered.

Key words: complex-proportional development, social development, Volyn region.

Територію адміністративної області потрібно розглядати як складну єдність природного, соціального, економічного та екологічного змісту. Основне завдання регіонального управління це забезпечення її комплексно-пропорційного розвитку [1].

Забезпечення комплексного розвитку території має правове визначення в Україні, адекватно з наукової точки зору визначає напрями та засади щодо цього [2, 3, 4]. Зокрема у ньому визначено напрямки та механізм раціонального використання території як ресурсу суспільного розвитку, раціонального розселення населення, господарських об'єктів, прописано оптимальні масштаби використання територій. Таким чином, структура, суть та зміст закону є гарним підґрунтям для наукового пошуку та практичної діяльності щодо забезпечення комплексного-пропорційного розвитку території.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Виявлення рівня комплексного розвитку регіону та напрямів удосконалення його розвитку потребує відображення територіальних диспропорцій його розвитку. Це дозволить розробити, обґрунтувати та впровадити стратегію її розвитку у майбутньому.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Вітчизняна географічна наука традиційно значну увагу надає висвітленню питань із забезпечення комплексного розвитку території. Значимим є доробок таких вітчизняних вчених як Балабанов Г.В, Горленко І.Г., Заставецька О.В., Заставний Ф.Д., Корецький Л.М., Лісовський С.А., Нагірна В.П., Олійник Я.Б., Паламарчук М.М., Пістун М.Д., Пітюренко Ю.М., Сонько С.П., Топчієв О.Г., Шаблій О.Г. та ін. Зокрема ними ґрунтовно розкрито комплексний методологічний підхід у географічних дослідженнях, доведено функціональну цілісність процесу регіонального розвитку здійснено оцінку території як базису регіонального розвитку, запропоновано схеми суспільно-географічного районування України.

Разом з тим, можна говорити про недостатність системних досліджень, присвячених вивченню саме комплексного розвитку регіону.

*Основна частина.*Територія Волинської області характеризується значними просторовими особливостями, вона досить відмінна у природному відношенні, за особливостями усіх основних складових географічного положення, є суттєві внутрішньотериторіальні відмінності у системі розселення населення, у господарському розвитку, рівні життя населення, безпеці життєдіяльності населення та інших складових суспільного розвитку. Ці відмінності, здебільшого визначають, положення

у двох природних зонах, темпах розвитку ядра та прилеглих до нього територій й периферії, близькістю до західного кордону держави, особливостями розподілу основних видів природних ресурсів тощо [3].

Аналіз територіальних пропорцій розвитку економічної, соціальної та екологічної складових суспільно-географічного комплексу Волинської області, та узгоджене групування адміністративних районів за його рівнем має на меті відобразити його комплексність. Групування здійснювалось за усередненими показниками 2005 – 2009 рр. у розрахунку на одного мешканця.

За рівнем економічного розвитку у Волинській області вирізняються міста Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, Нововолинськ та Луцький район – вони складають першу групу з відносно високим рівнем економічного розвитку.

Обласний центр переважає райони області за 8 із 14 аналізованих показників, а інші близькі до середніх по області. Усі показники Луцького району значно переважають середні по регіону. Лише за вартістю основних засобів та виробництвом сільськогосподарської продукції у розрахунку на одну особу район дещо поступається середнім по області. Об’єднавши чверть аналізованих адміністративних територій області ця група значно переважає інші три за вартістю основних виробничих фондів, (в 1,6 рази), вартістю введених у дію нових основних фондів (у 2,2 рази), обсягами вантажообороту автомобільного транспорту (у 4 рази), переважає вона інші і за обсягами експорту і імпорту товарів, імпорту послуг у розрахунку на одну особу, обсягами прямих іноземних інвестицій.

У другу групу потрапили аграрні регіони із досить спияливими можливостями розвитку індустріального виробництва – Володимир-Волинський, Ківерцівський, Іваничівський, Ковельський, Локачинський, Рожищенський, Горохівський, Любомльський райони. Їх потрапляння у групу при досить відмінних показниках,обраних для аналізу економічного розвитку, обумовлене значним переважанням над іншими районами регіону (крім групи з відносно високим рівнем розвитку) щодо експорту та імпорту товарів і послуг та залучення іноземних інвестицій. Цю групу характеризує середній рівень економічного розвитку.

Низький рівень економічного розвитку характерний для Ратнівського, Маневицького, Турійського та Старовижівського районів. Він значно поступається двом попереднім групам районів і міст за усіма показниками крім тих, які характеризують аграрне виробництво. В умовах швидкої втрати товарності останнього, та слабкого використання можливостей переробки сільськогосподарської сировини, перспективи його подальшого розвитку залежать від заходів осучаснення аграрного виробництва, індустріалізації та використання рекреаційних ресурсів.

Найгірша економічна ситуація склалась у Шацькому, Камінь-Каширському, Любешівському районах, які увійшли до групи з дуже низьким рівнем економічного розвитку. Практично усі аналізовані показники тут значно нижчі середніх по області.

Щодо соціального розвитку бачимо досить знану відмінність із попереднім групуванням.

За співставленням усереднених показниками 2005 – 2009 рр. у розрахунку на одного мешканця лише міста Луцьк та Ковель можуть бути віднесеними до групи із відносно високим рівнем соціального розвитку. Практично за усіма аналізованими показниками вони значно переважають інші території – значно переважають середні показники по області. Особливо значною є його превага у регіоні щодо розвитку торгівлі та малого бізнесу. Товарооборот у розрахунку на одного мешканця є найбільшим у регіоні – оптовий переважає середній по регіону показник у 4,7 рази (переважає усі інші аналізовані міста та райони разом узяті більше ніж у 2 рази), роздрібний – у 4 рази, торговельна площа у розрахунку на одного мешканця – у 3,6 рази, обсяги реалізованих товарів у та послуг – у 5 разів (переважає усі інші аналізовані міста та райони разом узяті у 1,7 та 1,2 рази відповідно). Міста першої групи переважають середній показник по регіону за кількістю малих підприємств (у 3,5 рази) за обсягами реалізованої продукції ними (у 3,7 рази). Абсолютним лідерами у регіоні є міста групи і за такими важливими показниками як рівень заробітної плати, введенням у експлуатацію житла, забезпеченості лікарями, дошкільним закладами тощо.

Розрив у показниках соціального розвитку у територіальному розрізі першої групи та інших у сукупності настілки значний що не дає можливості виділити групи із середнім рівнем соціального розвитку. Наступна група, найчисельніша, об’єднує міста та райони із рівнем соціального розвитку нижчим за середній. До цієї групи увійшли Любомльський, Ківерцівський райони, м. Нововолинськ, Володимир-Волинський район, м. Володимир-Волинський, Ковельський, Шацький, Луцький, Горохівський, Маневицький райони. Особливістю усіх їх є наявність переваги за рівнем певних аналізованих складових, аутсайдерство за іншими та значне переважання над найменш розвинутими районами регіону у рівні розвитку торгівлі.

Низький рівень соціального розвитку характерний для Рожищенського, Локачинського та Ратнівського районів Волинської області. Їх характеризує значно нижчий рівень переважної більшості показників соціального розвитку за середні по регіону. Перші два райони переважають найменш розвинуті розвитком оптової торгівлі, осатаній оптової. Перші два також характеризує помітно вищий ніж у аутсайдерів розвиток малого підприємництва.

До групи із найнижчим соціальним розвитком належать у Волинській області Старовижівський, Любешівський, Турійський, Камінь-Каширський та Іваничівський райони. Вони належать до найменш розвинутих у соціальному відношенні регіонів країни. Особливо низькими є показники розвитку торгівлі, малого бізнесу та найвищим є рівень безробіття. Територіальні диспропорції соціального розвитку характеризують такі дані за оптовий товарооборот цієї групи поступається

групі із відносно високим рівнем соціального розвитку у 71,5 рази, за обсягами реалізованих товарів у 62,8 рази, зайнятістю на малих підприємствах у 5,7 разів, обсягами реалізованої малими підприємства продукції – у 4,6 рази. Таким чином найбільш значимі територіальні диспропорції сформовано щодо соціального розвитку.

Досить територіально диференційованою є й екологічна ситуація у регіоні. Основними чинниками цього є радіоактивне забруднення частини території області внаслідок аварії на ЧАЕС у 1986 р., концентрації населення та промислових потужностей у найлюдяніших містах, відмінностях типу господарювання у районах із домінуванням аграрного виробництва, районах із значними територіями вкритими лісом й розвинутим лісовим господарством та регіонами рекреаційної діяльності.

Низький рівень узгодженості соціально-економічного розвитку регіону із природоохоронною діяльністю знайшов своє відображення зокрема у тому, що Камінь-Кашірський та Любешівський райони – аутсайдер соціально-економічного розвитку – формують групу з найбільш сприятливим станом природного навколишнього природного середовища . У Волинській області вона виділяється низьким рівнем забруднення атмосфери шкідливими речовинами (особливо, від пересувних джерел забруднення), у дуже незначній мір відбувається накопичення небезпечних відходів та забруднення природних поверхневих вод. Такий стан пов’язаний не стільки із ефективністю природоохоронної діяльності, а з низьким рівнем господарського розвитку та низьким рівнем розвитку транспортної мережі.

Другу групу регіонів складають Старовижівський, Ратнівський, Шацький, Ковельський, Любомльський, Рожищенський, Маневицький райони.

Це група сприятливого стану навколишнього природного середовища. Її характеризує низький рівень забруднення поверхневих природних водойм, накопичення небезпечних відходів з одного боку та наявність певних проблем із викидами шкідливих речовин у атмосферне повітря. Так у Ковельському та Рожищенському районі підвищені відносно інших районів групи показники їх викидів від пересувних джерел забруднення, Шацькому та Маневицькому – від стаціонарних, у Ковельському районі показників викидів діоксиду вуглецю у атмосферу. Але усі ці показники нижчі за середній рівень по регіону.

До групи із середнім рівнем забруднення довкілля належить ще сім районів Волинської області – Локачинський, Горохівський, Іваничівський, Ківерцівський, Луцький, Турійський, Володимир-Волинський. Горохівський, Іваничівський та Ківерцівський райони роблять внесок у показники скидання неочищених вод у природні поверхневі водні об’єкти, Ківерцівський та Луцький – накопичення небезпечних відходів (у останьому цей показник вищий середнього по регіону). Але найбільші екологічні проблеми пов’язані із забрудненням атмосферного повітря. Усі райони групи мають високий показник викидів від пересувних джерел

забруднення (у Луцькому районі цей показник переважає пересічний по регіону), усі крім Луцького та Іваничівського характеризуються значними викидами шкідливих речовин в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення. Локачинський район є лідером за цим показником у області (перевищує середній по регіону у 3,7 рази). Перевищення середнього по області цього показника у 1,5 рази мають також Горохівський та Турійський райони. Ківерцівський та Луцький райони виділяються у області викиди діоксиду вуглецю на 1 жителя – у останьому цей показник перевищує середній по області. Найлюдніші міста – м.Володимир-Волинський, м.Ковель, м.Нововолинськ, м.Луцьк – краю формують останню групу із значним рівнем забруднення довкілля. Ц я група переважає інші щодо викидів неочищених вод у природні поверхневі водні об'єкти інші у 10 разів, за утворення небезпечних відходів майже втричі. Усі вони мають дуже високі показники забруднення атмосферного повітря. Так м. Луцьк є лідером у регіоні щодо викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел у розрахунку на 1000 мешканців, м. Ковель – щодо викиди діоксиду вуглецю у т 1 жителя. Оскільки саме вони є лідерами щодо соціально-економічного розвитку, можна зробити, що він слабо узгоджений із природоохоронною діяльністю. Сума отриманих рангів дозволяє аналізувати рівень комплексності найбільших міст та районів Волинської області (рис. 1).

До першої групи належать два найбільші населені пункти регіону м. Луцьк та Ковель. Для них характерним є узгодженість економічного та соціального розвитку у 2005 – 2009 рр. та найгірший у регіоні стан навколишнього природного середовища. Це означає, що економічний розвиток, задоволення соціальних потреб населення з одного боку відбувається за рахунок погіршення стану довкілля, а з іншого природоохоронні заходи неадекватно підкріплені системою екологічного виховання у регіоні та можливостями його економічних ресурсів. На картосхемі відображено що при загальному нижчому рівні соціально-економічного розвитку м. Ковель має кращі параметри його узгодженості із потребами охорони природи. Обласний центр має найгіршу різницю у регіоні між складовими розвитку – у двічі гіршу ніж у середньому по регіону. Позитивним на відміну від інших регіонів (де розвиток узгоджується внаслідок низької економічної активності) м. Луцьк має щодо сформованих фінансових, людських, матеріальних ресурсів необхідних для переходу на екофільну систему життя і діяльності населення. Таким чином це група територій із переважанням соціально-економічного розвитку.

Другу групу складають міста Володимир-Волинський, Нововолинськ, та Луцький, Любомильський та Ковельський райони. За параметрами комплексності ця група близька до ситуації у м. Ковель, але значно поступається йому загальним рівнем соціально-економічного розвитку. На нашу думку, найближчим у регіоні до комплексного розвитку є Луцький район. З одного боку він належить до регіонів з помітно вищим

рівнем економічного розвитку, а з іншого серед подібних за розвитком районів та населених пунктів має найкращий рейтинг щодо екологічної ситуації.

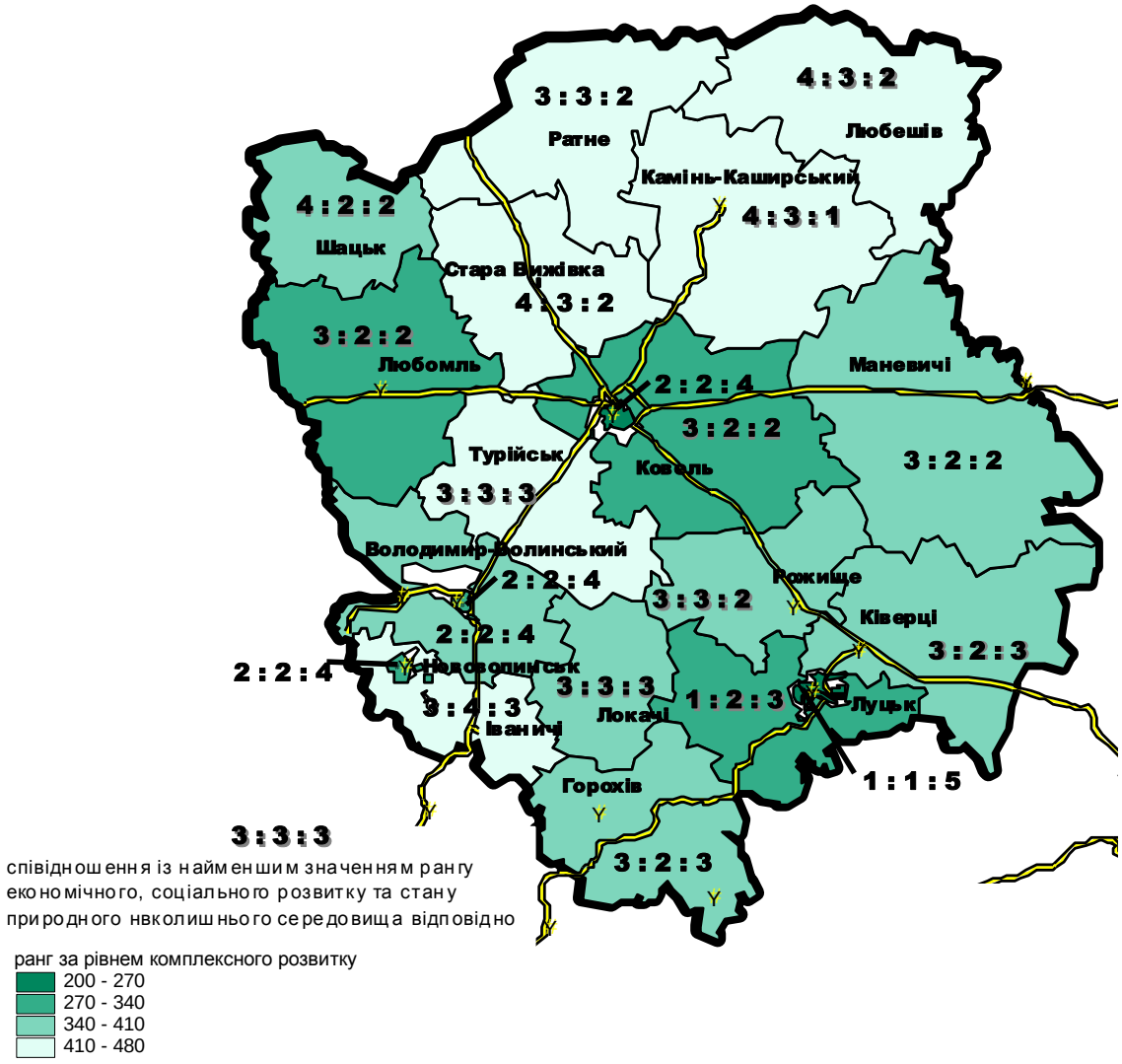

Рис. 1. Внутрішньорегіональні відміни рівня комплексності розвитку Волинської області

Необхідність підвищення рівня природоохоронної діяльності у ньому стоїть не так гостро як у найбільших містах – найбільш економчно розвинутих територіальних осередках Волині. Негативом є значне (у двічі) відставання регіону від Луцька та Ковеля у соціальному розвитку. Інші території які увійшли до складу групи формують ще дві підгрупи – міста мають помірні показники соціально-економічного розвитку та найгірші у регіоні щодо стану навколишнього природного середовища, а інші райони, низький рівень економічного розвитку, але вищі середніх по регіону соціального розвитку та стану довкілля. Об’єднуючим групу є відносно високий соціальний розвиток та близькість параметрів (узгодженість) двох із трьох складових комплексного розвитку. Таким чином, це група найбільш узгодженого розвитку основних його складових у регіоні із

відчутним рівнем необхідності нарощування соціально-економічного розвитку.

Наступна група є найчисельнішою. До неї увійшли Володимир-Волинський, Ківерцівський, Рожищенський, Горохівський, Маневицький, Локачинський та Шацький райони. Їх характеризує низький економічний розвиток – середній по регіону (у Маневицькоому та Шацькому значно нижчий). Виключенням є Володимир-Волинський район, який за рівнем економічного розвитку переважає Любомильський і Ковельський, але він має найгірший рейтинг серед районів регіону за станом довкілля. Ще гіршими є показники соціального розвитку (лише у Ківерцівському соціальний розвиток дещо вищий середнього по регіону). Крім Шацького та Рожищенського районів вони мають несприятливі показники стану навколишнього природного середовища. Загалом для районів групи характерним є наявність певної переваги у якійсь складовій комплексного розвитку, яка ні як не кореспондується на інші. Це група із найбільшим рівнем розбалансованості розвитку. Зрештою шість регіонів належать до останньої – найбільш проблемної групи – Ратнівський, Іваничівський, Старовижівський, Турійський, Любешівський, Камінь–Каширський райони. Це група відсталих щодо соціально-економічного розвитку районів області. Для них характерними є найнижчі показники соціального розвитку у регіоні, дуже низький рівень економічного розвитку (лише в Іваничівському середній по області) та найкращий стан природного навколишнього середовища (крім Іваничівського і Турійського). Загалом перевага в останньому параметрі пов’язана не із ефективністю природоохоронної діяльності, а з низькою економічною активністю у районі. Ця група потребує особливої уваги з боку центру регіону та держави та запровадження заходів із забезпечення соціально-економічного зростання при збереження переваг щодо екологічних ресурсів.

Висновок. Проведене дослідження може бути основою визначення територіальних пропорцій розвитку регіонів України. Важливе його врахування також для розробки та впровадження стратегії суспільного розвитку Волинської області, Україні загалом та регіональної політики держави.

Використані джерела:

1. *Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку. Навчальний посібник. 2-ге видання, перероблене і доповнене / Пістун М.Д., Мельничук А.Л. - К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2010. – 286 с..*
2. *Постанова Кабінету Міністрів України “Про запровадження оцінки міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференції соціально-економічного розвитку регіонів” від 20 травня 2009 р. № 475 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 37. – С. 32–36.*
3. *Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. : постанова Кабінету Міністрів України від 21 лип. 2006 р. № 1001 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 30. – Ст. 2132. –С. 36 – 78.*
4. *Про Концепцію державної регіональної політики : указ Президента України від 25 трав. 2001 р. № 341/2001 // Офіц. вісн. України. –2001. – № 22. – Ст. 983. – С. 20 – 28.*
5. *Клімчук Б.П. Єврорегіон Буг: Волинська область / Клімчук Б.П., Луцишин П.В., Лажнік В.Й. - Луцьк: ред.-вид.відд. "Вежа" Волин.держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 1997 – 448 с.*

УДК 911.3:930.85(477.82)

Миронюк Н.В.

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ФАКТОРИИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Обґрунтовано важливість впливу історико-географічних факторів на функціонування культурної сфери. Охарактеризовано умови розвитку галузі культури Волинської області на протязі всього історичного часу. Виділено сім історичних періодів формування культурної сфери мезорегіону, які співпадають із політичними етапами. Проаналізовано, які умови розвитку культури були характерні для кожної історичної епохи та як вони вплинули на сучасну ситуацію у культурній галузі мезорегіону. Найбільшу увагу приділено радянському періоду, у зв'язку з тим, що саме в цей час відбувалося формування мережі закладів та установ культурної сфери, яка збереглася в своїй переважній більшості й функціонує досі. Визначено перспективи подальших досліджень історичних особливостей розвитку культурної галузі Волинської області.

Ключові слова: історико-географічні чинники, історичні періоди, історичні умови, культурна сфера, заклади культури, компонентна структура культурної сфери.

Обоснована важность влияния историко-географических факторов на функционирование культурной сферы. Охарактеризованы условия развития отрасли культуры Волынской области на протяжении всего исторического времени. Выделено семь исторических периодов формирования культурной сферы мезорегионы, которые совпадают с политическими этапами. Проанализировано, какие условия развития культуры были характерны для каждой исторической эпохи и как они повлияли на современную ситуацию в культурной сфере мезорегионы. Наибольшее внимание уделено советскому периоду, в связи с тем, что именно в это время происходило формирование сети учреждений культурной сферы, которая сохранилась в своем подавляющем большинстве и функционирует до сих пор. Определены перспективы дальнейших исследований исторических особенностей развития культурной сферы Волынской области.

Ключевые слова: историко-географические факторы, исторические периоды, исторические условия, культурная сфера, учреждения культуры, компонентная структура культурной сферы.

Proved the importance of historical and geographical factors on the functioning of the cultural sphere. We characterize the conditions of culture Volyn region throughout historical time. Singled out seven historical periods forming cultural sphere mezorehionu which coincide with political stages. Analyzed that the development of culture conditions were characteristic of each historical period and how they influenced the current situation in the cultural field mezorehionu. Most attention is paid to the Soviet period, due to the fact that at this time the formation of a network of institutions and cultural sphere, which has been preserved in its majority and still functioning. The prospects for further research historical features of the cultural industry Volyn region.

Key words:. historical and geographical factors, historical periods, historical conditions, culture and cultural institutions, component structure of the cultural sphere.

Постановка наукової проблеми та її значення. Специфіка розвитку культурної сфери Волинської області визначається особливостями розміщення та історичними факторами її розвитку. Сучасна ситуація, що склалась у культурній сфері регіону, особливості розміщення та

функціонування закладів культури безпосередньо пов'язані з процесами, що відбувалися в минулому. Історико-географічні фактори дають змогу прослідкувати розвиток культурної сфери в межах Волинської області в часі, виділити певні історичні етапи, виявити особливості розвитку цього регіону, найхарактерніші національні традиції, існуючі між людьми цінності, існуючі в суспільстві звичаї й вірування.

Аналіз останніх публікацій із цієї проблеми. Серед українських географів питання історичних особливостей формування культурної сфери відображені у праці І. Ровенчака, Н. Моштакової [11]. Окреслені питання знайшли висвітлення й у праці Н. Флінти [14], проте, культурна сфера розглядається автором як складова частина культурно-освітнього комплексу. У зв'язку з цим, питання висвітлюється лише частково. Щодо Волинської області, то великі напрацювання є у істориків та краєзнавців – Г. Охріменка [6], М. Кучинка [6], В. Денисюка [1] та ін. Багато відомостей про історію формування культурної галузі на Волині містять матеріали історико-краєзнавчих конференцій, зокрема, «Минуле і сучасне Волині» [8], «Минуле і сучасне Волині та Полісся» [9]. Однак, комплексні роботи, що з геопросторової точки зору охарактеризували б вплив історичних умов на розвиток культурної сфери мезорегіону поки що відсутні.

Мета дослідження – охарактеризувати історичні умови формування культурної сфери Волинської області. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: виділити основні історичні періоди формування культурної сфери Волинської області; охарактеризувати умови розвитку культурної галузі мезорегіону в різні епохи; виявити вплив особливостей формування культурної сфери на сучасну ситуацію в культурній галузі області.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Оскільки ситуація у культурній сфері безпосередньо залежить від суспільно-політичної та соціально-економічної в регіоні, то хронологічні межі періодів розвитку культурної галузі на Волині прив'язані до політичної історії української держави. У зв'язку з цим виділяємо сім етапів формування та розвитку культурної сфери в регіоні: Князівська доба, Литовсько-польська доба, Панування Російської імперії, Міжвоєнний період, Радянський період, Новий етап (1991–2000 рр.), Новітній етап (початок XXI ст. і до сьогодні).

Князівська доба. Серед регіонів Київської Русі Волинська земля була однією з найрозвинутіших як у соціально-економічному, політичному, так і культурному відношенні. Це пов'язано з тим, що Волинь у цей час виділялася значною концентрацією міст (40 літописних міст, із 160 існуючих на той час у межах Київської Русі), які були центрами культурного життя. Місто Володимир-Волинський було центром літописання (Волинський літопис).

Князівської доби сягають початки бібліотечної справи – з'являються перші зібрання рукописів при монастирських (Зимне, Жидичин) та княжих (Володимир-Волинський) резиденціях. У цей час відбувався й розвиток

архівної справи. У державних установах, церквах, монастирях, палацах, замках збирались та зберігались документальні матеріали, що характеризували діяльність цих організацій.

Міські поселення були осередками монументального зодчества. До нашого часу залишилося багато культових та цивільних пам'яток архітектури. У XII ст. сформувалася характерна волинська архітектурна школа, представлена такими визначними пам'ятками, як Михайлівська та Васильківська ротонда, чотиристовпна церква у м. Володимир-Волинський, Георгіївська церква (Любомль), цегляні та кам'яні вежі в Чорторийську, замок Любарта у Луцьку та ін. [3].

Найбільше культурне піднесення Волині припадає на XII ст. – період Галицько-Волинської держави. Визначними осередками культурного-мистецького життя в цей час були міста Луцьк та Володимир-Волинський. У Галицько-Волинському князівстві активно розвивались архітектура, живопис, художні ремесла, ювелірне та музичне мистецтво, що відображено у Галицько-Волинському літописі.

Високий рівень державно-політичного, соціально-економічного розвитку, прийняття християнства, широкий розвиток міжнародних зв'язків сприяв інтенсивному культурному розквіту волинських земель. Центрами розвитку культури були церкви й монастирі, кількість яких після поширення християнства на Волині постійно зростала. На цей час припадає утворення перших закладів культури – бібліотек, що організовувались при монастирях (Зимне) та в маєтках князів (Володимир-Волинський).

Литовсько-польська доба. Ввійшовши у XIV ст. до складу Литовської держави, українські землі значно перевищували Литву за рівнем культурного розвитку. За часів панування Литовського князівства Волинь користувалась широкою автономією. Українська мова була державною мовою у литовських установах, а місто Луцьк – другою литовською столицею після Вільно. Українська культура розвивалася без перешкод, отримавши широкий доступ до надбань європейської культури.

Із 1569 р. разом із Литовським князівством Волинь входить до складу Польського королівства. Захопивши волинські землі, Польща проводить політику національного та релігійного гноблення. Розпочався процес полонізації українського населення. Після Брестської унії 1596 р. починається занепад української культури. Однак, незважаючи на жорстку національну політику польського уряду, продовжується культурний розвиток волинських земель.

У розвитку культури й освіти на цей час на Волині важлива роль належить книгодрукуванню, яке зародилося тут у XVI ст. Друкарні були осередками культурного життя, де гуртувалися письменники, митці, науковці. Мандрівні друкарні у 1600-х рр. на Волині діяли у місті Луцьку та містечку Четвертня Луцького повіту (сучасний Маневицький район). Перша друкована книга Волині видана мандрівною приватною друкарнею, що належала ієромонаху Загорівського монастиря Павлу Домжив

Люткевичу Телиці. Друкарня була розміщена в містечку Четвертня (Маневицький район) у Преображенському монастирі, а близько 1626 р. переїхала до Луцька, де у 1628 р. видано «Лямент …по отцу Іоаннє Васильєвичу…» та «Єпикидіон, або Верше жалобная на погребениє Василиси Яцковни». У 1647 р. в Дольську (Любешівський район) надруковано книгу «О подражании Христа» [8].

У XVI–XVII ст. на Волині організувалися перші інтелігентські гуртки. У 1617 р. засновано Луцьке Хрестовоздвиженське братство. Братства в ці роки стали осередками освіти, науки й культури в краї. На базі них створювалися школи, гуртки, бібліотеки, друкарні, а згодом і перші музеї.

На відміну від Литовської держави, Річ Посполита проводила політику гноблення українського народу і знищення пам'яток культури. Однак і в таких важких умовах продовжувався національно-культурний розвиток Волині.

Панування Російської імперії. У 1793 р. після поділу Польщі волинські землі потрапляють під владу Російської імперії. Царськими указами та різними циркулярами 1847, 1863, 1876 років заборонялося використання української мови, української літератури, друкування україномовних книг. У першій третині XIX ст. розширилася мережа приватних бібліотек на Волині, їх власники постійно слідкували за поповненням своїх колекцій новими виданнями та рукописами (у Горохові, Городку – до 13 тис. томів). Вже у 1912 р. у містах Володимир-Волинському та Ковелі діяло по дві бібліотеки, у Луцьку – п'ять. Існували також популярні домашні бібліотеки (Луцьк, Ковель). Утворено книгозбірні в населених пунктах Колки та Турійську. Заможні верстви населення мали змогу задовольняти свої літературні потреби через книжкову торгівлю. Книжкові магазини діяли у Луцьку (14), Володимир-Волинському (7), Ковелі (9). Найдавнішими архівами у XIX ст. були відомчі архіви Луцького, Ковельського та Володимирського повітових судів. Наприкінці XIX ст. на Волині з'являються перші музеї. Перший музейний заклад – давньосховище на громадських засадах у м. Володимир-Волинський (1887 р.), незабаром у 1890 р. виникло давньосховище при Луцькому Хрестовоздвиженському братстві (Луцьк).

Діяльність, спрямована на надання допомоги культурі краю здійснювали громадські організації, частина з яких функціонували як клубні заклади. В усіх повітах існували товариства піклування про народну творчість. Плідною була діяльність церковно-археологічних товариств, Товариства дослідників Волині, православних братств, що здійснювали активну культурно-освітню та історико-краєзнавчу роботу, створювали музеї, давньосховища, видавали краєзнавчу літературу [7]. Якщо до доброчинних організацій претензій не було, то до національних товариств царський уряд ставився вороже.

Після 1910 р. в області з'являється кінематограф. Так, у 1911 р. в м. Луцьку працювало два невеликих приватних кінотеатри – «Ренессанс» та

«Модерн», а згодом відкрито новий кінозал на 300 місць «Одіон» (перебудований із часом у міський театр) [5].

З другої половини 1915 р. на Волині зростає та набуває національного розмаху просвітницька діяльність. «Союз визволення України», «Бюро культурної допомоги Волині і Холмщині» результатом своєї роботи мали виникнення громадських організацій місцевого населення. На базі шкільного батьківського комітету Володимир-Волинського у 1917 р. утворено об'єднання «Громада». Наприкінці 1917 р. чисельність культурно-просвітніх товариств «Просвіта» на Волині перевищила 60. При них активно утворювались українські театри, бібліотеки, хати-читальні, клуби, ансамблі. У 1918 р. утворено Луцьку «Просвіту». Найбільш активно діяли «Просвіти» в селищі Торчин, селах Буяни, Ратнів, Садів, Лаврів, Піддубці. Створювались громадські бібліотеки, діяли драматичні гуртки у селах Піддубці, Садів, Лаврів район), в якому ще діяв оркестр народних інструментів, а в селі Ратнів створено хор товариства «Просвіта» [7].

Із газет у 1917 р. на Волині видавалась «Громадянин», у 1919 р. у Луцьку – «Вістки сірих», у Ковелі – «Інформаційний бюлетень політвідділу», у 1920 р. у Луцьку – «Рабоче-крестьянская правда».

За часів Гетьманату розпочато збір старовинних рукописів, документів, стародруків; проводилася робота з повернення на Волинь евакуйованих під час війни культурних цінностей. У 1918 р. у Луцьку діяв „Театр Любарта". Проводилась також цілеспрямована виважена політика щодо національно-культурного відродження. До того ж держава не чинила жодних перешкод розвитку культури національних меншин. Влітку 1918 р. вийшло ряд законів, що сприяли розвитку культурної сфери: про мову, про збереження історичних, архітектурних, культурних пам'яток.

Культурним надбанням цього періоду було створення та відкриття великої кількості бібліотек. Також у перші роки XX ст. на волинських землях з'являється кінематограф, преса, організовується велика кількість громадсько-політичних та громадсько-культурних організацій. У зв'язку з тим, що на території Волинської області проходили бойові дії під час Першої світової та громадянської війни, ці землі зазнали значних руйнувань, величезні багатства культурної спадщини краю було розграбовано та вивезено за кордон.

Міжвоєнний період. За умовами Ризького договору 1920 р. до Польщі відійшла частина території Волинської губернії, на якій у 1921 р. утворено Волинське воєводство. Польське керівництво проводило політику духовної та культурної асиміляції українського населення. Роль основного культурного центру відігравало місто, за яким йшло село. Засилля міст поляками та євреями перешкоджало їм бути центрами національної української культури у воєводстві.

Культурно-освітню діяльність на Волині здійснювало Товариство опіки над Кресами (найбільша польська громадсько-політична організація, що мала свої осередки в усіх містах та багатьох селах). Реалізуючи свою

мету, «відновлення польського духу і значення Волині», інституція створювала переїзні бібліотеки (у 1924 р. їх налічувалося більше 100, з 3 тис. польських книжок), проводила семінари, читання та інші культурно-освітні заходи, видавала часопис «Zycie Wolynia». «Спілка народного єднання» та інші громадські інституції організовували різні заходи, присвячені польській історії та культурі. Польські громадсько-політично та культурно-освітні організації всіляко перешкоджали діяльності українських установ, насаджували їм свої засади. У міжвоєнний період виходило понад 30 різних часописів. Однак власних українських видань Волинь не мала. У 1920-ті рр. існувало кілька україномовних часописів, а на початку 1930-х рр. тільки один – «Українська нива»; в середині 1930-х рр. – «Волинська неділя», «Батьківщина», «Народна справа», «Наш прапор», «Свобода», «Діло», «Новий час». У 1930 р. у Луцьку працювало сім друкарень [13].

Новоутворені культурно-мистецькі польські та польсько-українські товариства основною метою своєї діяльності мали полонізацію українського населення. До них належали такі осередки: «Товариство з поширення театральної культури на Волині» (Польський волинський театр імені Юліуша Словацького), Волинський союз сільської молоді, Товариство краєзнавців, «Гурт» [13].

Значною подією стало заснування першої великої сцени (концертного залу) у Луцьку у 1924 р. Польський міський театр імені Ю. Словацького проіснував недовго і був ліквідований у 1925 р., чому послужило скрутне фінансове становище, неналежна підтримка з боку уряду, низька відвідуваність. Перший український театр на Волині діяв у Луцьку в 1928–1939 рр. (30 акторів), ліквідований із приходом радянської влади.

Головна рада Польського Товариства краєзнавців займалася створенням регіональних музеїв. Метою діяльності «Товариства приятелів наук», що виникло у Луцьку у 1925 р., був збір експонатів та матеріалів до місцевого музею. Важливою подією у культурному житті краю стало відкриття Волинського краєзнавчого музею у 1929 р., до складу якого входило чотири відділи: етнографічний, археографічний, історико-мистецький та природнича філія (с. Сокиричі). Бібліотека товариства нараховувала понад 60 тисяч томів книг. Бібліотечна галузь за часів польського існування мала свої особливості: існував приватний та державний сектор, бібліотеки навчальних закладів та хати-читальні. У Любомльському повіті працювала друкарня Губермана. У м. Любомль також діяв аматорський гурток та духовий оркестр, жіночий хор [13]. У 1927 р. засновано Товариство краєзнавців та охорони пам’яток минулого. За часів польського панування (1921–1939 рр.) державних архівів на території Волинської області не було, а фонди місцевих установ Ковельського, Володимирського та Луцького повітів були вивезені в центральні архіви Польщі, а частина зосередилась у діючих на той час установах.

Для цього періоду розвитку культурної сфери на Волині характерна її спрямованість на полонізацію українського населення, перевага польської мови, літератури, звичаїв. Через організації та заклади культури польська влада здійснювала насадження своєї культури, асиміляцію та окатоличення українського населення.

Радянський період. У зв'язку зі створенням у 1939 р. Волинської області починає формуватися мережа культурно-освітніх закладів. У здійсненні перетворень у культурній сфері важлива роль відводилася процесу націоналізації усіх закладів та організацій культури.

У 1939–1940 рр. розпочато створення архівних установ у районах, містах та обласному центрі. У роки Великої Вітчизняної війни в період окупації (з 25 червня 1941 р. по 21 липня 1944 р.) архівні установи області зазнали великих втрат. До кінця 1945 р. взято на облік 58 установ м. Луцька та 28 районних архівних відділів.

Після війни відбулися певні соціально-економічні зрушення, зріс рівень економічного розвитку, охорони здоров'я, освіти, а також культури. З метою проведення ідейно-політичної та культурно-масової роботи серед населення активно розширювалася мережа культосвітніх закладів. У 1953 р. в області діяло 933 клубних заклади, у тому числі 37 будинків культури, 1281 бібліотека (3948,9 тис. примірників), 257 кіноустановок, філармонія та драматичний театр у Луцьку, пересувний театр у Володимирі-Волинському [8]. Внаслідок впливу різних умов (природних, історичних, соціально-політичних), кількість закладів та установ культурної сфери була значно меншою, ніж у середньому в країні.

Особливою специфікою виділялась бібліотечна галузь, метою діяльності якої було сприяння формуванню комуністичної ідеології (пропагандистська, атеїстична, ідейно-виховна, профорієнтаційна робота). Для реалізації своїх функцій бібліотеки використовували різні підходи й прийоми – проводилися конференції, семінари, тематичні вечори, вечори запитань та відповідей, усні журнали, суспільно-політичні читання, літературні ранки, бібліографічні огляди, оформлення виставок, фотовиставок, книжкових стендів, зустрічі з видатними людьми тощо. Бібліотекарі організовували пересувні бібліотеки. В області була створена централізована бібліотечна система. Централізоване книгозабезпечення, формування фондів через центральну районну бібліотеку істотно покращили книжковий фонд сільських бібліотек-філіалів, що, у свою чергу, сприяло зростанню кількості читачів у районах області. Переважна більшість бібліотек розміщувалася у приміщеннях будинків культури [10].

Клубні заклади стали дієвими центрами зростання культурного рівня селян. У 1960 р. діяло 806 хорових (19,4 тис. учасників), 278 музичних (2,7 тис.), 864 драматичних (12,3 тис.), 513 танцювальних (4,6 тис.), 80 образотворчих (0,9 тис.) гуртків [8]. Клуби здійснювали такі форми роботи: тематичні вечори, вечори питань і відповідей, обрядові і календарні свята, вечори відпочинку, зустрічі з відомими людьми,

виставки. Серед сільських клубів Волині в ці роки своєю активною діяльністю виділявся Скібський клуб, із 1947 р. тут діяв лекторій.

Ще однією формою організації культосвітньої діяльності були агіткультбригади – мобільні художні колективи, що ознайомлювали населення з новинами життя країни й області та розважали піснями, танцями, художнім словом безпосередньо на роботі під час хвилин відпочинку. Такі об'єднання діяли при кожному будинку культури.

У радянський час широкого поширення набуло кіно. Вже у квітні 1940 р. було організовано 12 кінотеатрів, 8 звукових кінопересувок. У 1950 р. на Волині діяло 30 міських та районних кінотеатрів, 151 звукова кінопересувка, 166 кіноустановок у сільській місцевості [5]. У 1969 р. створено аматорську кіностудію «Волинь» та відкрито першу музичну школу у Луцькому районі (смт Торчин).

З 1940 р. у м. Луцьку діє Будинок народної творчості – методичний центр культурно-освітньої роботи в місті й області, у 1939 р. створено професійний музично-драматичний театр та філармонію, у 1976 р. – Волинський обласний театр ляльок. У 1965 р. відкрився луцький широкоформатний кінотеатр «Промінь» (11 800 місць) [1].

Історія радіомовлення Волинської області бере початок із 1940 р., трипрограмне радіомовлення з'явилося у 1971 р. Перші трансляційні радіовузли в області запрацювали ще у 1939 р. у містах Луцьку, Володимирі-Волинському, Ковелі. У 1990 р. в області діяло 326 800 радіоточок [5].

Початок історії телевізійної галузі припадає на 1958 р., коли регулярні телепередачі побачили жителі Луцька та навколишніх сіл (введено в дію Луцький ретранслятор). Вже у 1961 р. у Волинській області було зареєстровано 2 439 телевізорів. Кольорове телебачення бере початок із 1968 р., а кабельне телебачення в області з'явилось у 1989 р.

З 1939 р. веде свою історію найстаріша газета Волинської області – «Волинь», а перший журнал суспільно-політичний літературно-мистецький часопис «Волинь» вийшов друком у 1991 р. Починаючи з 1960 р., книги в області не видавалися аж до 1990 р.

У роки радянської влади створено такі громадсько-культурні організації: Спілку журналістів (1957 р.), Спілку художників (1989 р.), Спілку письменників (1980 р.). У 1967 р. засновано літературно-мистецьку студію «Зорі над Стиром», що друкувала сторінку культури й мистецтва у газеті «Слава праці» [4].

Перший на Волині народний музей – Торчинський історичний відкрито у 1960 р., Іваничівський народний історичний музей – у 1975 р.

Організаційно-управлінська структура культурної галузі в радянські роки, мала такі особливості: в перші роки радянської влади новостворені клубні заклади, бібліотеки реєструвалися та були підпорядковані відділам народної освіти, в повоєнні роки клуби та будинки культури створювалися переважно на базі підприємств та мали статус профспілкових закладів. У 1945 р. створено Волинський обласний відділ у справах культурно-

освітньої роботи (з 1953 р. – обласне управління культури), в підпорядкуванні якого було 30 районних відділів культури.

Щодо особливостей розміщення, то основна частина закладів культури припадала на сільську місцевість: 85 % бібліотек (57,5 % книжкового фонду області), 88,2 % клубних закладів, 92,7 % кіноустановок. За забезпеченістю закладами культури в розрахунку на одного жителя область на початку 1990-х рр. займала одне з провідних місць у країні (на один клубний заклад Волині припадало в два рази більше осіб, ніж у середньому в країні) [8].

У радянський період заклади культури змінювали напрями своєї діяльності з культурних на ідеологічні та були центрами пропагандистської роботи. Суть культурної політики в період радянського панування визначали партійно-державні органи, які за основу своєї діяльності брали формування комуністичної ідеології. Працівники культурної галузі підбиралися відділами культури та узгоджувалися з сільськими радами та партійними організаціями. Сфера культури, як й інші сторони суспільного життя, перебувала під жорстким ідеологічним й адміністративним контролем та управлінням.

Новий етап (1991–2000 рр.). Початок 90-х рр. XX ст. став періодом утвердження нових засад розвитку культури, відродження народно-обрядової творчості, проведення фольклорно-мистецьких свят («Берегиня», «Різдвяна містерія»). Зі здобуттям Україною незалежності клубні та бібліотечні заклади почали активно брати участь у відзначенні державних свят України – Дня незалежності, Дня Конституції, Дня матері тощо. Кількість клубних закладів на 1991 р. становила 1012, а масових бібліотек – 837, книжковий фонд у 1991 р. налічував 10 млн примірників, діяло 975 кіноустановок. На початку 90-х рр. XX ст. в області працювало два театри й два музеї, дві художні школи (412 учнів) та 30 музичних шкіл (6464 учнів), працювало 6675 гуртків художньої самодіяльності (99,1 тис. чол.) [4]. З 1996 р. бере свій початок діяльність Ліги композиторів.

Перед молодою незалежною державою постала потреба вироблення ключових засад політики у сфері культури, формування її доктрини. У зв’язку з цим у 1992 р. прийнято було прийнято «Основи законодавства України про культуру», де окреслено пріоритетні напрями розвитку культури: створення умов для розвитку культури української нації та культур національних меншин; збереження, відтворення та охорона культурно-історичного середовища; естетичне виховання дітей та юнацтва; проведення фундаментальних досліджень у галузі теорії та історії культури України; розширення культурної інфраструктури села [12].

Партійний архів Волинського обкому КПУ був ліквідований у 1991 р., фонди та майно передані у власність державному архіву області. Відбувалися процеси формування нової нормативно-правової бази діяльності архівних установ, розширення джерельної бази, спрощення

доступу до архівних фондів, їх розсекречення, впровадження сучасних технологій.

Офіційне відкриття Волинського державного телебачення відбулося на початку 1992 р. [5]. Обсяг мовлення волинського радіо на початок 1990-х рр. – найбільший серед областей України – 20 годин на добу. В рік проголошення незалежності на Волині виходило 22 газети.

Однак політична та економічна дійсність початку 1990-х рр. суттєво звузила можливості культурного розвитку. З впровадженням ринкових відносин культурна сфера опинилася у нових незвичних для себе умовах, а загострення проблеми фінансового забезпечення, що є основою для її функціонування, загалом поставило під загрозу інфраструктуру культурної галузі. Зменшення фінансування культурної сфери зумовило скорочення її інфраструктури, погіршення матеріально-технічного стану закладів та установ культури, загострення кадрового питання, обмеження надання якісних культурних послуг. Матеріальна та соціальна незахищеність працівників культури загострила кадрову проблему.

За перші десять років незалежності різко зменшилася базова мережа закладів культури – число бібліотек скоротилося на 32 %, клубів та будинків культури – на 41 %, кіноустановок на 91 % відповідно [4].

Перші роки незалежності – це критичний період для культурної сфери Волинської області. Політична, економічна та соціальна криза в суспільстві, гостра недостатність фінансових ресурсів, виснаження виробничих фондів, застаріла неефективна організаційно-управлінська структура галузі призвели до масштабного скорочення мережі закладів культури.

Новітній етап (початок XXI ст. і до сьогодні). Починаючи з 2000 р., завдяки зусиллям місцевої влади ситуація у культурній сфері Волині починає стабілізуватися. Припинилося скорочення кількості бібліотек, клубів та будинків культури, навіть намітилися позитивні тенденції. Лише кількість кіноустановок продовжувала зменшувати включно до 2007 р. Щодо музеїв та шкіл естетичного виховання – їх кількість збільшується щороку. Зростає обсяг обласного теле- та радіомовлення. Розширюється географія фестивалів та конкурсів.

*Висновки і перспективи подальших досліджень***.** Отже, хоча на протязі історичного шляху часто геополітична ситуація на Волині була несприятливою для розвитку національної культури, населенню вдалося зберегти та розвинути народну культуру, створити багату культурну спадщину. Спостерігалося поступове ускладнення її компонентної структури, виникнення нових галузей та культурних практик (особливо, починаючи з XX ст.), зародження приватного сектора. Формування нової соціокультурної реальності, глобалізація, інформатизація суспільства ставить перед культурної сферою нові виклики. Для подальшого вдосконалення функціонування культурної галузі у Волинській області постає потреба всебічного вивчення її історичного досвіду у здійсненні культурної політики.

Використані джерела:
1. Денисюк В. Обереги духовності : Історико-краєзнавчий нарис / В. Денисюк. – Луцьк : Твердиня, 2007. – 184 с.
2. Дмитрук В. Освіта та культура Волині у період Польсько-Литовської доби / В. Дмитрук //
3. Минуле і сучасне Волині : літописні міста і середньовічна культура : матеріали VIII Волинської обласної істор.-краєзн. конференції 27-28 листопада 1995 р./ відп. ред. Г. Бондаренко. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – С. 93-95.
4. Єврорегіон Буг: Економічна і соціальна географія Волині / За ред. Луцишина П.В. – Вип. 2. – Луцьк: МІСГІМ, 1995. – 214 с.
5. Кравчук П. А. Книга рекордів Волині • 2005. 3-є вид. — Луцьк: Волинська обласна друкарня — Любешів : «Ерудит», 2005. – 304 стор
6. Кучинко М. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби : навч. посібн.– / М. Кучинко, Г. Охріменко, В. Савицький // – Луцьк : Волин. обл. друк., 2008. – 328 с.
7. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції до 130-річчя Житомирської обласної наукової бібліотеки / відп. ред. Кострица М. Ю. – Ж.., 1996 р. – 246 с.
8. Минуле і сучасне Волині : тези доповідей та повідомлень II Волинської істор.-краєзн. конференції 26-28 травня 1988 р., Луцьк. – Луцьк, РВВ Волин. облполіграфу, 1988.- 125 с.
9. Минуле і сучасне Волині : тези доповідей та повідомлень IV Волинської істор.-краєзн. конференції 13-14 квітня 1990 р., Луцьк.– Луцьк, РВВ Волин. облполіграфу,1990. – Ч.1–132 с.
10. Михальчук О. Діяльність сільських бібліотек Волині у 1960-1980-х рр./ О. Михальчук. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Історичні науки. – Луцьк, 2007. – Вип. 1.– С. 211-216.
11. Моштакова Н. Ретроспективний аналіз розвитку бібліотечної справи в Луганській області / Н. Моштакова // «Регіон-2009: стратегія оптимального розвитку»: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. 5-7 листопада 2009 р., Харків. – Харків: Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 304-311
12. Основи законодавства про культуру [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cgntb.dp.ua/
13. Понєдельник Л. Польська культура на Волині у міжвоєнний період (1921-1939 рр.) / Л. Понєдельник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Історичні науки. – Луцьк, 2007. – Вип. 1.– С. 97-101.
14. Флінта Н. Історичні аспекти формування та розвитку культурно-освітнього комплексу Тернопільської області /Н. Флінта // Праці наукового товариства ім. Шевченка. Матеріали міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми географічного українознавства на зламі тисячоліть» (до 100-річчя від дня народження Володимира Кубійовича) / за ред. О. Шаблія. – Львів : Наук. тов-о ім. Шевченка, 2003. – Т. XI .– С. 327-331.

УДК 911.3 *Ільїв О.М.*

СУЧАСНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано компонентну структуру загальної середньої освіти, визначено сучасний стан розвитку загальноосвітніх навчальних закладів, визначено рівень розвитку загальної середньої освіти у регіональному розрізі, проведено розрахунки коефіцієнтів нерівномірності розміщення НЗ, забезпеченості населення навчальними закладами.

Ключові слова: загальноосвітні навчальні заклади, коефіцієнт забезпеченості населення навчальними закладами, коефіцієнт нерівномірності розміщення навчальних закладів, індекс локалізації.

Проанализирована компонентная структура общего среднего образования, определенно современное состояние развития общеобразовательных учебных заведений, определенно уровень развития общего среднего образования в региональном разрезе, проведены расчеты коэффициентов неравномерности размещения НЗ, обеспеченности населения учебными заведениями.

Ключевые слова: общеобразовательные учебные заведения, коэффициент обеспеченности населения учебными заведениями, коэффициент неравномерности размещения учебных заведений, индекс локализации.

The component structure of secondary education has been analyzed; the current status of secondary education institutions' development has been defined; the level of development of secondary education in regions has been defined; the rates of secondary education institutions' location inequality and their sufficiency among the population have been calculated.

Key words: secondary education institutions, secondary education institutions' sufficiency rate, coefficient of educational institutions' location inequality, localization index.

Постановка проблеми. Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Зважаючи на завдання всебічного розвитку особистості, загальна освіта покликана давати знання, що сприяють розвитку мислення, і знання, що потрібні для життя, які можна застосовувати у практичній трудовій діяльності. Саме вивчаючи, стан та структуру загальноосвітніх навчальних закладів дасть змогу виявити основні проблеми та недоліки загальної середньої освіти та шляхи їх подолання.

Аналіз останніх досліджень. Аспекти освітнього потенціалу та системи загальної середньої освіти зокрема, дістали значного розвитку в роботах Комарової О.А., Долішнього М.І., Флінта Н.І., Мельниченко Т.Ю., Нємець Л.М., Заячук О. Г., Корнус К.А. та інші.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є з′ясування стану розвитку ЗНЗ та територіальної структури закладів загальної середньої освіти.

Для досягнення поставленої мети були поставлені такі *завдання* проаналізувати структуру ЗНЗ; визначити сучасний стан розвитку загальноосвітніх навчальних закладів; визначити рівні розвитку загальної середньої освіти у регіонах області.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні на Волині функціонує 779 денних загальноосвітніх закладів, з яких 110 закладів розташовані у міській місцевості та 667 – у сільських поселеннях та 3 вечірніх школи [2, с. 13]. На даний момент на території Волинської області налічується 165 шкіл І ступеня, які знаходяться усі у сільській місцевості, 241 школа І-ІІ ступеня, з яких 3 ЗОШ – у міській місцевості та 238 – у сільській, 276 шкіл І-ІІІ ступеня – 61 школи з яких належить до міської місцевості та 215 – до сільської місцевості. На Волині нараховується 48 НВК, які усі знаходяться у сільських поселеннях, з яких 7 НВК І ступеня, 11 НВК І-ІІ ступеня та 30 НВК І-ІІІ ступеня, також область має 19 гімназій, 3 колегіуми, що знаходяться у міській місцевості, 17 ліцеїв, 15 з яких функціонують у міських поселеннях та 2 – у сільських та 10 шкіл-інтернатів для дітей з вадами розвитку, 8 з яких працюють у міській місцевості та 2 – у сільській [2, с. 21; 3, с. 66]. На 2011/2012 навчальний рік в регіоні навчалося 124370 школярів, що відвідували денні загальноосвітні заклади, а у 2010/2011 н. р. – 123910 дітей (рис.1) [2, с. 21; 3, с. 65].

З поданого нижче графіку видно, що у 2006 році майже у всіх районах області була найвища кількість дітей, що навчалися у ЗОШ. І починаючи з цього періоду чисельність дітей постійно знижувалась, лише незначне збільшення відбулось у 2011/2012. З 2005/2006 н. р. кількість дітей у загальноосвітніх закладах зменшилась майже на 23 тисячі осіб, що становить 15 %. З цього графіку видно, що найбільша чисельність дітей, що навчаються у ЗОШ проживає у Камінь-Каширському, Ківерцівському районах та у м. Луцьку.

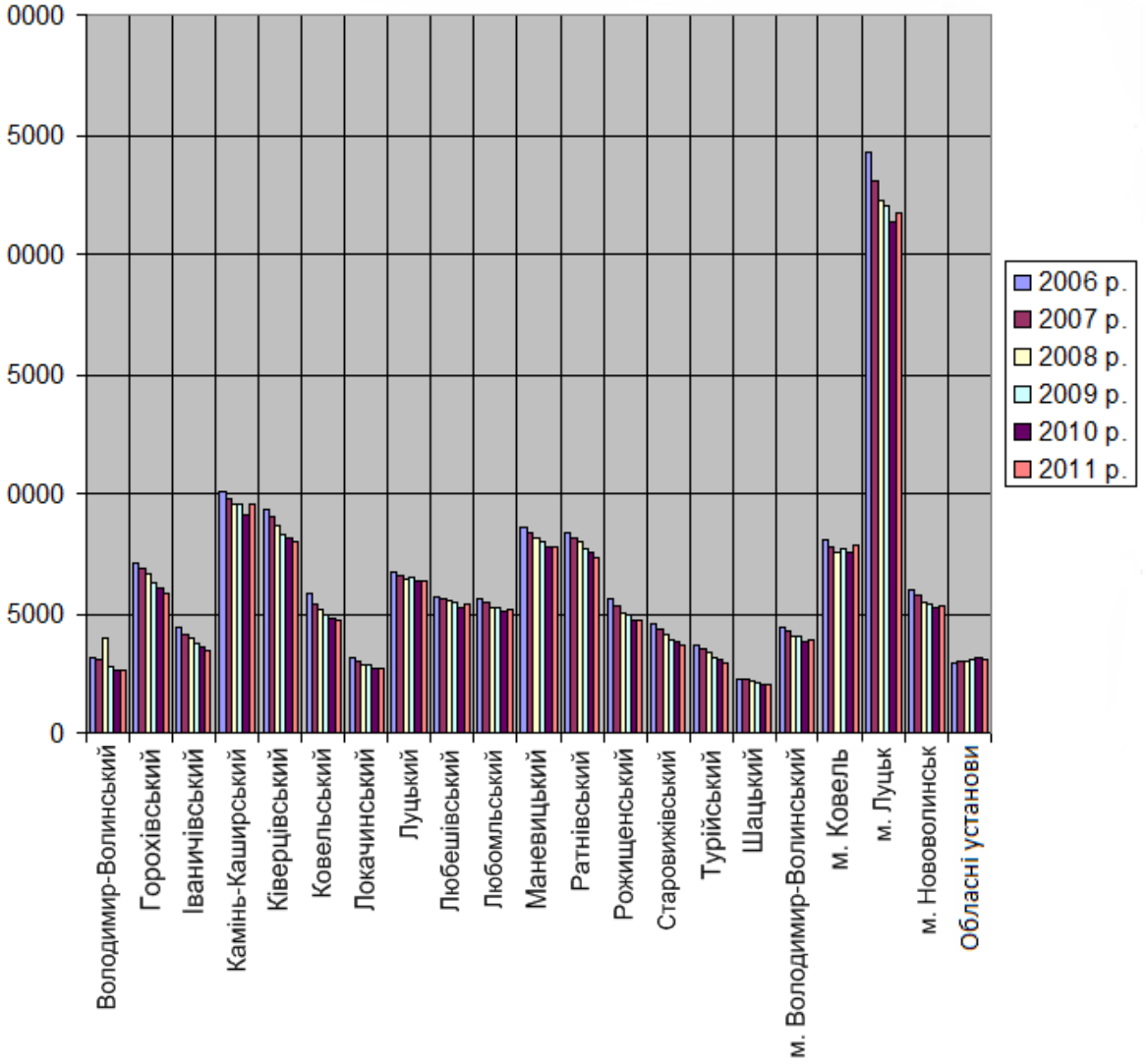

Рис.1. Чисельність учнів денних загальноосвітніх шкіл Волинської області за роками

Також ми повинні зазначити, що чисельність закладів загальної середньої освіти постійно знижується (рис. 2). Їх кількість зменшилась на 84 одиниці, починаючи з 1995/1996 н. р.

В школах І ступеня на початок 2011/2012 н. р. навчалося 2388 школярів, у школах І-ІІ ступеня – 16086 дітей, у ЗОШ І-ІІІ ступеня навчалося 70552 школярів. У так званих закладах нового типу навчалося

32810 учнів, з яких 6777 у НВК, 13203 – у гімназіях, 10302 – у ліцеях та 2526 – у колегіумах.

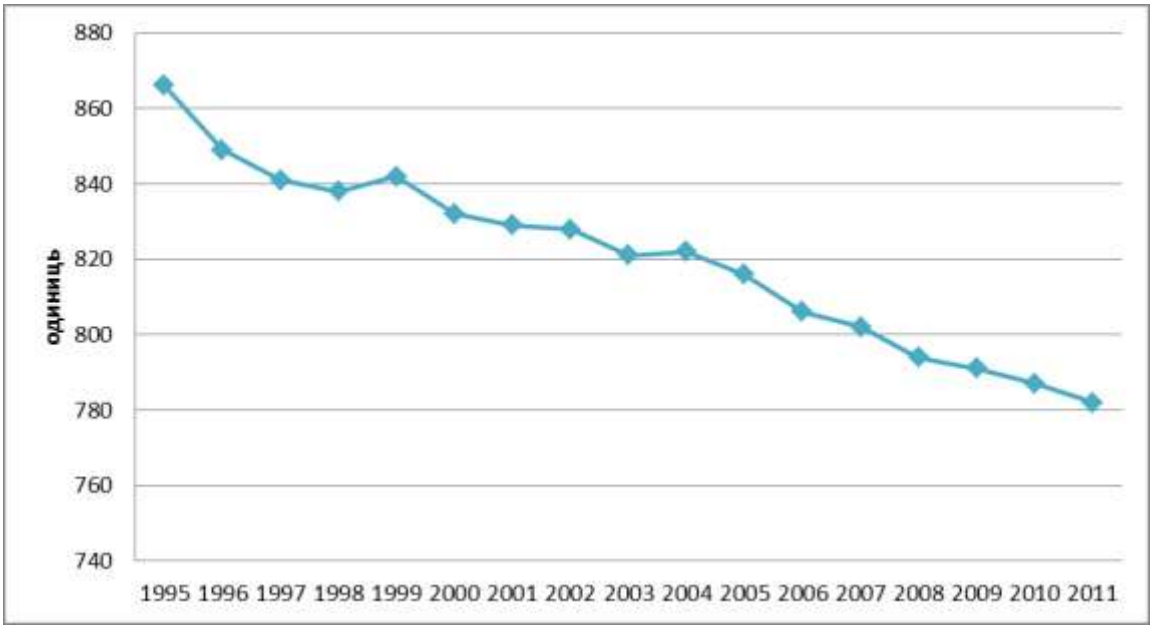

Рис.2. Чисельність загальноосвітніх навчальних закладів за роками

Із загальної чисельності учнів денних загальноосвітніх закладів 62111 школярів проживає у міській місцевості та 62151 – у сільській місцевості (рис.3).

Охоплення населення у віці 6-17 років середньою освітою у денних загальноосвітніх навчальних закладах становить 83,5% (рис.4).

На території Волині існує ще 3 вечірніх школи, які знаходяться у Маневицькому районі, м. Ковелі та м. Луцьку. А загальна чисельність класів у цих та інших школах складає 155, 33 класи з яких належить до вище згаданої місцевості. Найбільша кількість класів знаходиться у Луцькому, Ківерцівському та Любешівському районах. І відповідно найбільша кількість учнів знаходиться у Ківерцівському (311), Луцькому (295) та Камінь-Каширському районах (260), а найменша чисельність учнів спостерігається у м. Нововолинськ, м. Володимир-Волинський, Іваничівському, Рожищенському та Любешівському районах. На 2011/2012 н. р. загальна кількість учнів у вечірніх школах та у школах з класами вечірнього відділення становила 1861, що на 56 учнів менше ніж у попередньому навчальному році.

Також маємо відмітити, що з усієї кількості денних загальноосвітніх закладів, без шкіл для дітей з вадами розумового та (або) фізичного розвитку та учнів 1-х класів, організованих у дошкільних закладах, лише 46 навчальних закладів працюють у дві зміни, що становить 6 %, з яких 13 закладів знаходяться у міській місцевості та 33 – у сільській. У навчальних закладах, які працюють у дві зміни навчається 3400 школярів, що

становить 2,8 % від їх загальної чисельності. Це явище пояснюється недостатньою кількістю приміщень, навчальних класів.

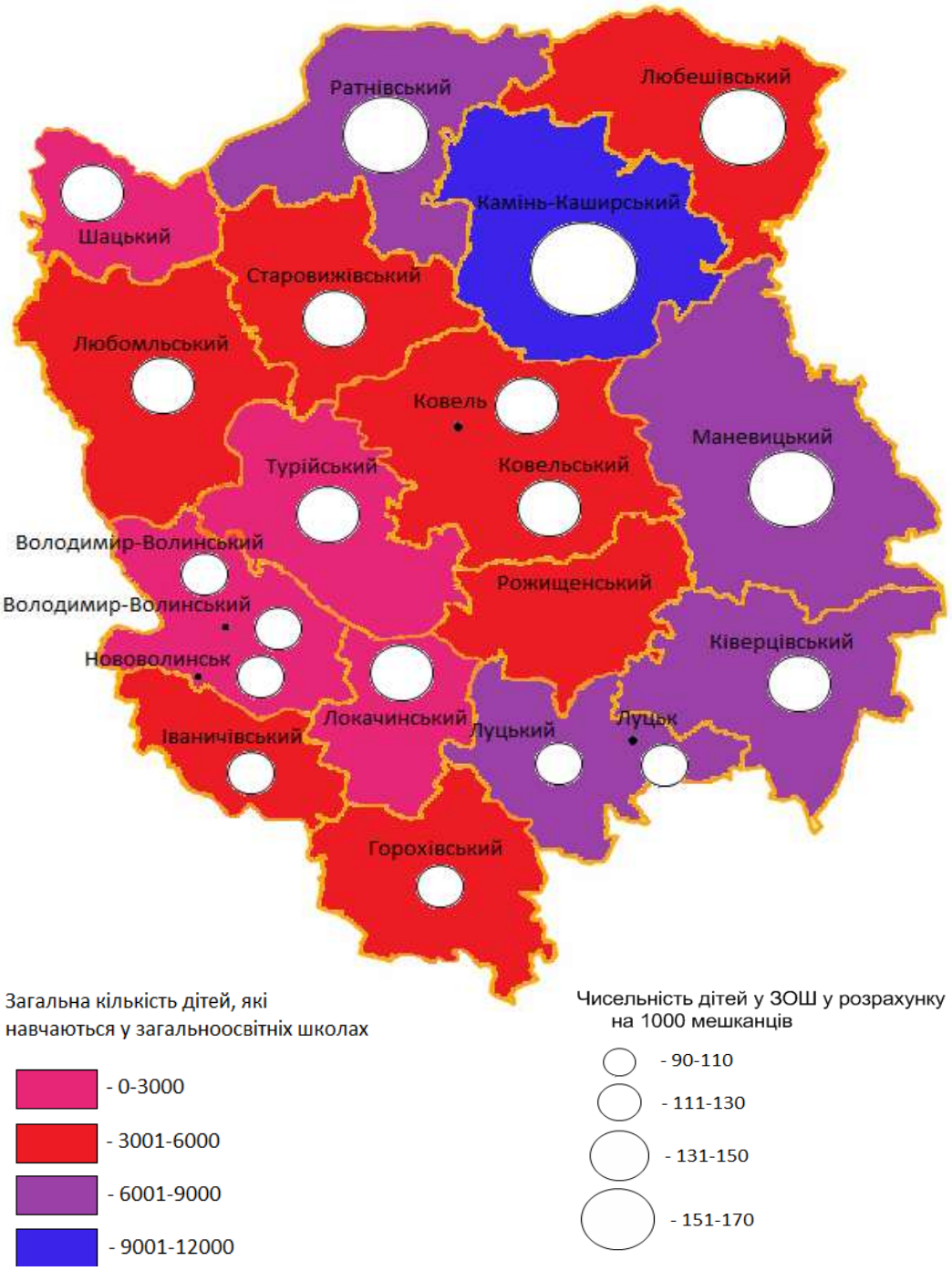

Рис. 3. Загальноосвітні навчальні заклади Волинської області

Кадрове забезпечення денних загальноосвітніх шкіл нараховує 16940 педагогічних працівників, з них мають освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста (магістра) 88,6%, бакалавра – 2,6 %, молодшого спеціаліста – 8,6 %. Із них 14276 вчителів, в тому числі мають освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста (магістра) 12630 осіб, бакалавра – 386 та молодшого спеціаліста – 1250 осіб. 8960 вчителів працюють у сільській місцевості [2, с. 55].

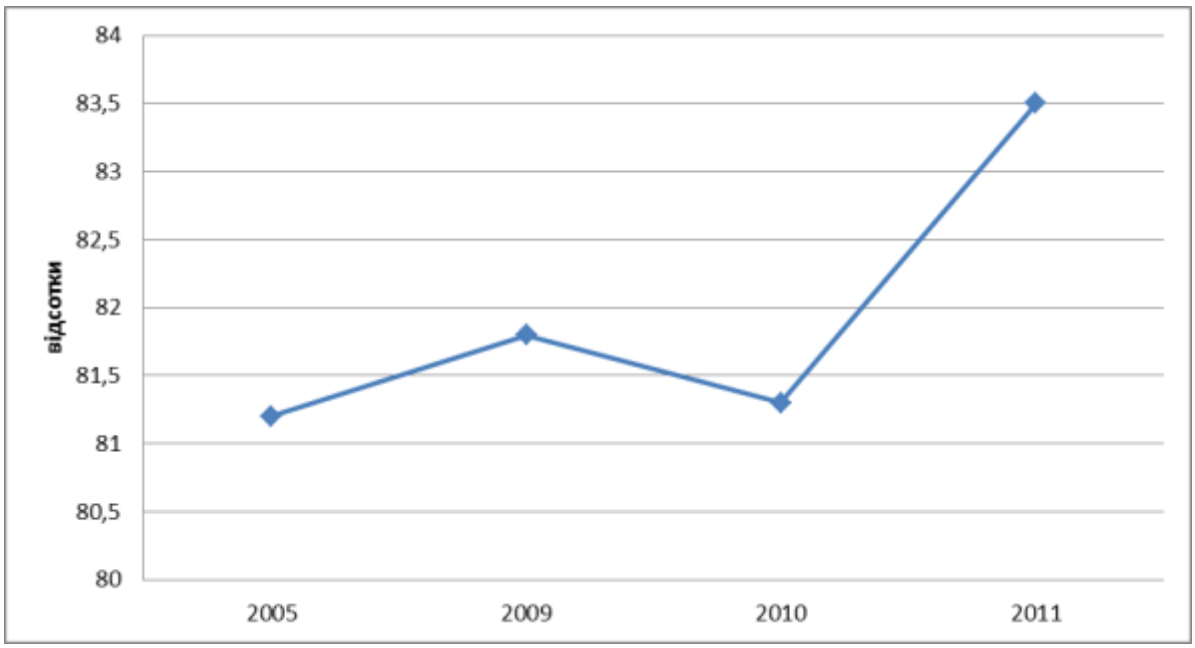

Рис.4. Охоплення дітей у віці 6-17 років середньою освітою у денних загальноосвітніх закладах, за роками

На Волині успішно виконується програма «Шкільний автобус». Станом на 01.01.2012 р. підвезення потребують 9502 школярів, що становить 15,6 % від загальної чисельності дітей сільської місцевості. А підвозиться 9499 школярів, що становить 99,97 % від загальної кількості, які потребують підвезення [2, с. 53].

Чинники, що впливають на формування територіальної структури загальноосвітніх навчальних закладів адміністративної області можемо зіставити за допомогою обчислення коефіцієнтів забезпеченості, нерівномірності розміщення й індексу локалізації закладів освіти, визначення рівня розвитку освіти в районах [1, 4].

Коефіцієнт забезпеченості населення загальноосвітніми навчальними закладами на 1000 осіб в середньому по області становить 0,95. Найкраще забезпеченими ЗНЗ є такі райони: Володимир-Волинський (1,55), Локачинський (1,52), Ковельський (1,45), Турійський (1,43), Іваничівський (1,31), Старовижівський (1,19), Рожищенський (1,16) та Любомльський (1,15). Найгіршим цей показник спостерігається у містах обласного значення, а також у Камінь-Каширському (0,84), Луцькому (0,67) та Ратнівському (0,77) районах.

Коефіцієнт нерівномірності розміщення ЗНЗ, що обчислюється як різниця між рангом регіону за чисельністю дітей у навчальних закладах та рангом регіону за густотою населення. Найкращим він виявився у м. Луцьку та у м. Ковелі, а також у Горохівському та Шацькому районах. Найбільш нерівномірно розміщені ЗНЗ у Маневицькому, Іваничівському, Камінь-Каширському, Ковельському районах, у м. Нововолинську та м. Володимир-Волинську. Обчисливши індекс локалізації навчальних

закладів, можемо з'ясувати рівень розвитку загальної середньої освіти в районах області та містах обласного підпорядкування.

Таблиця 1

Коефіцієнти забезпеченості, нерівномірності розміщення та індекс локалізації ЗНЗ

	Коефіцієнт забезпеченості населення ЗНЗ на 1000 осіб	*Коефіцієнт нерівномірності розміщення ЗНЗ*	*Індекс локалізації ЗНЗ*
м. Луцьк	0,14	0	0,18
м. Володимир-Волинський	0,18	11	0,24
м. Ковель	0,22	0	0,29
м. Нововолинськ	0,19	7	0,25
Володимир-Волинський	1,55	3	2,06
Горохівський	1,2	1	1,6
Іваничівський	1,31	10	1,74
Камінь-Каширський	0,84	-8	1,11
Ківерцівський	0,95	-5	1,26
Ковельський	1,45	-6	1,93
Локачинський	1,52	6	2,02
Луцький	0,67	2	0,89
Любешівський	1,02	-5	1,36
Любомльський	1,15	-3	1,53
Маневицький	1,08	-12	1,44
Ратнівський	0,77	-4	1,02
Рожищенський	1,16	4	1,55
Старовижівський	1,19	2	1,59
Турійський	1,43	-3	1,9
Шацький	1,05	1	1,4

Індекс локалізації навчальних закладів обчислюємо за формулою:

$$Іл = \frac{p*N}{P*n} \quad ,$$

де *Іл* – індекс локалізації; *p* – кількість навчальних закладів (дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих) у районі; *P* – кількість навчальних закладів (дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих) в області; *n* – чисельність населення району; *N* – чисельність населення області. Рівень розвитку освіти можна вважати високим, коли *Іл* є більшим одиниці.

Звідси можемо стверджувати, що рівень розвитку загальноосвітніх навчальних закладів є високим майже у всіх районах Волинської області, однак низьким цей показних спостерігається у містах обласного підпорядкування та у Луцькому районі.

Висновки. Отже, на території Волинської області заклади загальної середньої освіти не повністю задовольняють потреби населення. Зокрема

постає проблема нестачі навчальних закладів, особливо у сільських населених пунктах, необхідність переведення навчання на роботу в одну зміну. Однак з вище поданого слід зазначити, що рівень розвитку загальної середньої освіти на Волині можна вважати високим.

Використані джерела:
1.Мельниченко Т.Ю. Особливості сучасної територіальної системи освітньої сфери України // Вчені записки: Наукове видання; Випуск № 10. Матеріали доп. наук.-практ. конф. з питань інноваційної діяльності 12 квітня 2002 р. – Харків: ХІУ, 2003. – С. 191–192.
2.Освіта Волині у 2011 році.- Луцьк: Головне управ. освіти і науки Волинської ОДА, 2012.- С.118.
3.Соціально-демографічні аспекти життя волинян/ за ред. В.О. Грабаровської.- Луцьк : Голов. упр.статистики у Волинській. обл., 2012. – 165 с.
4.Флінта Н. Сучасний стан освітньо-культурного комплексу Тернопільської області // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Географія. – 1999. – №1. – С. 91-99.

УДК 911.3:656.025.2 (571)

Савчук І.Г.

ВПЛИВ ПРИРОДНИХ ЧИННИКІВ НА СУЧАСНЕ МІЖНАРОДНЕ ЗАЛІЗНИЧНЕ СПОЛУЧЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано сучасний розвиток міжнародного залізничного сполучення Закарпатської області. Розкрито вплив на нього фізико-географічних чинників. Показано найважливіші проблеми, що не дозволяють збільшення пасажиропотоку в міжнародному залізничному сполученні.

Ключові слова: залізничне сполучення, Закарпатська область, фізико-географічні чинники.

Проаназировано современное развитие международного железнодорожного сообщения Закарпатской области. Раскрыто влияние на него физико-географических факторов. Показано важнейщие проблемы, не позволяющие увеличение пассажиропотока в международном железнодорожном сообщении.

Ключевые слова: железнодорожного сообщения, Закарпатская область, физико-географические факторы.

Analyzes the current development of Zakarpattya region's international railway communication. Disclosed affected by natural factors. Displaying important problemi does not allow an increase in passenger traffic in international railway communication.

Key words: international railway communication, Zakarpattya region's, natural factors.

Постановка проблеми. Міжнародне залізничне сполучення має важливе значення для розвитку всього транспортного комплексу Закарпатської області. Цей регіон займає виняткове положення у міжнародних транспортних зв'язках України з низькою країн Європи. У сучасній вітчизняній економічній і соціальній географії питання міжнародного пасажирського залізничного сполучення залишається мало вивченим. Саме тому важливим провести відповідній науковий аналіз цього питання.

Актуальність. Для економіки України залізничне сполучення є стратегічно важливим. Питання впливу експортної орієнтації на основні тенденції розвитку вітчизняних залізниць за роки незалежності у регіональному розрізі, на нашу думку, не досить повно розкрито. Найбільш слабо вивченим залишається питання впливу міжнародного залізничного сполучення на розвиток центрів економічного життя у регіонах. Як вказує С.А. Тархов «залізниці створюють артеріальну мережу, каркас всієї господарської тканини території <...> ареалу поширення мережі залізниць відповідає територія суцільного економічного (промислового і почасти сільськогосподарського) освоєння» [*7*, с. 132]. Це особливо чітко простежується на території Закарпатської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наскільки це відомо авторові спеціальних робіт, присвячених вивченню теоретико-методологічних особливостей дослідження сучасного міжнародного пасажирського залізничного сполучення Закарпатської області економіко-географами не існує. Тому наша публікація є піонерною.

Ціль дослідження – розкрити головні особливості сучасного міжнародного пасажирського залізничного сполучення Закарпатської області. *Завдання*: 1) показати вплив фізико-географічних чинників на його розвиток; 2) розкрити головні зміни у напрямах міжнародного пасажирського сполучення цього регіону України і вказати на існуючі труднощі на шляху його подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Винятково важливе місце у міжнародних перевезеннях України займає Закарпатська область. Цей регіон має низку виразних географічних особливостей, що безпосередньо впливають на його участь у міжнародному поділі праці у сфері залізничного сполучення. Найважливішими з них, на нашу думку, є такі:

1) Певна транспортна ізоляція від решти частини країни через Карпати (фізико-географічне положення);
2) Транзитне становище місцевої залізничної мережі призводить до специфіки розвитку її конфігурації і використання окремих її ділянок (транспортно-географічне положення);
3) Закарпатська область розміщена на крайньому заході України і має найбільшу кількість країн-сусідів (політико-географічне положення).

Кожен вид комплексного географічного положення потребує окремого дослідження. Виходячи з цілі та завдань статті, розглянемо докладніше лише вплив фізико-географічного положення на розвиток міжнародних залізничних перевезень Закарпатської області.

Основна частина міжнародних пасажирських залізничних поїздів і безпересадочних вагонів, що прямують до/через Закарпатську область, проходять через Карпати. Задіяні у залізничному сполученні лише три з десяти існуючих перевалів. Транскарпатські залізничні магістралі прокладено ще за часів Австро-Угорщини по Бескиду (Будапешт–Чоп–Батьово–Львів, 1886 р.), Вороненківському (Івано-Франківськ–Делятин–Берлебаш, 1895 р.), Ужоцькому (Будапешт–Ужгород–Львів, 1872 р.)

перевалам. Усі вони були збудовані, виходячи з військово-стратегічних міркувань. Тому нині найінтенсивніше використовують лише перевал Бескид, через який проходить головна двопутна електрифікована залізнична магістраль України міжнародного значення Москва–Київ–Львів–Ужгород/Чоп з виходами у залізничну мережу Угорщини і Словаччини. На цій магістралі гірська ділянка на перегоні Стрий–Батьово має доволі складний профіль, що не дозволяє розвивати істотну швидкість, а це зводить нанівець всі переваги електрифікації та укладання двох шляхів. Не меншою проблемою є наявність на лінії численних мостів, тунелів і галерей у Карпатах.

Слід зауважити, що у гірській частині Закарпатської області (яка займає більш ¾ території регіону) значна частина залізниць проходить по долинам головних річок регіону: Боржава, Латориця, Уж, Чорна Тиса. Це, насамперед, викликано інженерно-геоморфологічними умовами місцевості. Саме тому на окремих гірських ділянках це зумоволює близьке розташування залізничних ліній і автомобільних доріг, що з'єднують Закарпатську область з іншою частиною України. Винятком є лише автомобільна дорога регіонального значення Долина–Міжгір'я–Хуст (128,9 км).

Не меншу проблему становить і наявність численних мостів, тунелів і галерей у Карпатах (*Тільки на гірській ділянці лінії Стрий–Батьово–Чоп є 8 віадуків і 4 тунелі.*). Так, наприклад, найбільший у Закарпатській області одноколійний Бескидський тунель (довжиною 1746 м) на двоколійний лінії Стрий–Батьово п'ятого європейського транспортного коридору може пропускати лише до 24 пар вантажних і 23 пасажирських поїздів за добу, тоді як існуючі можливості цієї магістралі складають більше, ніж 100 пар поїздів [*3*, с. 86, 110]. Вартість спорудження другого такого тунелю за даними «Укрзалізниці» оцінена у суму в 102,7 млн євро [*2*]. У 2012 р. заплановано розпочати роботи з його створення. Це буде наймасштабніший об'єкт залізничного будівництва в Україні за роки її незалежності.

Головною фізико-географічної проблемою міжнародного залізничного сполучення у низинній частині Закарпатської області є загроза підтоплення окремих ділянок залізничної мережі і частково території певних станцій, розмиву земляного полотна шляху через катастрофічні паводки, руйнування мостів. Так, наприклад, під час весняних паводків 1998 р. і 2001 р. було пошкоджено відповідно 3,1 і 9,15 км і знищено 2,4 і 1,4 км залізничного полотна. У 2008 р. було тимчасово закрито рух на ділянці Тересва–Солотвине через істотне зруйнування земляного полотна у наслідок сильних дощів [*5*]. Враховуючи специфіку конфігурації залізничної мережі Закарпатської області, це призводить до тимчасової ізоляції окремих її частин від основної залізничної мережі України, що прямо позначається на здійсненні міжнародних перевезень.

Проведення робіт з укріплення залізничних ліній у низовинній частині Закарпатської області сприяло збільшенню перевезень по ним.

Важливим чинником, що сприяв нарощуванню транзитних та експортних залізничних перевезень по її території було приєднання України до «Конвенції про міжнародні залізничні перевезення по колії 1435 мм». Цьому сприяє наявність у західному прикордонні залізничних колій, що мають одночасно колію 1520 і 1435 мм. Це дозволяє їм здійснювати перевезення поїздами різних країн без перестановки коліс. Це доволі суттєво впливає на швидкість пересування у міжнародному залізничному сполученні. Після проведення ремонту і модернізації на ділянці Чоп–Дякове у 2002–2004 рр. вартістю 54 млн грн [*8*, с. 25] і спрощення проходження митного контролю для міжнародних транзитних вантажних поїздів, що прямують через Україну в сусідні країни, відповідні перевезення різко зросли. Цьому так само сприяло введення у дію Словацько–українсько–румунського вантажного тарифу для цих перевезень та створення на залізничній станції Чоп Європейського транспортно-експедиційного відділення (2000) [*6*, с. 19]. Загальний обсяг приросту всіх міжнародних вантажних перевезень на цій ділянці залізниць України склав 3,6 разу [*6*, с. 19], причому лише за 2002–2003 рр. він зріс на 77,8% [*8*, с. 25]. Приріст вантажоперевезень між окремими країнами з 1996 по 2003 рр. склав: між Румунією і Словаччиною – 1,4; Словаччиною і Румунією – 3,0; Румунією і Польщею – 6,8; Польщею і Румунією – 7,8 разу [*1*, с. 24].

За роки незалежності України були запущені нові пасажирські поїзди і скориговані маршрути проходження тих із них, що існували раніше. Тим самим було реалізовано експортних потенціал низки рокадних залізниць у прикордонні держави, у т.ч. у Закарпатській області. Так, наприклад, по ділянці Чоп–Дякове курсують нерегулярні транзитні міжнародні пасажирські поїзди (наприклад, з 1996 р. за літнім розкладом по ньому ходить поїзд Краків–Констанца [*4*, с. 121]).

Висновки. Чітко спостерігається вплив фізико-географічних чинників на розвиток міжнародного пасажирського залізничного сполучення у Закарпатській області. Слід визнати, що існуючий потенціал транзитного залізничного сполучення регіону повністю не використовують. Збільшенню руху міжнародними залізничними транспортними коридорами, що проходять через територію регіону, заважає застаріла інфраструктура та негативні природні процеси, що зумовлюють необхідність обмеження швидкості руху на окремих ділянках. Їх ліквідація та побудова нових і модернізація вже існуючих інфраструктурних об’єктів (мостів, тунелей, рокад) дозволило б істотно збільшити обсяг залізничних перевезень, у т.ч. і в міжнародному пасажирському залізничному сполученні. Враховуючи особливості конфігурації Закарпатської області, є істотні резерви для збільшення транзитного потоку пасажирів і вантажів із сусідних країн.

Перспективи подальших досліджень. Необхідно глибше вивчити специфіку впливу інших географічних чинників (насамперед, транспортно-географічного і геополітичного) на розвиток міжнародного залізничного

сполучення Закарпатської області у різні історичні періоди. Важливо показати їх взаємозалежність. Окремо доцільно вказати на вплив інтеграційних процесів на експлуатацію різних частин залізничної мережі регіону, у т.ч. у міжнародному сполученні. Необхідно показати значення Закарпатської області у реалізації експортного потенціалу України, особливо у сфері перевезення вантажів і пасажирів у міжнародному залізничному сполученні. Також важливим напрямом є обґрунтування використання транзитного потенціалу цього регіону держави у збільшенні експорту послуг залізничного транспорту.

Використані джерела:

1.Аленичев С.П. Укрзалізниця на колее КОТИФ / С.П. Аленичев // Залізничний транспорт України. — 2004. — № 4. — С. 23-25.

2.Будівництво двоколійного Бескидського тунелю у Карпатах розпочнеться вже цього року / Офіційний сайт «Укрзалізниці» / [Електроний ресурс] — Режим доступу : http://www.uz.gov.ua/press_center/ up_to_ date_topic/310765/

3.Кірпа Г.М. Інтеграція залізничного транспорту України у європейську транспорту систему / Г.М. Кірпа. — Дніпропетровськ: Дніпропетровський нац. ун-т залізничного транспорту ім. ак. В. Лазаряна, 2004. — 248 с

4.Львівська залізниця. Історія і сучасність / Гранкін П.Е., Лезечко П.В., Сьомочкін І.В., Шрамко Г.І. — Львів: Центр Європи, 1996. — 176 с.

5.Львівська залізниця продовжує роботу з ліквідації наслідків негоди / Офіційний сайт «Укрзалізниці» / [Електроний ресурс] — Режим доступу : http://www.uz.gov.ua/press_ center/latest_news/archive/main_news/216525

6.Мукмінова Т.А. МТК як засіб економічної інтеграції України / Т.А. Мукминова // Залізничний транспорт України. – 2004. – № 4. – С. 19-23..

7.Территориальная структура народного хозяйства СССР в период НТР. Сдвиги и тенденции / [отв. ред. Э.Б. Алаев, Г.А. Приваловская]. — М.: Наука, 1989. — 192 с.

8.Томін Ю.С. Перспективи розвитку дільниці Дякове/Хамеу – Чоп/Чієрна над Тисоу / Ю.С. Томін // Залізничний транспорт України. — 2004. — № 4. — С. 25-26.

УДК 911.375.62:656:550.4(477.83)

Чикайло Ю.І.

ПОШИРЕННЯ СУЧАСНИХ ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННИХ ПРОЦЕСІВ В МЕЖАХ ЄВРОКОРИДОРА ЛЬВІВ –КРАКОВЕЦЬ

В статті схарактеризовано розвиток сучасних екзогенних процесів в межах єврокоридора. Наведено схему геоморфологічних областей, виділено природно-техногенні процеси. На карті четвертинних відкладів відображено екзогенні процеси. Розглянуто особливості поширення четвертинних відкладів та приуроченість до них несприятливих явищ. Проаналізовано показники накопичення важких металів в ґрунтовому покриві приавтомагістральних смуг.

Ключові слова: геоморфологічна область, екзогенний процес, четвертинні відклади.

В статье охарактеризован развитие современных экзогенных процессов в пределах еврокоридора. Приведена схема геоморфологических областей, выделено природно-техногенные процессы. На карте четвертичных отложений отражено экзогенные процессы. Рассмотрены особенности распространения четвертичных отложений и приуроченность к ним неблагоприятных явлений. Проанализированы

показатели накопления тяжелых металлов в почвенном покрове приавтомагистральних полос.

Ключевые слова: геоморфологическая область, экзогенный процесс, четвертичные отложения.

The development of modern exogenous processes within the eurocorridor were briefly characterized in the article. The geomorfological areas and the naturally-technogenical processes were represented on the scheme. The exogenous processes were represented on the map of quaternary deposits. The features of distribution of the quaternary deposits were considered and distribution in them the unfavorable phenomena. The indexes of accumulation of heavy metals in the soils near highway were analysed.

Key words: geomorfological area,s exogenous processes, quaternary deposits.

Постановка проблеми. Відомо, що транспортна діяльність негативно впливає на стан довкілля. Досліджено, що основна маса газових викидів автотранспорту осідає на відстані 300-500 м від дороги. Придорожні смуги автомагістралей (шириною до 100 м) є зонами санітарної напруги [9].

Актуальність дослідження. Для визначення і прогнозування впливу автомагістралі на стан природного середовища, необхідна комплексна оцінка природних умов, визначення сучасних екзогенних процесів, інтенсивність техногенного забруднення приавтомагістральних комплексів. Нами проведені дослідження ґрунтового покриву, визначено вміст важких металів та вивчено особливості їх поширення в межах єврокоридора Львів – Краковець.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями даної території займались такі вчені, як К. Геренчук (1962), П. Цись (1962), Р. Гнатюк (1995, 1999), І. Дикий (2000), А. Гайдин, І. Зозуля (2001), Р. Панас (2000, 2005), І.Ковальчук, М. Петровська (2003), Ю. Зінько, Я. Дубина, В. Снітинський, О.Зеліско, О. Луцишин, В. Брусак, В. Шушняк (2004), Л. Косик, Я. Кравчук (2007, 2010) та ін.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз сучасних природно-техногенних процесів, та визначення ступеня забруднення важкими металами ґрунтів примагістральних смуг.

Виклад основного матеріалу. Єврокоридор Львів –Краковець (довжина 83,6 км) бере початок від західного державного кордону України (смт. Краковець) з Польщею і з’єднається на 84-му км з автомагістраллю Київ – Чоп (поблизу села Запитів).

У геоструктурному відношенні траса перетинає Передкарпатський крайовий прогин, молоду Західноєвропейську (епіпалеозойську) платформу з структурними елементами її фундаменту: Коханівська, Рава-Руська зона каледонської і Розтоцька зона байкальської консолідацій та Східноєвропейську платформу [10].

За геоморфологічним районуванням П. М. Цися (1962) автомагістраль перетинає Волино-Подільську та Передкарпатську геоморфологічні області. Область Волино-Подільської височини в свою чергу поділяється на дві підобласті: підобласть Подільської височини та підобласть Внутрішньої рівнини Верхнього Бугу і Стиру. Область Передкарпаття поділяється на

підобласть Сянсько-Дністровської моренно-флювіогляціально алювіальної рівнини. Границя між Волино-Подільською височиною і Передкарпаттям чітко виражена та проходить і 18 км траси. На північному заході вона представлена добре вираженим уступом південно-західних схилів Розточанської гряди висотою до 120 м [13].

На прилеглих територіях автомагістралі, розвиваються різні за своїми властивостями природно-екзогенні процеси, які в майбутньому, при більш інтенсивному навантаженні можуть негативно впливати на функціонування автомагістралі.

Закономірності поширення екзогенних процесів в межах єврокоридора Львів –Краковець представлено на схемі (рис. 1).

Рис.1. Схема геоморфологічного районування, природних і техногенно-активізованих екзогенних геолого-географічних процесів в межах єврокоридора Львів –Краковець [12,13]

В межах Надсянської моренно-зандрової алювіальної рівнини (0-18 км траси), небезпечними геологічними процесами, що активізуються внаслідок зміни гідродинамічного режиму в зоні впливу Яворівського гірничовидобувного комплексу, є карстові явища. Дослідженями

встановлено, що Яворівський район посідає перше місце у Львівській області за площею ураження території карстом, де площа карстоутворення становить 45% від загальної площі району [14].

На площі еолово-делювіальних облесованих суглинків спостерігаються суфозійні процеси, які мають підпорядковане значення і займають невеликі площі. Зсувні процеси виявлені в межах поширення лесових покривів і як правило активізуються під впливом техногенних робіт. В долині річки Шкло та її приток поширені донна і бокова ерозії, що сприяє руйнуванню заплавних терас та притерасних уступів. Значного антропогенного навантаження та розвитку деградаційних процесів, зазнають ґрунти, які входять до складу Надсянської рівнини, внаслідок їх використання в якості орних земель, пасовищ та сіножать, присадибних ділянок [8, С. 237].

На орних землях, складених піщано-супіщаними наносами, можливий розвиток пилових бурь та формування еолових форм рельєфу, що в свою чергу утруднюватиме рух автомобільного транспорту. Такі еолові форми рельєфу сформовані біля існуючої автодороги Львів –Краковець, поблизу села Чолгині, де глибина еолових котловин може сягати 2-3 м.

У дощові періоди року в межах рівнинного Надсяння спостерігається підтоплення. Такі явища прослідковуються в долині річки Шкло та каналу Щан, поблизу сіл Черчик та Чолгині (20-21, 23 км траси), де поширені відклади торфу, гідроморфні ґрунти (рис. 2).

Слабка стійкість лесоподібних покривних порід Розточчя, сприяє широкому розвитку ерозійних і суфозійних процесів. В карбонатно-теригенній товщі міоцену поширені карстові процеси, які приурочені до товщі вапняків неогену [3, С. 18]. На розвиток негативних явищ Розточчя впливає карстоутворення, яке супроводжується процесами хімічного, частково механічного впливу поверхневих і підземних вод.

Прояви карбонатного та сульфатного карсту спостерігають на всій території регіону. Найінтенсивніше розвиваються карстові процеси на південно-західних відрогах Розточчя, що зумовлено техногенним впливом гірничодобувних робіт. Техногенний етап розвитку карсту був започаткований освоєнням Язівського родовища сірки [4].

Для Розточчя характерне значне вертикальне і горизонтальне розчленування рельєфу, наявність відкладів низької протиерозійної стійкості. Низинні території вирізняються природними акумуляційними процесами, зміною русел рік, замуленням водоймищ, підняттям рівня ґрунтових вод та заболоченням [3]. На підвищених рівнинах посилені руйнівні процеси, серед них домінують площинний змив, дефляційні, карстові, а також техногенні процеси – меліорація, добування корисних копалин, деградація річкових систем тощо [4]. Південно-західні схили Розточчя (18-42 км траси) мають східчастий характер. В межах цього відрізка єврокоридора є чимало ділянок, де проявляються карстово-ерозійні процеси [1, 3].

Біля сіл Добростани і Великополе (38-45 км траси) автомагістраль проходить через флювіогляціальні та нерозчленовані еолово-делювіальні відклади, що характеризуються супіщанно-суглинистим та піщаним складом,

можливе посилення еолових, карстових явищ та зсувних процесів, які можуть призвести до руйнування дороги.

На ділянках з більш крутими схилами розвинена яружна ерозія, особливо на південно-східному краї Розточчя (65-71 км траси), де поширені лесовидні суглинки. Близьке залягання тортонських гіпсів до денної поверхні, обумовлює значне розповсюдження на території карстових форм [3, С. 18]. Яри, на території Розточчя, розташовані нерівномірно, максимальна їхня густота приурочена до лесових товщ в околицях смт. Брюховичі, села Дубровиця [4]. В околицях села Малі Грибовичі на денну поверхню у глибоких ярах, виходять крейдові відклади [1, 13].

У Львівському Розточчі, що є частиною Розточанського горбистого пасма, ерозійний чинник є одним з головних у формуванні екологічної напруги. Львівське Розточчя відрізняється найвищим ерозійним потенціалом та еколого-геоморфологічною напругою у порівнянні з іншими частинами Розточчя. Внаслідок активізації господарської діяльності на 63-71 км траси, стрімко зростатиме небезпека посилення активності розвитку цілого спектра морфодинамічних процесів – площинної та лінійної ерозії, зсувів, тощо [3].

В межах Білогорсько-Мальчицької прохідної долини (50-61 км траси) поширені карстові, суфозійні і просадкові процеси (рис. 2).

Єврокоридор Львів – Краковець проходитиме також в межах підобласті Внутрішньої рівнини Верхнього Бугу та Стиру (на 69-84 км траси). В основі акумулятивної рівнини залягають верхньокрейдові відклади (мергелі), покриті зандрово-алювіальними наносами [13].

Грядово-котловинна акумулятивно-денудаційна височина Пасмове Побужжя є найбільш підвищеним районом Малого Полісся,де абсолютні відмітки вододілів сягають 246-287,9 м. Крейдові мергелі перекриті товщею четвертинних порід потужністю від кількох до двох десятків метрів. Відслонення верхньокрейдових відкладів спостерігаються на поверхні Куликівського пасма [13]. Оскільки на схилах та поверхнях гряд широко розповсюджені лесовидні суглинки, а в долинах водно-льодовикові відклади, що підстилаються карстуючими породами, тому поширеними небезпечними геологічними процесами є ерозійні, просадкові і карстово-суфозійні явища, внаслідок яких формуються мікропониження в лесових товщах. На сучасному етапі, на відрізку від села Дубляни до смт. Запитова під четвертинними породами залягають крейда і відклади, зафіксовані карстові процеси (воронки) і формування невеликого провалля (рис. 2). Інтенсивне використання траси призведе до можливого просідання поверхні на цих відрізках дороги. В залежності від кліматичних умов, можливе посилення розвитку різних карстових проявів. Тому на цій ділянці автомагістралі необхідно проводити стаціонарні спостереження за станом та розвитком негативних процесів. Стаціонарні дослідження необхідно проводити в межах всієї території, через яку прокладатиметься автомагістраль.

Нами проведені польові обстеження приавтомагістральних смуг, відібрані зразки ґрунту на 12-ти полігонах і визначено вміст важких металів в ґрунтах (табл.1).

Таблиця 1.

Результати спектрального аналізу хімічних елементів у ґрунтах приавтомагістральних територій автодороги Львів-Краковець (М-10)

№ полігону	Вміст хімічних елементів в примагістральних ґрунтах, мг/кг*														
	Класи токсичності														
	Хімічні лементи, сполуки														
	I		II					III				Токсичність невизначена			
	Pb	Zn	Co	Cu	Ni	Mo	Cr	Mn	V	Ba	Sr	Zr	Fe	Ti	Sn
1	10,7	101	10,0	6,0	2,7	8,7	98	350	25	240	37	100	20000	700	2,8
2	10,0	101	10,0	8,0	2,0	8,0	100	400	25	300	45	70	20000	400	3,0
3	10,5	100	9,8	3,4	2,8	8,0	99	55	15	95	35	175	2750	700	3,7
4	10,0	100	9,7	3,5	2,9	8,9	100	100	20	240	50	350	13000	4500	3,6
5	9,7	99	10,2	8,0	4,0	10,0	101	300	25	375	185	625	20000	4500	3,5
6	9,9	94	9,9	6,0	2,8	10,0	99	270	15	290	75	290	11500	1200	3,0
7	8,7	98	10,1	3,9	2,9	8,4	100	270	20	290	65	100	11500	3100	3,1
8	8,7	98	10,1	3,9	2,9	8,4	100	250	15	240	39	85	8000	800	3,8
9	12,0	85	9,9	8,0	4,0	8,7	100	300	33	265	50	625	11500	4500	3,6
10	12,0	99	10,1	10,0	6,0	8,4	99	370	38	215	75	375	20000	4500	3,7
11	16,0	100	10,5	4,0	2,9	8,0	100	300	28	215	45	515	11500	4500	3,9
12	10,7	95	9,8	6,0	2,8	8,5	101	270	33	215	39	515	11500	4500	3,8
Кларк за А.П.Виноградовим мг/кг ґрунту(1962)	16	83	18	47	58	1,1	83	1000	90	650	340	170	46500	4500	2,5
Кларк за Л.О.Карпачевським мг/кг ґрунту	10	50	10	20	40	2,0	200	760	100	50	300	300	-	4600	-

**за даними 2011 р.*

Проведений аналіз проб ґрунту і визначено 15-ть хімічних елементів. Як видно з таблиці 1, в придорожних смугах чіткої закономірності в розподілі хімічних елементів не виявлено, поскільки кожний хімічний елемент характеризується високою варіабільністю. Наприклад, вміст Zr змінюється від 70 до 625 мг/кг ґрунту, тобто перевищення над мінімальними величинами становить 8,9 разів, кількість Mn змінюється від 55 до 400 мг/кг, Fe – від 2,75 до 20 г/кг, тобто перевищення складає – 7,3 рази. Показники змінюються в межах Ti – 0,4-4,5г/кг, тобто перевищення складає 11,3 рази, V від 15-38 мг/кг (перевищення складає– 2,5 рази). Перевищення вмісту Ba (95-300 мг/кг) та Sr (35-185 мг/кг) відповідно складають: 3,9 та 5,3 рази. Такі коливання величин майже у всіх аналізованих ґрунтових розрізах, на нашу думку, пов'язані з нерівномірним розсіюванням хімічних елементів, акумулятивними процесами в гумусованих горизонтах та неоднорідністю субстрата в умовах інтенсивного розвитку дефляційних процесів, тобто перевідкладенням різних за властивостями піщаних наносів, що підтверджується наявністю нахиленої шаруватості ґрунтових горизонтів з слідами гумусових прошарків.

Проведено співставлення з метою виявлення, як змінюється кількість хімічних елементів, їх вміст в залежності від віддалі від існуючої дороги.

Аналіз вмісту Zr показує, що його концентрація дещо корелює з величиною віддалі від існуючої дороги. При порівнянні величин цього елемента в південній та північній приавтомагістральних смугах встановлено, що (полігони 1 та 2; 3 та 4; 6 та 7) накопичення техногенного елемента відбувається більше в північній смузі. Різниця між цими смугами складає відповідно 30, 175, 190 мг/кг ґрунту, що пов'язано з переважанням південно-західних вітрів. В закладених обабіч дороги полігонах 9 та 10 зафіксовано інтенсивне накопичення в південній придорожній смузі, що обумовлено впливом північних та місцевих вітрів у розчленованому пасмі Розточчя.

Визначено, що кількість Mn в північній та південній смугах майже однотипна. Різниця не перевищує 50 мг/кг ґрунту, за винятком полігонів 3 та 4, де в південній смузі його вміст майже в два рази менший ніж в північній (50 та 100 мг/кг ґрунту).

Розподіл величин Sr в ґрунтах у північній та південній примагістральних смугах повторює закономірності розподілу Zr, тобто більш інтенсивне накопичення Sr в північній смузі, ніж в південній. Мінімальна різниця складає 6 мг/кг (полігони 11 та 12), максимальна 25 мг/кг ґрунту (полігони 9 та 10), що складає 32,3 %. Однак в окремих випадках (полігон 5) біля відстійників ЯДГХП «Сірка» вміст Sr сягає 185 мг/кг ґрунту, тобто перевищення над природним вмістом сягає 135 мг/кг ґрунту (27 %).

Найнищий вміст Zr зафіксований у піщаних ґрунтах і змінюється від 90-160 мг/кг [7], за нашими даними вміст цього хімічного елемента змінюється від 70 до 350 мг/кг сухого ґрунту. Наші дослідженя показали, що максимальна кількість Zr виявлена в ґрунтах, сформованих на лесових товщах (515-625 мг/кг), лише в одній відібраній пробі ґрунту (полігон 5), сформованого на флювіогляціальних відкладах і знаходиться недалеко від

відстійників ЯДГХП «Сірка», вміст цього елемена складає 625 мг/кг ґрунту, що пов'язаний з промисловими стічними водами [2].

Висновки. В межах примагістральних територій спостерігаються наступні природно-техногенні процеси: дефляційні, карстові, ерозійні, заболочення. Розподіл техногенних полютантів тісно пов'язаний з переважаючими вітрами. Однак, у випадку зміни напрямку дороги, накопичення техногенних полютантів спостерігається у ґрунтах підвітряних автомагістральних смуг. Поскільки дорога прокладена з заходу на схід, чітких закономірностей в розподілі хімічних елементів не виявлено. Встановлено, що в ґрунтах найбільше накопичуються наступні хімічні елементи: Fe, Ti, Zr, Mn, Ba. Перевищують кларкові величини такі хімічні елементи, як Zn, Mo, Cr, Zr, Sn, Pb. Для оцінки акумулятивних тенденцій техногенних полютантів у примагістральних смугах в умовах інтенсивного використання траси, необхідно проводити стаціонарні дослідження з метою розробки оптимізаційних заходів.

Використані джерела:

1. Геренчук К. І. Природа Львівської області / К. І. Геренчук. Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана. – Львів.– 1972. – 151 с.
2. Кабата-Пендиас А., Пендиас Х. Микроэлементы в почвах и растениях / А. Кабата-Пендиас, Х. Пендиас. Пер. с англ. – М.: Мир. – 1989. – 439 с.
3. Ковальчук І. П. Геоекологія Розточчя. / І. П. Ковальчук., М. А. Петровська // Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 192 с.
4. Косик Н. Скарби Яворівщини. / Н. Косик, Л. Косик. – Львів: Логос, 2009. – 244 с.
5. Косик Л. Результати стаціонарних та напівстаціонарних досліджень сучасних екзогенних геоморфологічних процесів в Українському Розточчі./Л. Косик // Львів: Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна, Вип. 34. – 2007. – С. 135-141.
6. Косик Л. Б., Кравчук Я. С. Вплив морфометричних показників на характер поширення інтенсивності площинного змиву в Українському Розточчі. / Л.Б. Косик, Я.С.Кравчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. − Вип. 20.16. – С. 57-62.
7. Лукашев К. И., Петухова Н. Н. Микролементы в ландшафтах Белорусской ССР./ К. И. Лукашев, Н. Н. Петухова.// Почвоведение, № 8, 1974. –47 с.
8. Луцишин О. Структурно-агрегатний стан дерново-підзолистих ґрунтів Надсянської рівнини./ О. Луцишин. // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. Вип.39. – 2011. – С.237-244.
9. Никифорова Е. М. Свинець в ландшафтах экосистем Техногенные потоки вещества в ландшафтах и состояние экосистем. / Е. М. Никифорова. – М.: Наука, 1981. – С. 87 – 91.
10. Рудько Г. І. Геологія з основами геоморфології. / Г. І. Рудько, О. М. Адаменко, О. В. Чепіжко, М. Д. Кочан // Чернівці : Видав. Дім "Букрск", 2010. – 398 с.
11. Снітинський В., Зеліско О. Моніторинг екологічного стану поверхневих і ґрунтових вод території Язівського сірчаного рудника на Яворівському ДГХП "Сірка" Львівської області // В. Снітинський, О. Зеліско. http://www.nbuv.gov.ua/ portal/Chem_Biol/Vldau/Agr/2009/files/09svvilr.pdf
12. Стахів Т. Звіт «Узагальнення матеріалів по вивченню екзогенних геологічних процесів по території діяльності підприємства та інженерно-геологічне довивчення території Львівської та частково Закарпатської областей з метою геологічного обґрунтування протизсувних заходів та геологічного забезпечення УІАС НС» (тит. 014).–Національна акціонерна компанія "Надра України», ДП «Західукргеологія», Львівська ГРЕ, м. Львів, вул.Тургенєва, 33, грудень 2006р. – с. 299.
13. Цись П. М. Геоморфологія УРСР / П. М. Цись // Львів: Видав. Львів. ун-ту, 1962.– 233 с.
14. zik.ua/ua/news/2010/03/04/219462.

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Салихова Е.В., Савостина О.А., Станченко Л.Ю.

ЭКОЛОГО-ГИДРОХИМИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ОБЪЕКТОВ ГИДРОЛОГИЧЕСКОЙ СЕТИ Г.КАЛИНИНГРАДА

Обсуждаются результаты визуальных исследований береговых зон исторических городских водных объектов рекреационного водопользования и их гидрохимическое состояние.

The article presents results of visual researches of coastal areas of Kaliningrad: historical recreation water objects. In the focus of the study are some aspects of hydrochemical conditions.

Рост городов неразрывно связан с увеличением объема сточных вод, которые неизбежно попадают в водные объекты. Ручьи, озера, пруды в городе являются как естественными дренами для водного стока, так и коллекторами всех сточных вод. В современном городском ландшафте, испытывающем значительную экологическую нагрузку, особенно сильно загрязняются именно аквальные ландшафты, представляющие собой конечные звенья каскадных систем, служащие приемниками миграционных потоков вещества.

В то же время городские водные объекты, представляющие собой неотъемлемую часть всей ландшафтно-архитектурной системы города и их качественное состояние должно удовлетворять видеоэкологическим, эстетическим и санитарно-гигиеническим нормам.

Город Калининград расположен в пойме р. Преголи и имеет густую сеть небольших естественных и исторических рукотворных водотоков и водоемов. Рукотворные водные объекты возникли в XV веке в связи с необходимостью формирования запасов пресной воды, обеспечения работы мельниц, и, главное, осушения территории в связи с её переувлажнением. Затем водные объекты многократно трансформировались, гидрологическая сеть усложнялась, появлялись иные функции и к началу XX в. водные объекты являлись основой сложной системы озеленения города, приобретя новую рекреационную функцию и функцию экологического каркаса городского ландшафта [4, стр 3]

В настоящее время эти ручьи и водоемы по-прежнему являются водоемами культурно-бытового водопользования и относятся к водным объектам, используемым для отдыха населения и занятия спортом, но купание в них запрещено в связи с высоким содержанием кишечных палочек и взвешенных веществ [3, стр.36].

Большинство водотоков впадают в р. Преголя. Преголя (в черте города – 15,9 км) протекает через город с востока на запад, делит территорию на две части - северную, более высокую и южную низкую,

впадает в Калининградский залив, который открывается в Балтийское море.

Избыточная влагообеспеченность территории города (более чем 300 мм в год), небольшой уклон местности, близкое залегание грунтовых вод обусловили необходимость обустройства гидротехнических сооружений, обеспечивающих благоприятный водный режим отдельных водных объектов и гидрографической сети в целом, которая включает 23 водотока общей протяженностью 120 км и более 100 небольших водоемов, локализованных в пространстве города в три гидрологических узла (рис.1).

Площадь прибрежной зоны водотоков Калининграда составляет 158,6 га, из них жилой застройкой заняты 8 га, промышленной – 13,3 га, дачными участками и лесопарками 62,1 га, с/х угодьями – 75,1 га. Площадь водосбора для наиболее крупных водных объектов в км² составляет для р. Воздушный – 3020, Парковой – 396, Литовский - 81, Северный – 1115, Менделеевский – 300, р. Товарная – 2612. Состояние этих водотоков в значительной мере отражает экологическую обстановку в городских районах и пригородах.

Основными материалами для обсуждения состояния береговой зоны и анализа состояния водоемов послужили количественные и качественные результаты, полученные за период 2003-2011 гг. в ходе комплексного обследования качественного состояния городских водных объектов и береговых территорий. Исследования, предпринятые нами в последнее десятилетие, показали, что многие водоемы находятся в крайне неудовлетворительном состоянии, как в эстетическом, так и в гигиеническом плане, многие каналы заилены, перекрыты насыпями, искусственные перепады разрушены, ряд прудов не зарегулированы, существует множество несанкционированных врезок, некоторые объекты находятся на грани деградации. Ухудшение качества воды и отсутствие эстетики рекреационных водоемов и водотоков связано также с постоянным сбросом в них неочищенных хозяйственно-бытовых и дождевых стоков города. Большая часть сточных вод, не менее 80% сбрасывается без очистки и относится к категории «загрязненных», биологической и химической очистке подвергается не более 5% сточных вод [1, стр22].

В ходе исследования дана характеристика городских водных объектов, проведено визуальное обследование прилегающих территорий и проведен анализ их эколого-гидрохимического состояния. Гидрохимическая съемка, предпринятая нами летом 2010 г. и последующий анализ проб воды позволил оценить по стандартным гидрохимическим показателям (содержание растворенного в воде кислорода в мг/л и в процентном отношении от нормы, биологическое потребление кислорода (БПК5), окисляемость, pH, содержание фосфатов, количество взвешенного вещества, содержание в нем органического вещества) состояние основных водных объектов города в разных его районах: в центре города систему прудов Верхний- Нижний с

разветвленной сетью ручьев, вытекающих из них и питающих эти водоемы в том числе систему канала Литовского с прудами в восточной части города и систему ручья Паркового; систему пр. Нескучный – канал Воздушный в западной части города, систему река Преголя – река Товарная и систему прудов в южной части города.

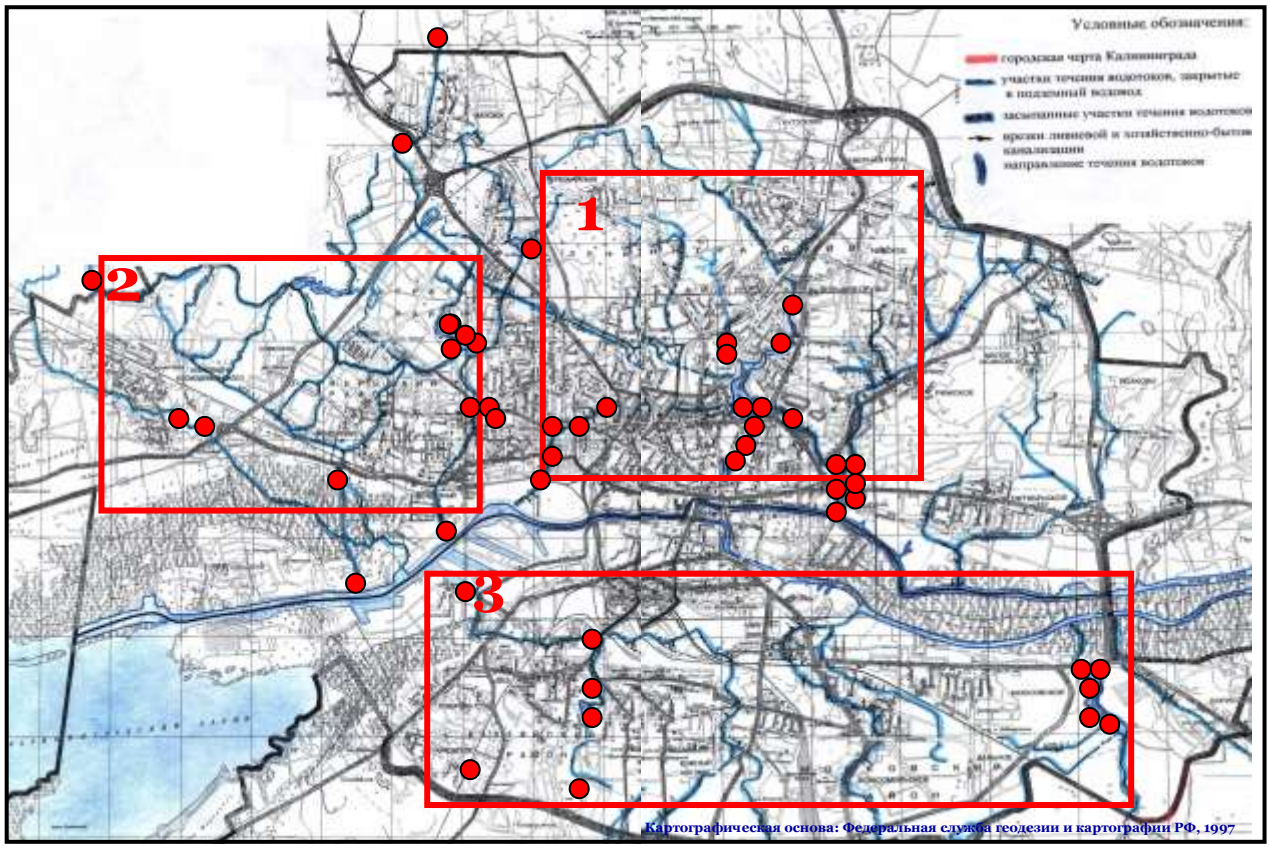

Рис. 1. Гидрологическая сеть г. Калининграда

Данные полученные нами по отдельным гидрохимическим показателям представлены в табл. 1. В летний период в водных объектах города содержание растворенного в воде кислорода имеет величины от нулевых значений (в восьми точках) до 91% от нормы, показатель окисляемости. Все водные объекты являются рекреационно-значимыми. Два крупных водоема (пруд Верхний и пруд Нижний) имеют высокий уровень рекреационной значимости, здесь проведены работы по улучшению состояния водоемов с созданием благоустроенных рекреационных зон.

Мелкие пруды и протяженные водные объекты ограниченно пригодны или непригодны для рекреационного использования в связи с застройкой или захламленностью береговой зоны и визуальным загрязнением самих объектов. Эти неблагоустроенные и выключенные из рекреации участки требуют качественных изменений с целью повышения их потребительской значимости.

Таблица 1.

Гидрохимические показатели гидрологической сети г. Калининграда

Водоем, место отбора пробы	*Содержание O_2, %*	*Взвеш. в-во, г/л*	*Фосфаты мг/л*	*Нитраты мг/л*	*pH*	*Окисляемость мг О/л*	*Раств. в воде O_2 мг/л*	*БПК5 (O_1 - O_5) мг/л*	*t^0,С*	*Орг. в-во, г/л*
Центральная часть города										
1. Лесное озеро (Ашман парк)	70	-	2,1	0,010	8,45	16,00	5,64	0,8	27,7	-
Верхний пруд										
1. Впадение ручья Северного в пруд	-	0,726	5,2	0,016	4,25	9,92	0,00	0,00	16,2	0,284
2. Восточный рог, пруд 1	68	0,424	4,0	0,013	6,27	7,68	6,01	1,04	22,6	0,144
3. Восточный рог, пруд 2	21,0	0,608	3,8	0,013	7,63	8,48	2,09	0,00	17,1	0,196
4. Западный рог пруда	60,0	0,326	2,8	0,018	4,9	5,60	5,65	3,45	19,2	0,148
5. Юж. часть пруда -1	89,1	0,736	2,9	0,01		7,84	8,03	0,00	20,9	0,168
6. Юж. часть пруда -2	98,3	0,476	3,4	0,008	5,6	8,16	8,8	8,00	21,4	0,263
Нижний пруд										
1. Северная часть прав. пруда мост	7,9	0,578	3,4	0,009	3,55	7,52	1,35	0,00	16,9	0,186
2. Центральная часть, 1	84	0,508	3,1	0,008	2,95	7,84	7,35	0,00	22,8	0,256
3. Центральная часть, 2	99	0,578	2,9	0,008	3,85	6,40	8,60	0,00	23,2	0,198
4. Южная оконечность	94	0,530	3,1	0,008	4,80	5,92	8,00	0,00	24,6	0,160
Парковый ручей										
1. Северная часть пруда	92	0,394	3,4	0,008	7,65	8,00	8,02	7,62	23,1	0,160
2. Центральная часть пруда - 1	82	0,462	3,6	0,015	8,80	6,88	6,98	0,00	24,3	0,178
3. Центральная часть пруда - 2	53	0,430	5,2	0,01	8,45	6,24	4,50	0,00	24,2	0,140
4 Центральная часть пруда - 3	-	0,394	7,1	0,027	7,62	9,44	0,00	0,00	23,6	0,170
5. Центральная часть пруда - 4	-	0,442	4,8	0,032	7,65	9,60	0,00	0,00	23,2	0,144
6. Центральная часть пруда - 5	-	0,494	6,4	0,029	7,60	8,80	0,00	0,00	23,1	0,140
7. Центральная часть пруда - 6	-	0,505	4,5	0,022	7,42	6,40	0,00	0,00	18,8	0,150
8. Центральная часть пруда - 7	27	0,480	4,0	0,050	7,60	23,20	2,43	0,00	22,4	0,180
9. Впадение ручья в р. Преголь	-	0,928	8,3	0,031	7,51	10,72	0,00	0,00	23,6	0,798
Северная часть города										
За поселком Чкаловск										
1. Р.Голубая	29,5	0,230	8,6	0,016	7,19	24,8	2,73	0,00	19,8	-
За окружной дорогой										
1. Р.Голубая	31,6	0,376	2,8	0,042	7,5	15,20	2,82	0,00	21,6	-
Пруд Школьный										
1.Пр. Школьный	72,6	-	2,1	0,015	8,59	19,20	6,46	5,5	26,8	-
Пруд «Нескучный»										
1. Сев-зап. часть - 1	91,	0,490	7,4	0,011	8,34	10,00	7,80	0,0	24,	0,194

	0							0	2	
2. Сев.-зап. часть - 2	83,3	0,498	7,4	0,012	8,68	9,20	7,19	0,00	23,3	0,212
3. Сев-вост. часть	91,0	0,230	4,7	0,01	8,39	9,60	7,41	0,00	22,4	0,120
4. Место впадения питьевого канала - 1	44,0	0,290	7,2	0,019	7,4	7,60	4,0	0,00	21,6	0,116
5. Место впадения питьевого канала - 2	91,0	0,260	4,1	0,005	8,5	6,80	7,6	7,45	25,2	0,120
Пруд по ул.Бассейной										
1.Пруд	25,0	-	4,3	0,056	7,55	7,52	2,27	0,00	21,5	-
Озеро Близнецов										
1. Озеро - 1	69,6	-	0,7	0,008	8,15	15,2	5,67	0,00	26,6	-
2. Озеро - 2	87,0	-	0,9	0,008	8,63	12,80	7,17	2,4	26,3	-
Канал Воздушный										
Впадение в р. Преголь	11,0	0,300	3,1	0,037	7,55	43,20	1,00	0,00	22	0,114
Западная часть города										
1. Карьерное озеро	93,0	-	0,5	-	2,97	3,20	8,12	1,5	23	-
2. Канал питьевой	59,0	-	0,8	0,012	2,60	8,16	8,34	2,16	14	-
3. Канал Лесной	4,86	-	4,8	0,005	7,6	8,00	0,54	0,00	11	-
4. Озеро Пелавское	90,0	-	0,3	0,005	8,28	7,60	9,26	3,03	15	-
5. Канал Менделеевский - 1	40,0	-	4,0	0,014	7,31	12,00	3,79	1,91	19,6	-
6. Канал Менделеевский при впадение в р. Преголь	-	-	5,2	0,014	7,2	22,40	0,00	0,00	21,2	-
Восточная часть города										
Литовский канал										
1. Начало канала	69,0	0,408	4,8	0,025	7,47	6,00	6,56	2,42	18,8	0,200
2. Средняя часть канала	32,0	0,356	4,8	0,058	7,6	7,60	2,90	2,4	21,2	0,144
3. Место впадения в р. Преголь	66,0	0,432	5,5	0,071	7,8	5,60	6,03	2,89	20,6	0,140
4. Барьер ручей-река	63,7	0,386	7,7	0,017	7,74	8,40	5,30	3,56	25,4	0,122
Пруд Ялтинский										
1. Северная часть пруда	63,7	-	6,2	0,014	7,56	10,40	1,42	0,00	20,8	-
2. Центральная часть пруда	4,42	-	6,9	0,013	7,52	9,60	0,39	0,00	22,2	-
3. Точка впадения канала в р.Преголь	3,6	-	8,4	0,015	7,5	10,80	0,27	0,00	22,4	-
Южная часть города										
Река Товарная										
1. Место впадение в р. Преголь	-	0,912	6,4	0,025	7,34	9,60	0,00	0,00	26	0,125
2. Под мостом по ул. Тихорецкая	17,0	0,530	8,3	0,017	7,35	10,00	1,53	0,00	22,8	0,172

В летний период в водных объектах города содержание растворенного в воде кислорода имеет величины от нулевых значений (в восьми точках) до 91% от нормы, показатель окисляемости колеблется от 2 до 9 ПДК, содержание взвешенных веществ – от 0,230 г/л до 0,928 г/л, что свидетельствует о формировании в водах техногенного потока, содержание фосфатов варьирует в интервале от 5,2 до 8 мг/л, органические вещества в составе взвешенного вещества составляют от 114 мг/л до 798 мг/л. По содержанию фосфатов, взвешенного вещества, температуры

воды, величинам окисляемости и БПК5 почти все водные объекты можно отнести к категории « сильно загрязненные» [2, стр.112].

Все городские водоемы и водотоки в настоящее время представляют собой природно-антропогенные или антропогенно-техногенные объекты либо с значительно измененными природными свойствами, либо угнетенные и деградировавшие в канализационные водотоки. Основной причиной прогрессирующего заиления, загрязнения и выраженной деградации водных объектов является несопоставимость способности к естественному самоочищению с величиной потока поступающих в водные объекты загрязняющих веществ.

В последнее десятилетие конфигурация многих водных объектов подверглась определенной трансформации, вызванной трансформацией водосборных бассейнов: выравнивание русла, отсыпки грунта, образование свалок, застройка берегов, нерациональное благоустройство. Состояние береговой зоны и прилегающих территорий находится в диапазоне слабо-средне-сильно нарушенных.

Застройка береговой зоны или непосредственно русел мелких каналов и ручьев приводит к заболачиванию городской территории, нарушению структуры экологического каркаса городского ландшафта.

Використані джерела:

1.Великанов Н.Л., Проскурнин Е.Д. Калининградская область: Особенности использования водных ресурсов. – Калининград: ФГУИПП «Янтарный сказ», 2003 – 128 с.

2.Владимиров А.М., Орлов В.Г. Охрана и мониторинг поверхностных вод суши – СПб.: РГГМУ, 2009.220 стр.

3.Доклад об экологической обстановке в Калининградской области в 2011году. Калининград, 2012 г., 163стр.

4.Салихова Е.В., Савостина О.А. Оценка эколого-гидрохимического состояния р. Преголи. Ученые записки Русского географического общества (Калининградское отделение) т.11., 2012 г, www.kantiana.ru

УДК 911.53

Воловик В. М.

ТАФАЛЬНІ ЛАНДШАФТИ КЛАДОВИЩ

У статті проаналізовані концепції виділення етнокультурного ландшафту як регіону. Етнокультурний ландшафт розглядається як об'єкт дослідження регіонального етнокультурного ландшафтознавства. Наголошено на перевазі міждисциплінарного підходу, з урахуванням здобутків фізичної географії, історії, етнології, геополітики, соціальної та економічної географій.

Ключові слова: кладовище, тафальний ландшафт, культурний ландшафт, етнокультурний ландшафт, регіон.

В статье проанализированы концепции выделения этнокультурного ландшафта как региона. Этнокультурный ландшафт рассматривается как объект исследования регионального этнокультурного ландшафтоведения. Отмечено преимущество междисциплинарного подхода, с учетом достижений географии, истории, этнологии, геополитики, социальной и экономической географий.

Ключевые слова: кладбище, тафальный ландшафт, культурный ландшафт,

этнокультурный ландшафт, регион.

The article analyzes the concept of ethnocultural landscape as a selection region. Ethnocultural landscape is seen as an object of study of regional ethnocultural Landscape. Emphasized the superiority of an interdisciplinary approach, taking into account the achievements of physical geography, history, ethnology, geopolitics, social and economic geographers.

Key words: cemetery, tafal landscape, cultural landscape, ethnocultural landscape, region.

Актуальність досліджень. У типології антропогенних та культурних ландшафтів можна зустріти значну кількість ландшафтних комплексів, які не відповідають загальновідомій класифікаціям. Серед них виділяють ландшафти, пов'язані з релігійними культами та віруваннями – сакральні. Ще незвичнішими, хоча й не менш цікавими, а також генетично спорідненими з попередніми, є тафальні. Для вшанування померлих створювали спеціальні споруди, виділяли окремі території для поховання. На зміну звичайним ямам (ямна культура) прийшли гігантські конструкції – піраміди, кургани, могильники. Значна кількість та різноманітність дає можливість їх типологізувати.

Аналіз досліджень і публікацій. Як тип ландшафтів, тафальні вперше виділені та класифіковані В.М. Воловиком [2, 3]. Описи кладовищ Тернопільської області є у праці Б.М. Андрушківа, який дослідив тафальні ландшафти у різні історичні періоди та різних етносів (польський, єврейський, австрійський) [1]. Єврейським тафальним ландшафтам присвячені праці Ю.І. Ходорковського [13]. Єврейські кладовища описані А.М. Ліпською [8]. Некрополі України описані у працях В.А. Жадько [6, 7]. Кріс Парк аналізує зв'язок релігії і ландшафту, виділяючи у т. ч. «landscapes of dead» (ландшафти смерті), характеризує сакральні місця [16].

Результати досліджень. Кладовище – місце для поховання померлих, «священне» місце, де зберігається відповідний ритуальний етикет. Часто розташовані поблизу або у межах сакральних ландшафтів. До головних причин їх появи віднесено: а) епідемії, які прискорювали формування кладовищ; б) збільшення кількості міст та містечок; в) поява законів захоронення.

Етимологія терміну. В українській мові «кладовище» етимологічно пов'язане зі словом «класти» [5]. «Цвинтар» (від лат. coemeterium, яке у свою чергу з грец. κοιμητήριον — місце спочинку, κοιμοῦμαι — спати) може вживатись як синонім «кладовища» або розглядатись як подвір'я і кладовище біля церкви (в англійській мові – *churchyard,* що дослівно – церковне подвір'я). У російській мові «кладбище» походить від руського діалектизму «буй», «буйво» і давньо-шведського bu що означає «житло», у болгарській мові – «гробище» від grob (могила). В англомовній літературі – *burial* place (місце поховання), *cemetery* (кладовище), *churchyard* (цвинтар). Термін *burial* походить від англосаксонського birgan, що етимологічно пов'язане з barrow (курган), burrow (нора) і навіть *burgh* (*містечко* !!!) [15]; graveyard (різновид кладовища) етимологічно пов'язаний з gård (сад); burying ground (поховання), necropolis (некрополь), mausoleum.

Історія формування. Могили з трупопокладенням з'являються у черняхівських племенах. Відповідну роль у поховальних обрядах відіграли сармати та поширення християнської релігії. У дохристиянський період давні

слов'яни ховали небіжчиків у житлах або поблизу них. Р. Мерінгер здійснюючи лінгвістичний аналіз готського слова hlija (хлів), доводить, що у німців це слово означало не тільки житло, а й могилу [9]. У І тисячоріччі слов'яни вибирали місця поховання біля протічної води, у лісах, на незначних підвищеннях, на горбах або городищах. Улюбленим місцем була розвилка доріг. З появою християнства, цвинтарі формуються поблизу сакральних споруд. Межею для кладовища були загорожі або вали.

Християнське віросповідання забороняло насипати над могилами кургани. Християнські могили відразу втратили високий насип, перетворившись у звичайні могили і стали концентрувались навколо ядер сакральних ландшафтів. Така ситуація склалась на початок XI сторіччя, коли могилу обкладали тільки великим камінням. З часом кількість каменів зменшується, а їх розміри збільшуються. З XII сторіччя могила обмежується тільки 4 великими каменями.

Слов'янські кладовища (дохристиянські) зазвичай знаходились далеко від поселень, поблизу від протічних вод, на похилому схилі лісового масиву, а також поблизу вершин горбів. Часто для поховань вибирали перехрестя доріг. З появою християнства цвинтарі почали формуватись навколо церков та костелів. Давні кладовища мали різні розміри: від кількох могил до кількох сотень. Територія тафального ландшафту не мала огорожі. Якщо кладовище розташоване у городищі, межею був насипний земляний вал [10]. У формуванні тафальних ландшафтів важливу роль відіграє орієнтація поховань. Переважала західна орієнтація, що пов'язано з християнським поховальним обрядом. У XVII-XVIII ст. з'являються військові, морські, тюремні (наприклад, за стінами Шліссельбурзької фортеці), інфекційні кладовища. Кладовища у Поділлі починають інтенсивно формуватись з середини XVI ст., з появою значної кількості містечок та зростанням кількості населення. Відповідно до квартальної забудови у містечках з'являються кладовища за етноознакою. Більшість сучасних кладовищ втратили етнонаціональні ознаки і представлені культурними та антропогенними ландшафтами.

Ландшафтна структура. Більшість діючих цвинтарів та кладовищ можна віднести до ландшафтно-технічних систем, покинутих – до власне антропогенних ландшафтів (частково використовуються під забудову промислових та житлових споруд, створення парків). Кладовища є найпоширенішим видом тафальних ландшафтів як за розмірами (до 400 га), так і загальною кількістю. Відмінною рисою більшості цвинтарів є кластери могил (з вираженими прямокутними обрисами) (рис. 1) оточених стіною або іншою межею.

На кладовищах змінений ґрунтово-рослинний покрив. Ями під поховання копаються на глибину 1-1,5 м, відповідно всі горизонти ґрунтового покриву і частково підстильні породи виймаються і в подальшому повертаються на місце з повністю зміненою структурою. Вони нагадують ущільнені техногенні суміші. У результаті викопування могил утворюється своєрідна «мозаїчна» структура ґрунту, із характерним чергуванням ґрунтів та ґрунтосумішей. Відсутність подальших порушень ґрунтового покриву сприяє появі багатьох видів тварин, особливо безхребетних. Встановлена висока різноманітність членистоногих. Виділено 46 видів денних метеликів, 61 вид шовкопрядів, 133 види совок, 108

видів п'ядениць [14, с. 146]. Особливим харчовим ресурсом є старий хмиз вінків, в якому мешкає жук-плоскотілка.

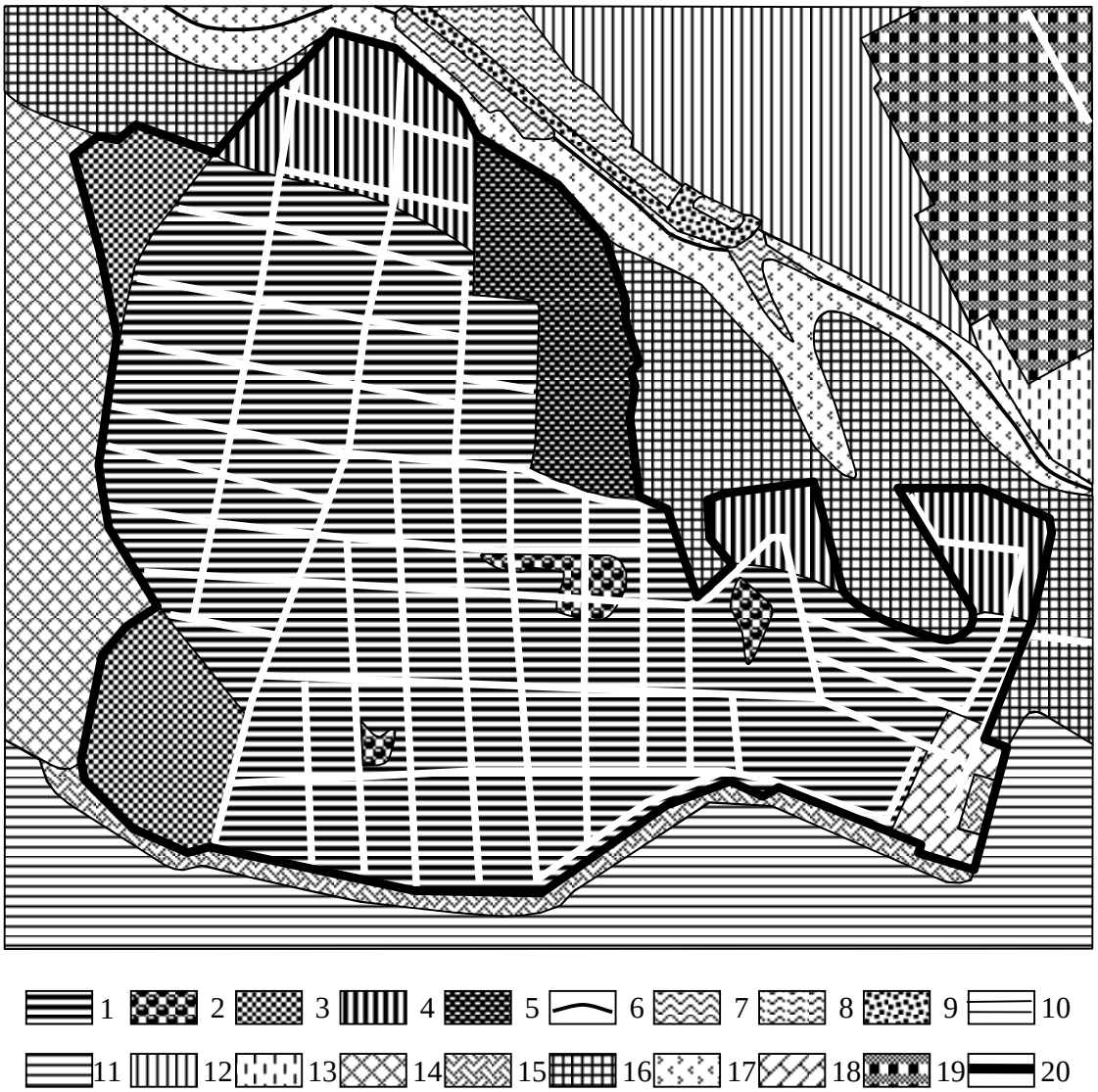

Тафальні ландшафти. Вододільний (плакорний) тип. Урочища: 1 – вирівняна лесова поверхня, вкрита сірими лісовими опідзоленими ґрунтами та грунтосумішами під могилами з різнотравними асоціаціями і бур'янами; 2 – вирівняна лесова поверхня, вкрита сірими лісовими опідзоленими ґрунтами та грунтосумішами під могилами та деревними асоціаціями (граб, береза, сосна, ялина); 3 – вирівняна лесова поверхня, вкрита сірими лісовими опідзоленими ґрунтами без рослинного покриву (резервні ділянки під могили).

Схиловий тип. Урочища: 4 – пологий лесовий схил (3-5^0), вкритий сірими лісовими опідзоленими ґрунтами та грунтосумішами під могилами з різнотравними асоціаціями і бур'янами; 5 – пологий лесовий схил (3-5^0), вкритий сірими лісовими опідзоленими ґрунтами без рослинного покриву (резервні ділянки під могили).

Водно-рекреаційні ландшафти. Заплавно-русловий тип. Урочища: 6 – русло струмка, глибиною 1-2 м із заболоченим дном; 7 – затоплена заплава; 8 – ставки глибиною 2-3 м; 9 – земляні дамби 2-3 м висоти, вкриті трав'яною рослинністю.

Дорожні ландшафти. Вододільний та схиловий типи. Ландшафтно-техногенні комплекси: 10 – асфальтована дорога.

Сільськогосподарські ландшафти. Вододільний (плакорний) тип. Урочища: 11 – польові

ландшафти на плакорі, вкриті сірими лісовими опідзоленими ґрунтами під сільськогосподарськими угіддями. *Схиловий тип*. Урочища: 12 – польові ландшафти на пологому лесовому схилі (3-5^0), вкритому сірими лісовими опідзоленими ґрунтами (автодром); 13 – польові ландшафти на пологому лесовому схилі (3-5^0), вкритому сірими лісовими опідзоленими ґрунтами під пустирем.

Лісові антропогенні ландшафти. Вододільний (плакорний) тип. Урочища: 14 – лісокультурні ландшафти на плакорі, вкритому сірими лісовими опідзоленими ґрунтами з дубово-грабовими насадженнями з домішкою ясену, клену, липи; 15 – лісосмуга на плакорі, вкритому сірими лісовими опідзоленими ґрунтами з дубово-грабовими насадженнями. *Схиловий тип*. Урочища: 16 – лісокультурні ландшафти на пологому лесовому схилі (3-5^0), вкритому сірими лісовими опідзоленими ґрунтами з дубово-грабовими насадженнями з домішкою ясену, клену, липи; 17 – перезволожена балка, вкрита сірими лісовими опідзоленими ґрунтами з дубово-грабовими насадженнями з домішкою ясену, клену, липи.

Інші позначки. Ландшафтно-технічні системи: 18 – кладовище (господарські приміщення, майстерні); 19 – автомобільний ринок, з укритою асфальтом територією та господарськими спорудами.

Межі: 20 – кладовище.

Рис. 1. Сучасна структура тафальних ландшафтів кладовища Лука-Мелешківська (поблизу с. Лука-Мелешківська та м. Вінниця Вінницької області)

Також зустрічається жук різофагус, весною на пам'ятниках можна спостерігати його масове скупчення (тисячі особин). На кладовищах багато птахів, які мешкають і в різних типах селитебних ландшафтів: домовий горобець, ворона сіра; а також сільськогосподарських ландшафтів – зеленушка, чорний дрізд, зяблик, велика синиця, коноплянка, звичайний шпак, садова славка. Часто зустрічаються домашні кішки та собаки; з інших ссавців – кам'яна куниця, горностай, звичайний їжак, лісові та польові миші, звичайна полівка, дикий кролик, білка звичайна тощо.

Таблиця 1

Найбільші діючі кладовища м. Вінниці

Назва	Місце-розташування	Загальна площа, га	Площа поховань, га	Ландшафтно-технічні системи	Ґрунтово-рослинний покрив
Підлісне	Північно-західна околиця міста Вінниці, із трьох сторін межує з малоповерховим типом міських селитебних ландшафтів	17	9,2	Автопарк, майстерні з виготовлення ритуальних надгробних пам'ятників, адміністрація комбінату, деревообробний цех	Ґрунти сірі опідзолені, дуб звичайний, осика, клен звичайний, береза повисла; примули, матіоли, чорнобривці прямі, троянди немахрові
Лука-Мелешківське	Територія Лука-Мелешківської сільської ради	25,0	23,0	Контора з господарськими приміщеннями,	Ґрунти сірі опідзолені, дуб звичайний, граб звичайний, ялина європей-

	Вінницького району			майстерні з виготовлення пам'ятників, під'їздні дороги	ська, береза повисла; чорнобривці прямі, пеони
Пирогове	Південно-західна околиця Вінниці, 50 м від об'їзного шляху	3,0	2,9	Цвинтар неупорядкований у зв'язку з відсутністю електро- та водопостачання	Ґрунти сірі опідзолені середньосуглинисті на лесах; чорнобривці прямі, пеони

Трав'яний покрив цвинтарів дуже різноманітний. Наприкінці XIX ст. на кладовищах саджали плодові дерева: черешню, сливу, горіх або навпаки, дерева, які не давали плодів – вербу, ялину, щоб душа могла знайти сховок у дереві [12]. Зараз переважають тіневитривалі бур'яни, чагарники нітрофільних видів, узлісся (туя західна, модрина європейська, ялівець звичайний, ялина європейська) та декоративні рослини (низькоросла жива загорожа з багаторічних та килимових – алісум, арабіс, ірис низький, мускарі, дикі тюльпани, чорнобривці прямі, немахрові полеантропові троянди). На оброблених гербіцидами ділянках переважає очиток несправжній. Як приклад, розглянемо кладовища, розташовані у межах м. Вінниці. З них – одинадцять діючих (табл. 1) і по вул. Київський, яке вичерпало свій експлуатаційний період (від 30 до 40 років). У ландшафтній структурі помітна чітка прив'язка до надзаплавно-терасових та вододільних типів місцевостей, що зумовлено сучасними вимогами до поховань (рис. 2).

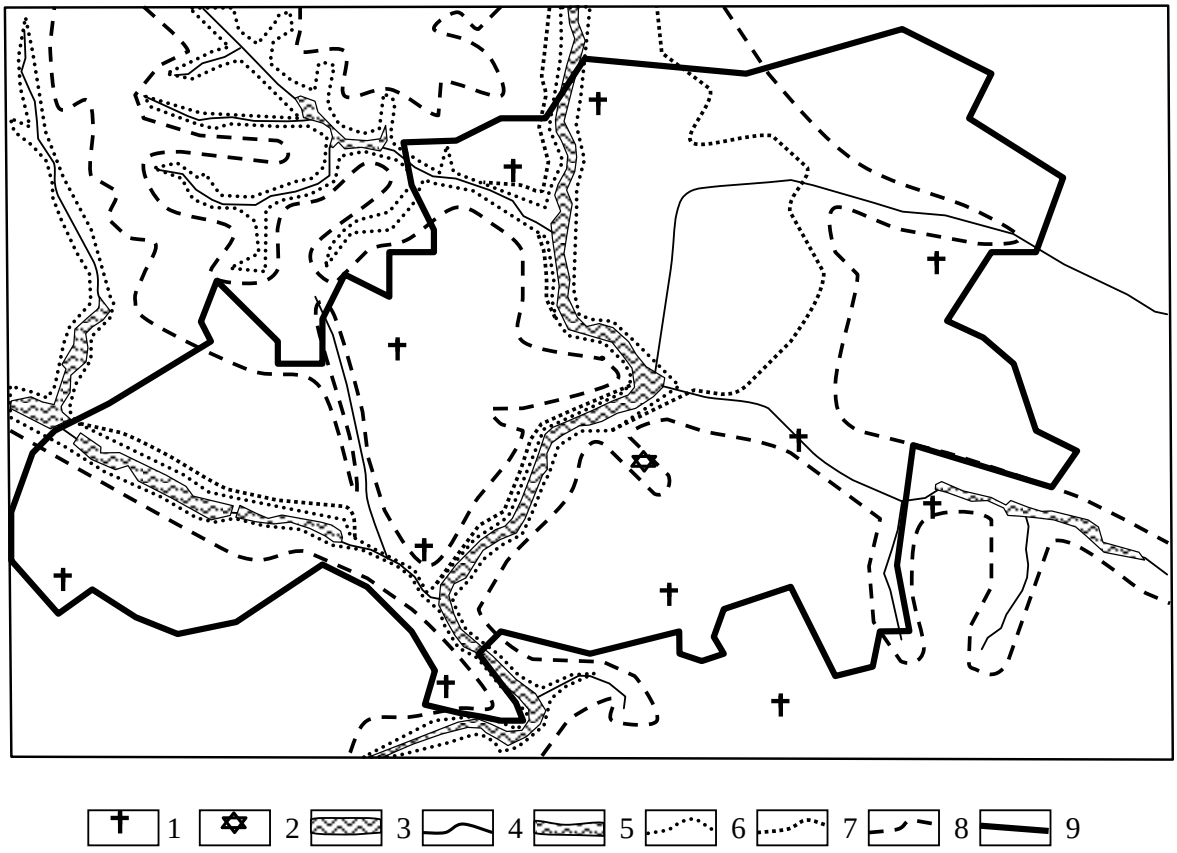

Тафальні ландшафти. Урочища: 1 – кладовища православного підтипу; 2 – кладовища іудейського підтипу.

Типи водних ландшафтів: 3 – натуральні водні комплекси річки Південного Бугу; 4 – притоки річки Південний Буг; 5 – водні антропогенні комплекси (ставки).

Межі типів місцевостей: 6 – заплавного і надзаплавно-терасового; 7 – надзаплавно-терасового і силового; 8 – схилового і вододільного; 9 – межа міста.

Рис. 2. Розташування сучасних тафальних ландшафтів м. Вінниця

Збільшення площі Вінниці призвело до змін у розташуванні тафальних ландшафтів. На початку XX ст. римсько-католицьке кладовище розташоване на околиці містечка, у XXI ст. припадає на територію центрального міського парку, а православне кладовище було розташоване у межах сучасної площі Гагаріна та центрального універмагу Вінниці. Єврейський цвинтар, розташований на лівому березі Південного Бугу знаходиться у занедбаному стані. Частина кладовищ, що не використовуються, сформувались власне антропогенні ландшафти. Замість них створені сквери (Хмельницьке шосе – вул. Першотравнева), парки (південна частина центрального парку культури і відпочинку м. Вінниці). Територіально, зелені насадження сучасних кладовищ розподіляються так: по периметру створюється зелена смуга з декоративними деревами (ялина, модрина, туя, ялівець) і чагарниками – у парковій частині, у межах квартальних структур – пам'ятні насадження поблизу місця поховань (чорнобривці, пеони, примули, матіоли).

У місті Хмельницькому є 8 кладовищ з традиційними похованнями та 1 єврейське (табл. 2), розташовані у межах вододільних місцевостей.

Таблиця 2

Кладовища м. Хмельницький

№	Назва	Стан	Площа земельної ділянки, га	% освоєння	Освоєно, га
1	Військове кладовище	Не діюче, 1966	8,5	100	8,5
2	Вул. Рибалка	Не діюче, 1966	1,8	100	1,8
3	Львівське шосе	Діюче	110,0	99	108,9
4	Гречани	Діюче	12,0	90	10,8
5	Лезневе	Діюче	8,0	75	6,0
6	Ракове	Діюче	55,0	15	8,25
7	Книжківці	Діюче	4,0	80	3,2
8	Ружична	Діюче	26,0	100	26,0
9	Кам'янецьке	Не діюче, 1964	8,0	100	8,0

У Тернопільській області є 52 діючих і 14 закритих кладовищ; в етнокультурному розрізі – поховання українців, євреїв, поляків, словаків, австрійців, німців, татар, турків. У місті Тернопіль є 6 кладовищ, одне з яких – іудейське. Їх розташування пов'язане з надзаплавно-терасовими та вододільними місцевостями.

Етнокультурні особливості кладовищ. У регіоні сформувались тафальні ландшафти переважно під впливом української традиційної, польської, єврейської культур. Українські кладовища до XVI ст. з'являлись на церковних дворах, будучи

цвинтарями, пізніше – на околицях міст та містечок. У XVIII ст. поховання на території церков стали забороняти, що зумовлено санітарно-епізоотичними нормами, а у XIX ст. ця заборона стосувалась кладовищ у межах міст та містечок. Розташування сучасних кладовищ у межах селитебних ландшафтів зумовлено історичним характером тафальних ландшафтів: коли місто продовжувало зростати за рахунок прилеглих сіл, а кладовища опинялись у межах поселенської структури.

Появу єврейських тафальних ландшафтів датують XIII ст. У містечку Тиврові було знайдено могильний пам'ятник, поставлений громадою своєму голові у 1240 р., ім'я померлого голови громади – Самуїл. Напис на камені свідчить про те, що ще до монгольської навали на території Поділля були єврейські громади.

Ландшафти регіону – переважно горбисто-пасмові місцевості, почленовані ярами та балками, зі значною кількістю струмків та річок – створювали характерні особливості у розташуванні єврейських кладовищ (місцеві жителі їх називають «окописьками»), часто відокремлені від єврейського штетлу річкою, розташовувалось за яром або на схилі горба. Єврейські кладовища виносили за межі містечок. У регіоні збереглись надгробки XVI-XVII ст. На могилах цадиків ставили споруду (огель – «намет») у вигляді кам'яного будиночка, який захищав могилу від непогоди. Часто старі єврейські кладовища використовуються для господарських потреб. Наприклад, у містечку Чечельнику («окописько» розташоване за 100 м на південь від основної ділянки та межує з городами) частина кладовища розорана та перетворена на футбольне поле; у селі Чорний острів Хмельницької області на території частини старого цвинтаря влаштовано випас худоби; у селі Миколаїв Хмельницької області на місці кладовища розташований місцевий ринок тощо. Під єврейські кладовища виділяли незручні з сільськогосподарського погляду ландшафтні комплекси – вершину або схил пагорба, стрімкий берег ріки, яр або балку [4].

Старообрядці, на відміну від інших християн, громадських кладовищ не мали. Померлих вони ховали у лісі або на території власних садиб [11]. Обряд поховання здійснювали вночі, щоб про це не дізнались православні священики.

Висновки. Тафальні ландшафти кладовищ є маркером моно- та поліетнічного страту, дозволяючи виділити межі етнокультурного ландшафту. Види безнасипних могильників генетично споріднені, проявляючись у різних стратах: наприклад, яма – кладовище.

Тафальні ландшафтні комплекси вимагають ґрунтовного опрацювання, проведення крупномасштабних досліджень структури, функціонування та динаміки, створення ландшафтних карт, розробки класифікації, дослідження геохімічних процесів.

Використані джерела:

1. Андрушків, Б. Некрополі Тернопільщини, або Про що розповідають мовчазні могили. Бібліотечка: Некрополі України (Тернопільська область) [Текст] / Богдан Андрушків. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1998. – 96 с.

2. Воловик, В. М. До питання класифікації тафальних ландшафтів [Текст] / В. М. Воловик // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : географія. – Вінниця, 2001. – Вип. І. – С. 99-110.

3. Воловик, В. М. Тафальні ландшафти [Текст] / В. М. Воловик // Ландшафти і сучасність: Збірник наукових

праць. – Київ-Вінниця. – Вінниця : Гіпаніс, 2000. – С. 197-199.
4. Воловик, В. М. Територіальні особливості єврейських тафальних ландшафтів Поділля [Текст] / В. М. Воловик // Антропогенні географія й ландшафтознавство в XX і XXI століттях: Збірник наукових праць. – Вінниця-Воронеж. – Вінниця : Гіпаніс, 2003. – С. 123-126.
5. Етимологічний словник української мови [Текст] : в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – Т. 2 : Д – Копці / Укл. : Р. В. Болдирєв та ін. – 1985. – 571 с.; Т. 3 : Кора – М / Укл. : Р. В. Болдирєв та ін. – 1989. – 552 с.; Т. 5 : Р–Т / Укл. : Р. В. Болдирєв та ін. – 2006. – 704 с.
6. Жадько, В. А. Байковый некрополь [Текст] / В. А. Жадько. – К., 2004. – 165 с.
7. Жадько, В. А. Украинский некрополь [Текст] / В. А. Жадько. – К., 2005. – 346 с.
8. Ліпська, А. Єврейські некрополі Східного Поділля [Текст] / А. Ліпська // Подільська старовина: [Науковий збірник]. До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 174-178.
9. Нидерле, Л. Бытъ и культура древнихъ славянъ [Текст] / Люборъ Нидерле; [авторизованное изданіе съ введеніемъ и дополненіями автора и предисловіемъ академика Н. П. Кондакова]. – Прага : Издательство «Пламя», 1924. – С. 120-135.
10. Нидерле, Л. Славянские древности [Текст] / Л. Нидерле; [перевод с чешского Т. Ковалевой и М. Хазанова]. – М. : Издательство иностранной литературы, 1956. – 451 с.
11. О раскольниках Подольской епархіи [Текст] // Подольскія епархіальныя ведомости. – 1869. – № 20. – С. 821-830; № 21. – С. 845-863; № 22. – С. 877-890; № 23. – С. 902-916.
12. Славянские древности. Этнолингистический словарь [Текст] / Под редакцией Н. И. Толстого. – М. : Международные отношения, 1995. – Том 2. Д-К. – С. 503.
13. Ходорковський, Ю. І. Єврейські некрополі України : историческая литература [Текст] / Ю. І. Ходорковський ; [Українське товариство охорони пам'яток історії та культури]. – К. : УТОПІК, 1998. – 79 с. – (Некрополі України).
14. Чайка, В. Є. Урбоекологія [Текст] / В. Є. Чайка. – Вінниця, 1999. – 368 с.
15. Last Landscapes. The Architecture of the Cemeter y in the West [Text]. – London : Reaction Books, 2003. – 223 p.
16. Park, Chris C. Sacred Worlds. An introduction to geography and religion [Text] / Chris C. Park. – London, New York : Routledge, 1994. – 332 p.

УДК 528.9:911.6

Смірнов Я.В.

АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЄВРОПЕЙСЬКИХ СИСТЕМ КЛАСИФІКАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Розглянуті основні європейські системи класифікації земельних ресурсів. Проаналізовано можливості їх застосування в процесі картографування земельних ресурсів України.

Ключові слова: земельні ресурси, картографування, класифікація.

Рассмотрены основные европейские системы классификации земельных ресурсов. Проанализированы возможности их использования в процессе картографирования земельных ресурсов Украины.

Ключевые слова: земельные ресурсы, картографирование, классификация.

Considered the basic European classification systems of land resources. Analyzed the possibilities of their use in mapping of land resources of Ukraine.

Key words: land resources, mapping, classification.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших елементів будь-якого картографічного твору виступає легенда. Легенда карти дозволяє організувати її зміст, підкреслити ієрархію зображуваних об’єктів,

визначити детальність якісних і кількісних характеристик. Особливого значення процес формування легенди набуває в процесі картографування комплексних об'єктів, що складаються з багатьох елементів які взаємопов'язані між собою. Земельні ресурси безсумнівно відносяться до таких об'єктів, тому для забезпечення побудови достовірних картографічних моделей земельних ресурсів та їх подальшого аналізу необхідно спочатку обрати систему їх класифікації.

Під поняттям «система класифікації земельних ресурсів» розуміється ієрархічна або фасетна диференціація земельних ресурсів за певними ознаками. Такими ознаками можуть бути форма власності, цільове призначення, місце розташування, земельний покрив, види угідь, тощо. Ця система класифікації повинна найповніше висвітлювати характерні особливості картографованого об'єкта та слугувати основою для побудови легенди, яка буде використовуватись у картографічних моделях земельних ресурсів.

В даній статті подана спроба проаналізувати існуючі європейські системи класифікації земельних ресурсів в контексті можливостей їх застосування в процесі картографування земельних ресурсів України. Необхідність застосування саме європейських систем класифікації пояснюється тим фактом, що для країн Європи вже розроблено значну кількість стандартизованих картографічних моделей земельних ресурсів. Відповідно, використання європейських підходів в процесі картографування земельних ресурсів України дозволить легко інтегрувати інформацію про земельні ресурси України в загальноєвропейскі земельно-ресурсні просторові бази даних.

Аналіз публікацій і досліджень. Особливості побудови міжнародних систем класифікації земельних ресурсів детально розглядаються в працях таких вчених як Дж.Андерсон, П.Фішер, Г.Меінел. Вітчизняні системи класифікації земельних ресурсів та шляхи їх інтеграції з європейськими системами класифікації розглядаються такими вченими як: А.Третяк, М.Ступень, А.Мартин.

Виклад основного матеріалу. У країнах Європи використовується значна кількість різноманітних систем класифікації земельних ресурсів. Ці системи можуть бути як національними, так і міжнародними. За останні десятиліття значно зросла роль саме міжнародних систем класифікації земельних ресурсів. Це пояснюється тим, що такі системи класифікації охоплюючи значні території дозволяють ефективніше здійснювати управління земельними ресурсами, забезпечувати збереження природних ландшафтів та біорізноманіття.

До міжнародних систем класифікації земельних ресурсів, що активно використовуються в країнах Європи можна віднести «Стандартну статистичну класифікацію землекористування» ЄЕК, а також ряд класифікацій розроблених ФАО. Зокрема, це класифікація сільськогосподарського землекористування, що ведеться статистичним підрозділом ФАО, «Всесвітня програма перепису сільського господарства»

(англ. World Programme for the Census of Agriculture), «Глобальна програма оцінки лісових ресурсів» (англ. Global Forest Resources Asessment Programme) [9].

Також Європейським союзом було впроваджено ряд програм спрямованих на оптимізацію існуючих систем класифікації земельних ресурсів. До таких програм, зокрема, можна віднести: «Програму з аналізу та оптимізації землекористування і земельного покриву» (англ. Coordinating Land Use and Cover Data and Analyses in Europe (CLAUDE)) та «Розробку гармонізованої мережевої земельної інформаційної системи на основі даних ДЗЗ» (англ. Development of a Harmonised Framework for Multi-purpose Land Cover/Land Use Information Systems Derived from Earth Observation Data (LANES)) [13]. У рамках цих програм визначається необхідність забезпечення можливості залучення в процес класифікації земельних ресурсів як даних статистичних спостережень так і даних ДЗЗ, та вказується на важливість хоча б часткової сумісності різних систем класифікації земельних ресурсів між собою [14]. Частково задовольняють вказані вимоги чотири наступні системи класифікації. А саме:

- LCCS – система класифікації земельного покриву (англ. Land Cover Classification System);
- CLUSTERS – класифікація Євростату для обліку землекористування на основі даних ДЗЗ (англ. (Classification for land use statistics: EUROSTAT remote sensing programme);
- LUCAS – статистичний огляд землекористування/земельного покриву (англ. Land Use/Cover Area Frame Statistical Survey);
- CORINE – координація інформації про навколишнє середовище (англ. Coordination of Information on the Environment).

Система класифікації земельного покриву (LCCS) була розроблена в середині 90-х рр. XX ст. ФАО з метою стандартизації класів земельних ресурсів по всьому світу. Цю систему ще називають модульною, так як вона може модифікуватися в залежності від особливостей земельних ресурсів певної території. В процесі класифікації за допомогою цієї системи можуть використовуватись як дані статистичних спостережень так і дані ДЗЗ [10]. Практичне застосування ця система класифікації знайшла у проекті AFRICOVER який спрямований на картографування земельних ресурсів країн Африки. Також планується застосування вказаної системи класифікації і на території Європи (наприклад, з метою картографування земельних ресурсів Болгарії) [4].

Класифікація Євростату для обліку землекористування на основі даних ДЗЗ (CLUSTERS) була розроблена в 1992-93 роках Євростатом та центром економічного розвитку. Ця система класифікації орієнтована на використання даних ДЗЗ та включає 6 класів земельного покриву на першому рівні ієрархії, які деталізуються до 66 класів на четвертому ієрархічному рівні [6].

Статистичний огляд землекористування/земельного покриву (LUCAS) було впроваджено Генеральним директоратом Європейської

Комісії «Сільське господарство та розвиток сільської місцевості» і Євростатом в 2000-му році. У якості його основної мети було задекларовано отримання інформації про землекористування та земельний покрив за допомогою польових знімань із залученням статистичних методів та даних ДЗЗ. Огляд LUCAS складався з двох етапів, перший з яких був камеральним, а на другому виконувались польові обстеження.

На першому етапі огляду за допомогою регулярної сітки з кроком у 2 кілометри визначалися точки первинної вибірки. Після цього для кожної з точок первинної вибірки за даними ДЗЗ встановлювався тип земельного покриву. Далі в залежності від типу земельного покриву з точок первинної вибірки робилася повторна вибірка. Так, для територій з лісовим покривом обиралася одна точка на 33 км^2, для штучних поверхонь, чагарників та водних об'єктів одна точка на 22 км^2, а для орних земель, пасовищ та відкритих земель одна точка на 10 км^2. Точки, розміщені у високогірній місцевості та інших важкодоступних місцях до уваги не бралися. Така щільність точок вторинної вибірки обумовлювалася прагненням досягти балансу між точністю огляду та його вартістю.

На другому етапі огляду за точками вторинної вибірки здійснювалися польові обстеження, що включали у себе визначення типу землекористування, ґрунтового покриву, прокладання трансект, визначення рівня забрудненості території. Також додатково проводилися опитування населення, що проживає на території огляду. Для отриманих даних виконувалась оцінка точності після чого вони аналізувались Євростатом. У результаті було встановлено, що точність визначення основних класів землекористування становить <2%, і відповідно результати огляду достатньо точно відображують особливості європейського землекористування [13].

Огляд LUCAS проводиться і зараз на регулярній основі з часовим інтервалом у 2-3 роки. Це дозволяє здійснювати моніторинг змін земельних ресурсів Європи. При цьому постійно зростає кількість залучених країн та точок вторинної вибірки. Наприклад, у 2006 р. огляду підлягали 11 країн, у межах яких було визначено 169 333 точки вторинної вибірки. А під час огляду 2008-09 років вже залучалося 26 країн, а загальна кількість точок вторинної вибірки становила 263 780 [12].

Варто зазначити, що система класифікації яка застосовується в огляді LUCAS є роздільною. Тобто для земельного покриву та землекористування використовуються різні системи класифікації. Це дозволяє повністю уникнути змішування цих двох понять і відповідно підвищує загальну ефективність застосування як даних ДЗЗ так і матеріалів польових обстежень. Окрім цього застосування роздільної системи класифікації та польових обстежень дозволяє оцінювати точність інших програм по класифікації земельних ресурсів (наприклад, CORINE) [1].

Програма координації інформації про навколишнє середовище (CORINE) була започаткована в 1985 р. Єврокомісією з метою збору та

обміну інформацією про навколишнє середовище в межах європейських країн. До уваги бралася інформація про стан флори та фауни, якість водних ресурсів, структуру земельних ресурсів і стан ґрунтів, рівень забруднення атмосфери, оцінювались ризики виникнення надзвичайних ситуацій. Для досягнення мети програми було розроблено ряд процедур спрямованих на стандартизацію різних видів інформації про навколишнє середовище та створена геоінформаційна система (ГІС) яка забезпечувала зберігання та обробку цієї інформації [5].

Однією з найважливіших та найвагоміших складових програми CORINE стала інформація про земельний покрив та землекористування. Так за період з 1985 до 1990 р. була побудована просторова база даних земельного покриву та землекористування для дванадцяти країн Західної Європи, яка була названа CLC90 (CORINE Land Cover 90). Масштаб цієї бази даних становить 1:100 000, мінімальна площа картографованих об'єктів рівна двадцяти п'яти гектарам, а точність тематичної класифікації не менша за 85%. Такі характеристики CLC90 були зумовлені необхідністю досягнення компромісу між точністю виконуваних робіт та їх вартістю. Всього база даних CLC90 охоплює площу у 2.3 млн км^2 та містить 700 000 полігональних об'єктів. У якості основного джерела даних ДЗЗ були обрані знімки супутників Landsat та SPOT.

Порядок розробки CLC90 включав у себе п'ять основних етапів які зображені на рис. 1. На перших двох етапах здійснювалась підготовка даних ДЗЗ та додаткових геопросторових і статистичних даних. Третій та четвертий етапи включали в себе безпосередньо дешифрування супутникових знімків та побудову векторних топологічних полігональних шарів в середовищі ГІС ArcInfo. Процес дешифрування виконувався переважно із залученням комп'ютерних технологій, хоча в деяких країнах також використовувались і традиційні фотограметричні методи. На п'ятому етапі розробки бази даних CLC90 виконувалась перевірка результатів дешифрування, та їх корекція у разі знаходження помилок [7].

В 1999-2000-му роках в рамках програми CORINE було запроваджено новий проект спрямований на отримання масиву даних про земельний покрив і землекористування та визначення змін яких вони зазнали за останнє десятиліття. Цей проект отримав назву I&CLC2000 [11]. Управління цим проектом здійснювали Європейське агентство з навколишнього середовища (EEA) та Центр загальних досліджень (JRC). Проект I&CLC2000 складався з двох взаємопов'язаних компонентів, а саме:

- проект IMAGE2000 спрямований на отримання даних ДЗЗ, їх ортокорекцію та побудову національних і загальноєвропейських мозаїк супутникових знімків;
- проект CLC2000 спрямований на визначення та інтерпретацію всіх змін у земельному покриві та землекористуванні, що сталися за останнє десятиліття.

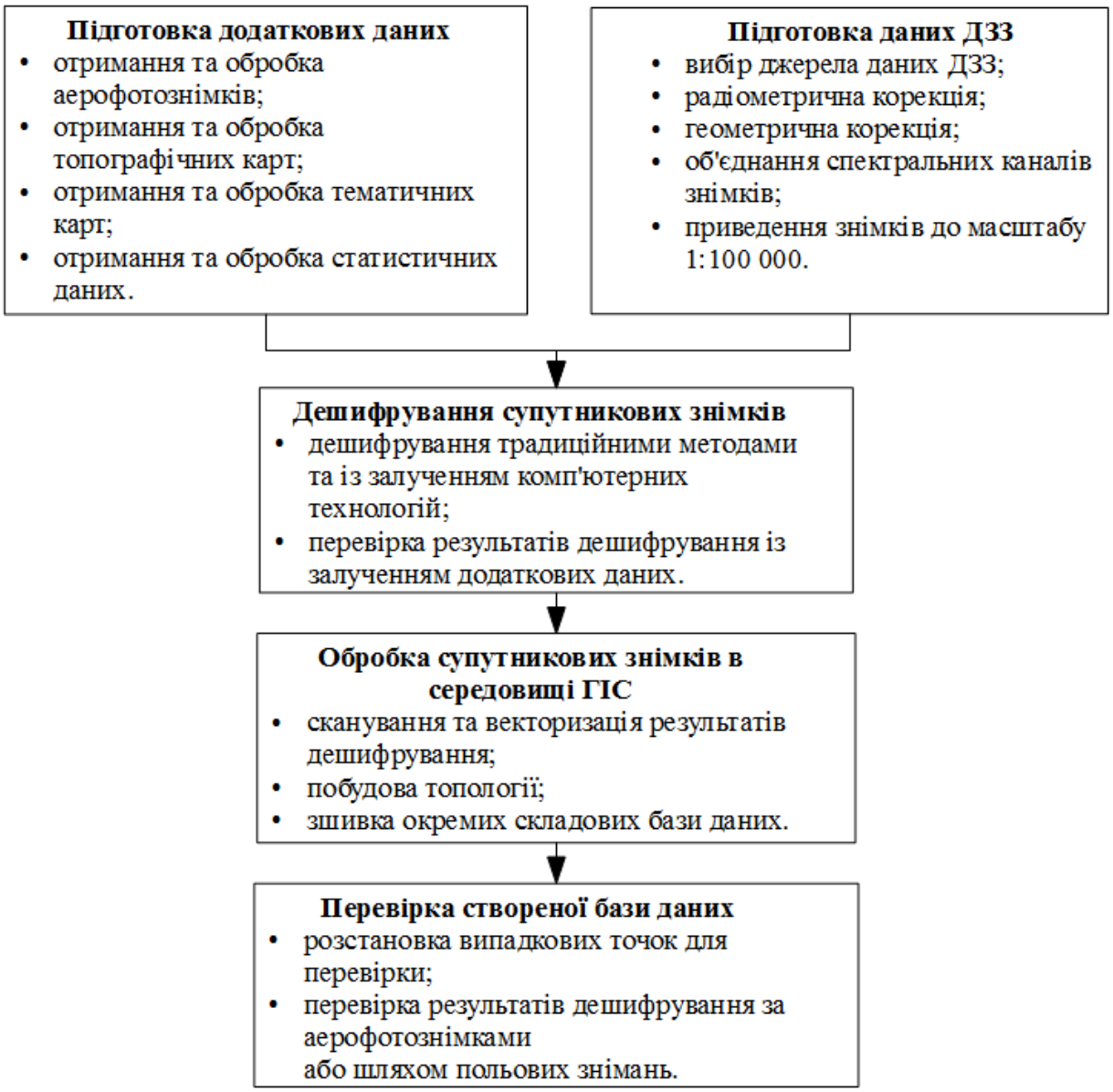

Рис 1 Порядок розробки бази даних CLC90

I&CLC2000 виконувався з 2000 по 2005 рр. та охопив 32 європейські країни. Для ряду країн де не виконувався проект CLC90 (наприклад, Норвегія, Туреччина, Румунія) вперше здійснювалась побудова векторної бази даних земельного покриву\землекористування. Порівняно з CLC90 у новому проекті була підвищена точність просторової прив'язки супутникових знімків, деталізовані метадані та спрощено доступ до результатів проекту. Водночас, для забезпечення можливості визначення змін земельного покриву та землекористування базовий масштаб (1:100 000), мінімальна площа картографованих об'єктів (25 га) та точність тематичної класифікації (85%) були залишені без змін [2].

Основним джерелом даних ДЗЗ для I&CLC2000 став супутник Landsat 7 знімки якого оброблялися в рамках проекту IMAGE2000. У

результаті обробки отримувались мозаїки супутникових знімків за якими в проекті CLC2000 будувався векторний топологічний полігональний шар земельного покриву\землекористування. Також окремо здійснювалась побудова векторного шару, що містив контури полігонів які зазнали змін за останні десять років. Переважна більшість робіт виконаних у рамках проекту I&CLC2000 здійснювались у ГІС-пакетах компанії ESRI ArcInfo та ArcView.

В рамках проекту CORINE також було розроблено систему класифікації земельних ресурсів, яка використовувалась в проектах CLC90 та CLC2000. Це ієрархічна система класифікації яка складається з трьох рівнів. На першому рівні міститься 5 класів, на другому 14 класів, а на третьому 44 класи . За своєю суттю ця система класифікації є змішаною, тобто містить як категорії земельного покриву, так і землекористування. Структура системи класифікації CORINE подана у таблиці 1 [8].

Аналізуючи таблицю, можна прийти до висновку, що система класифікації CORINE є достатньо детальною та всеохопною. Хоча водночас варто відзначити, що деякі з класів є неоднорідними за своїм складом (наприклад, клас: 2.4.1 — однорічні культури з вкрапленнями багаторічних або клас: 3.2.4 — чагарники, що переходять у ліс). Це можна пояснити тим, що в масштабі 1:100 000 за даними ДЗЗ, навіть із залученням додаткових джерел інформації практично неможливо виділяти окремі групи подібної рослинності, що росте на одній території.

Таблиця 1

Ієрархічні рівні системи класифікації земельних ресурсів CORINE

Рівень 1		*Рівень 2*		*Рівень 3*	
Код	Назва класу	Код	Назва класу	Код	Назва класу
1	штучні поверхні	1.1	забудовані території	1.1.1	суцільна міська забудова
				1.1.2	не суцільна міська забудова
		1.2	землі промислового і комерційного призначення та транспорту	1.2.1	промислові та комерційні будівлі
				1.2.2	дороги, залізниці та прилеглі до них території
				1.2.3	порти
				1.2.4	аеропорти
		1.3	шахти, звалища та території під будівельними майданчиками	1.3.1	території призначені для видобутку корисних копалин
				1.3.2	звалища
				1.3.3	будівельні майданчики
		1.4	землі вкриті рослинністю не сільськогосподарського призначення	1.4.1	парки та сквери
				1.4.2	території призначені для спорту та відпочинку
2	сільськогосподарські землі	2.1	орні землі	2.1.1	не зрошувані орні землі
				2.1.2	зрошувані орні землі
				2.1.3	рисові поля
		2.2	багаторічні культури	2.2.1	виноградники
				2.2.2	сади та плантації ягід
				2.2.3	насадження олив
		2.3	пасовища	2.3.1	пасовища
		2.4	гетерогенні	2.4.1	однорічні культури з

			сільськогосподарські території		вкрапленнями багаторічних
				2.4.2	складні зразки культивації
				2.4.3	сільськогосподарські землі зі значними територіями вкритими природною рослинністю
				2.4.4	сільськогосподарські землі частково вкриті лісом
3	ліси та напівприродні території	3.1	ліси	3.1.1	широколисті ліси
				3.1.2	хвойні ліси
				3.1.3	мішані ліси
		3.2	чагарники і трав'янисті зарослі	3.2.1	природні пасовища
				3.2.2	мохові болота і пустки
				3.2.3	склерофільна рослинність
				3.2.4	чагарники, що переходять у ліс
		3.3	відкриті землі з незначною рослинністю або без неї	3.3.1	пляжі, дюни та піски
				3.3.2	голі скелі
				3.3.3	землі з незначною рослинністю
				3.3.4	гарі
				3.3.5	льодовики та вічні сніги
4	болота	4.1	внутрішні болота	4.1.1	болота
				4.1.2	торфовища
		4.2	прибережні болота	4.2.1	солончаки
				4.2.2	солонці
				4.2.3	припливні рівнини
5	водні об'єкти	5.1	внутрішні води	5.1.1	річки, канали
				5.1.2	озера, ставки
		5.2	морські води	5.2.1	лагуни
				5.2.2	естуарії
				5.2.3	моря та океани

Неоднорідність класів системи класифікації CORINE може бути подолана шляхом введення четвертого ієрархічного рівня який деталізує певні класи. Така можливість передбачається методикою CORINE і була застосована деякими країнами. Водночас цією ж методикою наголошується на тому, що перед введенням четвертого рівня ієрархії спочатку потрібно повністю виконати класифікацію за трьома ієрархічними рівнями. Це пов'язано з тим, що загальноєвропейські бази даних CLC90 та CLC2000 містять тільки три ієрархічні рівні.

Значення програми CORINE загалом, та проекту I&CLC2000 складно переоцінити. Їх результати широко використовуються в процесі управління земельними ресурсами, вивченні біорізноманіття та еволюції ландшафтів, моніторингу навколишнього середовища. Окрім цього база даних CLC2000 може інтегруватися у середовищі ГІС з цифровою моделлю рельєфу або будь-якими іншими тематичними шарами формуючи таким чином повноцінну цифрову модель місцевості. Важливим здобутком програми CORINE також є розробка системи класифікації земельних ресурсів яка фактично стала загальновизнаним стандартом та використовується не тільки в країнах-учасниках програми CORINE [3].

Так в Україні спільними зусиллями спеціалістів ДП «Дніпрокосм», Інститутом агроекології УААН, Науковим центром аерокосмічних

досліджень НАН України, Об'єднаним інститутом проблем інформатики НАН Білорусі та Датським інститутом сільськогосподарських наук м. Тьеле було здійснено картографування земельного покриву Чорнобильського полігону за номенклатурою CORINE. В процесі виконання роботи було розроблено четвертий рівень ієрархії у системі класифікації CORINE адаптований до умов Чорнобильського полігону, а також доведена можливість застосування автоматизованих методик класифікації даних ДЗЗ. Також в результаті виконання роботи була доведена доцільність та актуальність застосування системи класифікації та методики програми CORINE в Україні [1].

Висновки та перспективи. Проаналізувавши основні європейські системи класифікації земельних ресурсів можна прийти до висновку, що кожна з розглянутих систем може використовуватись в процесі картографування земельних ресурсів України. Водночас, на думку автора, найоптимальнішим вибором для картографування земельних ресурсів України буде система класифікації земельних ресурсів CORINE. Це пояснюється тим, що за відносно невеликих фінансових затрат з'являється можливість побудувати детальну просторову базу даних з контурами земельного покриву\землекористування, яка може бути легко суміщена із загальноєвропейською базою даних CORINE.

Використані джерела:

1.Бродский Л. Проект INTAS по разработке автоматизированной технологии классификации земных покрытий: научные задачи, основные результаты и перспективы / Л. Бродкий, Е.И. Бушуев, В.И. Волошин и др. // Космічна наука і технологія №2 (Т.15). – 2009. – С.36-48.

2.Варламов А. А. Земельный кадастр Т. 6. Географические и земельные информационные системы / А. А. Варламов, С. А. Гальченко. – М. : КолоС, 2006. – 400 с

3.Волошин В.И. Разработка методики классификации покровных элементов ландшафта / В.И. Волошин, Е.И. Бушуев, О.И. Паршина // Космічна наука і технологія №5/6 (Т.12). – 2006. – С. 18-22

4.Деградация земельных ресурсов в Центральной Азии [Електронний ресурс] Asian Development Bank Режим доступу : http://www2.adb.org/Documents/Translations/Russian/CACILM/GIS-Specialist-final-report-ru.pdf

5.Світличний О.О. Основи геоінформатики. Навчальний посібник / О.О. Світличний , С.В. Лотницький – Суми : Університетська книга, 2006. – 295 с.

6.Classification for Land Use Statistics: Eurostat Remote Sensing Programme (1993) [Електронний ресурс] EUROSTAT Режим доступу : http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=LST_NOM_DTL&StrNom=CLUSTERS93&StrLanguageCode=EN&IntPcKey=&StrLayoutCode=HIERARCHIC

7.CORINE Land cover - Part 1: Methodology [Електронний ресурс] European Enviroment Agency Режим доступу : http://www.eea.europa.eu/publications/COR0-part1/

8.CORINE Land Cover Legend [Електронний ресурс] European Topic Centre on Spatial Information and Analysis Режим доступу : http://sia.eionet.europa.eu/CLC2006/CLC_Legeng.pdf

9.Gong X. Land Use Classification / X.Gong, L.Gunnar, S.Tsuji // [Електронний ресурс] FAO Режим доступу : http://unstats.un.org/unsd/envaccounting/londongroup/meeting14/LG14_10a.pdf

10. Gregorio A. Land Cover Classification System (LCCS) / Antonio Di Gregorio, Louisa J.M. Jansen // [Електронний ресурс] FAO Режим доступу : http://www.fao.org/docrep/003/x0596e/X0596e01e.htm#P213_18188

11. IMAGE2000 and CLC2000 Products and Methods [Електронний ресурс] Institute for Environment and Sustainability Режим доступу : http://image2000.jrc.ec.europa.eu/reports/image2000_products_and_methods.pdf

12. Martino L. Land Use/Cover Area frame statistical Survey: Methodology and Tools / L.Martino, M.Fritz // Statistics in focus. 2008 №33 : Eurostat. - Luxembourg. - P.1-7
13. Meinel G. Classification systems of land cover and land use and their chalanges for picture processing of remote sensing data - status of intarnational discussion and programs / G.Meinel, J.Hennersdorf // [Електронний ресурс] Leibniz institute of Ecological Urban and Regional Development Режим доступу : http://www2.ioer.de/recherche/pdf/2002_meinel_isprs.pdf
14. Groom G. Strategic landscape monitoring for the Nordic countries / G.Groom, T.Reed // Copenhagen : Nordic Council of Ministers. – 2001. - 129p.

УДК 911.53:502.6

Волкова Л.А.

ПРИРОДНО-ГОСПОДАРСЬКЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ (НА ПРИКЛАДІ БАСЕЙНІВ МАЛИХ РІЧОК РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Проведена оцінка структури використання земельних ресурсів для басейнів малих річок. Встановлено особливості природно-господарського використання для поліської та лісостепової частини області.

Ключові слова: басейн малої річки, використання земель, ліси, землі сільськогосподарського призначення, рілля, урбанізовані та промислові землі.

Проведена оценка структуры использования земельных ресурсов для бассейнов малых рек. Установлены особенности естественно-хозяйственного использования для полесской и лесостепной части области.

Ключевые слова: бассейн малой реки, использования земель, леса, земли сельскохозяйственного использования, пашня, территории урбанизированные и промышленных предприятий.

The estimation of structure of the use of earth is conducted for the catchment area of the little small river. The features of the naturally-economic use are set for Polesye and part of forest steppe of area

Key words: catchment area of the little small river, use of earth, forest, earth of the use in agriculture, arable lands, industrial and populated territories.

Постановка проблеми. Різні види використання територій призводить до змін у ландшафтах. Важливо визначити рівень стійкості ландшафтів – здатність природної системи врівноважувати (або сприяти врівноваженню) негативні наслідки антропогенного впливу [1]. Встановлення найбільш достовірного рівня антропогенного навантаження на природні системи необхідно проводити в межах окремих екосистем. Найбільш вразлівими до постійно зростаючого антропогенного навантаження є екосистеми басейнів малих річок, що зумовлено закономірним історичним процесом, пов'язаним зі зростаючим рівнем розвитку суспільства [2-5]. Рівень антропогенного впливу для басейнів малих річок можна оцінити за показниками природно-господарського використання земельних ресурсів. Оцінка ступеня та глибини антропогенної перетвореності ландшафтних систем необхідна для визначення рівня екологічно безпечного землекористування та розробки комплексу першочергових природоохоронних заходів з метою їх охорони та забезпечення екологічної стійкості. На сьогодні практично не

залишилося річок, яких би не торкнулась господарська діяльність людини. Залучення земель в сферу сільськогосподарського виробництва, збільшення промислових та урбанізованих територій проходить за рахунок зменшення площ, які знаходилися у природному стані – ліси, луки тощо. Тому вивчення питання тенденцій змін структкри використання земельних ресурсів під впливом господарської діяльності є актуальним, має теоретичне та практичне значення для управління природоохоронною діяльністю.

Метою дослідження є аналіз структури, розподілу та особливості використання земельних ресурсів в межах басейнів малих річок поліської та лісостепової зони Рівненської області.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом досліджень є басейни малих річок Рівненської області. Гідрографічна мережа області це – 171 річка, загальною довжиною 4,45 тис. км. На території області протікає 1204 невеликих водотоків – струмків (довжиною до 10 км). Річки області відносяться до басейну р.Прип'ять, яка протікає північно-західною окраїною області впродовж 20 км. Рівень антропогенного впливу для басейнів малих річок за показниками природно-господарського використання земельних ресурсів було оцінено на прикладі 31 басейна малих річок, які розташовані в межах Рівненської області (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1.

Характеристика малих річок Рівненської області [5]

№ з/п	Басейн річки	№ за [5]	Назва річки	Довжина річки без притоків, км		Площа водозбору, км^2	
				загальна	в межах області	загальна	в межах області
1	Прип'ять	2	Веселуха	69	69	486	486
		13	Стир	494	208	12900	3416
2	Стир	14	Слонівка	49	27	549	269
		17	Пляшівка	40	40	332	332
		18	Жабичі	22	22	172	172
		21	Речиця	17	17	387	387
		34	Іква	156	93	2250	1400
		50	Горинь	659	386	27700	7828
3	Горинь	51	Вілія	77	30	1815	575
		60	Місток	17	17	78,7	78,7
		67	Устя	68	68	762	762
		70	Стубелка	86	86	1350	989
		79	Жильжанка	17	17	94,3	94,3
		81	Замчисько	40	40	336	336
		85	Зульня	40	40	315	315
		86	Мельниця	39	39	432	432
		89	Вирка	27	27	261	261
		92	Бережанка	34	34	253	253
		95	К.Бениський	48	48	520	520

		99	Сирень	51	51	437	437
		104	Случ	451	158	13800	3900
	Случ	105	Корчик	82	42	1145	340
4		106	Стави	49	49	592	592
		115	Сергіївка	29	29	168	168
		116	Коморниця	20	20	96	96
		118	Бомбилівка	20	20	199	199
		124	Бобер	51	51	466	380
		128	Полична	34	34	120	120
		130	Тусталь	27	27	111	111
		131	Язвінка	29	29	345	345
		138	Михайлівка	38	38	128	128
5	Прип’ять	146	Ствига	178	60	5440	870
6	Ствига	154	Плав	46	30	6236	967
		157	Льва	172	111	2700	1746

Методики за якими сьогодні визначають рівень антропогенного навантаженняї будь-якої території включають оцінку кількості земель які знаходяться в природному стані. Ліси як елемент географічного ландшафту – найважливіший компонент структури екосистеми басейну річки. Широко відомо його значення у життєдіяльності екосистеми річок – це водоохоронна і регулююча роль. Варто знищити ліс, як зникають джерела, міліють і гинуть малі річки. Водорегулююче значення лісу полягає у його впливі на рівномірність стоку, подовженню паводків, підвищенню водності рік у період низької межені, позитивних впливах на підземне живлення. Рівень лісистості впливає на ступінь медико-екологічного ризику території, покращує рекреаційно-туристичну привабливість території, сприяють збереженню продуктивності прилеглих сільськогосподарських, рибогосподарських та мисливських угідь. В лісах рослини, тварини, мікроорганізми в своєму розвитку пов’язані з екологічним середовищем життєдіяльності і утворюють лісові біогеоценози.

Як свідчать дослідження останніх років різке зниження лісистості обумовило такі негативні процеси і явища як ерозія тощо. За даними дослідників різке погіршення екологічних умов в Україні є наслідком надмірного використання природних ресурсів, низької лісистості, високої розораності території і активізації ерозійних процесів.

Тому є актуальним вивчення питання тенденцій змін лісовкритих площ під впливом господарської діяльності.

Землі лісового фонду Рівненської області на 01.01. 1999 р. за даними [5] займали 42,1% від загальної площі області, з них 793,7 тис.га, тобто 39,6% вкриті лісом, що майже у 2,6 рази вище від середнього показника по України.

В області широке поширення мають сосна звичайна, ялина європейська, берези пухнаста і бородавчаста, які представляють бореальні угрупування, а поряд з ними співіснують дуб звичайний, граб звичайний,

липа європейська та інші неморальні види деревної рослинності. Більше різноманіття рослинних видів простежується для чагарникової рослинності.

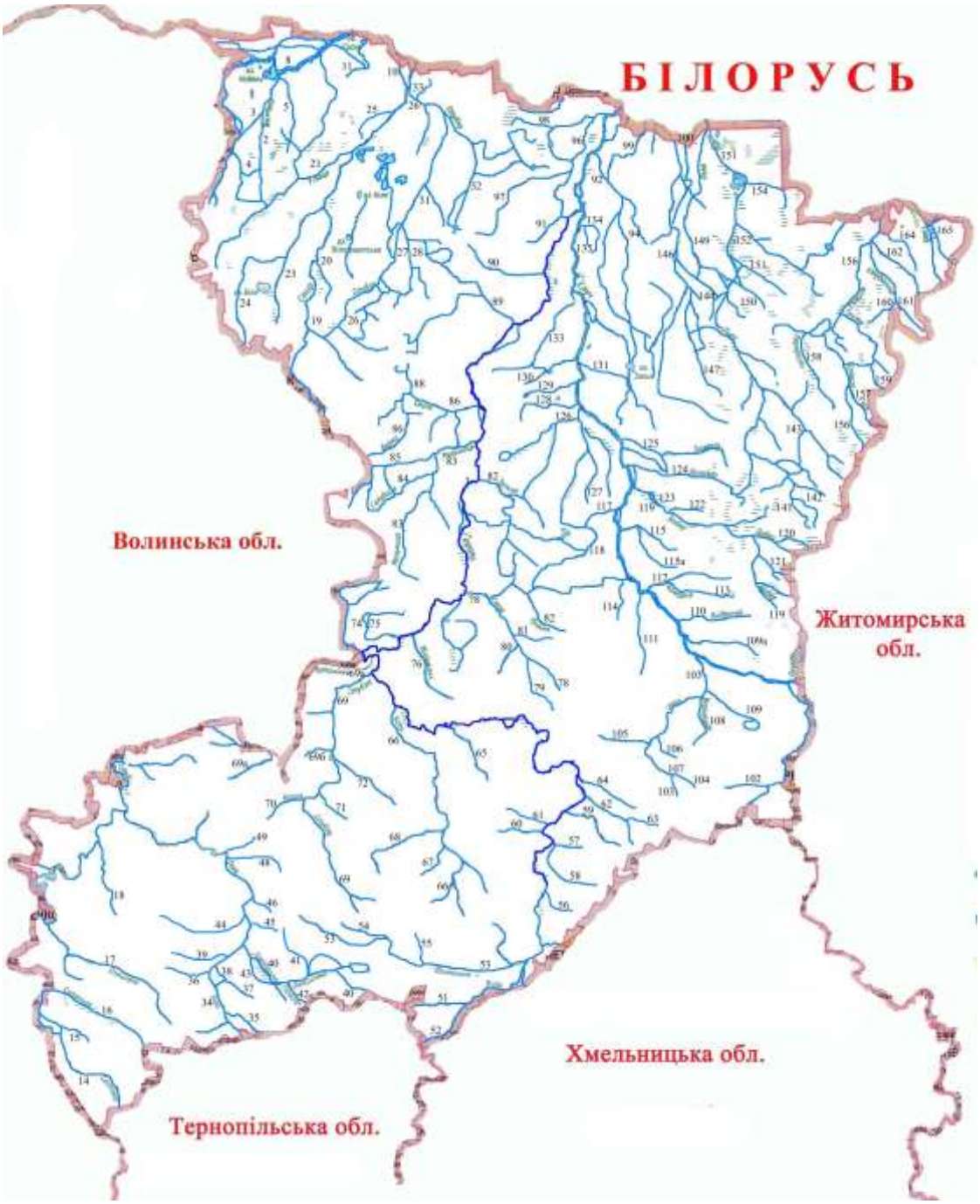

Рис. 1. Гідрографічна мережа Рівненської області (1, 2,..., 157 – номера річок відповідно до каталогу [5]

Серед специфічних рослинних угрупувань Рівненщини слід вказати своєрідні «крейдяні ліси» (соснові та дубово-соснові асоціації на відслоненнях крейди), фрагменти яких зустрічаються у лісостеповій та малополіській частинах області, а також сусідні з ними рослинні угрупування «наскельних степів» – вишня степова. Нечисельна група

дольодовикових реліктів представлена реліктами палеогенового часу – рододендроном жовтим (вологі дубово-соснові ліси) [5]. Типологія лісів Рівненської області окремих басейнів малих річок складена за даними Паспортів малих річок (табл. 2).

Таблиця 2.

Типологія лісів Рівненської області по басейнам малих річок

№ з/п	Назва річки	Типологія, % від загальної площі лісів					
		сосна	дуб	береза	вільха чорна	дубові та дубово-грабові	осиково-вільхово-березові
1	2	4	5	6	7	8	9
1	Пляшівка	25,0	50,0	25,0	-	-	-
2	Жабичі	-	50,0	-	-	50,0	-
3	Річиця	40,0	-	15,0	45,0	-	-
4	Місток	-	90,0	10,0	-	-	-
5	Стубелка	74,2	8,2	7,9	1,8	-	-
6	Замчисько	43,4	-	-	-	26,0	30,6
7	Зульня	-	-	-	-	63,7	36,4
8	Бережанка	80,0	-	10,0	10,0	-	-
9	Кан. Бениський	70,0	-	15,0	15,0	-	-
10	Сиризь	70,0	-	-	-	-	30,0
11	Стави	26,8	-	-	-	10,8	30,5
12	Сергіївка	50,0	25,0	25,0	-	-	-
13	Комарниця	65,0	15,0	15,0	5,0	-	-
14	Бомбилівка	50,0	22,0	25,0	-	-	-
15	Полична	80,0	10,0	5,0	5,0	-	-
16	Тусталь	81,0	9,0	5,0	5,0	-	-
17	Язвінка	76,0	2,0	8,0	14,0	-	-
18	Михайлівка	80,0	-	15,0	5,0	-	-
19	Льва	45,0	5,0	15,0	35,0	-	-
20	Ствига	60,3	-	-	-	-	39,7
21	Плав	45,0	5,0	15,0	35,0	-	-

Лісистість по території області коливається в значних межах. Найбільші лісовкриті площі відмічаються в межах окремих басейнів малих річок в північній частині, поступово зменшуючись на півдні (рис. 2). Так в поліській частині лісистість досягає 89,6% (басейні р. Бобер) від загальної площі, тоді як для басейнів малих річок які розташовані в лісостеповій частині ці показники становлять 22-7%. Враховуючи важливе значення лісів як оздоровчо-рекреаційного показника, чинника який впливає на

ступінь медико-екологічного ризику, була проведена оцінка кількості площі лісів, що припадає на одного мешканця басейну річки. Найменші значення відмічено в басейнах річок де зосереджені найбільші промислові підприємства області, та відмічається найбільше сільськогосподарське використання територій (рис. 3).

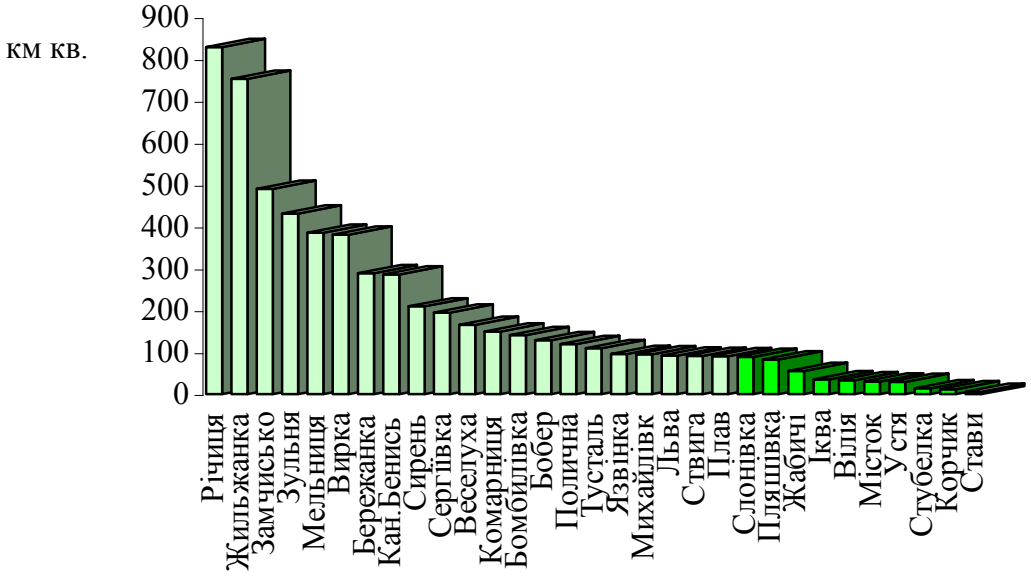

Рис. 2. Площа лісів в басейнах малих річок

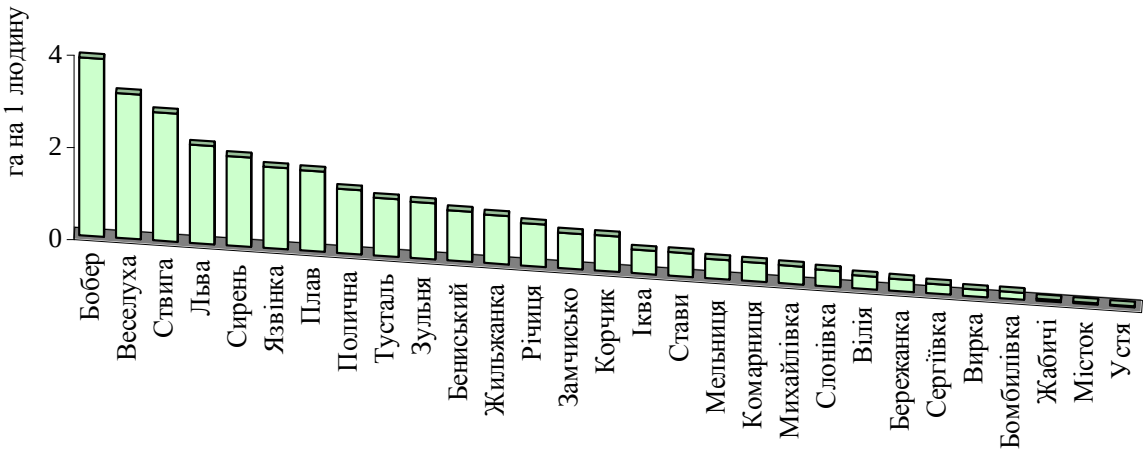

Рис. 3. Варіювання площі лісів, яка припадає на одну людину в межах басейну малої річки

При визначені оцінки рівня антропогенної перетвореності басейну малої річки за показниками природно-господарського використання земель важливо знати не тільки площу лісів, а і ступінь сільськогосподарської освоєності, відсоток риллі, площа що занята промисловими підприємствами і урбанізованими територіями (рис. 4). Аналізуючи дані рис. 4 можна зробити висновки, що структура використання земельних

ресурсів досить різноманітна для окремих басейнів. У зв'язку з зростаючим рівнем антропогенного навантаження на природні ресурси та ландшафти для забезпечення збереження рівноваги екосистем басейнів малих річок необхідно забезпечувати оптимальні співвідношення між порушеними та непорушеними елементами. За даними дослідників оптимальний інтервал співвідношення цих елементів має дорівнювати від 1:3 до 1:5. В країні Західної Європи при щільності населення 150 чол./км² це співвідношення становить 1:1.

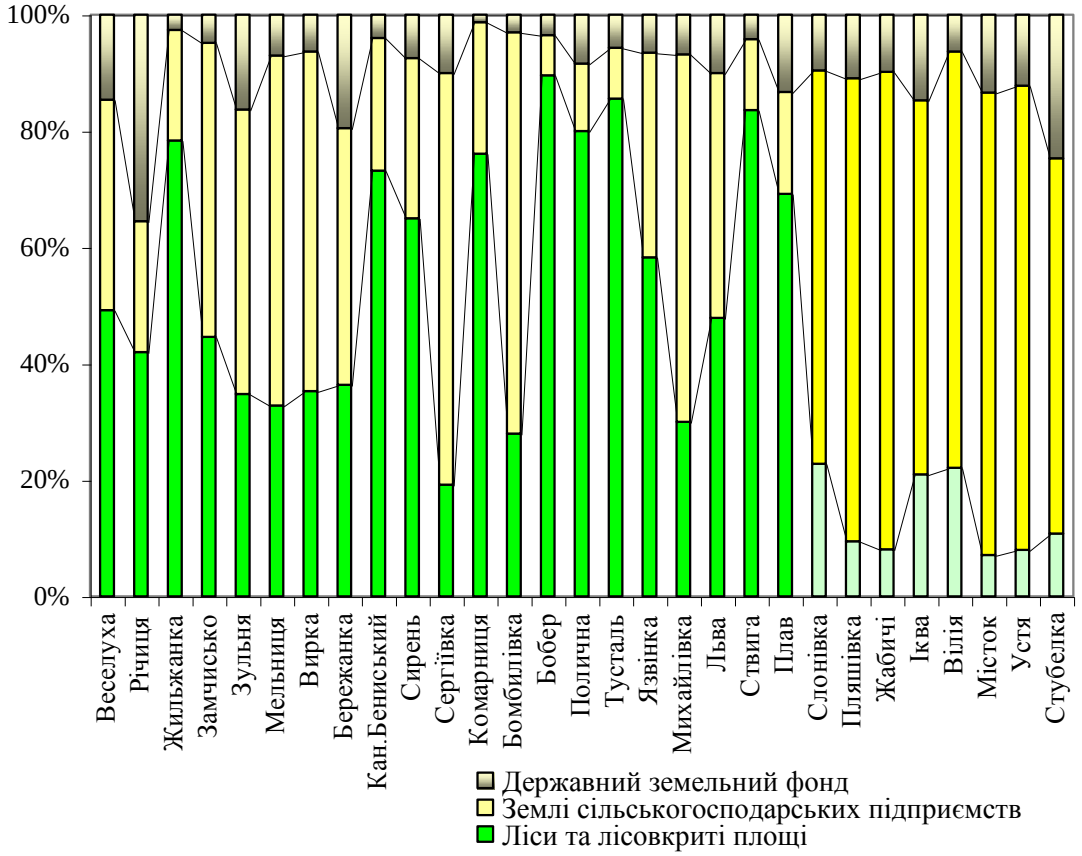

Рис.4. Структура використання земельного фонду в басейнах малих річок

Співвідношення площ антропогенних ландшафтів до площ зайнятих лісами для басейнів малих річок Рівненської області коливається в межах від 1:0,08 (р.Місток) до 1:8,60 (р.Бобер). Значення співвідношення менш ніж 1 характерно майже для басейнів всіх річок, за виключенням: р. Жильжанка (1:3,62), кан. Бениський (1:2,73), р. Сирень (1:1,86), р.Комарниця (1:2,94), р.Полична (1:5,86), р.Тусталь (1:1,40) р.Ствига (1:5,10), р.Плав (1:2,25).

На одну одиницю площі промислових та урбанізованих територій припадає від 0,44 (р. Стубелка) до 30,15 (р.Жильжанка), 58,54 (р Комарниця) одиниць площі лісів. В середньому по області 8,5 одиниць. Однак в басейнах таких річок як: Стубелка, Пляшівка, Місток, Устя значення цього показника менш ніж одиниця.

На одну одиницю площі земель сільськогосподарського призначення припадає в середньому по всіх басейнах 2,2 одиниці площі лісів. Найменше значення для басейну р. Місток (0,09), найбільше – басейн р.Бобер (12,98).

Згідно з даними Римського клубу К.Доксиадіс [5] стверджує, що глобальна екологічна рівновага забезпечується при структурі світового землеробства такого співвідношення: природні території – 80%, сільськогосподарські потреби – 10%, урбанізовані та промислові землі – 10%, тобто співвідношення у вигляді 8:1:1. Для оцінка показника рівноваги між окремими показниками природно-господарського використання земель в межах басейнів малих річок Рівненської області було встановлено значення співвідношень між площами: лісів ($F_л$), сільськогосподарського призначення ($F_{сг}$) та промисловими ($F_{пр}$). За одиницю було прийнято площу заняту промисловими підприємствами та урбанізованими територіями (рис. 5). Аналіз даних рис.5. свідчить, що оптимальне співвідношення між окремими елементами екосистем спостерігається лише в басейнах таких річок як Бобер (25,6:2:1), Полична (9,5:1,4:1), Тусталь (15:1,5:1), Ствига (20:2,9:1) та Льва (5,2:1,3:1).

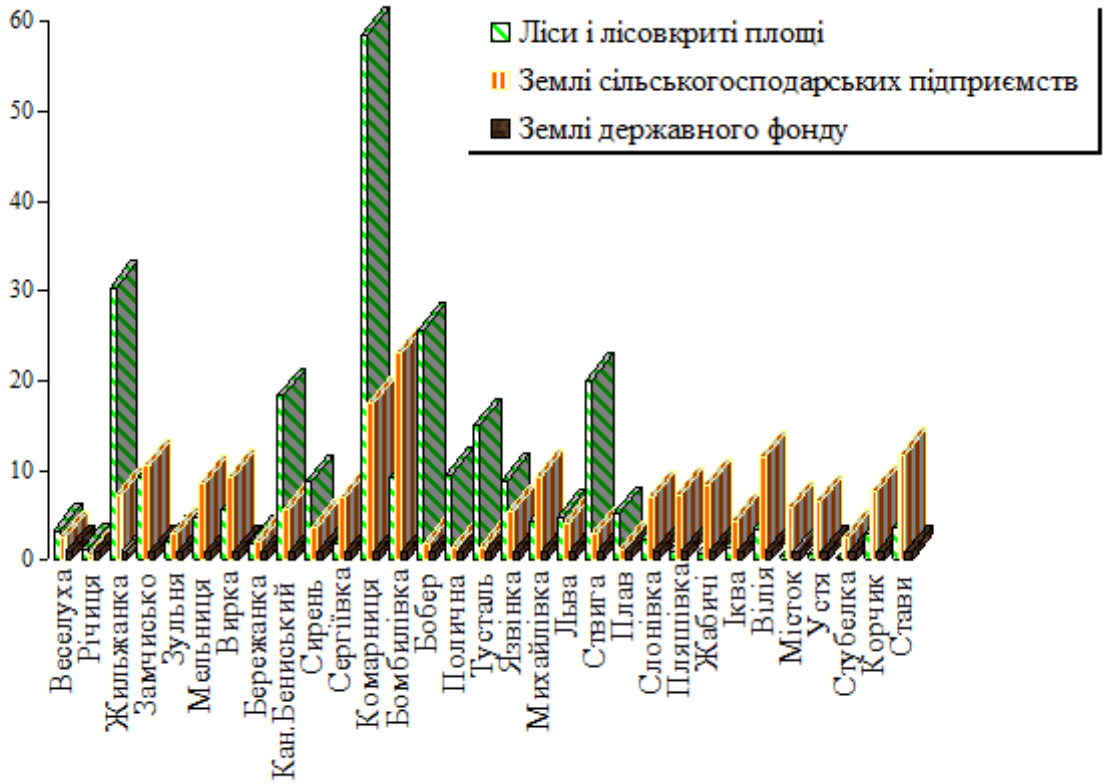

Рис. 5. Показники рівноваги між окремими елементами екосистем за *співвідношенням $F_л$: $F_{сг}$:$F_{пр}$ для басейнів малих річок*

Висновки. Загальна лісистість території Рівненщини майже у 2,6 рази вище від середнього показника по Україні. Проте лісові ресурси в області розміщені дуже нерівномірно і в основному зосереджені у її північній

частині. Характеризуючи структуру природно-господарського використання земель для всіх басейнів малих річок області, слід відзначити їх значну антропогенну перетвореність, особливо в лісостеповій частині.

Використані джерела:
1. ТретякА.М. Землевпорядне проектування: Теоретичні основи і територіальний землеустрій: Навч. посібник. – К.: Вища освіта, 2006 – 528 с.
2. Сухий П. О., Дарчук К. В. Сучасний стан використання земель сільськогосподарсь-кого призначення Івано-Франківської області // Економічна та соціальна географія. Науковий вісник Волинського національного університету ім. Л.Українки.№ 9, 2011. – С. 70-77.
3. Кирилюк О.В. Антропогенізація ландшафтів водозбірних басейнів Дерелую та Виженки. // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Чернівці: ЧНУ, Вип. 614-615: Географія. 2012. – С. 50-53.
4. Волкова Л.А. Методи оцінки стану екосистем басейнів малих річок /Волкова Л.А., Косяк Д.С., Холоденко В.С.// Україна та глобальні процеси: географічний вимір: Зб. наук. праць. В 3-х т. – Київ-Луцьк: Ред.-вид. відд. –"Вежа" Волин. держ.ун-ту ім. Л.Українки. 2000. – Т. 2. – С. 233-234.
5. Коротун І. М. Географія Рівненської області / І. М.Коротун, Л. К. Коротун – Рівне, 1996. – 274 с.
6 Doxiadis C. Ekistics: An Introduction to the Science of Human Settlements / Doxiadis C. – London, 1968. – 527 p.

УДК 911.2:502.72+551.482

Кирилюк О.В., Кирилюк С.М.

ГІДРОМОРФОЛОГІЧНО-ГЕОЕКОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ МАЛОЇ РІЧКИ

Практичне значення роботи полягає у можливостях використання пропонованих моніторингу та алгоритму для вирішення методичних та прикладних проблем, пов'язаних із функціонуванням систем «басейн-річка-людина» та «басейн-річка-русло» у світлі сучасних дій та потреб людини; у необхідності зміни стереотипів щодо споживацького типу природокористування та наданні рекомендацій стосовно ревіталізації басейнових систем та малих річок.

Ключові слова: моніторинг, басейн, річка, русло, природокористування.

Практическое значение работы заключается в возможностях использования предлагаемых мониторинга и алгоритма для решения методических и прикладных проблем, связанных с функционированием систем «бассейн-река-человек» и «бассейн-река-русло» в свете современных действий и нужд человека; в необходимости изменения стереотипов потребительского типа природопользования и предоставлении рекомендаций насчет ревитализации бассейновых систем и малых рек.

Ключові слова: мониторинг, бассейн, река, русло, природопользование.

Practical importance of dissertation concludes the possibility of the proposed monitoring and algorithm application in order to solve methodological and applicative problems connected with the operation of systems "basin-river-man" and "basin-river-bed" in the view of contemporary action and human needs; necessity in modification of customer-type stereotypes for natural resource use as well as provision of recommendations regarding revitalization of basin systems and small rivers.

Key words: monitoring, basin-river-bed, for natural resource use.

Актуальність дослідження. Паспорти малих річок є єдиним науково-технічним документом, що дають реальну оцінку стану річки і містить оптимум інформації, яка забезпечує можливість прийняття обґрунтованих рішень при плануванні природоохоронної діяльності, системному проектуванні водоохоронних і водогосподарських заходів та для широких наукових досліджень в галузі використання та охорони найважливіших природних ресурсів – землі та води. Однак наша практика показала, що переважна більшість даних, зазначених у існуючих річкових паспортах, давно застаріла і не завжди коректна. Вони потребують значного оновлення і доповнення тими, які актуальні саме сьогодні. Невідкладність вирішення проблеми моніторингових досліджень полягає в тому, що у області вивчення малих річок хоча й існує ряд відомчих спостережних систем за станом довкілля, проте вони не інтегровані у єдиний комплекс, не охоплюють усіх необхідних компонентів і не можуть ефективно виконувати узагальнюючу функцію з оцінки стану, прогнозу змін та розробки рекомендацій для прийняття управлінських рішень.

*Аналіз останніх досліджень і публікацій***.** Пропонована система моніторингу базується на дослідженнях, проведених нами раніше [1 – 7].

Виклад основного матеріалу. Залежно від важливості, мінливості, статистичних особливостей змінних показників, характеристик формуються різні вимоги до моніторингу. На нашу думку в організаційному відношенні ГЕММР (Рис. 1) доцільно підпорядкувати басейновим управлінням водних ресурсів. Це визначається також тим, що басейни малих річок є складовими середніх та великих. Особливим та цікавим питанням є слідкування за міжбасейновими просторами. Цю задачу можна вирішувати спільно із задачею вивчення малих річок.

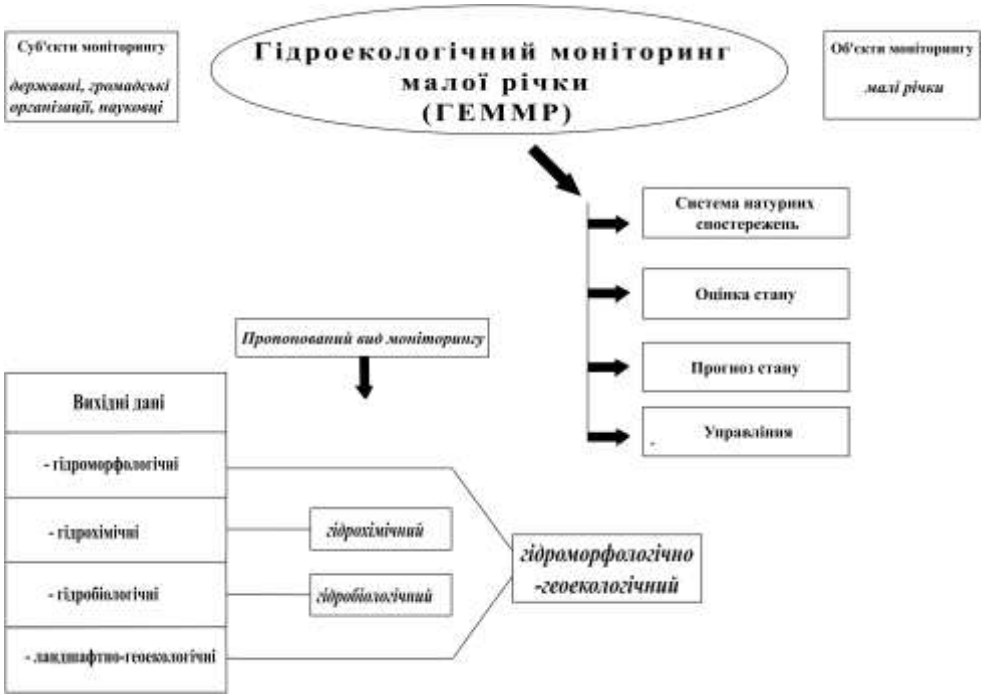

Рис.1. Принципова схема організації гідроекологічного моніторингу

Водночас відповідальність за ведення ГЕММР повинні нести і інші структури: служба гідрометеоспостережень, гідрогеологічна служба, служби контролю якості вод, місцеві органи влади тощо.

Залежно від вихідних даних формуються різні складові моніторингу (Рис.1): гідрохімічний, гідробіологічний та гідроморфологічно-геоекологічний (ГГММР), які мають однакові об'єкти та суб'єкти, однак містять різні шляхи одержання інформації, обробки даних, подання їх у різні інстанції та розробка рекомендацій на їх основі. У подальшій роботі ми зупинились на детальній розробці ГГММР відповідно до одержуваних нами даних та необхідних результатах (рис. 2).

Основними першоджерелами інформації для ГЕММР виступають дані ДЗЗ, гідрометеоспостережень, гідрогеологічних спостережень, контролю за ерозійними процесами, оновлена картографічна інформація, дані натурних обстежень, про господарську діяльність людини.

У нашій роботі ми зосередилися на розробці наступних складових:

1. Дані про стан поверхні басейну та основні антропогенні зміни, впливи – загальні гідрографічні дані, ландшафти, їх антропогенна перетвореність, основні джерела антропогенного впливу, ерозійні процеси, конфлікти природокористування та геоекобезпеки у басейні;
2. Дані про гідроморфологічні процеси, річкову систему, стан руслово-заплавних комплексів, їх якість - дані про річкову систему та її зміни, дані про окремі річки (назва, порядок, довжина, похил), дані про водно-гідравлічний режим річки, дані про руслово-заплавні комплекси (за однорідними ділянками).

Охоплення річкової системи здійснюється згідно правил, прийнятих у водному кадастрі – головна річка, притоки вздовж течії та їхні притоки.

Пропонована нами система ГГММР мала би містити наступні компоненти: Проведення вишукувальних робіт з наступними складовими: топографо-геодезичні та картографічні роботи, камеральна обробка результатів; Здійснення систематичних спостережень на річках: на основних річках, найбільших притоках, особливу увагу – на однорідні ділянки; Проведення розрахунків, виходячи з основних завдань дослідження; Систематизація одержаних даних – або кадастр; Зведення основних даних про водний режим, фізико-географічні особливості, використання природних ресурсів і опрацювання рекомендацій щодо підвищення стійкості екологічної системи в басейнах річок – або паспортизація; Надання рекомендацій щодо перспектив сталого розвитку річкових одиниць; Удосконалення нормативно-правових актів та нормативно-технічної документації з використання, охорони та відтворення водних ресурсів; Проведення міжнародних зустрічей, засідань Водного Форуму, нарад, семінарів у межах виконання міжурядових угод в галузі водного господарства, пов'язаних з державним моніторингом та управлінням водними ресурсами в межах державного кордону; Контроль за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів; Створення та запровадження інформаційної системи моніторингу

і прогнозування стану навколишнього природного середовища у системі Держводгоспу.

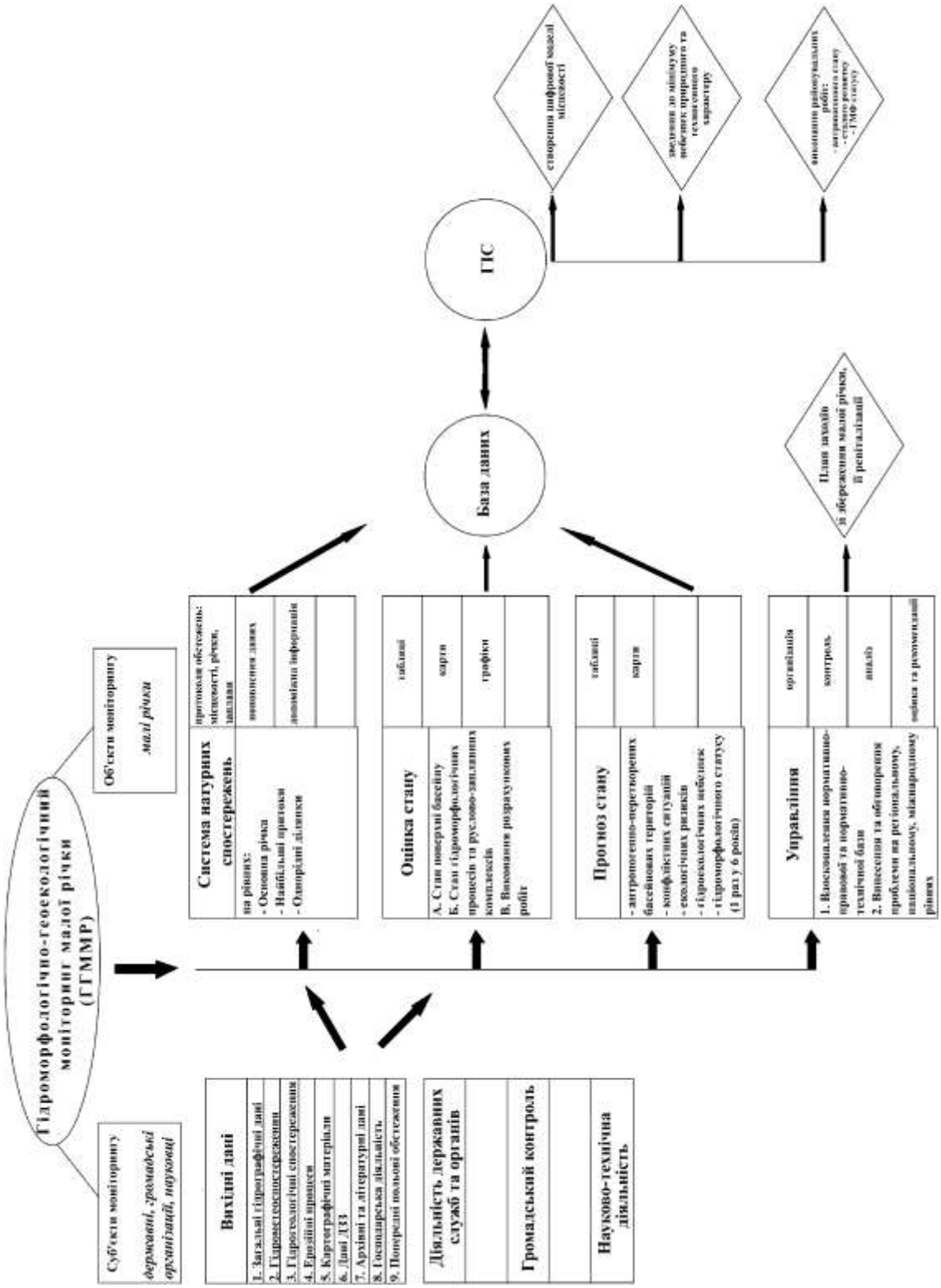

Рис. 2. Схема ведення ГГММР

Створена система моніторингу пропонує послідовне виконання 4 основних кроків – спостереження, оцінка стану, прогноз стану, управління. Система може бути реалізована на рівнях основної річки, найбільших

приток та однорідних ділянках. Даний вид моніторингу поєднує у собі риси гідроморфологічного, геоекологічного, географічного моніторингів.

ГГММР повинен бути введений як основний стосовно комплексної охорони, відновлення малих річок, басейнових систем, недопущення ризикованих та небезпечних ситуацій, максимальне досягнення стабільно-зрівноважених умов у взаємодії Річка-Людина. Для апробації пропонованого моніторингу були проведені дослідження у межах трьох басейнових одиниць – Гуківської, Дерелуйської та Виженської, які відображають різні фізико-географічні умови. *Основні результати наводимо нижче*.

Досліджувані басейнові системи входять до складу Верхнього Пруту у межах Чернівецької області. Басейнова система Верхнього Пруту є однією з контрастних щодо природних умов (а особливо – гідрологічних) та ландшафтної структури території, яка зумовлює активізацію багатьох природних процесів. Однак стосовно неї наразі виконується небагато наукових пошуків, сама ж система Верхнього Пруту з гідрологічного та руслознавчого боків вивчені недостатньо. Існуючі паспорти малих річок містять застарілу, подекуди некоректну інформацію, потребуючу значного оновлення та перегляду оптимізаційних й управлінських рішень щодо них. Вивченню басейнової системи Гукова чи окремих її природних компонентів присвячені роботи Біксея П.М., Чопа, Соловей Т.В., Кирилюка С.М., Кирилюк О.В. (Назарової). Басейни малих річок Виженки та Дерелую науковцями добре не вивчені. Звісно, є паспорти річок, однак більшість інформації у них є застарілою і потребує наукового обґрунтування пропонованих відновлювальних заходів.

Обрані річки відносяться до Причорноморського типу водного режиму, живлення змішане з переважанням дощового. Стосовно кожної БС вивчено особливості гідрологічного режиму та формування гідроморфологічних характеристик. Вивчення гідрологічних характеристик проведено шляхом уточнення паспортних даних у польових умовах протягом 2005-2012 рр. та аналізу гідрологічних щорічників. На основі аналізу деяких паспортних даних, поздовжнього профілю, картографічного матеріалу виділено однорідні ділянки (ОД) русел річок: на Гукові – 5 ОДР, на Дерелуї та Виженці – по 6 ОДР. Опис та аналіз гідроморфологічних характеристик системи «потік-русло» проводився за виділеними ОД. Для кожної з однорідних ділянок виконано описи природної (довжина ділянки, абсолютні відмітки, похил, ширина днища долини та її форма, характерні руслові форми, мітки високих вод, власне русло та заплава тощо) та антропогенної складової (руслові ставки, наявність прибережних захисних смуг водоохоронних зон, засмічення, скидів, водозаборів, каналізації), виконано розрахунки трансформації річкової мережі.

Проаналізовано антропогенну діяльність у басейнових системах в цілому – антропогенна трансформація ландшафтів, гідроекологічні небезпеки, конфлікти ПК та екологічні ризики. Порівняння характеру

перетвореності басейнів показало, що у басейнах Гукова та Дерелую переважають сильно перетворені території – це в основному території під населеними пунктами та ріллею, основними наслідками яких для річкових русел є збільшення стоку наносів, замулення, бічна ерозія, надходження забруднюючих речовин, забруднення побутовим та будівельним сміттям, механічні зміни, зміна заплавних ландшафтів. У басейні Виженки інша ситуація – більше 80% територій є слабко перетвореними, оскільки тут створена заповідна територія та обмежена господарська діяльність.

Таблиця 1

Якісне перетворення малих річкових басейнів системи Верхнього Пруту (у межах Чернівецької області)

Території	*Басейн Гукова*	*Басейн Дерелую*	*Басейн Виженки*
	% від площі басейну		
Слабо перетворені	25,3	20,2	*81,3*
Перетворені	10,4	10,5	8,5
Середньо перетворені	12	8,3	9,9
Сильно перетворені	*39,2*	*55,7*	0,1
Дуже сильно перетворені	13,1	5,3	0,2

На основі оцінки сучасного стану басейнів Гукова, Дерелую та Виженки виявлено конфліктні ситуації у природокористуванні. Найбільше конфліктів у природокористуванні спостерігається для сільськогосподарського та поселенського типів. Переважання територій з високим ступенем антропогенного навантаження пов’язане з інтенсивним розорюванням земель, приурочених до схилових поверхонь, а середній та низький – з використанням слаборозчленованих територій у якості оброблюваних ближніх сінокосів та природних пасовищ. Одним зі способів розв’язання подібних ситуацій є розробка особливої системи раціоналізації природокористування, заснованої на попередньому плануванні за допомогою тематичних карт, створюваних з метою виявлення територій з напруженою екологічною ситуацією, та розробка плану управління річковим басейном. Процес раціоналізації природокористування здійснюється на даний момент досить повільно та суперечливо, що призводить до конфліктів у природокористуванні.

Окрім природних факторів, значний вклад у створення та прояв гідроекологічних небезпек роблять антропогенні.

Наведено основні приклади прояву гідроекологічної небезпеки на рівні «заплава-русло-потік». Фактично гідроекологічні небезпеки можна інтерпретувати як гідроекологічні ризики (Таблиця 2).

Для кожної річки проведено по 2 комплекси гідроморфологічної оцінки – для річки Гуків у 2005 та 2011 рр., для Дерелую та Виженки – у 2006 та 2012 рр. (Таблиця 3). За період у 6 років деякі зміни спостерігаються у параметрах характеристик потоку, берегу та прибережної зони, заплави. Незмінними залишаються параметри русла

річки, оскільки у настільки короткий строк не спостерігатиметься зміна звивистості, типу та спрямлення русла.

Таблиця 2

Гідроекологічні небезпеки рівня «заплава-потік-русло»

Проблеми / Фактори	Розмив берегів (бічна ерозія)	Пересихання малих річок	Замулення /деградація річок	Зниження /підвищення рівня води	Зменшення водності	Зміни заплавних ландшафтів	Механічні зміни заплав	Використання русел як колекторів стічних вод	Зріз піків повені	Затоплення та осушення заплав	Зміна довжини річки	Зниження базису ерозії та зміни форми поперечного перерізу
Урбанізація	x		x	x	x	x	x	x				
Розробка кар'єрів піщано-гравійної суміші												x
Днопоглиблення												x
Будівництво регуляційних та виправних споруд												x
Каналізування											x	
Гідротехнічне будівництво				x					x	x		
Спорудження ставів та водосховищ					x				x	x	x	
Обвалування русел											x	x
Водоспоживання та водоскид		x	x		x			x				
Розорювання заплав	x	x	x			x						
Меліорація					x							
Промисловість			x		x		x	x				
Зведення лісів		x				x						
Маловоддя		x	x	x	x	x						

Таблиця 3

Кінцеві класи гідроморфологічної якості (згідно протоколів досліджень)

	р Гуків				р Дерелуй						р Виженка					
	ДО1	*ДО2*	*ДО3*	*ДО4*	*ДО1*	*ДО2*	*ДО3*	*ДО4*	*ДО5*	*ДО6*	*ДО1*	*ДО2*	*ДО3*	*ДО4*	*ДО5*	*ДО6*
2005	*1,42*	*1,54*	*1,86*	*2,05*												
клас	В	В	Д	Д												
2006					*1,67*	*1,88*	*1,88*	*1,92*	*1,79*	*1,67*	*1,46*	*1,46*	*1,5*	*1,75*	*1,63*	*1,92*
клас					В	Д	Д	Д	Д	В	В	В	В	Д	В	Д
2011	*1,43*	*1,95*	*2,11*	*2,09*												
клас	В	Д	Д	Д												
2012					*1,79*	*1,92*	*1,92*	*1,88*	*1,75*	*1,88*	*1,46*	*1,46*	*1,5*	*1,75*	*1,84*	*2,17*
клас					Д	Д	Д	Д	Д	Д	В	В	В	Д	Д	Д

Для річки Гуків одна з ділянок – ДО 2 – змінила стан з «відмінний» на «добрий». На р. Дерелуй 2 ділянки змінили клас якості з «відмінний» на «добрий». Для р. Виженки подібні зміни відбулися на ДО 5. Подібні зміни пов'язуємо у першу чергу з паводками 2008 року та 2010 рр. Одним з недоліків подібної оцінки є те, що вона не передбачає оцінку наявності прибережних захисних смуг, оскільки згідно з ним максимальний клас якості був би «задовільний».

Таблиця 4

Оцінка заплав усіх річок досліджуваних басейнових систем за освоєністю і ступенем стійкості

Характеристика заплави	*Бальна оцінка*	*Стан*	*Ступінь стійкості*	*басейн р. Дерелуй*	*басейн р. Виженки*	*басейн р. Гуків*
				Кількісна оцінка, %		
Заплава відсутня, заплава в природному стані	1	відмінний	дуже стійка	36,3	73,9	27,7
Заплава використовується під с/г угіддя	2	добрий	відносно стійка	24,2	9,3	31,1
Заплава забудована	3	задовільний	середньо стійка	9,9	16,8	29,7
Наявність гідротехнічних споруд в заплаві	4	поганий	слабо стійка	5,9	0	11,5
Видозмінена заплава	5	дуже поганий	нестійка	13,9	0	0

Вивчаючи ЗРК досліджуваних басейнових систем, хотілося б відзначити, що заплави, які знаходяться в природному стані відповідають референтним (первинним) умовам за ВРД. На території, що вивчається, поширені наступні види антропогенезу ландшафтів: створення урболандшафтів, сільськогосподарське виробництво, лісове господарство, рекреаційна діяльність, створення і експлуатація лінійних технічних об'єктів. Міра антропогенезу і показники еколого-господарського балансу змінюється по виділених районах. Всього проаналізована і оцінена дія шести екологічних ризиків територіальних систем заплави: зміна якості води і розробка руслових кар'єрів як ризик системи водного потоку, антропогенез ландшафтів як ризик ландшафтної системи та повінь, підтоплення і руйнування берегів як ризик соціально-екологічної системи.

Відповідно до Проекту Закону України «Про Концепцію переходу України до сталого розвитку» одним із пріоритетних напрямів розвитку регіонів по відношенню до водних ресурсів є подальший розвиток басейнового принципу управління ресурсами, відновлення природного

режиму функціонування малих річок та обмеження господарської діяльності на водозбірній площі і особливо на територіях витоків та водоохоронних зон.

Завершальним кроком подібного моніторингу є проведення району вальних робіт за перспективністю сталого розвитку, детальніше про застосування якого нами було описано у попередніх роботах […]. З огляду на все вище зазначене постає необхідність розробки планів управління басейнами малих рік, які забезпечували б сумісне існування населення, господарських об'єктів та малих річок. На першому етапі виконується комплексна оцінка сучасного стану природно-технічної системи басейну, виявляються природні та антропогенні фактори, що здійснюють найбільший вплив на ПТС басейну. На другому етапі за результатами розрахунків та досліджень дається оцінка впливу антропогенних факторів на ПТС басейну.

У процесі виконання третього етапу визначаються цілі розробки плану управління річковим басейном та задачі, вирішення яких дозволить дістатися до поставленої мети.

Рис. 3. Алгоритм розробки плану управління природно-технічною системою басейну малої річки

У залежності від особливостей басейну, характеру його використання це може бути: підвищення водності басейну, мінімізація шкідливого впливу вод, підвищення рибогосподарської цінності річки, покращення якості води тощо. На четвертому етапі визначається склад рекультиваційних заходів, направлених на оптимізацію водокористування

у басейнах малих рік. Для басейнів Гукова, Дерелую та Виженки розроблений ряд рекультиваційних заходів, які за місцем реалізації та характером впливу на природно-технічну систему можна розділити на три групи: I – до цієї групи віднесені заходи, які здійснюються у руслі річки, що включають ліквідацію залишків старих мостів, млинів, будівельного сміття; реконструкцію мостів, які мають недостатню пропускну здатність; розбір завалів дерев та кущів; розчистка замулених ділянок русла; II – у цій групі представлені заходи, які реалізуються на водозборі та направлені на підвищення надійності функціонування природно-господарської системи басейну: реконструкція гідротехнічних споруд ставів, спуск води у ставах, які не мають власника; ліквідація замкнутих водойм перед насипами доріг; III – ця група містить заходи, направлені на підвищення якості води у басейні.

Використані джерела:

1. Кирилюк О.В. Еколого-гідроморфологічна оцінка басейну річки Гуків для цілей сталого розвитку / О.В. Кирилюк, С.М. Кирилюк // Географія та туризм: Наук.зб. – К.: Альтпрес, 2011. – Вип.. 15. – С. 261 – 267.
2. Кирилюк О. Сучасний стан антропогенної перетвореності території басейну річки Хуків / Олена Кирилюк, Сергій Кирилюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2006. – Вип. 11. – С.73 – 79.
3. Кирилюк О.В. Антропогенні зміни гідроморфологічних умов басейну річки Гуків / О.В. Кирилюк // Вісник Дніпропетровського університету: Науковий журнал. - № 3/2. Том 17. 2009. – Серія: Геологія. Географія. – Випуск 11. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського національного університету. – С. 136 – 140.
4. Кирилюк О.В. Стійкість заплавно-руслових комплексів басейну річки Гуків О.В. Кирилюк // Вісник Дніпропетровського університету: Науковий журнал. - № 3/2. Том 18. 2010. – Серія: Геологія. Географія. – Випуск 12. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського національного університету. – С. 124 – 130.
5. Кирилюк О.В. Стійкий розвиток Виженської басейнової системи у світлі туристично-рекреаційної діяльності / О.В. Кирилюк, С.М. Кирилюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «География». Том 23 (62). – 2010 – №3. – С. 231 – 235.
6. Кирилюк О.В. Заплавно-руслові комплекси річкових басейнів Дерелую та Виженки у світлі антропогенізації / О.В. Кирилюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.612-613: Географія. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2012. – С. 64 – 68.
7. Кирилюк О.В. Антропогенізація ландшафтів водозбірних басейнів Дерелую та Виженки / О.В. Кирилюк // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип.614-615: Географія. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2012. – С. 50 – 53.

УДК 627.222.5 (477.41)

Діброва І.О.

МОДЕЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ГЕОСИСТЕМ БЕРЕГОВОЇ ЗОНИ КИЇВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА

Розроблена методика ідентифікації геосистем берегової зони великих рівнинних водосховищ для геоекологічної оптимізації природокористування. Методика ідентифікації в цілому протестована із задовільними результатами на створеному інформаційному базисі щодо берегової зони Київського водосховища.

Ключові слова: Київське водосховище, берегова зона, природокористування.

Разработана методика идентификации геосистем береговой зоны крупных равнинных водохранилищ для геоэкологической оптимизации природопользования. Методика идентификации в целом протестирована с удовлетворительными результатами на созданном информационном базисе о береговой зоне Киевского водохранилища.

Ключевые слова: Киевское водохранилище, береговая зона, природопользование.

It was elaborated the procedure for identification of geo-systems of large plain reservoirs coastal zone aimed to geo-ecological nature management optimization. Identification procedure was tested as a whole with satisfactory results using created information basis for coastal zone of Kyiv reservoir.

Key words: Kyiv reservoir, reservoirs coastal zone, nature management optimization

Стан проблеми та аналіз публікацій. Підходам і принципам об'єктивного аналізу ландшафтно-територіальних структур берегової зони великих рівнинних водосховищ з огляду на необхідність оптимізації природокористування у цій зоні було присвячено низку праць [5-7]. У них, *по-перше*, запропонована систематизація сучасних фізико-географічних процесів як важлива вихідна науково-методична розробка, *по-друге*, подана класифікація берегових ландшафтних ярусів і смуг цих ярусів, *по-третє*, складена досить ємна класифікація берегових каркасних меж.

При цьому, з урахуванням розробок і інших науковців [8-10], було визначено необхідність у створенні комплексної методики ідентифікації берегових геосистем, застосовної для подальшої оптимізації природокористування у межах конкретних водойм.

Постановка завдання. Основним завданням цієї статті є розкриття змісту складників методики ідентифікації геосистем та її апробація на прикладі тестових ділянок берегової зони Київського водосховища.

Основні результати. Актуальність даної тематики полягає в надмірній експлуатації ресурсів берегової зони великих рівнинних водосховищ та ненормованому антропогенному навантаженні на її складові частини. Для об'єктивної оцінки сучасного стану берегової зони великих водойм (наприклад, Київського водосховища), а також прийнятті й реалізації ефективних оптимізаційних рішень необхідною постає *методика ідентифікації берегових геосистем*, яка проводиться з позицій конструктивної географії, ландшафтної екології та гідроінвайронментології. Загалом під ідентифікацією геосистем берегової зони розуміється полікритеріальний аналітично-прикладний процес взаємопов'язаних між собою та взаємодоповнюючих операцій-складників, серед яких вирізняють етапи *геотонного*, *хоричного структурування* та *геоекологічно-функціонального районування*. Стисло оглянемо їх, зважаючи на вже існуючі науково-методичні розробки (див. праці [1-4]).

На першому етапі методики ідентифікації берегова зона великих рівнинних водосховищ розглядається як певний тип ландшафтної макромежі у вигляді буферної геосистеми, який названо *береговим макрогеотоном*. Структурування останнього представлене просторовим виділенням меж та основних субструктур (*мезогеотонів*): узбережної,

прибережної й хвилеприбійної підзони, а також додаткових мета-теральної (заузбережної) та інфра-аква-теральної підзони [4, с. 9].

В основі другого етапу методики ідентифікації покладено трансформований до об'єкта досліджень позиційно-динамічний принцип, який найбільше відповідає структуротворним відношенням в береговій зоні (при його певному доповненні парагенетичним і генетико-морфологічним підходами і зважанні на відношення гідрофункціонування та наявність аква-теральної частини берегового макрогеотону). При цьому, з урахуванням певних критеріїв просторово виділяються різнорангові природні геосистеми. На макрорівні вирізняють *берегові парадинамічні райони* з їх складовими частинами (*підрайонами*), на мезорівні - *берегові ландшафтні яруси*, на мікрорівні – *берегові ландшафтні смуги*. За вагоме методичне підґрунтя хоричного структурування править розроблена типологічна класифікація ландшафтних меж берегової зони як класифікація берегових каркасних меж (динаміки геосистем) цієї зони. Вона вирізняє 16 таксонів – від гіперкласу (найбільшого) до варіанта (найменшого) каркасних меж, систематизуючи їх за структуротворним впливом й іншими визначеними атрибутами з урахуванням безпосередньої приуроченості меж до певної берегової структури та її потоків і зв'язків [6, с.182-184]. Як відмічалося вище, таксонами хоричного структурування берегової зони великих рівнинних водосховищ, що домінантно відображають природну підсистему позиційно-динамічної ландшафтно-територіальної структури, є оригінальні берегові ландшафтні парадинамічні райони, яруси та смуги. Аналіз їх позиційної динаміки представлений у вигляді розробленої класифікації, яка включає 15 таксонів – від гіперкласу (найбільшого) до варіанта (найменшого). Вона характеризує позиційні атрибути берегових геосистем, особливості їх динаміки, у т.ч. наслідки динамічних процесів і явищ, що в них протікають [7, с. 319-324].

Етап геоекологічно-функціонального районування представлений тематичною систематизацією і відтворенням хоричної структури берегової зони водосховищ у взаємопоєднанні всіх її генезисних підсистем і каркасних меж і на основі домінантного відображення позиційно-динамічних структуротворних відношень (з додатковим урахуванням геотонних й парагенетичних) - модельним вирізненням і тестуванням рівня стану певних таксонів районування. При цьому, розрізняють три його складові: *ініціальне структурування*, *параметризацію* та *оцінювально-функціональне структурування* берегової зони водосховищ. На етапі ініціального структурування берегова зона розглядається як мезогеосистема, утворена перетином "базової" берегової природної підсистеми (таксонів хоричного структурування) природно-антропогенною і антропогенною та об'єднанням всіх трьох підсистем з підсистемою каркасних меж. На етапі параметризації визначається рівень стану всіх позиційно заданих структурних складників берегової зони, включаючи таксони районування. Важливими в цьому відношенні постають

запропоновані способи та критерії визначення основних різновидів стійкості природних геосистем, зокрема *фазово-антропізаційної*. Вона зумовлюється ступенем антропізації та віддзеркалює міру "залишкової" здатності природних геосистем до саморегуляції й встановлюється за індексом такої стійкості. Докладніше про індекс фазово-антропізаційної стійкості $I_{ФАС(ПБЗ)}$, у т.ч. унормований індекс антропізації геосистем $УІ_{антр}$, та методику його визначення викладено у п.3.5. дисертаційної роботи І.О.Діброви (див. [2, с. 122-123]). За значеннями індексу фазово-антропізаційної стійкості ($I_{ФАС(ПБЗ)}$) запропоновано і відповідні категорії фазово-антропізаційної стійкості геосистем як категорії їх здатності до саморегуляції (рівні стану берегових природних геосистем за ознакою здатності до саморегуляції): *гранично слабка (ГСЛ, при* $I_{ФАС(ПБЗ)}$*<11,0%), вельми слабка (ВСЛ, при* $I_{ФАС(ПБЗ)}$ *– 11,0-25,9%), слабка (СЛ, при* $I_{ФАС(ПБЗ)}$ *– 26,0-34,9%), послаблена (ПС, при* $I_{ФАС(ПБЗ)}$ *– 35,0-46,9%), середня (СР, при* $I_{ФАС(ПБЗ)}$ *– 47,0-61,9%), сильна (С, при* $I_{ФАС(ПБЗ)}$ *– 62,0-85,9%), вельми сильна (ВС, при* $I_{ФАС(ПБЗ)}$*≥ 86%)* [2, с. 125].

На етапі оцінювально-функціонального структурування вирізняються власне таксони геоекологічно-функціонального районування берегової зони водосховищ як природно-антропогенні геосистеми, що синергічно синтезують всі три їх підсистеми з урахуванням каркасних меж та геотонних структур. За основу районування правлять результати хоричного структурування, які доповнюються додатковим вирізненням в межах берегових парадинамічних районів підрайонів (за макроекспозицією та позицією стосовно акваторії та міжрайонних меж), секторів чи ділянок (басейнових – для смуг вододільно-рівнинних, вододільно-терасових і схилових ярусів; парагенетичних – для смуг терасових, терасово-заплавних, заплавних і заплавно-дельтових ярусів); у т.ч. результатами геотонного структурування з розширенням при необхідності меж районів за рахунок елементів як мета-теральної, так і інфра-аква-теральної підзони та типізації всіх різногенезисних геосистем берегової зони, включаючи їх межі й оцінки рівня стану. У відношенні *берегової зони Київського водосховища* було вибірково проаналізовано й протестовано ділянки, що прилягають до озерної частини водойми. Зазначене тестування проведене із задовільними результатами на основі створеного інформаційного базису щодо даного водосховища (детальніше про це відмічено у працях [1-4]). При цьому, *по-перше*, як видно на рис.1, вирізнено 10 берегових парадинамічних районів, які власне формують узбережно-прибережну територію: 1) Деснянсько-Дніпровський; 2) Дніпровсько-Ірпінський; 3) Ірпінсько-Козький; 4) Козько-Ратуський; 5) Ратусько-Жидоцький; 6) Жидоцько-Тетерівський; 7) Тетерівсько-Узький; 8) Узько-Прип'ятський; 9) Прип'ятсько-Брагінський; 10) Брагінсько-Дніпровський. *По-друге*, для п'яти районів та їх підрайонів озерної області водосховища проведено тестове вирізнення та типізацію берегових ярусів та їх смуг з урахуванням каркасних меж. *По-третє*, згідно рис.2, тестово визначено рівень стану 65 берегових ландшафтних ярусів як таксонів геоекологічно-функціонального

районування за ознаками їх фазово-антропізаційної стійкості. Все це засвідчило обґрунтованість і правомірність запропонованих у працях [1-4] принципових підходів, зважаючи на необхідність подальшого їх удосконалення та розвитку з метою прикладного застосування.

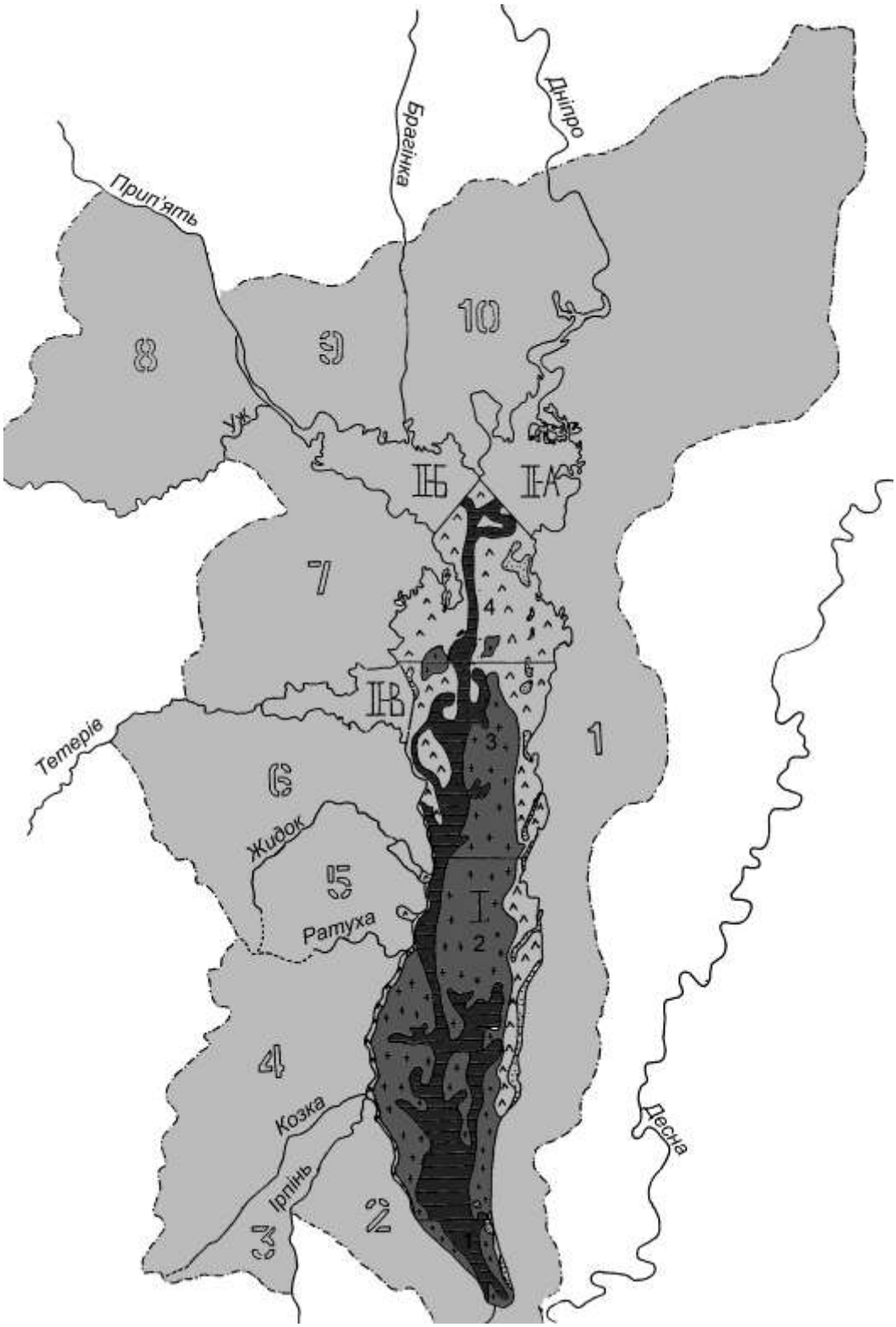

Рис. 1. Структурування берегової зони Київського водосховища на макрорівні та співвіднесення її геотаксонів з елементами акваторії великої водойми

Умовні позначення до рис.1:

А. Ареали берегових парадинамічних районів (БПР, берегових підрайонів) та їх назви:

1 – Деснянсько-Дніпровський; 2 – Дніпровсько-Ірпінський;
3 – Ірпінсько-Козький; 4 – Козько-Ратуський; 5 – Ратусько-Жидоцький;
6 – Жидоцько-Тетерівський; 7 – Тетерівсько-Узький; 8 – Узько-Прип'ятський;
9 – Прип'ятсько-Брагінський; 10 – Брагінсько-Дніпровський;

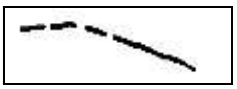 - суходільні міжрайонні гідрогенні межі;

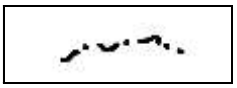 - суходільні межі берегової зони;

Б. Плеса:

I – головне;

II – крайові:
А – Дніпровське; Б – Прип'ятське; В – Тетерівське;

В. Райони озерної області:
1 – глибоководний; 2 – обмеженого хвилювання; 3 – відмілий;
4 – річкова область;

- затоплене русло;

- відмілини та острови;

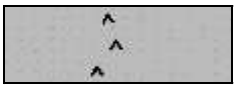 - мілководдя;

- глибоководдя;

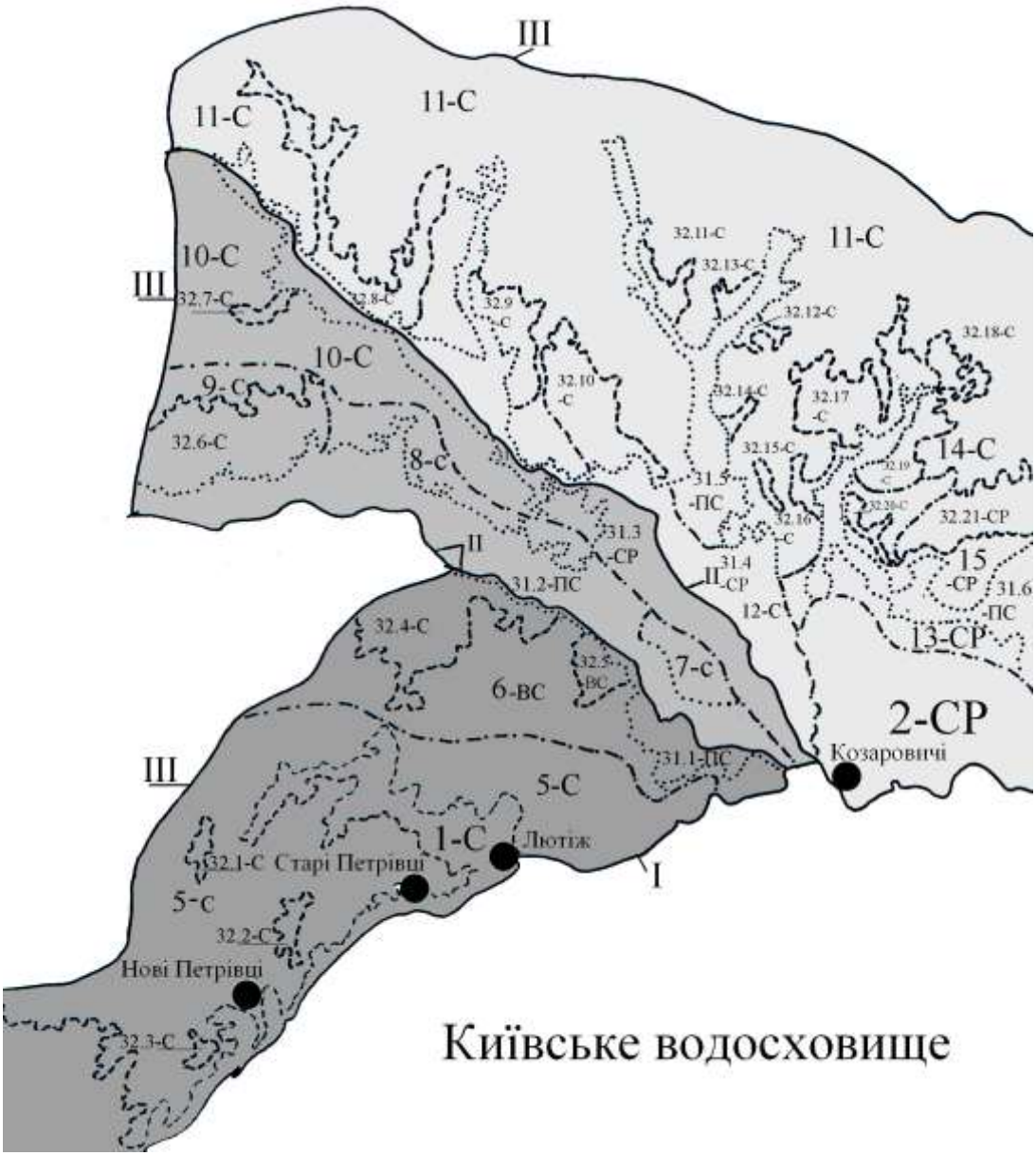

Умовні позначення до рис.2:

Різним кольором зображено Дніпровсько-Ірпінський, Ірпінсько-Козький і Козько-Ратуський БПР - №№ 2, 3, 4; 2-СР, 5-С … - номери берегових ярусів і абревіатури їх здатності до саморегуляції (див. текст); I – межа "суходіл – акваторія", II – суходільні міжрайонні межі, III – суходільні межі БЗ; - · - - суходільні межі підрайонів, --- і ··· - межі ярусів різного класу.

Рис. 2. Районування берегового макрогеотону озерної частини Київського водосховища з визначенням рівня стану ландшафтних ярусів за ознаками фазово-антропізаційної стійкості (фрагмент)

Таблиця 1.

Приклади типізації за класифікаційними ознаками (за [7]) берегових ландшафтних ярусів Київського водосховища

Таксон класифікації	*Тестовий ярус № 1 (за рис.2)*	*Тестовий ярус № 2 (за рис.2)*
Гіперклас	Суходільний	Суходільний

Клас	а) схилово-балковий і схилово-яружний; б) комбінований: узбережний і прибережний (власне береговий)	а) терасовий; б) прибережний (власне береговий)
Підклас	а) складно-орієнтований; б) поліморфний; в) слабкоувігнутий, місцями вирівняний; г) відносно стрімкий, місцями стрімкий	а) поздовжній; б) поліморфний; в) вирівняний; г) пологий
Група	Яружно-зсувних (балково-зсувних), яружно-осипних (балково-осипних) високих крутих піщаних схилів	Першої надзаплавної піщаної тераси
Підгрупа	а) ерозійно-зсувний, ерозійно-осипний, абразійно-акумулятивний; б) зеленувато-сірих, кварцових, глауконітових, глинистих пісків харківської світи палеогену	а) акумулятивний і абразійно-обвальний; б) алевритів, мергелів, фосфоритових пісків київської світи палеогену
Тип	Транселювіальний	Транселювіально-гідроморфний і гідроморфний, місцями критично-гідроморфний
Підтип	Флювіо-гідроміграційний, абразійно-береговий, гравігенно-теральний, фітоценотично-динамічний узбережно-прибережний	Флювіо-гідроміграційний, абразійно-береговий незсувний, фітоценотично-динамічний узбережно-прибережний
Категорія	а) з успадковано-набутими процесами, у т.ч. з успадкованими, слабко якісно зміненими процесами; б) з стадіально-зміненими (“стадіально-регулярними”) процесами	а) з успадковано-набутими процесами, у т.ч. з успадкованими, слабко якісно зміненими процесами; б) з стадіально-зміненими (“стадіально-регулярними процесами”) та з стадіально-незміненими (стадіально-триваючими) процесами
Підкатегорія	Місцями характерні: (за б)) пост-флювіо-ерозійні площинні ландшафтні смуги, стабілізовані / етологічно заблоковані щодо ерозії залісненням; (за в)) пост-зсувні схилові ландшафтні смуги, етологічно законсервовані до зміщення гірських порід за рахунок протизсувних споруд	Місцями характерні (за б)) пост-флювіо-ерозійні площинні смуги, стабілізовані / етологічно заблоковані щодо ерозії залуженням і залісненням
Розряд	Притаманні квазілінійні (у т.ч. поперечно-поліморфні) автономні контактні фактографічні та аналого-розрахункові суцільно-оконтурювальні поперечні та поздовжні берегові каркасні межі спільно- та різномодульного сусідства, у т.ч. неперервні	Притаманні квазілінійні автономні бар’єрно-непереборні та контактні, відповідно, уявно-розрахункові (усереднені) та аналого-розрахункові, суцільно-оконтурювальні поперечні та поздовжні берегові каркасні межі

		спільно- та різномодульного сусідства , у т.ч. неперервні
Підрозряд	Змінно-флуктивий односпрямований, екстенсивний і згасливий	Змінно-флуктивий односпрямований, редукційний і згасливий
Вид	З дерновими неглибокими та дерновими зсувними грунтами під сухими та свіжими дібровами	З дерново-слабопідзолистими піщаними грунтами під свіжими та сухими борами та суборами
Варіант	З неперервно-часовими межами	З неперервно-часовими межами

Таблиця 2.

Загальні площі та частки площі берегових ландшафтних ярусів Київського водосховища (у%), які підпали під певний вид природокористування за [4]

Номери ярусів за рис.2	*Загальна площа ярусу (у кв. км)*	*Частка площі ярусу (у%) з певним видом природокористування*
1 (фрагмент)	13,0	Лісовий фонд – 54,0 Об'єкти сільської забудови – 12,0 Об'єкти селищної забудови – 26,0 Об'єти транспорту – 8,0 Організована рекреація – 2,0
2	18,0	Сади та виноградники – 6,0 Орні землі – 36,0 Об'єкти сільської забудови – 22,0 Об'єкти водного господарства – 30,0 Об'єкти транспорту – 6,0 Організована рекреація – 1,5

Таблиця 3.

Змодельовані за [4] значення унормованого індексу антропізації (УІантр) берегових ландшафтних ярусів Київського водосховища

Номери ярусів за рис.2	*Значення унормованого індексу антропізації (УІантр) (%)*
1 (фрагмент)	28,34
2	49,11

Таблиця 4.

Тестова оцінка рівня стану берегових ландшафтних ярусів Київського водосховища за ознаками їхньої фазово-антропізаційної стійкості (здатності до саморегуляції) згідно [4]

Номери ярусів за рис.2	*Значення індексу фазово-антропізаційної стійкості (у%) та здатність до саморегуляції*
1 (фрагмент)	71,66 – сильна (С)
2	50,89 – середня (СР)

Для покращення ситуації в береговій зоні великих рівнинних водосховищ (у т.ч. Київського водосховища) важливими постають *рекомендації з ідентифікації геосистем* та визначення *шляхів оптимізації природокористування*. Щодо першого моменту, стисло відображається алгоритм дослідження узбережно-прибережної території через викладені вище положення елементів методики ідентифікації - геотонного і хоричного структурування та геоекологічно-функціонального районування. Щодо другого моменту, запропонована послідовність виконання етапів оптимізації природокористування, яка передбачає передусім попередній аналіз можливого складу заходів різних типів, надалі – формування остаточного комбінаційного вибору їх складу та створення математично-картографічної моделі, важливої для оптимізаційного районування берегової зони водосховищ, яка дозволятиме здійснювати візуалізацію усіх варіантів і результатів остаточного комбінаційного вибору складу, черговості, прив'язки природоохоронних заходів до певних берегових геосистем.

Висновки і перспективи. Уперше обґрунтовано та розроблено методику ідентифікації геосистем берегової зони великих рівнинних водосховищ для оптимізації природокористування; проведена апробація методики ідентифікації геосистем на прикладі тестових ділянок берегової зони Київського водосховища; за даною методикою будуть ідентифіковані берегові геосистеми Канівського, Кременчуцького та Каховського водосховищ.

Використані джерела:

1. Діброва І.О. Ідентифікація геосистем берегової зони водосховищ для оптимізації природокористування (на прикладі Київського водосховища): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.11 "Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів" / І.О. Діброва. – К., 2008. – 20с.
2. Діброва І.О. Ідентифікація геосистем берегової зони водосховищ для оптимізації природокористування (на прикладі Київського водосховища): дис. ... кандидата геогр. наук: 11.00.11 / Діброва Іван Олександрович. – К., 2008. – 240с.
3. Самойленко В.М. Модельна ідентифікація берегових геосистем: Монографія / В.М.Самойленко, І.О.Діброва. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 328с.
4. Самойленко В.М., Діброва І.О. Складники ідентифікації берегових геосистем водосховищ // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2008. – Том 14. – С. 9-41.
5. Самойленко В.М., Діброва І.О. Систематизація сучасних фізико-географічних процесів у береговій зоні великих водосховищ // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2006. – Том 9. – С. 30-38.
6. Самойленко В.М., Діброва І.О. Ландшафтні межі берегової зони водосховищ // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2007. – Т. 13. – С. 181-200.
7. Самойленко В.М., Діброва І.О. Класифікація берегових ландшафтних ярусів і смуг // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2006. – Т. 11. – С. 318-325.
8. Рекомендації щодо поліпшення екологічного стану прибережних територій дніпровських водосховищ. – К.: Фонд відродження Дніпра, 1999. – 165 с.
9. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. – К.: Фитосоциоцентр, 1999. – 284с.
10. Максимчук В.Л. Рациональное использование и охрана берегов водохранилищ. – К.: Будівельник, 1981. – 112 с.

УДК 551.481.1 (477.82)

Громик О.М.

ВМІСТ РАДІОНУКЛІДІВ У ҐРУНТАХ МАНЕВИЦЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ

З'ясовано щільність забруднення радіонуклідами ґрунтів та рослин у населених пунктах Маневицького адміністративного району Волинської області. Виявлено, що максимального забруднення зазнали дерново-підзолисті піщані, супіщані та торфово-болотні ґрунти.

Ключові слова: радіоактивне забруднення, ґрунти, рослинний покрив, населений пункт.

Выяснено плотность загрязнения радионуклидами почвы и растений в населенных пунктах Маневичского администативного района Волынской области. Выявлено, что максимальному загрязнению подверглись дерново-подзолистые песчаные, супесчаные и торфяно-болотные почвы.

Ключевые слова: радиоактивное загрязнение, почвы, растительный покров, населенный пункт.

The density of contamination of soils and plants in the towns of Volyn region is considered. The fact is revealed that sod-podzolic sandy, sandy loam and peat-bog soils undergo the maximum contamination.

Key words: radioactive pollution, soils, vegetation cover, settlement.

Постановка наукової проблеми та її значення. Західний слід радіоактивних опадів, що виникли внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, пройшов північною частиною області, спричинивши радіоактивне забруднення значної території (Маневицький, Любешівський та Камінь-Каширський адміністративні райони) [6]. У ґрунті, особливо в його верхньому горизонті, концентруються радіоактивний стронцій (^{90}Sr) і цезій (^{137}Cs), звідки вони потрапляють у рослини та тварини. Оскільки ці радіоактивні елементи мають тривалий період розпаду, їх подальша доля у ґрунтах, проникнення в рослини потребує подальших досліджень. Саме тому виникає необхідність з'ясування стану забруднених ґрунтів та рослин радіонуклідами.

Аналіз останніх джерел і публікацій. За результатами досліджень стану забруднення ґрунтів, у тому числі радіонуклідами, Волинської області опубліковано значну кількість праць. Так, зокрема, радіаційному стану ґрунтів Волинської області, щільності забруднення ґрунтів, основним закономірностям міграції, використанню та шляхам підвищення родючості ґрунтів присвячено працю [6]. Особливості техногенної акумуляції радіонуклідів у різнотипних відкладах, ґрунтах водозборів, вертикальний розподіл ^{137}Cs у донних відкладах водойм висвітлено у монографіях [7–8]. Агрохімічні показники, вміст ^{137}Cs, ^{90}Sr у ґрунтах Західного Полісся, їх екологічна оцінка, природна і штучна радіоактивність та шляхи отримання екологічної чистої продукції окреслено у працях [1–5]. Оцінка радіоактивного забруднення ґрунтів окремих адміністративних районів має важливе прикладне значення у

плані оптимізації природокористування і є актуальним завданням для Волині.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз вмісту радіонуклідів у ґрунтах та рослинах населених пунктів Маневицького адміністративного району Волинської області, визначення типів ґрунтів за рівнем максимального нагромадження радіонуклідів.

Результати дослідження та їх обговорення. Оскільки ^{137}Cs та ^{90}Sr характеризуються тривалим періодом розпаду, тому досить важливо дослідити їх подальшу долю у ґрунті, проникнення у рослини, згодом і у організм людини. Нами було узагальнено результати радіологічного забруднення ґрунтів Маневицького адміністративного району. За даними Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість», значну акумуляцію радіонуклідів зафіксовано у 1999 році, а саме ^{137}Cs у межах від 1 до 5 Кі/км^2 – 15 % та ^{90}Sr до 0,02 Кі/км^2 – 43 % від загальної досліджуваної площі. Щільність забруднення рослин ^{137}Cs знаходиться у межах від 195 до 74738 х 10^{-12} Кі/кг. Найбільшому забрудненню ^{137}Cs та ^{90}Sr піддались ґрунти таких населених пунктів: с. Заріччя (^{137}Cs – 0,99 Кі/км^2, ^{90}Sr – 0,03 Кі/км^2), с. Велика Осниця (^{137}Cs – 0,86 Кі/км^2, ^{90}Sr – 0,04 Кі/км^2) та с. Костюхівка (^{137}Cs – 0,78 Кі/км^2, ^{90}Sr – 0,03 Кі/км^2) (табл. 1, рис. 1).

Таблиця 1

Вміст радіонуклідів у ґрунтах населених пунктів Маневицького району
(узагальнено за фондовими матеріалами Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість», 1999 р.)

Щільність забруднен-ня	Населений пункт															
	с. Бережниця	с. Троянівка	с. Галузія	с. Серхів	с. Градиськ	с. Набруска	с. Нова Руда	с. Велика Осниця	с. Заріччя	с. Мала Осниця	с. Прилісне	с. Городок	с. Замостя	с. Костюхнівка	с. Лишнівка	с. Оконськ
Ґрунт ^{137}Cs, Кі/км^2	0,49	0,61	0,64	0,38	0,21	0,23	0,43	0,86	0,99	0,74	0,33	0,68	0,38	0,78	0,26	0,46
Ґрунт ^{90}Sr, Кі/км^2	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01	0,01	0,02	0,04	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03	0,01	0,01
Рослини ^{137}Cs, пКі/км^2	4625	2786	8638	10718	8550	8274	4537	34658	58160	2443	20530	4376	50333	6375	9450	23620
Рослини ^{90}Sr, пКі/км^2	57	71	108	105	92	80	61	146	126	76	109	89	139	72	104	116

Вивчення радіаційної ситуації засвідчило, що ґрунти відрізняються надзвичайно високими коефіцієнтами переходу ^{137}Cs у рослини. Це зумовлено слабким закріпленням ^{137}Cs у легких за гранулометричним складом ґрунтах при високому зволоженні [6]. У рослинах ^{137}Cs та ^{90}Sr накопичується у великій кількості у с. Заріччя (^{137}Cs – 58160 пКі/км^2, ^{90}Sr – 126 пКі/км^2), с. Замостя (^{137}Cs – 50333 пКі/кг^2, ^{90}Sr – 139 пКі/км^2) та с. Велика Осниця (^{137}Cs – 34658пКі/кг^2, ^{90}Sr – 146 пКі/км^2) (рис. 2).

Незначну кількість радіонуклідів у ґрунті зафіксовано у с. Градськ (^{137}Cs – 0,21 Кі/км^2, ^{90}Sr – 0,01 Кі/км^2) та с. Набруска (^{137}Cs – 0,23 Кі/км^2, ^{90}Sr – 0,01 Кі/км^2). У рослин найменшу кількість ^{137}Cs та ^{90}Sr зосереджено у с. Мала Осниця (^{137}Cs – 2443 пКі/км^2, ^{90}Sr – 76 пКі/км^2), с. Бережниця (^{137}Cs – 4625 пКі/км^2, ^{90}Sr – 57 пКі/км^2) та с. Городок (^{137}Cs – 4376 пКі/км^2, ^{90}Sr – 89 пКі/км^2).

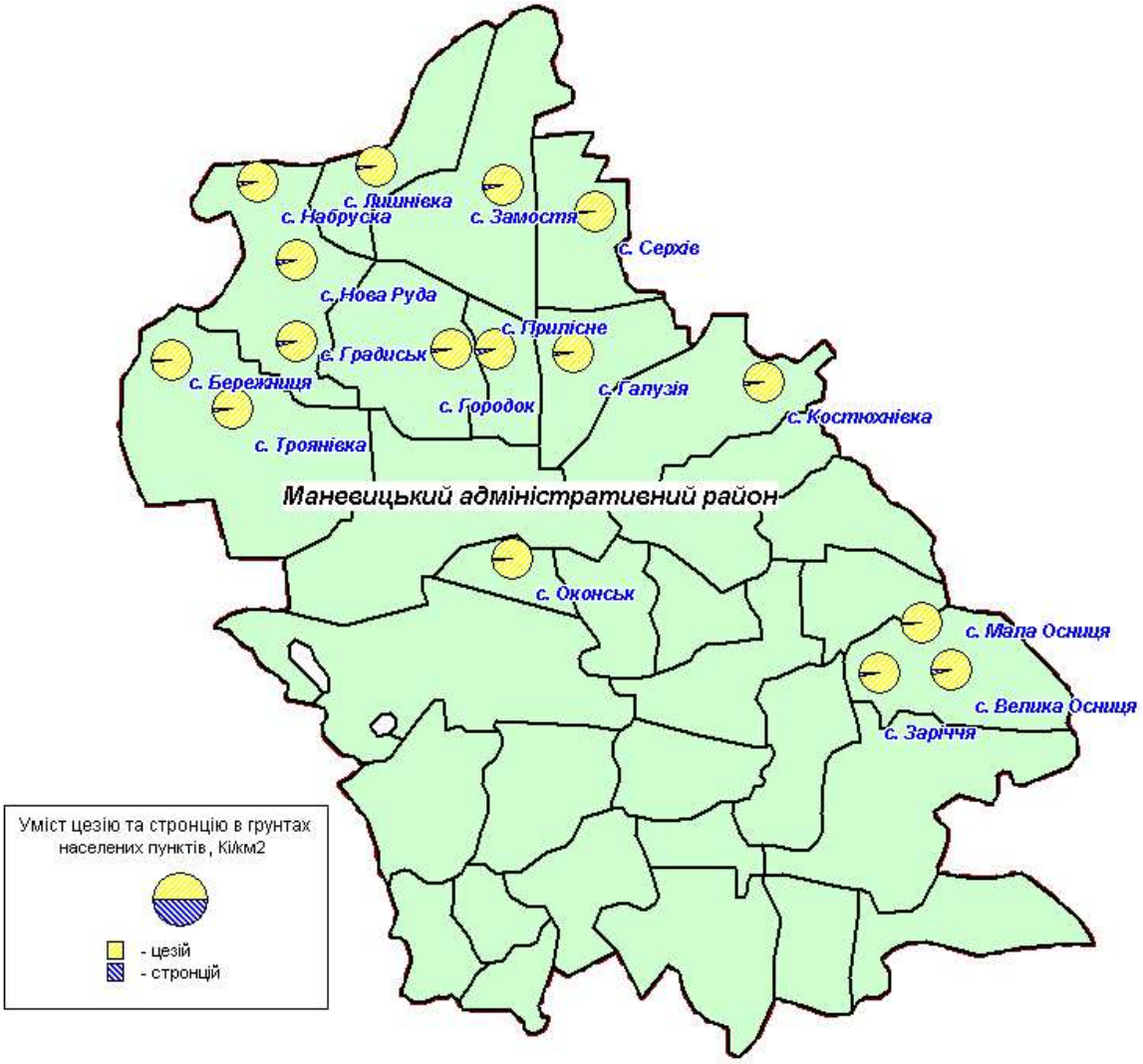

	Ґрунт 137Cs	Ґрунт 90Sr
	Маневицький адміністративний район	
с. Бережниця	0,49	0,01
с. Троянівка	0,61	0,02
с. Галузія	0,64	0,02
с. Серхів	0,38	0,01

с. Градиськ	0,21	0,01
с. Набруска	0,23	0,01
с. Нова Руда	0,43	0,02
с. Велика Осниця	0,86	0,04
с. Заріччя	0,99	0,03
с. Мала Осниця	0,74	0,02
с. Прилісне	0,33	0,02
с. Городок	0,68	0,02
с. Замостя	0,38	0,02
с. Костюхнівка	0,78	0,03
с. Лишнівка	0,26	0,01
с. Оконськ	0,46	0,01

Рис. 1. Уміст ^{137}Cs та ^{90}Sr у ґрунтах населених пунктів контрольованої зони Маневицького адміністративного району Волинської області

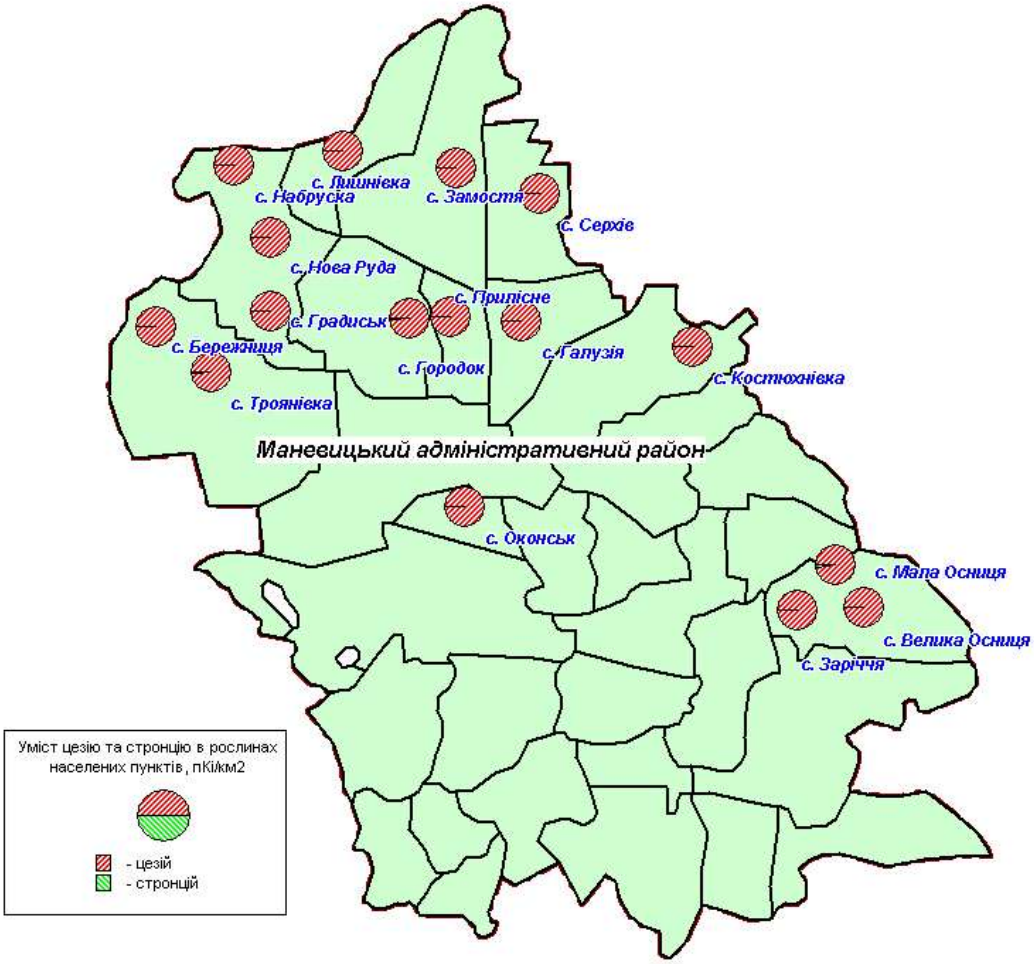

	Рослини ^{137}Cs	Рослини ^{90}Sr
	Маневицький адміністративний район	
с. Бережниця	4625	57
с. Троянівка	2786	71
с. Галузія	8638	108
с. Серхів	10718	105
с. Градиськ	8550	92
с. Набруска	8274	80
с. Нова Руда	4537	61

с. Велика Осниця	34658	146
с. Заріччя	58160	126
с. Мала Осниця	2443	76
с. Прилісне	20530	109
с. Городок	4376	89
с. Замостя	50333	139
с. Костюхнівка	6375	72
с. Лишнівка	9450	104
с. Оконськ	23620	115

Рис. 2. Уміст ^{137}Cs та ^{90}Sr у рослинах населених пунктів контрольованої зони Маневицького адміністративного району Волинської області

Тип ґрунту має прямий зв'язок із забрудненням рослин, тому результати проведених досліджень на вміст радіонуклідів у рослинах та різних типів ґрунтів свідчать, що максимального забруднення зазнали ґрунти дерново-підзолисті супіщані, піщані, торфові та торфово-болотні (табл. 2, рис. 3–4).

Таблиця 2

Вміст радіонуклідів (^{137}Cs, ^{90}Sr) у різних типах ґрунтів (рослин) Маневицького адміністративного району

Тип ґрунту	*Забруднення ґрунту ^{137}Cs, Кі/км^2*	*Забруднення ґрунту ^{90}Sr, Кі/км^2*	*Забруднення рослин ^{137}Cs, пКі/км^2*	*Забруднення рослин ^{90}Sr, пКі/км^2*	*Загальна площа, га*
Дерново- підзолисті супіщані	0,67	0,02	27607	109	775
Дерново- підзолисті піщані	0,45	0,02	25441	110	250
Болотні	0,59	0,01	15482	58	125
Торфові	0,72	0,02	1756	78	175
Торфово- болотні	0,97	0,01	6565	85	975

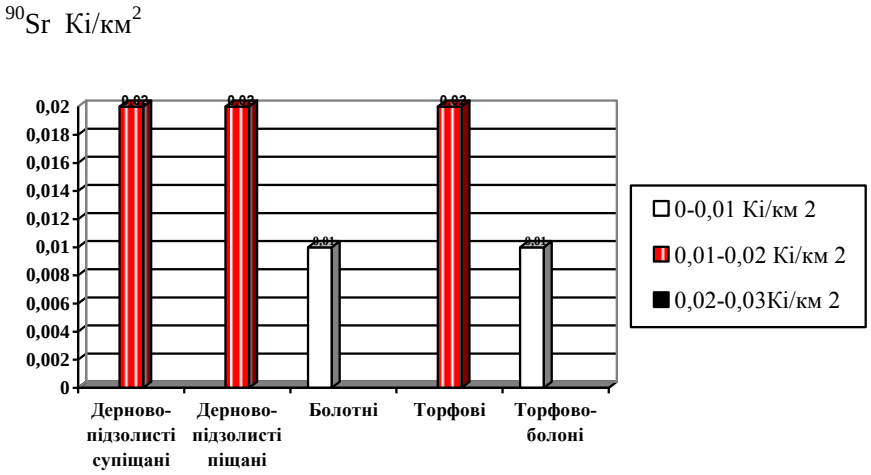

Рис. 3. Щільність забруднення ^{90}Sr різних типів ґрунтів у Маневицькому адміністративному районі

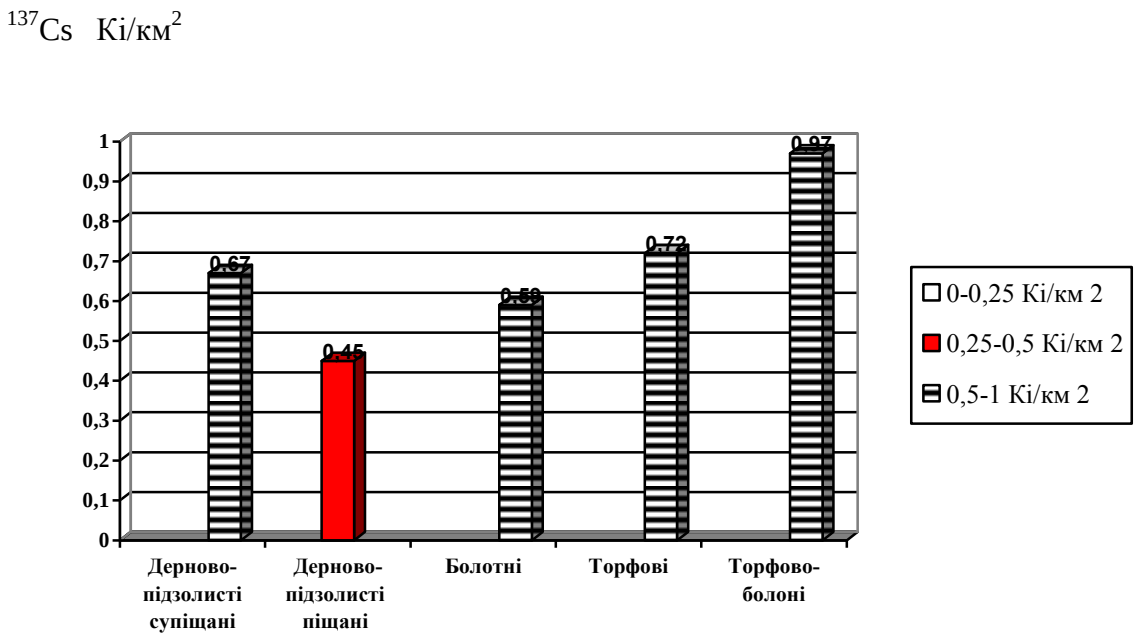

Рис. 4. Щільність забруднення ^{137}Cs різних типів ґрунтів у Маневицькому адміністративному районі

Загальна площа дослідженої території району складає 2300 га. Найбільша кількість забруднення припадає на торфово-болотні та дерново-підзолисті супіщані ґрунти.

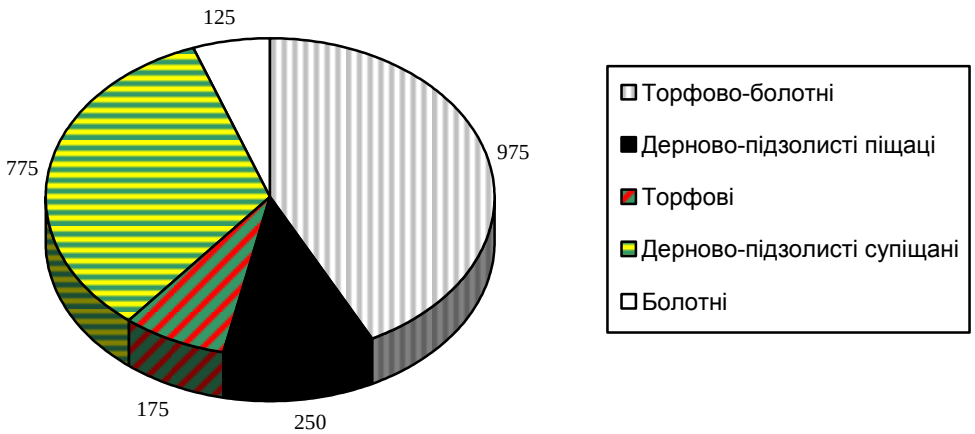

Рис. 5. Структура забруднення різних типів ґрунтів залежно від загальної площі у Маневицькому адміністративному районі, га

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведені дослідження щодо аналізу вмісту радіонуклідів у ґрунтах та рослинах населених пунктів Маневицького адміністративного району Волинської області, визначення типів ґрунтів за рівнем максимального накопичення радіонуклідів можна зробити наступні висновки:

1. Найбільшого забрудненню ^{137}Cs та ^{90}Sr піддались ґрунти населених пунктів: с. Заріччя, с. Велика Осниця та с. Костюхівка.

2. Максимальну кількість радіонуклідів у рослинах виявлено у с. Заріччя, с. Замостя та с. Велика Осниця.

3. У досліджуваному районі акумуляторами ^{137}Cs є торфово-болотні ґрунти, а ^{90}Sr – дерново-підзолисті. Це пояснюється тим, що дані ґрунти характеризуються значним вмістом органічної речовини, відповідно різко підвищені значення міграційної здатності та біологічної доступності, насамперед, ^{137}Cs. Проведені дослідження щодо щільності забруднення рослинної продукції радіонуклідами в залежності від типу ґрунту у Маневицькому адміністративному районі, дають змогу стверджувати, що ^{137}Cs та ^{90}Sr зосереджений у максимальній кількості у дерново-підзолистих піщаних і супіщаних ґрунтах.

Список використаної літератури

1.Громик О. М. Агрохімічні показники у ґрунтах зони радіоактивного забруднення в межах Волинської області / О. М. Громик // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія.– 2011. – №1,Вип. 29. – С.25–31.

2.Громик О. М. Вміст радіонуклідів у ґрунтах Західного Полісся (на прикладі Маневицького та Любешівського адміністративних районів) / О. М. Громик // Географія та туризм: наук. зб. Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 18. – С. 301–308.

3.Громик О. М. Радіоактивне забруднення ґрунтів Волинської області / О. М. Громик // Географія та туризм: наук. зб. Ред. кол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2011. – Вип. 12. – С. 202–207.

4.Громик О. М. Радіологічне обстеження земель Камінь-Каширського району / О. М. Громик // Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів та студентів (Луцьк, 13–14 травня 2009 р. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – Т. 2. – С. 16 – 17.

5.Громик О. М. Радіологічний аналіз ґрунтів Любешівського адміністративного району / О. М. Громик // Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів та студентів (Луцьк, 12–13 травня 2010 р.). — Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – 2010. – Т. 2. – С. 89.

6.Ґрунти Волинської області / М. Й. Шевчук, П. Й. Зінчук, Л. К. Колошко [та ін.]. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. − 162 с.

7.Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся: Монографія : у 2-х т. – Т. 1 : Проридничо-географічні основи дослідження та регіональні закономірності / Л. В. Ільїн. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 316 с.

8.Ільїн Л. В. Лімнокомплекси Українського Полісся: Монографія : У 2-х т. Т. 2: Регіональні особливості та оптимізація / Л. В. Ільїн. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 400 с.

УДК 551.584.5

Слизька К.П.

ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ «ХВИЛЯ ТЕПЛА»

Беручи до уваги постійне збільшення небезпечних та особливо небезпечних метеорологічних явищ у всьому світі, зроблено огляд наукової літератури XXI століття з приводу дослідження явища хвиля тепла. Наголошено на необхідності

проведення таких досліджень на території України через надзвичайний вплив високих температур на здоров'я людини, сільське господарство та інфраструктуру.

Ключові слова: хвиля тепла, класифікація хвиль тепла, спекотний період, теплий період.

Учитывая постоянное увеличение опасных и особо опасных метеорологических явлений во всем мире, был сделан обзор научной литературы XXI века по поводу исследования явления волны тепла. Отмечена необходимость таких исследований на территории Украины в связи с чрезвычайным влиянием высоких температур на здоровье человека, сельское хозяйство и инфраструктуру.

Ключевые слова: волна тепла, классификация волн тепла, жаркий период, теплый период.

Considering the steady increase of dangerous and especially dangerous meteorological phenomena in the world, the review of the scientific literature about the study of phenomenon of heat waves in XXI century was made. Need of such researches in Ukraine in connection with the big influence of high temperatures on human health, agriculture and infrastructure is noted.

Key words: heat wave, the classification of heat waves, hot period, warm period.

Вступ. Температура є таким кліматичним параметром, який показує найвищу ймовірність підвищення у більшості майбутніх сценаріїв глобальних змін клімату (IPCC 2007a, CSIRO 2007) [7]. Термін хвиля тепла (ХТ) на стільки специфічний та неоднозначний, що до цього часу немає жодного офіційного визначення цього явища чи явища спеки, яке б можна було застосувати до різних кліматичних зон. Проте є визначення, рекомендоване Всесвітньою метеорологічною організацією: ХТ - явище, коли денний максимум температури (за більше, ніж 5 послідовних днів) перевищує середній максимум денної температури для того ж календарного дня в період 1961-1990 рр. щонайменше на 5˚С. ХТ зазвичай вважають період тривалістю в кілька діб, температура під час якого перевищує заданий поріг, але специфічні особливості цього поняття варіюються залежно від країни, фізико-географічного розташування пункту дослідження та ін. Проблема у тому, що ХТ мають метеорологічний та екологічний впливи разом з впливом на населення та інфраструктуру території, на якій спостерігалося дане явище. Найбільш узагальнюючий підхід, що можливий у разі формування явища ХТ, що може бути небезпечним для людського здоров'я, здобув популярність та авторитет в багатьох країнах як «heat alarm threshold» – сигнальний температурний поріг.

Матеріали та методи. Для виконання цього дослідження було вивчено та проаналізовано літературу, присвячену проблемам ХТ в країнах Європи, Азії, та Сполучених Штатах Америки.

Виклад основного матеріалу. ХТ вивчаються багатьма науковцями в різних галузях науки.

В метеорології та кліматології ХТ визначаються за:

- абсолютними порогами температури;
- відносними порогами температури (процентилі);

- пороговими значеннями температури в поєднанні з іншими метеорологічними величинами (вологість, швидкість вітру);

Визначення хвилі тепла за абсолютними температурними порогами

Офіційне визначення ХТ в *Угорщині* є результатом дослідження, що було спільним проектом Національного інституту здоров'я навколишнього середовища Національного центру здоров'я населення, офісу в Будапешті Національного здоров'я населення та Центру медичного обслуговування, а також Угорської метеорологічної служби. Воно визнає ХТ середню температуру, що вища за денну середню температуру, яка спостерігалася з 97% періодичністю (26.6˚С) (Таблиця 1). Отже, ХТ є метеорологічна подія за якої середня температура вища за 26.6˚С впродовж трьох послідовних днів [16].

Таблиця 1

Основні характеристики хвиль тепла, які використовуються для їх ідентифікації за абсолютними пороговими значеннями температури

Країна/автор/організація	*Мінімальна тривалість, діб*	*Порогове значення температури, ˚С*
Велика Британія (Global Platform)	5	Перевищення середньої максимальної температури на 5˚С
Велика Британія (Holt and Palutikof, 2004)	кілька	30˚С
ВМО	5	Перевищення середнього максимуму денної температури за період 1961-1990 роки щонайменше на 5˚С
Данія	5 3	25^0С 30^0С
КНР	1	35˚С
Нідерланди (Метеорологічне бюро)	5	25˚С, за умови, що під час не менше 3-х діб спостерігається 30˚С
США (Національна служба погоди)	3	32.2˚С
Угорщина (Revesz A.)	3	26.6˚С
Україна (Мартазінова та Остапчук, 2004)	2	Перевищення середньодобової температури повітря на 6-10˚С на 80% території

У *Великобританії* ХТ відмічається, коли максимальна денна температура впродовж більше, ніж 5 послідовних днів перевищує середню максимальну температуру на 5˚С (Таблиця 1). Нормальний середній період або період з 1961 по 1990 роки відповідає основному періоду Кліматичних Прогнозів Великої Британії UKCP09 [5]. В [11] ХТ у Великобританії вважається серія послідовних днів з температурою вище 30˚С.

Визначення цього явища для території *Данії* відбувається, коли денний температурний максимум впродовж 5 послідовних днів перевищує 25˚С і щонайменше впродовж 3 днів температура досягає позначки 30˚С.

Метеорологічне бюро *Нідерландів* рекомендує наступне визначення ХТ: коли максимум очікуваної температури перевищує 25˚С за щонайменше 5 днів, з яких не менше 3 діб загрожують температурою більше, ніж 30˚С [8].

В *США* критерій визначення ХТ різний для різних штатів, але всі вони також мають схожість до визначення, наданого Національною службою погоди, в якому період хвилі тепла є періодом щонайменше в три дні з максимальною температурою більше 32.2 ˚С. В *КНР* попередження про високі температури випускається, коли температурний максимум за прогнозом перевищує 35˚С хоча б в один з днів [8]. Під час досліджень потеплінь на території *України* в теплий період року ХТ ідентифікувалися як різкі підвищення середньодобової температури повітря на 6 - 10˚С на більше, ніж 80% території України. Ці ХТ поділялися на короткотривалі (2-4 доби) та довготривалі (тривалість більше тижня) [1].

В дослідженні [2] обгрунтовано, що найприйнятнішим визначенням ХТ на території України є визначення, яке надане ВМО, адже, в ньому фіксованим є лише перевищення в 5°С, а значення середньої максимальної температури для кожної станції розраховуються окремо.

Визначення хвилі тепла за відносними температурними порогами. Під час роботи міжнародної групи вчених *EuroHEAT* з вивчення ХТ та їхнього впливу на території 9 європейських міст (Афіни, Барселона. Будапешт, Лондон, Мілан, Мюнхен, Париж, Рим, Валенсія) було використано наступне визначення для явища: період, що займає мінімум два дні, в який мінімальна температура перевищує 90-ту процентиль, а максимальна температура перевищує середнє місячне значення; або період тривалістю щонайменше два дні з максимальною температурою, що перевищує 90%-ву процентиль місячного розподілу [6; 18].

ХТ для всього регіону *Середземномор'я* визначено як період тривалістю три та більше послідовних спекотних дні (Tmax > 95-ї процентилі) та ночі (Tmin> 95-ї процентилі), що не перериваються більш, ніж одним днем чи ніччю з температурами, що нижче екстремальних [19].

Визначення хвилі тепла за індексами. Результат обчислення ХТ за індексами, які засновані на відношенні високих температур та величини вологості повітря, виражає людську термальну чутливість. Беззаперечно, в людському контексті індекс тепла має використовуватися обережніше, ніж просто температура. Так, випадок ХТ в Італії визначається за допомогою максимальної температури, індексу дискомфорту, що грунтується на температурі повітря та точці роси. Максимальна температура визначається як максимальне денне значення температури оточуючого середовища. ХТ визначається як така, коли температура перевищує порогове значення середньомісячної температури (травень – 28.5˚С, червень – 32.5˚С, липень – 33.5˚С, серпень/вересень 34.5˚С) під час двох чи більше послідовних днів [13].

За Poumadère в сучасному вивченні проблеми хвиль тепла на території *Франції* сигнальний поріг явища заснований на взаємозв'язку

між смертністю та максимумом і мінімумом температури за три послідовних дні за 30-річний період [15].

Основним критерієм надзвичайної попереджувальної системи спеки Національної служби погоди (НСП) *США* є перевищення денного індексу тепла 40.6˚C (105˚F) та нічного мінімуму 26.7˚C (80˚F) для двох послідовних днів. Кількість днів також обрана не випадково. Адже доведено, що максимальна кількість смертей від спекотної погоди припадає саме на другий день постійної спеки.

Індекс тепла – це поєднання температури та вологості, що наближається до температурного режиму людського тіла, з порогами, які являють собою узагальнені оцінки настання фізіологічного стресу, визначеними НСП. Проблема полягає в тому, що ці порогові значення не можуть бути використані безпосередньо до всієї території США. В теплих та вологих регіонах дані пороги мають бути встановлені на вищому рівні, щоб впевнитися що тільки окремі події стають для даних територій стресовими. В інших (прохолодніших) регіонах критерії, обчислені НСП, можуть ніколи не спостерігатися навіть якщо спекотна погода може бути ідентифікована як хвиля тепла. Отже, ймовірно, що деяка кількість явищ визначених як хвиля тепла, може охоплювати всю територію такої великої країни як США, не дивлячись на різні порогові значення температури та вологості для кожного з регіонів.

ХТ класифікуються за тривалістю, інтенсивністю та часом настання в межах сезону.

ХТ за тривалістю були поділені використовуючи специфічні для певного міста середні значення тривалості ХТ (кількості послідовних днів з явищем) на:

- короткотривалі ХТ, коли тривалість коротша, ніж середнє;
- довготривалі ХТ, коли тривалість однакова чи довша за середнє.

Інтенсивність також була розділена на два рівні відповідно до екстремальних величин Tappmax , що досягається впродовж ХТ:

- низька інтенсивність ХТ, коли Tappmax нижче місячної 95-ї процентилі;
- висока інтенсивність ХТ, що досягається, коли Tappmax на рівні або вище місячної 95-ї процентилі.

Peter J. Robinson також говорить про час настання (хронометраж) в межах сезону, що був визначений відповідно до часового інтервалу між двома різними ХТ:

- перша ХТ для кожного літа (розглядається окремо);
- ХТ, що мала місце через 1-3 дні після першої хвилі;
- ХТ, що мали місце через більше як 3 дні після першої хвилі [14]

ХТ також класифікуються за рівнями своєї небезпечності з різними ступенями та програмами дії на випадок їх виникнення.

Так, в деяких країнах світу вже прийняті національні плани щодо попередження негативних наслідків, боротьби з захворюваністю населення

та пристосування до явищ ХТ та спекотної погоди. Прикладами таких планів є національний план у Великій Британії [10] та Австралії [9].

У 2005 р. групою кліматологів ВМО був розроблений керівний документ щодо спостереження за кліматичними змінами, який супроводжувався серією робочих груп для покращення моніторингу клімату в різних країнах у зв'язку зі збільшенням частоти утворення небезпечних явищ (в тому числі ХТ), включаючи впровадження системи спостереження за кліматом в регіонах [3].

В деяких країнах визначають не тільки випадок ХТ, а й проміжні періоди збільшення температури між нормальними погодними умовами та ХТ.

Так, у США випадок ХТ – період тривалістю щонайменше 48 годин, під час якого ані нічний низький, ані денний високий індекс тепла *Hi* не падає нижче стресового порогу, що був визначений Національною службою погоди (НСП), (80˚F (26.7˚C) та 105˚F (40.6˚C) відповідно), окрім станцій, для яких більше, ніж 1% від обох спостережених річних високих та низьких *Hi* перевищують даний поріг, в цьому випадку 1%-ві величини використовуються як пороги для хвилі тепла. Іншими словами, хвиля тепла визначається, коли перевищуються обидва денний високий та нічний низький пороги з однакової процентилі для двох послідовних днів. Були протестовані кілька таких порогів. Для більшої території півдня 1%-ві пороги продукують відповідні значення.

НСП встановили де-факто основне визначення для хвилі тепла через розробку критерію попередження хвилі тепла. Цей критерій включає в себе стандарти для всієї території США, але дозволяє певні відхилення для станцій, на яких спостерігаються локальні особливості розподілу метеорологічних величин [12].

Для наступних визначень індекс тепла (визначення подано вище) збільшується у напрямку зростання температури (Рис.1) та є критерієм оцінки настання таких явищ як теплий період, спекотний період та хвиля тепла.

Рис. 1 Зростання небезпеки утворення хвилі тепла зі збільшенням індексу тепла

Інтенсивна хвиля тепла – синоптична подія тривалістю щонайменше 36 годин протягом яких денна температура перевищує максимальний поріг

більше, ніж на 10˚С, а нічний мінімум перевищує мінімальний поріг для хвилі тепла. Мінімальна тривалість хвиль тепла має бути встановлена. Досліджувалися тривалості 36 та 48 годин [14]. Теоретично 36-годинна тривалість може містити в собі два виключно спекотних дні з теплим нічним часом між ними, але на практиці означає, що потрібен тільки один денний температурний максимум вище на 10˚ за постійний низький поріг, що оточений двома нічними зниженнями температури. 48-годинна тривалість ХТ передбачає два денних періоди з високими температурами.

Спекотний період. Період тривалістю щонайменше 48 годин, впродовж яких обидва нічні мінімуми та денні максимуми *Hi* перевищують спостережені 1%-ві за весь період спостереження на станції, але тільки у тих випадках, коли умови не відповідають критеріям хвилі тепла. Для станцій, на яких 1%-ві значення перевищують критерій НСП, теплий період визначається як подія з величинами, що потрапляють вище критерію НСП, але при цьому знаходяться вище 1%-вих величин.

Теплий період – період, що триває щонайменше 48 годин з денним максимумом *Hi*, який перевищує 80˚F та обидва мінімальні нічні та максимальні денні індекси тепла мають величини, що перевищують їхні спостережені 2%-ві значення протягом всього часу спостережень на станції, але за умови, що критерії не відповідатимуть значенням критеріїв теплого періоду. Для станцій, на яких 2%-ві величини перевищують критерій НСП, величини НСП визначається мінімумом для спекотного періоду, а 2%-ва величина – мінімумом для теплого періоду.

Тривалі випадки ХТ мають місце, коли необхідні умови зберігаються протягом 96 годин і більше [14].

Визначення проміжних періодів між нормальними погодними умовами та випадком ХТ різняться від країни до країни. Наприклад, у Австралії розроблені наступні визначення.

Спекотний день – це день, максимальна температура якого (Tmax) дорівнює чи вища за певну порогову температуру(Tmax ≥ 40˚С).

Спекотний період – група послідовних днів, в кожен з яких максимальна температура (Tmax) дорівнює чи перевищує порогову температуру (Tmax ≥ 35˚С) [4].

Висновки. Не існує єдиного визначення для ХТ. Всі визначення ХТ можна поділити на такі, що визначаються за:

- абсолютними пороговими значенням температури;
- відносними пороговими значенням температури;
- індексами, які включають в себе значення температури та вологості повітря.

ВМО рекомендує таке визначення для ХТ: коли денний максимум температури (за більше, ніж 5 послідовних днів) перевищує середній максимум денної температури для того ж календарного дня в період 1961-1990 рр. щонайменше на 5˚С. ХТ також досліджується і з точки зору біокліматології та медицини. Нажаль жодне з визначень хвилі тепла не містить інформації про інтенсивність явища, хоча саме інтенсивність може

визначити різноманітні впливи та їх ступінь на людей, тварин, рослини чи інфраструктуру та економіку країн. Тож варто розглянути інтенсивність на рівні з тривалістю кожної хвилі тепла. Аналіз показав, що найбільше ХТ досліджується в Європі та США. Подібні дослідження важливі і для території України, адже в той час, як велика кількість досліджень були присвячені вивченню температури, не було приділено достатньої уваги екстремальним явищам ХТ, які характеризуються тривалими періодами з високими температурами, а також надзвичайним впливом на здоров'я людини, споруди та інфраструктуру.

Використані джерела:

1. Мартазинова В.Ф., Остапчук В.В. Взаимосвязь процессов циркуляции в тропосфере и стратосфере при кратковременных и длительных потеплениях и похолоданиях в Украине // Наукові праці УкрНДГМІ. – 2004. – Вип. 253. – С. 28 – 36.
2. Шевченко О.Г., Сніжко С.І. Хвилі тепла та основні методологічні проблеми, що виникають при їх дослідженні // Український гідрометеорологічний журнал. – 2012. - №. – С..
3. Climate monitoring and assessment definition of climate extreme events. WMO. Geneva, Switzerland 18-21 May 2010.
4. Dankers R., Hiederer R. Extreme temperatures and precipitation in Europe: analysis of a high-resolition climate change scenario – European Commission Joint Research Centre, Institute for Environment and Sustainability, 2008.
5. Disaster risk management for health fact sheets. Useful definitions and early warning information for natural hazards. – Global Platform – May 2011.
6. Improving public health responses to extreme weather/heat-waves – EuroHEAT. Technical summary. - World Health Organization. Europe, 2009.- 70p.
7. IPCC (2007): Fourth Assessment Report "Climate Change 2007".
8. Gershunov A., Cayan D.R., Iacobellis S.F. The great heat wave over California and Nevada: signal of increasing trend. – American Meteorology Society. – December 2009. – P. 6181 - 6204
9. Heatwave Plan. Sub plan of the Bayside municipal emergency management plan, 2009.
10. Heatwave plan for England. Protecting health and reducing harm from extreme heat and heatwaves. London 26 May 2011.
11. Holt T., Palutikof J. The effect of global warming on heat waves and cold spells in the Mediterranian. – Climatic Research Unit, University of East Anglia, Norwich, UK. – December, 2004.
12. Kalkstein , and R. E. Davis, 1989: Weather and human mortality: An evaluation of demographic and inter-regional responses in the U.S. Annals Assoc. Amer. Geogr., 79, P.44–64.
13. Patrizia Schifano, Giovanna Cappai, Manuela De Sario, Paola Michelozzi, Claudia Marino, Anna Maria Bargagli and Carlo A Perucci. Susceptibility to heat wave-related mortality: a follow-up study of a cohort of elderly in Rome Environmental Health, 2009.
14. Peter J. Robinson. On the definition of heat wave. – Journal of applied meteorology. – V.40. April 2001. P. 762-776.
15. Poumadère, M., Mays C., Le Mer, S., Blong, R. (2005): The 2003 Heat Wave in France: Dangerous Climate Change Here and Now. – Risk Analysis Volume 25 Issue 6. – P. 1483-1494.
16. Revesz A. Stochastic behavior of heat waves and temperature in Hungary. – Applied ecology and environmental research. 2008. № 6(4) P. 85-100.
17. Schär C., Vidale, P.L., Lüthi, D., Frei, C., Häberli C., Liniger M.A., Appenzeller, C. (2004): The role of increasing temperature variability in European summer heat waves. –Nature 427, 332-336 pp.
18. The impact of heat waves on mortality in 9 European cities: results from the EuroHEAT project. D. D'Ippoliti, P. Michelozzi, C. Marino, F. de'Donato, B. Menne, K. Katsouyanni, U. Kirchmayer, A. Analitis, M. Medina-Ramón, A. Paldy, R. Atkinson, S. Kovats, L. Bisanti, A. Schneider, A. Lefranc, C. Iñiguez and C. A Perucci. BioMed Central, 2010. – 9 p.
19. Toreti A., Kuglitsch F.G., Xoplaki E., Dell-Marta P.M., Zerefos C.S., Türkes M., Luterbacher J. Heat waves in the eastern Mediterranean area. За матеріалами конференції 10th *International Conference* on Meteorology, *Climatology* and Atmospheric Physics Patras, Greece from May 25th to May 28th *2010.*

Ювілеї

Бейдику Олександру Олексійовичу – 60

17 січня 2013 р. виповнилося 60 років Олександру Олексійовичу Бейдику, професору кафедри країнознавства та туризму, докторові географічних наук, професорові.

Народився 17 січня 1953 р. у Києві.

У 1975 р. закінчив кафедру фізичної географії Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

1975–1976 рр. – викладав географію у середній школі № 79 м. Києва.

1976–1979 рр. – аспірант, у 1979–1990 рр. – асистент, доцент кафедри фізичної географії та охорони природи географічного факультету Київського університету.

У 1980 р. проходив стажування в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова та Інституті географії АН СРСР у проф. В. С. Преображенського.

У 1986 р. захистив кандидатську дисертацію «*Структура і динаміка рекреаційного освоєння долини Дніпра в межах УРСР»* за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія (науковий керівник – д.геогр.н., проф. П. Г. Шищенко).

1990–2006 рр. – доцент кафедри країнознавства і туризму.

У 1991 р. закінчив Технологічну школу бізнесу (м. Владивосток, Росія).

1995–1996 рр. – заступник декана факультету із соціально-побутових питань.

Протягом 1972–2001 рр. працював вихователем і вожатим у піонерських і дитячих оздоровчих таборах України та Росії.

У 2005 р. захистив докторську дисертацію «*Методологія та методика аналізу рекреаційно-туристських ресурсів України»* за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

З 2006 р. – професор кафедри країнознавства та туризму.

На географічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка викладає дисципліни *«Рекреаційна географія», «Географія туризму», «Рекреаційно-туристські ресурси», «Туристсько-рекреаційні комплекси»*; у Київському національному університеті культури і мистецтв – *«Стратегія розвитку національного туризму»;* у Національному педагогічному університеті ім. М. Драгоманова – *«Безпека в туризмі», «Екологічний менеджмент», «Регіональна політика розвитку туризму в Україні»*; у Волинському національному університеті ім. Лесі Українки – *«Географія туризму України», «Туристсько-рекреаційні ресурси світу»;* у Київському славістичному університеті – *«Ресурси міжнародного туризму», «Рекреаційні комплекси світу», «Туристські ресурси слов'янських країн».*

Науково-практичні інтереси: рекреаційно-туристські ресурси, термінологія, активні методи навчання та психолого-педагогічні проблеми загальноосвітньої та вищої школи, геополітика, безпека життєдіяльності, популяризація географічних знань.

Загалом опубліковано близько 300 праць, зокрема: монографія *«Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування»* (2001 р.); словники *«Українсько-російський словник термінів і понять з географії туризму і рекреаційної географії»* (1997 р.), *«Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії»* (1998 р.), *«Тлумачний словник термінів з рекреаційної географії (географії туризму)»* (1993 р.), *«Географія: Короткий тлумачний словник»* (2001 р.), *«Російсько-український тлумачний словник термінів з медичної географії»* (1997 р., співавтор); посібники *«Географія України»* (1996 р.), *«Географія: Посібник для вступників до вищих навчальних закладів»* (1995, 1996 рр., співавтор), *«Рекреаційні ресурси України»* (2011 р.), *«Унікальна Україна: географія та ресурси туризму»* (2013 р., співавтор); співавтор підручника для 10 класу *«Економічна і соціальна географія світу»* (1997, 1998, 2004, 2006 рр.; 1998 р. – видано російською, 2001 р. – угорською мовами); навчально-методичні комплекси *«Географія туризму», «Рекреаційна географія», «Туристсько-рекреаційні ресурси»* (2007 р.), *«Туристсько-рекреаційні комплекси»* (2008 р.).

Першу подорож здійснив у 1959 р. на о. Джарилгач. Організатор та учасник експедицій на Байкал (перша подорож у березні 1979 р.), Камчатку, Курильські острови, Японське (1991 р.) та Каспійське (1973)

моря, озера Іссик-Куль (1973), Телецьке (1985), Ханка (1991), о. Сахалін (1991), Алтай (1985), Памір (1989), Кольський півострів (1984), озеро Балатон (1975), до дельти Дунаю та ін. (а). У 1975 р. як переможець всесоюзної вікторини «Чи знаєш ти Угорщину?» та учасник І фестивалю угорсько-радянської дружби подорожував Угорщиною. Пізніше відвідав Польщу, Чехію, Словаччину, Німеччину, Туреччину, Румунію, Болгарію, Сербію та Чорногорію, Швецію, Данію, Норвегію, Францію, Монако, Іспанію, Австрію, Італію, Хорватію, Туніс, Люксембург, Бельгію, Нідерланди, Єгипет, Йорданію, Ізраїль, Турецьку республіку Північного Кіпру, Грецію, Сан-Марино, Ватикан, Словенію, Індію, Велику Британію, Таїланд, В'єтнам, Камбоджу, Лаос, ОАЕ, Сінгапур, Малайзію, Індонезію.

Колектив кафедри країнознавства та туризму і географічного факультету щиро вітає ювіляра з днем народження і бажає здоров'я та подальшої плідної праці з розвитку географічної науки і освіти!

Редколегія наукового збірника «Географія та туризм»

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. *Басюк Дарія Іванівна* – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри туристичного та готельного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
2. *Бейдик Олександр Олексійович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
3. *Бєлякова Анастасія Євгенівна* – студентка кафедри туризму і готельного господарства, Інститут економіки і фінансів, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.
4. *Борисюк Оксана Анатоліївна* – старший викладач кафедри країнознавства і туризму, Інститут міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.
5. *Брайчевський Юліан Сергійович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
6. *Волкова Людмила Андріївна* – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, професор кафедри водогосподарської екології, гідрології та природокористування, факультет водного господарства, Національний університет водного господарства та природокористування.
7. *Воловик Володимир Миколайович* – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії, природничо-географічний факультет, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського.
8. *Воронін Ігор Миколайович* – доктор географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, географічний факультет, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського.
9. *Головко Вадим Віталійович* – заступник директора Інституту природничо-географічної освіти та екології, старший викладач кафедри туризму, Інститут природничо-географічної освіти та екології, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.
10. *Громик Оксана Миколаївна* – викладач, Луцький інститут розвитку людини університету «Україна».
11. *Діброва Іван Олександрович* – кандидат географічних наук, асистент кафедри фізичної географії та геоекології, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
12. *Жила Наталія Володимирівна* – студентка кафедри туризму, факультет міжнародних економічних відносин, Харківський національний економічний університет.
13. *Заваріка Галина Михайлівна* – кандидат географічних наук, старший викладач, Інститут економіки і фінансів, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.
14. *Завадовський Тарас Богданович* – старший лаборант, асистент кафедри туризму, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.
15. *Залещик Віталія Віталіївна* – аспірантка кафедра країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

16. *Заря Ігор Вікторович* – кандидат економічних наук, доцент кафедри країнознавства і туризму, Інституту Міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.
17. *Зима Олександр Григорович* – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, факультет міжнародних економічних відносин, Харківський національний економічний університет.
18. *Ільїв Ольга Миколаївна* – аспірантка кафедри географії, географічний факультет, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
19. *Казаков Володимир Леонідович* – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри фізичної географії, краєзнавства та туризму, географічний факультет, Криворізький національний університет.
20. *Кирилюк Олена Володимирівна* – асистент кафедри гідроекології, водопостачання та водовідведення, географічний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
21. *Кирилюк Сергій Миколайович* – кандидат географічних наук, асистент кафедри гідроекології, водопостачання та водовідведення, географічний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
22. *Клімчук Борис Петрович* – здобувач кафедри географії, географічний факультет, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
23. *Кодинець Ірина Василівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
24. *Корнілова Наталія Володимирівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного туризму,Інститут готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв.
25. *Лола Юлія Юріївна* – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, факультет міжнародних економічних відносин, Харківський національний економічний університет.
26. *Любіцева Ольга Олександрівна* – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
27. *Мельник Альона Миколаївна* – студентка кафедри країнознавства і туризму, Інститут міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.
28. *Мечковская Ольга Александровна* – кандидат географических наук, заведующий кафедрой непрерывного образования в туризме, Институт туризма, Белорусский государственный университет физической культуры.
29. *Миронюк Наталія Віталіївна* – аспірант кафедри країнознавства та міжнародних відносин, факультет міжнародних відносин, Східноєвропейського національного імені Лесі Українки.
30. *Михалюк Марина Михайлівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
31. *Нич Татяна Василівна* – аспірантка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
32. *Олійник Ярослав Богданович* – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, декан географічного факультету, завідувач

кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

33. *Олійник Світлана Леонтіївна* – головний спеціаліст організаційного відділу, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, аспірантка кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

34. *Олішевська Юлія Анатоліївна* – кандидат географічних наук, асистент кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

35. *Панченко Валентин Володимирович* – студент кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

36. *Паньків Наталія Мирославівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.

37. *Пасічник Володимир Романович* – доктор педагогічних наук, професор кафедри туризму, Луцький інституту розвитку людини, Університет «Україна».

38. *Пендерецький Орест Володимирович* – кандидат технічних наук, доцент кафедри туризму, факультет архітектури туристичних комплексів, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу.

39. *Плешивцова Марина Вадимівна* – студентка кафедри міжнародних економічних відносин, факультет міжнародних економічних відносин, Харківський національний економічний університет.

40. *Радченко Ольга Миколаївна* – доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Навчально-науковий інститут економіки і права, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

41. *Савостина Ольга Александровна* – зав. лабораторией гидрохимии и почвоведения, кафедра физической географии, страноведения и туризма, факультет географии и геоэкологии, Балтийский федеральный университет им. И. Канта.

42. *Савчук Іван Григорович* – кандидат географічних наук, старший науковий співробітник, відділ суспільно-географічних досліджень, Інститут географії НАН України.

43. *Салихова Елена Викторовна* – кандидат биологических наук, доцент кафедры физической географии, страноведения и туризма, факультет географии и геоэкологии, Балтийский федеральный университет имени И. Канта.

44. *Сировець Сергій Юрійович* – кандидат географічних наук, асистент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

45. *Слизька Катерина Петрівна* – аспірантка кафедра метеорології та кліматології, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

46. *Смаль Валентина Володимирівна* – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри географії, природничо-географічний факультет, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

47. *Смирнов Ігор Георгійович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

48. *Смірнов Ярослав Валерійович* – асистент кафедри геодезії, картографії та управління територіями, географічний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
49. *Станченко Лариса Юрьевна* – кандидат географических наук, доцент кафедры физической географии, страноведения и туризма, факультет географии и геоэкологии, Балтийский федеральный университет им. И. Канта.
50. *Стафійчук Валентин Іванович* – кандидат географічних наук, доцент, докторант кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
51. *Сушик Олександр Григорович* – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, Луцький інститут розвитку людини, Університет «Україна».
52. *Тимошенко Юлія Андріївна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
53. *Терлецький Володимир Карлович* – кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, Луцький інститут розвитку людини, Університет «Україна».
54. *Чикайло Юлія Ігорівна* – пошукувач наукового ступеня, старший лаборант кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.
55. *Шивала Юрій Андрійович* – аспірант кафедра географії України, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.
56. *Шпарага Тетяна Іліодорівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
57. *Шульга Володимир Петрович* – Народний депутат Верховної Ради України.
58. *Шуман Світлана Григорівна* – студентка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
59. *Уварова Ганна Шевкетівна* – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства і туризму, Інститут міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.
60. *Яценко Анастасія Дмитрівна* – аспірантка кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Колонка рецензента

В науковому збірнику «Географія та туризм», № 22, який виходить напередодні проведення XI з'їзду Українського географічного товариства та 80-річчя географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вміщено 46 статей 60 авторів, які представляють більше 20 вищих учбових закладів та академічних інститутів України та Росії.

В рубриці «Географія рекреації та туризму: теоретичні та прикладні питання» представлено 26 статей 35 авторів з провідних вищих навчальних закладів Мінська (Білорусь), Києва, Львова, Харкова, Севастополя, Луцька, Черкас, Кривого Рога, Івано-Франківська та Луганська. Слід відмітити публікації, присвячені аналізу галузевих та регіональних особливостей туристських транснаціональних корпорацій, висвітленню методологічних основ вивчення просторової структури туризму та особливостей розвитку туристичної галузі в контексті застосування інформаційних комп'ютерних технологій.

В рубриці «Актуальні проблеми суспільної географії та країнознавства» представлено 12 статей 14 авторів з Києва, Львова, Чернівців, Луцька та Ніжина. Серед вміщених матеріалів увагу привертають матеріали, присвячені порівняльному аналізу розвитку економіки знань в Україні та Євросоюзі та політико-географічному аналізу стратегій розвитку України та Росії.

В рубриці «Природнича географія: теорія та практика» представлено 8 статей 10 авторів з провідних наукових закладів Калінінграда (Росія), Києва, Чернівців, Луцька, Вінниці та Рівного. Відмітимо матеріали, присвячені дослідженню природно-господарського використання земель окремих регіонів України та еколого-гідрохімічного стану об'єктів гідрологічної мережі Росії. Традиційно (на жаль) ця рубрика містить найменший відсоток публікацій, що пов'язано з певними труднощами отримання емпіричного матеріалу та браком відповідної статистики.

Теоретико-практичні розробки представили вчені України (Київ, Львів, Харків, Чернівці, Івано-Франківськ, Луганськ, Севастополь, Вінниця, Черкаси, Кривий Ріг, Рівне, Ніжин), Росії (Калінінград), Білорусі (Мінськ). Крім україномовних в науковому збірнику представлено і російськомовні статті.

Слід зазначити, що назвам та англомовним анотаціям ряду статей бракує лаконічності, науковості та відповідного редагування, відчувається і брак картографічного матеріалу (це стосується збірника в цілому).

Науково-практична «палітра» збірника має різновекторний характер, який актуалізує зусилля провідних навчально-наукових центрів України, Білорусі та регіональних центрів Росії у географічній царині.

Бейдик О.О., доктор географічних наук, професор,
професор кафедри країнознавства та туризму
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ

І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

Смирнов І.Г., Головко В.В. Транснаціональні корпорації в туризмі: галузеві та регіональні особливості…… 3
Мечковская О.А. Методологические основы изучения пространственной структуры туризма……... 14
Заря І.В., Борисюк О.А. Конкурентоспроможна база авіаційного транспорту в умовах розвитку туристичних компаній…… 18
Зима О.Г., Лола Ю.Ю., Жила Н.В. Формування інформаційного середовища національної індустрії туризму……. 27
Воронін І.М. Аналіз ринку нерухомості у вітчизняній готельної індустрії……. 37
Шульга В.П. Стратегічне управління розвитком екологічного туризму у контексті рекреаційного природокористування…….. 42
Заря І.В., Мельник А.М. Особливості подальшого розвитку туристичної галузі в контексті розвитку інформаційних комп'ютерних технологій в туризмі…… 51
Басюк Д.І. Стан і перспективи українсько-аргентинського туристичного співробітництва…….....…… 58
Тимошенко Ю.А. Туристичні виставки як актуальне маркетингове рішення сьогодення…….. 66
Бєлякова А.Є. Фактори виникнення рекламації на туристичному підприємстві……. 72
Пасічник В.Р.. Сушик О.Г., Терлецький В.К. Сільський зелений туризм як фактор відродження українського села та перебудови сільської економіки…….. 78
Олішевська Ю.А., Панченко В.В. Теоретичні аспекти сільського туризму…….. 87
Яценко А.Д. До питання про дефініцію поняття «Рекреаційне лісокористування»…… 95
Шпарага Т.І., Михалюк М.М. Передумови виникнення і сучасний стан Хасидського паломництва в Україні…….. 98
Кодинець І.В. Присутність австрійців в Україні як ресурс етногенного туризму…… 105
Корнілова Н.В. Подієвий туризм в Україні…… 112
Радченко О.М. Соціальні мережі в туризмі України…… 119
Казаков В.Л. Спелестологічні об’єкти гірничопромислового походження в структурі екстремального спелеотуризму (на прикладі Кривбасу)…….. 126
Пендерецький О.В. Промисловий туристичний кластер Карпатського району……... 134
Уварова Г.Ш. Рекреаційне використання Десни…….. 140
Паньків Н.М. Соціально-економічні передумови малих історичних

міст Івано-Франківської області як чинник туристичного розвитку поселень……. 147
Любіцева О.О., Залещик В.В. Рекреаційно-туристичне районування Луганської області…….. 161
Заваріка Г.М. Розвиток рекреаційних можливостей Луганської області…… 167
Плешивцова М.В. Тенденції розвитку світової СПА-індустрії та проблеми становлення вітчизняної галузі оздоровчого туризму в АР Крим……. 173
Шивала Ю.А. Географія сільського зеленого туризму в Українських Карпатах…….. 182
Завадовський Т.Б. Основні аспекти промоції міста Львова……. 189

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

Олійник Я.Б., Шуман С.Г. Проблема фінансового забезпечення регіонального розвитку України і шляхи її вирішення…… 194
Смаль В.В. Розвиток економіки знань в Україні та Євросоюзі: порівняльний аналіз……. 203
Стафійчук В.І. Політико-географічний аналіз стратегій розвитку України та Росії……. 211
Бейдик О.О., Сировець С.Ю. Порівняльна характеристика туристських мезорайонів Росія і Білорусь та Центрального…… 218
Нич Т.В. Чинники формування інтелектуального потенціалу регіону…… 222
Олійник С.Л. Самоорганізація населення в соціальній системі……... 226
Брайчевський Ю.С. Проблеми регіональної поляризації суспільно-політичного розвитку України у зарубіжній літературі……... 233
Клімчук Б.П. Територіальні пропорції комплексного розвитку Волинської області……... 240
Миронюк Н.В. Історико-географічні фактории розвитку культурної сфери Волинської області…… 248
Ільїв О.М. Сучасна територіальна організація загальноосвітніх навчальних закладів Волинської області……... 258
Савчук І.Г. Вплив природних чинників на сучасне міжнародне залізничне сполучення Закарпатської області……... 265
Чикайло Ю.І. Поширення сучасних природно-техногенних процесів в межах єврокоридора Львів –Краковець……... 269

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Салихова Е.В., Савостина О.А., Станченко Л.Ю. Эколого-гидрохимическое состояние объектов гидрологической сети г.Калининграда…… 277
Воловик В.М. Тафальні ландшафти кладовищ……... 282
Смірнов Я.В. Аналітичний огляд європейських систем класифікації

земельних ресурсів……... 290
Волкова Л.А. Природно-господарське використання земель (на прикладі басейнів малих річок Рівненської області)…… 299
Кирилюк О.В., Кирилюк С.М. Гідроморфологічно-геоекологічний моніторинг малої річки…….……..…… 307
Діброва І.О. Модельна ідентифікація геосистем берегової зони Київського водосховища……. 316
Громик О.М. Вміст радіонуклідів у ґрунтах Маневицького адміністративного району…….…….. 326
Слизька К.П. Дефініція поняття «хвиля тепла»……. 332

ЮВІЛЕЇ…….…….… 340
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ…… 343
КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА…….….. 347

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Смирнов И.Г., Головко В.В. Транснациональные корпорации в туризме: отраслевые и региональные особенности…….. 3
Мечковская О.А. Методологические основы изучения пространственной структуры туризма……... 14
Заря И.В., Борисюк О.А. Конкурентоспособность авиационного транспорта в контексте сотрудничества с туристической компанией 18
Зима А.Г., Лола Ю.Ю., Жила Н.В. Формирование информационной среды национальной индустрии туризма……... 27
Воронин И.М. Анализ рынка недвижимости в отечественной гостиничной индустрии……... 37
Шульга В.П. Стратегическое управление развитием экологического туризма в контексте рекреационного природопользования……. 42
Заря И.В., Мельник А.М. Особенности последующего развития туристической отрасли в контексте развития информационных компьютерных технологий в туризме…… 51
Басюк Д.И. Состояние и перспективы украинской-аргентинского туристического сотрудничества …… 58
Тимошенко Ю.А. Туристические выставки как актуальное маркетинговое решение современности……. 66
Белякова А.Е. Факторы возникновения рекламации на туристическом предприятии…… 72
Пасичнык В.Р., Сушик А.Г. Терлецкий В.К. Сельский зеленый туризм как фактор возрождения украинского села и перестройки сельской экономики……. 78
Олишевская Ю.А., Панченко В.В. Теоретические аспекты сельского

туризма……... 87
Яценко А.Д. К вопросу о дефиниции понятия «Рекреационное лесопользование»……. 95
Шпарага Т.И., Михалюк М.М. Предпосылки возникновения и современное состояние хасидского паломничества в Украине……... 98
Кодинец И.В. Присутствие австрийцев в Украине как ресурс этногенного туризма……. 105
Корнилова Н.В. Событийный туризм в Украине……... 112
Радченко О.Н. Социальные сети в туризме Украины……... 119
Казаков В.Л. Спелестологические объекты горнопромышленного происхождения в структуре экстремального спелеотуризма (на примере Кривбасса)……. 126
Пендерецький О.В. Промышленный туристический кластер Карпатского района…….. 134
Уварова Г.Ш. Рекреационное использование Десны……..…….. 140
Панькив Н.М. Социально-экономические предпосылки малых исторических городов Ивано-Франковской области как фактор туристического развития поселений……... 147
Любіцева О.А., Залещик В.В. Рекреационно-туристическое районирование Луганской области……. 161
Заварика Г.М. Развитие рекреационных возможностей Луганской области……... 167
Плешивцова М.В. Тенденции развития мировой СПА-индустрии и проблемы становления отечественной отрасли оздоровительного туризма в АР Крым……... 173
Шывала Ю.А. География сельского зеленого туризма в Украинских Карпатах……... 182
Завадовський Т.Б. Главные аспекты промоции города Львова…… 189

II. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ И СТРАНОВЕДЕНИЯ

Олийнык Я.Б., Шуман С.Г. Проблема финансового обеспечения регионального развития Украины и пути её решения…….. 194
Смаль В.В. Развитие экономики знаний в Украине и Евросоюзе: сравнительный анализ……. 203
Стафийчук В.И. Политико-географический анализ стратегий развития Украины и России…… 211
Бейдык А.А., Сыровец С.Ю. Сравнительная характеристика туристских мезорайонов Россия и Беларусь и Центрального…….. 218
Ныч Т.В. Факторы формирования интеллектуального потенциала региона……... 222
Олийнык С.Л. Самоорганизация населения в социальной системе…. 226
Брайчевский Ю.С. Проблемы региональной поляризации общественно-политического развития Украины в зарубежной литературе……. 233

Климчук Б.П. Территориальные пропорции комплексного развития Волынской области…….. 240
Мыронюк Н.В. Историко-географические факторы развития культурной сферы Волынской области……. 248
Ильив О.М. Современная территориальная организация общеобразовательных учебных заведений Волынской области……. 258
Савчук І.Г. Влияние природных факторов на современное международное железнодорожное сообщение Закарпатской области…….. 265
Чыкайло Ю.И. Распространение современных природно-техногенных процессов в пределах еврокоридора Львов-Краковец.. 269

III. ЕСТЕСТВЕННАЯ ГЕОГРАФАЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Салихова Е.В., Савостина О.А., Станченко Л.Ю. Эколого-гидрохимическое состояние объектов гидрологической сети г.Калининграда……..... 277
Воловык В.Н. Тафальные ландшафты кладбищ……. 282
Смирнов Я.В. Аналитический обзор европейских систем классификации земельных ресурсов…….. 290
Волкова Л.А. Природно-хозяйственное использование земель (на примере бассейнов малых рек Ровенской области)…….. 299
Кирилюк О.В., Кирилюк С.Н. Гидроморфологично-геоэкологический мониторинг малой речки……. 307
Диброва И.А. Модельная идентификация геосистем береговой зоны Киевского водохранилища…….. 316
Громик О.М. Содержание радионуклидов в почвах Маневицкого административного района…….. 326
Слизька К.П. Дефиниция понятия «Волна тепла»……. 332

ЮБИЛЕИ……... 340
ВЕДОМОСТИ ПРО АВТОРОВ…… 343
КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА……... 347

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES

Smirnov I.G., Golovko V.V. Multinationals in tourism: sectoral and regional characteristics…….. 3
Mechkovska O.A. Methodological bases of study of the spatial structure of tourism…… 14
Zarya I.V., Borisiuk O.A. Competitiveness of air transport in the context of cooperation with travel agencies…… 18
Zima O.G., Lola Y.Y., Gyla N.V. Formation of the information environment of national tourist industry…… 27

Voronin I.M. Analysis of the real estate market in the national hotel industry …….. 37
Shulga V.P. Strategic management of eco-tourism development in the context of natural resource use……..... 42
Zaria I.V., Melnyk A.M. Features of the subsequent development of the tourism industry in the context of the development of information and computer technologies in tourism ……... 51
Basiuk D.I. State and prospects of ukrainian-argentine tourist cooperation …… 58
Timoshenko Y.A. Tourism exhibitions as an actual modern marketing decision……... 66
Beliakova A.E. Factors of emergence of reclamations in the travel company……. 72
Pasichnyc V.R., Sushyk O.G., Terletsky V.K.. The rural green tourism as a factor of the revival of the Ukrainian village and restructuring of the rural economy……. 78
Olishevska Y.A., Panchenko V.V. Theoretical aspects of rural tourism.. 87
Yacenko A.D. On the definition of «recreational use of forests»……... 95
Sparaga T.I. Mikhaliuk M.M. Development of preconditions and current status of Hasidic pilgrimage to sacred places……. 98
Kodinec I.V. The presence of the Austrians in Ukraine as a tourism resource of ethnogenic tourism …….. 105
Kornilova N.V. Event tourism in Ukraine…….. 112
Radchenko O.M. Social networks in the tourism of Ukraine……. 119
Kazakov V.L. Spelestological mining sites of origin in the structure of extreme speleotourism (example Krivbass)……... 126
Penderecki O.V. Industrial tourism cluster of Carpathian region……. 134
Uvarova G.Sh. The recreational use of the Desna river……. 140
Pankiv N.M. Socio-economic preconditions of small historic towns of Ivano-Frankivsk region as a factor of the tourism development of settlements…….. 147
Lubitseva O.O., Zaleshik V.V. Tourism and recreation zoning of Luhansk region……... 161
Zavarica G.M. Development of rekreaciynikh possibilities of the Lugansk area…….. 167
Pleshivcova M.V. Trends in the world development of the spa industry and the problems of establishing of the national industry of health tourism in Crimea……... 173
Shyvala Y.A. The geography of rural tourism in the Ukrainian Carpathians……. 182
Zavadovskiy T.B. Key aspects of promotion city of L'viv……. 189

II. REGIONAL AND HUMAN GEOGRAPHY: TOPICAL ISSUES AND CURRENT PROBLEMS OF HUMAN GEOGRAPHY AND AREA STUDIES

Oliynyk Y.B., Shuman S.H. The problem of financial support of Regional Development of Ukraine and ways to its solution ……. 194

Smal V.V. Development of the knowledge economy in Ukraine and European Union: comparative analysis…….. 203
Stafiychuk V.I. Political and geographical analysis of development strategies Ukraine and Russia……..….... 211
Beydick O.O., Syrovets S.Y. Comparison of tourist mezoregion Russia and Belarus and the Central……. 218
Nych T.V. Factors of the formation of the intellectual potential of a region…….. 222
Oliynyk S.L. Self-organization in social system…… 226
Braychevski Y.S. Problems of regional polarization of socio-political development in Ukraine in international literature…… 233
Klimchuk B.P. Regional proportions of integrated development of Volyn region…….. 240
Mironyuk N.V. Historical and geographical factors of the Volyn region cultural sphere……. 248
Ilyiv O.M. The current territorial organization of secondary education institutions in Volyn region…… 258
Savchuk I.G. Natural factors influence of contemporary Zakarpattya region's international railway communication……... 265
Chikaylo Y.I. The spread of modern naturally-technogenic processes within the Eurocorridor Lviv–Krakovets…….. 269

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Salikhova E.V., Savostina O.A., Stanchenko L.Y. Ecologycal and hydrochemical conditions of kaliningrad hydrological objects……. 277
Volovik V.M. Tafal landscapes of cemeteries……. 282
Smirnov Y.V. Analytical overview of the European classification systems of land resources……... 290
Volkova L.A. Naturally-economic use of earth (on the example of catchment area of the little small rivers of the Rivne region)…… 299
Kiriluk O.V., Kiriluk S.M. Hydromorphologic-geoecological monitoring of small river…….. 307
Dibrova I.O. Model identification of Kyiv reservoir coastal zone geosystems…….. 316
Gromyk O.M. The content of radionuclides in soils of Manevychi administrative district……. 326
Slizka K.P. Definition of heat wave…….. 332

ANNIVERSARIES ……..……..…….. 340
INFORMATION ABOUT AUTHORS……. 343
REVIEWER COLUMN …….. 347